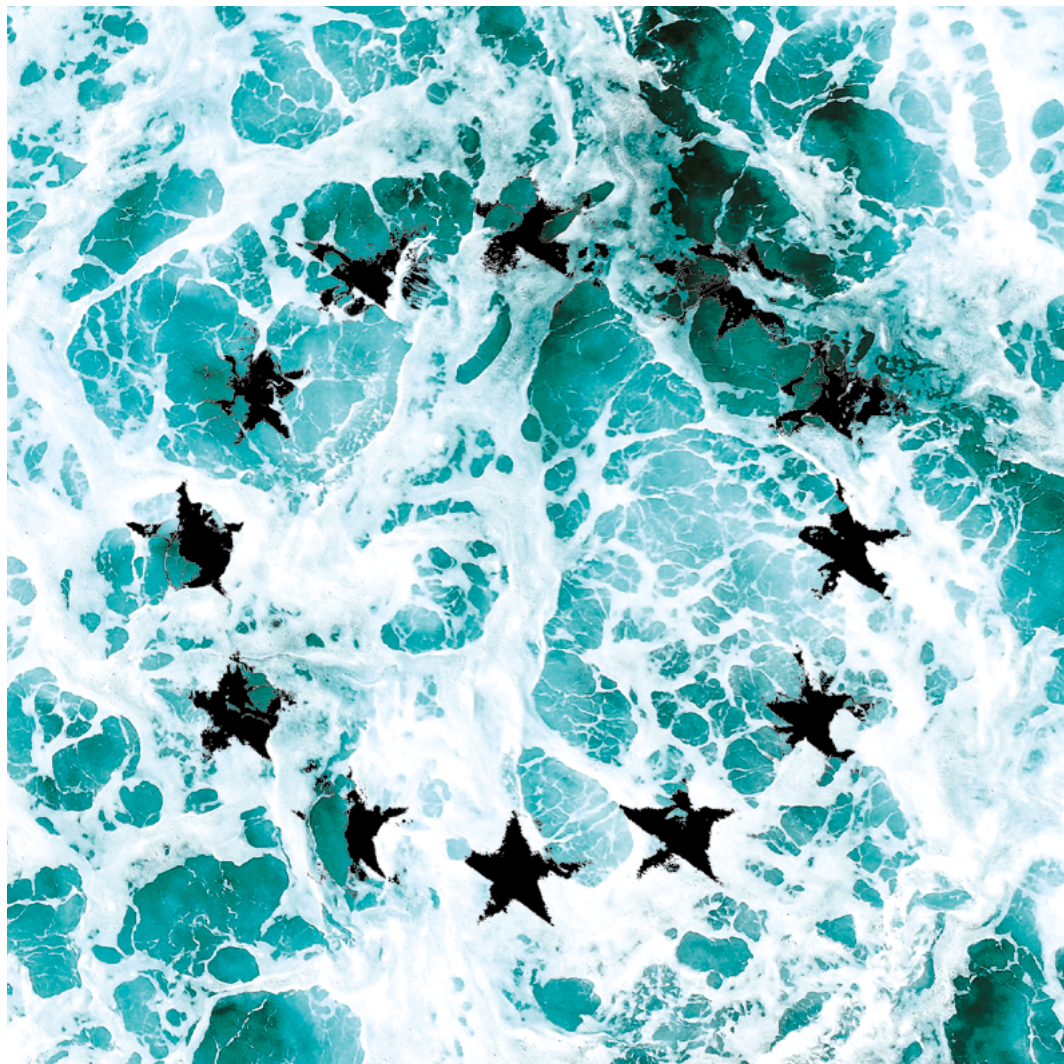

Ευρωπαϊκές αξίες και προσφυγική «κρίση»

νήσος

Επιμέλεια
Αγγελική Δημητριάδη
Χάρης Μαλαμίδης

Η περίπτωση
της Ελλάδας

ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ «ΚΡΙΣΗ»
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Εκδόσεις νήσος – Π. Καπόλα
Σαρρή 14, 105 53 Αθήνα
τηλ./φαξ: 210 325 0058
email: info@nissos.gr
www.nissos.gr

Διεύθυνση εκδόσεων: Πόλα Καπόλα
Επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Κουζέλης

Η παρούσα έκδοση χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα έρευνας και καινοτομίας «Ορίζοντας 2020» της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της συμφωνίας επιχορήγησης αριθ. 770330 (ερευνητικό πρόγραμμα NoVaMigra). Η έκδοση αντικατοπτρίζει μόνο τις απόψεις των συγγραφέων και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν ευθύνεται για οποιαδήποτε χρήση των πληροφοριών που περιλαμβάνονται.

Ο συλλογικός τόμος διατίθεται σε ανοιχτή πρόσβαση στο πλαίσιο Άδειας Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

© 2022 Εκδόσεις νήσος

Διορθώσεις: Δήμητρα-Ειρήνη Παπανικολάου
Σχεδιασμός/Στοιχειοθεσία: Γιώργος Τριανταφυλλάκος
Εκτύπωση: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

ISBN: 978-960-589-170-1

Ευρωπαϊκές αξίες και προσφυγική «κρίση»

Η περίπτωση της Ελλάδας

Επιμέλεια
Αγγελική Δημητριάδη
Χάρης Μαλαμίδης

 νήσος
Αθήνα 2022

Η παρούσα έκδοση δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη βοήθεια πολλών ανθρώπων, οι οποίοι με διαφορετικούς τρόπους και ρόλους συνέδραμαν ουσιαστικά στην υλοποίησή της.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλες και όλους τους συγγραφείς τόσο για τη δέσμευση και το χρόνο τους μέσα στη δύσκολη συγκυρία της πανδημίας, όσο και για την εμπιστοσύνη που μας έδειξαν μέσα από τη συνδρομή τους με πρωτότυπο εμπειρικό και θεωρητικό υλικό στη συλλογική έκδοση. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε στον εκδοτικό οίκο νήσος και στην εκδότρια Πόλα Καπόλα για τη στήριξη της στο εγχείρημα, καθώς και στη Δήμητρα-Ειρήνη Παπανικολάου για την πολύτιμη συμβολή της στη γλωσσική επιμέλεια των κειμένων.

Θα θέλαμε, επίσης, να ευχαριστήσουμε όλους τους συμμετέχοντες στο ερευνητικό έργο *Norms and Values in the European Migration and Refugee Crisis (NoVaMigra)*, τα αποτελέσματα του οποίου αποτέλεσαν το έναυσμα για τον παρόντα τόμο, καθώς και το Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ) που το φιλοξένησε. Τέλος, θερμές ευχαριστίες απευθύνουμε στις οικογένειες, συντρόφους και φίλους μας για την ανεκτίμητη υποστήριξή τους.

Αγγελική Δημητριάδη και Χάρης Μαλαμίδης

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Η προσφυγική «κρίση» και η ελαστικότητα των ευρωπαϊκών αξιών <i>Αγγελική Δημητριάδη και Χάρης Μαλαμίδης</i>	8
--	---

A — Το αξιακό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική ανάμεσα σε αρχές και αξίες <i>Κώστας Ν. Κουκουζέλης</i>	31
--	----

Προστατεύοντας τη ζώνη της Σένγκεν <i>Αγγελική Δημητριάδη</i>	52
--	----

Στο όνομα της Ευρώπης: η εργαλειοποίηση των αξιών και η απανθρωποποίηση των «άλλων» <i>Ρόζα Βασιλάκη</i>	74
---	----

B — Φιλοξενία και Υποδοχή

Αρχαία φιλοξενία ως συσχετιστική υποχρέωση και μεροληπτικό καθήκον <i>Χαρίλαος Πλατανάκης</i>	99
--	----

Η φιλοξενία ως τελετουργία: πολιτικές και πρακτικές που διαμορφώνουν το σύστημα υποδοχής μεταναστών στην Ελλάδα από το 2011 <i>Ρεγγίνα Μαντανίκα</i>	118
---	-----

Κατοικώντας το μόνιμα προσωρινό: Πρακτικές οικειοποίησης του χώρου και διαπραγματεύσεις της κινητικότητας σε δομές «φιλοξενίας»
Φιλύρα Βλαστού-Δημοπούλου, Εύα Παπατζανή, Αλεξάνδρα Σιώτου και Πάνος Χατζηπροκοπίου 141

Κοινωνική ένταξη και κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία: πολιτικές φιλοξενίας και σχέσεις συμπερίληψης
Χάρης Μαλαμίδης 166

Γ — Αλληλεγγύη και Επιμερισμός Ευθυνών

Ακριβοδίκαιη ευθύνη για τους πρόσφυγες και (ευρωπαϊκή) αλληλεγγύη
Κωνσταντίνος Α. Παπαγεωργίου 192

Η μετεγκατάσταση προσφύγων ως εμπειρία και προοπτική αλληλεγγύης και επιμερισμού των ευθυνών ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.
Αναστασία Χαλκιά και Αναστάσιος Γιουζέπας 214

Αλληλεγγύη στους πρόσφυγες: κοινωνία πολιτών, ΜΚΟ, κινηματικά εγχειρήματα
Λουκία Κοτρωνάκη, Νίκος Σερντεδάκης και Σάμυ Αλεξανδρίδης 234

Επίμετρο

Η παγκόσμια διακυβέρνηση της μετανάστευσης: προς μια «χαώδη» προσέγγιση
Άννα Τριανταφυλλίδου 260

Εισαγωγή

Η προσφυγική «κρίση» και η ελαστικότητα των ευρωπαϊκών αξιών

Αγγελική Δημητριάδη και Χάρης Μαλαμίδης

Στις 11 Νοεμβρίου του 2020, η Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν εκφώνησε ομιλία στη Διακοινοβουλευτική Διάσκεψη για τη Μετανάστευση και το Άσυλο. Είχε προηγηθεί στις 23 Σεπτεμβρίου του 2020 η παρουσίαση του Νέου Συμφώνου Μετανάστευσης και Ασύλου, μετά την καταστροφική φωτιά στη Μόρια της Λέσβου. Στην ομιλία της, η Πρόεδρος της Επιτροπής υπενθύμισε ότι «η μετανάστευση είναι μια πραγματικότητα που ανέκαθεν υπήρχε και πάντοτε θα υπάρχει στην Ευρώπη», ότι «εμπλουτίζει τις κοινωνίες μας και φέρνει νέα ταλέντα στις χώρες μας, όταν τη διαχειριζόμαστε σωστά» και τόνισε πόσο σημαντικό είναι για την «Ε.Ε. να οικοδομήσει ένα σύστημα που θα διαχειρίζεται τη μετανάστευση μακροπρόθεσμα και το οποίο θα βασίζεται πλήρως στις ευρωπαϊκές αξίες».¹

Δεν είναι η πρώτη φορά που επιχειρείται η σύνδεση της μετανάστευσης με τις ευρωπαϊκές αξίες. Από την αρχή της προσφυγικής «κρίσης» το 2015 έως και σήμερα, οι ευρωπαϊκές αξίες κυριαρχούν στο δημόσιο λόγο. Ωστόσο, η αναφορά σε αυτές δεν συνοδεύεται ούτε από ένα ενιαίο πλαίσιο ερμηνείας αλλά ούτε από κοινές πρακτικές εφαρμογής τους από όλες τις χώρες της Ε.Ε. Παρότι τα κράτη-μέλη έχουν δεσμευτεί (μέσω της Συνθήκης της Λισαβόνας) σε ένα κοινό πλαίσιο αξιών, στην πράξη η τελευταία επταετία (2015-2021) ανέδειξε ουσιαστικές διαφοροποιήσεις στην ερμηνεία, υιοθέτηση και εφαρμογή πολιτικών που πηγάζουν

1 Ομιλία της Προέδρου της Επιτροπής Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν στη Διακοινοβουλευτική Διάσκεψη για τη Μετανάστευση και το Άσυλο. <https://www.euractiv.gr/section/koinoniki-eyropi/news/nai-se-systima-makroprothesmis-diacheirisis-tis-metanasteysis-apo-tin-oyrsoyla-fon-nter-laien/>

ζουν από ένα κοινό αξιακό πλαίσιο. Κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης», οι ευρωπαϊκές αξίες δεν αποτελούν πάντα μια κοινή αφετηρία για τη δημιουργία ενός πλαισίου κατανόησης και συνεργασίας. Συχνά εργαλαιοποιούνται από τα κράτη-μέλη, γεγονός που επιτρέπει στην κάθε πλευρά να προασπίσει την εφαρμογή αντικρουόμενων πολιτικών και κοινωνικών πρακτικών σε ό,τι αφορά τη μετανάστευση.

Ο παρών συλλογικός τόμος έρχεται να αναδείξει αυτή την αντίφαση μεταξύ του προβεβλημένου αξιακού πλαισίου της Ένωσης και των πρακτικών της. Εξετάζει τις αξίες της φιλοξενίας, της αλληλεγγύης και της κύριας έκφρασής της μέσα από τον επιμερισμό των προσφύγων, οι οποίες αποτέλεσαν κυρίαρχο αξιακό σχήμα της Ε.Ε. κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης». Τοποθετώντας τη συζήτηση για το ρόλο των αξιών κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης» ο τόμος εξετάζει τι νοείται με τους όρους «αξίες» και «αρχές» και πώς αυτές εκφράζονται μέσα από την ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική, το πώς ο ενιαίος χώρος Σένγκεν αντιμετωπίστηκε ως υπέρτατη αξία και δικαίωμα που έπρεπε να «περιφρουρηθεί» από τις αφίξεις των μεταναστών, αν η φιλοξενία μπορεί να είναι προσωρινή και με όρους, με ποιο τρόπο εφαρμόζεται στην πράξη η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών και αν ο επιμερισμός ευθυνών αποτελεί εμπόδιο ή εφιαλτήριο της αλληλεγγύης. Ακόμα, εξερευνά με ποιο τρόπο συνδέεται η φιλοξενία και η αλληλεγγύη με το ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου και τις υποχρεώσεις της Ε.Ε. απέναντι στους πρόσφυγες και αν οι προσφυγικοί καταυλισμοί, τα hotspots, και τα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης μπορούν να αποτελέσουν χώρους φιλοξενίας. Από τη μια μεριά, ο συλλογικός τόμος αναλύει τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι αξίες συνδέθηκαν με θεσμικές πολιτικές διαχείρισης της κινητικότητας, της υποδοχής και της ένταξης των μεταναστών. Από την άλλη μεριά, τονίζει τον τρόπο με τον οποίο συνέδραμαν στην ανάπτυξη μη θεσμικών κοινωνικών πρακτικών. Υιοθετώντας μια διεπιστημονική κριτική προσέγγιση, τα επιμέρους κεφάλαια αναλύουν το ρόλο των αξιών σε υπερεθνικό, ευρωπαϊκό, εθνικό και κοινωνικό επίπεδο συνεισφέροντας στους τομείς της φιλοσοφίας, της πολιτικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας.

Προσφυγική «κρίση» και ευρωπαϊκές πολιτικές

Ο όρος προσφυγική «κρίση» κυριάρχησε την περίοδο 2015-2019. Για τους Ευρωπαίους ηγέτες ήταν μια κρίση αριθμών (Dines κ.ά., 2018· Goździak, Main και Suter, 2020), αλλά και μια πολιτική κρίση καθώς προξένησε κραδασμούς στην Ένωση. Η προσφυγική «κρίση» σχετίζεται πρωτίστως με την κρίση διαχείρισης των αφίξεων τόσο κατά την υποδοχή όσο και κατά τη μετέπειτα μετακίνηση των προσφύγων στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη. Από το 2016 και μετά χαρακτηρι-

στική είναι η ανθρωπιστική κρίση που συντελείται στην Ελλάδα κυρίως στα νησιά του Βορειοανατολικού (ΒΑ) Αιγαίου, αλλά και στην ενδοχώρα. Η «κρίση» όμως είναι και ένας όρος χρήσιμος για τους διαμορφωτές πολιτικών, καθώς παράγει ανασφάλεια και ενεργοποιεί δυναμικές που δικαιολογούν ή και παράγουν συχνά δράσεις και πολιτικές οι οποίες υπό άλλες συνθήκες δεν θα είχαν γίνει αποδεκτές. Η κατασκευή της τρέχουσας ευρωπαϊκής προσφυγικής «κρίσης» υποθέτει ακριβώς μια ομαλότητα που διακόπτεται από ένα ξαφνικό συμβάν – μια μαζική εισροή ανθρώπων – που με τη σειρά της καθιστά τον ευρωπαϊκό χώρο τόπο έκτακτης ανάγκης, δικαιολογώντας γρήγορες και εξαιρετικές παρεμβάσεις (Christodoulou κ.ά., 2016). Στην πραγματικότητα η πραγματική προσφυγική κρίση εξελισσόταν αλλού, στα εδάφη της Συρίας, του Αφγανιστάν, του Νότιου Σουδάν και της Μυανμάρ, όπως και της Τουρκίας, του Πακιστάν, του Λιβάνου, της Ιορδανίας και της Υεμένης, καθώς αποτελούν τις κύριες χώρες προέλευσης αλλά και φιλοξενίας του μεγαλύτερου αριθμού προσφύγων.

Η περίοδος 2015 έως σήμερα έφερε στην επιφάνεια με emphaticό τρόπο ότι οι αξίες της Ε.Ε. μπορεί να είναι κοινές αλλά δεν είναι κατανοητές με τον ίδιο τρόπο. Στην πράξη δηλαδή, όταν τα κράτη-μέλη καλούνται να εφαρμόσουν το αξιακό πλαίσιο της Ένωσης, σε ό,τι αφορά τη μετανάστευση συχνά διαφοροποιούνται με έντονο τρόπο. Ωστόσο, σημάδια της διαφορετικής ερμηνείας των αξιών σε σχέση με τη μετανάστευση υπέβασκαν ήδη από τα προηγούμενα χρόνια.

Την περίοδο πριν από το 2015 η διαδρομή της Κεντρικής Μεσογείου με το πέρασμα από τη Λιβύη στην Ιταλία και περιστασιακά τη Μάλτα, και η νοτιοανατολική διαδρομή από την Τουρκία προς την Ελλάδα ήταν οι δύο βασικές διαδρομές των μεταναστών προς την Ευρώπη. Μεταξύ του 2011 και του 2014, η διαδρομή της Κεντρικής Μεσογείου επηρεάστηκε περισσότερο από τις αφίξεις μεικτών μεταναστευτικών ροών, ενώ η νοτιοανατολική διαδρομή και τα ελληνοτουρκικά σύνορα λειτούργησαν ως κύριο σημείο εισόδου Σύρων μεταναστών (Dimitriadis και Malamidis, 2019). Την περίοδο 2013 και 2014 το πέρασμα Λιβύης-Ιταλίας ήταν από τα πλέον επικίνδυνα και θανατηφόρα, με 3,072 καταγεγραμμένους θανάτους το 2014. Ο τότε Ιταλός υπουργός εσωτερικών Αντζελίνο Αλφάνο ζήτησε ευρωπαϊκή βοήθεια και αλληλεγγύη, τονίζοντας ότι αυτό που διαδραματιζόταν στα ιταλικά εξωτερικά σύνορα δεν ήταν «ιταλική αλλά ευρωπαϊκή καταστροφή» (Davies, 2013).

Στις 3² και 8³ Οκτωβρίου του 2013, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μέσω της τότε

2 European Commission Memo European Commission (3.10.2013). Tragic accident outside Lampedusa: Statement by European Commissioner for Home Affairs, Cecilia Malmström. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_13_849

3 European Commission Memo European Commission (8.10.2013). Commissioner Malmström's

Επιτρόπου Εσωτερικών Υποθέσεων Σεσίλια Μάλμστρομ ζήτησε αύξηση των περιπολιών έρευνας και διάσωσης από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής (FRONTEX). Σημείωσε δε ότι «πρέπει να δράσουμε σε ευρωπαϊκό επίπεδο για να δείξουμε συγκεκριμένη αλληλεγγύη τόσο με τους μετανάστες όσο και με χώρες που αντιμετωπίζουν ακραίες μεταναστευτικές πιέσεις».⁴ Είναι από τις πρώτες φορές που γίνεται άμεση αναφορά στην αλληλεγγύη, αρχή κωδικοποιημένη στη Συνθήκη της Λισαβόνας. Ωστόσο, η νοηματοδότηση της αλληλεγγύης αφήνεται απροσδιόριστη στις ανακοινώσεις. Τα υπομνήματα αναφέρουν την ανάγκη των κρατών-μελών να αυξήσουν τις ποσοστώσεις μετεγκατάστασης από τρίτες χώρες, αλλά και να ολοκληρώσουν τις εταιρικές σχέσεις κινητικότητας και να δώσουν περισσότερη χρηματοδότηση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Παρά τις εκκλήσεις για αλληλεγγύη, η Ένωση δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στο κάλεσμα για εφαρμογή μιας από τις βασικές της αξίες. Το 2015 θα γίνει αντίστοιχο κάλεσμα για αλληλεγγύη από την Ελλάδα.

Το χρονικό της διαχείρισης της «κρίσης»

Το 2015, υπολογίζεται ότι πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες έφτασαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο κυρίως από τη Συρία. Δέκα χρόνια μετά το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου τον Μάρτιο του 2011, εκτιμάται ότι περίπου 13,3 εκατομμύρια Σύροι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους.⁵ Η πλειονότητα αυτών αναζήτησε καταφύγιο σε γειτονικές χώρες ή εντός της Συρίας. Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, 6,6 εκατομμύρια Σύροι έχουν εγκαταλείψει τη χώρα και ζουν σε περισσότερες από 130 χώρες.⁶ Η Τουρκία φιλοξενεί το μεγαλύτερο αριθμό Σύρων προσφύγων (3,6 εκατομμύρια επίσημα εγγεγραμμένοι) με Λίβανο, Ιορδανία, Ιράκ και Αίγυπτο να ακολουθούν.⁷ Τέλος, άλλα 6,7 εκατομμύρια άνθρωποι ζουν εσωτερικά εκτοπισμένοι στη Συρία.⁸

Σε αντίθεση με τους μετανάστες της υποσαχάριας Αφρικής και του Μαγκρέμπ, μεγάλο μέρος των Σύρων προσφύγων κατευθύνθηκε προς την Τουρκία

intervention on Lampedusa during the Home Affairs Council press conference. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_13_864

4 Στο ίδιο.

5 Ύπατη Αρμοστεία (14.3.2021). Μια δεκαετία μετά: η κρίση στη Συρία μέσα από τα μάτια των προσφύγων. <https://www.unhcr.org/gr/18729-i-krisi-sti-syria-mesa-apo-ta-matia-twn-prosfygwn.html>

6 Στο ίδιο.

7 <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>

8 Ύπατη Αρμοστεία (14.3.2021). Μια δεκαετία μετά: η κρίση στη Συρία μέσα από τα μάτια των προσφύγων, ό.π.

και μέρος αυτών προς την Ελλάδα.⁹ Παρότι το 2015 οι Σύροι κυριαρχούν στα στατιστικά στοιχεία των πληθυσμιακών αφίξεων από τη νοτιοανατολική οδό με την Ελλάδα να αποτελεί κύρια πύλη εισόδου, στις αφίξεις περιλαμβάνεται σημαντικός αριθμός των παραπάνω εθνικοτήτων με προεξέχουσα την αφγανική. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του FRONTEX, το 2015 885.386 μετανάστες διέσχισαν την Ανατολική Μεσόγειο, εκ των οποίων 496.340 ήταν Σύροι, 213.635 Αφγανοί και σχεδόν 93.000 Ιρακινοί (FRONTEX 2016). Οι προορισμοί τους ήταν ως επί το πλείστον τα βόρεια κράτη-μέλη της Ε.Ε., με τη Γερμανία, τη Σουηδία και την Αυστρία να αποτελούν κορυφαίους προορισμούς.

Στις 13 Μαΐου του 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε την Ευρωπαϊκή Ατζέντα για τη Μετανάστευση¹⁰ (European Agenda on Migration) ως απάντηση στις συνεχόμενες τραγωδίες της Μεσογείου. Όπως δήλωσε ο τότε αντιπρόεδρος της Επιτροπής Φρανς Τίμερμανς:

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έχει σαφώς δηλώσει ότι πρέπει να βρούμε ευρωπαϊκές λύσεις, που θα βασίζονται στην εσωτερική αλληλεγγύη και στην αποδοχή ότι είναι κοινή μας ευθύνη η χάραξη μιας αποτελεσματικής μεταναστευτικής πολιτικής. Γι' αυτόν το λόγο, η Επιτροπή προτείνει σήμερα μια ατζέντα που αντανακλά τις κοινές μας αξίες και δίνει απάντηση στους πολίτες μας που ανησυχούν, αφενός για το απαράδεκτο ανθρώπινο δράμα και, αφετέρου για την ανεπαρκή εφαρμογή των κανόνων χορήγησης ασύλου που έχουμε από κοινού συμφωνήσει.¹¹

Σε συνέχεια της ατζέντας, στις 27 Μαΐου 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπέβαλε μια πρώτη δέσμη μέτρων για την αντιμετώπιση της μεταναστευτικής κρίσης. Αυτή περιελάμβανε την πρόταση επείγουσας εσωτερικής μετεγκατάστασης (*relocation*) για 40.000 άτομα που χρειάζονταν διεθνή προστασία από την Ιταλία και την Ελλάδα σε άλλα κράτη-μέλη, μια σύσταση προς τα κράτη-μέλη για την επανεγκατάσταση (*resettlement*) 60.000 ατόμων που χρειάζονταν διεθνή προστασία από χώρες εκτός Ε.Ε., ένα σχέδιο δράσης της Ε.Ε. κατά της διακίνησης των μεταναστών, οδηγίες για τη λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων και δημόσια διαβούλευση για το μέλλον της οδηγίας για την μπλε κάρτα. Από αυτές, η εσωτερική

9 Υπάρχει εκτενής έρευνα για το μεταναστευτικό ταξίδι, πώς πραγματοποιήθηκε την περίοδο εκείνη, τους τελικούς προορισμούς αλλά και τη σχέση πολιτικών και μετανάστευσης. Ενδεικτικά βλ. Crawley και Skleparis, 2017, Squire κ.ά., 2017, Papataxiarchis, 2016.

10 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (13.5.2015). Ανακοίνωση Τύπου: Καλύτερη διαχείριση όλων των πτυχών της μετανάστευσης: μια ευρωπαϊκή ατζέντα για τη μετανάστευση. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_15_4956

11 Στο ίδιο. <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP>

μετεγκατάσταση ήταν ίσως η πιο «ριζοσπαστική» πρόταση που κατατέθηκε (βλ. Χαλκιά και Γιουζέπας στην παρούσα έκδοση) και εξελίχθηκε σε μία από τις πιο αμφισβητούμενες προτάσεις πολιτικής. Παράλληλα προτάθηκε η δημιουργία ενός συστήματος διαχείρισης συνόρων που θα βοηθούσε τα κράτη-μέλη της πρώτης γραμμής όταν αντιμετωπίζουν δυσανάλογη μεταναστευτική πίεση: αυτή είναι η λεγόμενη προσέγγιση των hotspots. Τα συγκεκριμένα αποτελούν ένα εργαλείο διαχείρισης που διασφαλίζει ότι όσοι φθάνουν στα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε. καταγράφονται πριν προχωρήσουν σε αιτήσεις ασύλου. Στην Ατζέντα, τα hotspots είναι εκείνα τα σύνορα που αντιμετωπίζουν «δυσανάλογη πίεση», όπου πρέπει να εφαρμοστεί η πολιτική διαχείρισης της μετανάστευσης. Είναι ενδιαφέρον ότι η δυσανάλογη πίεση παραμένει απροσδιόριστη και χωρίς να ανταποκρίνεται σε ποσοτική απεικόνιση. Στην Ελλάδα τα hotspots είναι τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου που συγκεντρώνουν σε κέντρα υποδοχής και ταυτοποίησης διαφορετικούς εθνικούς και ευρωπαϊκούς φορείς¹² με στόχο την καταγραφή αλλά και επιστροφή μεταναστών σε χώρες όπως η Τουρκία.

Η συνεχιζόμενη αύξηση των αφίξεων κορυφώθηκε το καλοκαίρι του 2015. Οι μετανάστες διέσχιζαν τα θαλάσσια σύνορα, αποβιβάζονταν στα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, και μετά από μια πρόχειρη καταγραφή έφευγαν για την ενδοχώρα απ' όπου πολλοί, είτε μόνοι ή με τη βοήθεια των διακινητών, διέρχονταν τα χερσαία σύνορα προς τη Βόρεια Μακεδονία, τη Σερβία, την Ουγγαρία, την Αυστρία και τη Γερμανία. Η συγκεκριμένη διαδρομή η οποία ονομάστηκε Βαλκανική Οδός, αρχικά προέκυψε από τις διαδρομές των ίδιων των μεταναστών, ενώ στη συνέχεια ενισχύθηκε από την πορεία που ακολούθησε η γερμανική πολιτική. Συγκεκριμένα, στις 31 Αυγούστου 2015 η Γερμανίδα καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ εξέδωσε τη διάσημη πολιτική δήλωση «Wir schaffen das» (μπορούμε να τα καταφέρουμε), αναφερόμενη στη δυνατότητα της Γερμανίας να δεχθεί μεγάλο αριθμό αιτούντων άσυλο. Η δήλωσή της σηματοδότησε την προσωρινή αρχή της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης και φιλοξενίας που διήρκεσε μέχρι και τον Δεκέμβριο του 2015.

Τον Σεπτέμβριο του 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε την αύξηση των ποσοστώσεων της μετεγκατάστασης κατά 120.000 επιπλέον θέσεις από την Ιταλία και την Ελλάδα.¹³ Η διαφωνία της Ουγγαρίας, της Πολωνίας και της Τσεχίας, εκ

12 FRONTEX, εθνική αστυνομία, ακτοφυλακή, υπηρεσίες πρώτης υποδοχής, εκπροσώπους της εθνικής υπηρεσίας ασύλου καθώς και το Ευρωπαϊκό Γραφείο Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO). Επιπλέον, η EUROPOL και η EUROJUST αναπτύσσονται ως συμβουλευτικά όργανα για την εξάρθρωση δικτύων διακίνησης με βάση τις πληροφορίες που παρέχονται από τους μετανάστες κατά τη διάρκεια συνεντεύξεων ελέγχου. Έτσι, δημιουργείται ένας πιο άμεσος σύνδεσμος μεταξύ φορέων ασφαλείας, ασύλου και υποδοχής (ECRE 2016).

13 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (22.9.2015). Απόφαση του Συμβουλίου για τη θέσπιση προσωρινών μέτρων στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας 12098/15.

των οποίων οι δύο πρώτες δεν είχαν πραγματοποιήσει καμία μετεγκατάσταση,¹⁴ ανάγκασε το Συμβούλιο της Ε.Ε. να πάρει απόφαση με πλειοψηφία έναντι ομοφωνίας, για πρώτη φορά στην ιστορία του σε θέματα μετανάστευσης. Τα παραπάνω προξένησαν αλυσιδωτές αντιδράσεις, καθώς στις 15 Σεπτεμβρίου του 2015, η Ουγγαρία έκλεισε τα σύνορά της στους μετανάστες, ενώ παράλληλα δημιούργησε ένα συνοριακό φράκτη μήκους 175 χιλιομέτρων με τη Σερβία, μετατοπίζοντας τις ροές προς την Κροατία και τη Σλοβενία. Η απόφαση της Ουγγαρίας να οικοδομήσει ένα συνοριακό φράκτη ήταν το πρώτο βήμα από μια σειρά μέτρων που έλαβε και θα προκαλούσε «συναγερμό» στις Βρυξέλλες.

Οι τρομοκρατικές επιθέσεις που σημειώθηκαν σε διαφορετικές περιοχές του Παρισιού στις 13 Νοεμβρίου με αποκορύφωμα τη σφαγή στο θέατρο Μπατακλάν, καθώς και οι μαζικές επιθέσεις στη Χριστουγεννιάτικη αγορά της Κολωνίας τον Δεκέμβριο του 2015 αποτέλεσαν κομβικά γεγονότα για τη σύνδεση της μετανάστευσης με την τρομοκρατία και την πολιτισμική οπισθοδρόμηση – χαρακτηριστικά δηλαδή που απειλούν την ασφάλεια και τις φιλελεύθερες αξίες των Ευρωπαίων πολιτών. Η παραπάνω μετατόπιση της αφήγησης επέφερε τη σταδιακή μεταστροφή των κρατών-μελών σχετικά με την υποδοχή και τη φιλοξενία των προσφύγων και έστρεψε ολοκληρωτικά το βλέμμα της Ένωσης προς τις γειτονικές χώρες και κυρίως την Τουρκία.

Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 2015, οι αρχηγοί κρατών-μελών συζητούσαν μια πιθανή εταιρική σχέση με την Τουρκία, την κύρια χώρα διέλευσης μεταναστών στην Ε.Ε. που φιλοξενούσε στο έδαφός της ήδη περισσότερο από 2 εκατομμύρια Σύρους πρόσφυγες. Ταυτόχρονα, παρά το γεγονός ότι η Ε.Ε. ήθελε να επιβάλει ισχυρότερους φραγμούς στην αυξημένη μεταναστευτική κίνηση, ούτε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ούτε τα κράτη-μέλη, με προεξέχουσα τη Γερμανία, ήθελαν να υποστηρίξουν την αύξηση των φρακτών και να ταυτιστούν με την πολιτική της Ουγγαρίας. Η εναλλακτική λύση που κυριάρχησε ήταν να μεταφέρουν το «βάρος» εκτός της Ένωσης, αρχικά με την υποστήριξη μέτρων προς την Τουρκία και δευτερευόντως προς τη Βόρεια Αφρική και την περιοχή Σαχέλ (Dimitriadi κ.ά., 2018).

Στις 15 Οκτωβρίου του 2015 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε το Κοινό Σχέδιο Δράσης μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας.¹⁵ Το σχέδιο επεδίωκε να αναζητήσει λύσεις για τις κύριες αιτίες που οδηγούσαν στη μαζική μετανάστευση των Σύρων, να

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12098-2015-INIT/el/pdf>

14 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (16.5.2017). Μετεγκατάσταση και επανεγκατάσταση: Η Επιτροπή καλεί όλα τα κράτη μέλη να αναλάβουν δράση και να τηρήσουν τις υποχρεώσεις τους. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_17_1302

15 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (15.10.2015). EU-Turkey joint action plan. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_15_5860

υποστηρίξει τους Σύρους που φιλοξενούνταν στην Τουρκία αλλά και να ενδυναμώσει τη συνεργασία της Ένωσης με την Τουρκία για την αποτροπή της παράτυπης μετανάστευσης προς την Ε.Ε. Η δεύτερη ενότητα του σχεδίου, η οποία ήταν αφιερωμένη στην πρόληψη της παράτυπης μετανάστευσης, υπογράμμισε ότι αμφότερες οι πλευρές αναλαμβάνουν διάφορα βήματα, συμπεριλαμβανομένης της ανταλλαγής αξιωματικών-συνδέσμων μέσω του FRONTEX και της ενίσχυσης της ανταλλαγής πληροφοριών. Ταυτόχρονα, ανέφερε ότι η Τουρκία δεσμεύεται «να συνεχίσει την προοδευτική ευθυγράμμιση της τουρκικής πολιτικής θεωρήσεων βίζα, της νομοθεσίας και των διοικητικών ικανοτήτων, ιδίως έναντι των χωρών που αντιπροσωπεύουν μια σημαντική πηγή παράνομης μετανάστευσης για την Τουρκία και την Ε.Ε.»¹⁶ και «να ενισχύσει τη συνεργασία και επιτάχυνση των διαδικασιών για την ομαλή επανεισδοχή παράτυπων μεταναστών που δεν έχουν ανάγκη διεθνούς προστασίας και παρεμποδίστηκαν ερχόμενοι από το τουρκικό έδαφος σύμφωνα με τις καθιερωμένες διμερείς διατάξεις επανεισδοχής».¹⁷ Το Κοινό Σχέδιο Δράσης αρχικά ανακοινώθηκε για ψηφοφορία και παρέμεινε σε αυτό το επίπεδο σχεδόν επί δύο μήνες επειδή οι πολιτικές διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν μεταξύ της Ε.Ε. και της Τουρκίας (Dimitriadi και Malamidis, 2019: 11).

Το Κοινό Σχέδιο Δράσης άνοιξε το δρόμο για την Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας στις 18 Μαρτίου του 2016. Η Κοινή Δήλωση αποτέλεσε τη δεύτερη πιο κρίσιμη πολιτική που ανέλαβε η Ε.Ε. μέχρι εκείνη τη στιγμή στην προσπάθειά της να ανταποκριθεί στην προσφυγική «κρίση», μετά την πρόταση για μετεγκατάσταση των προσφύγων. Συγχρόνως αποτελεί και χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσπάθειας της Ε.Ε. να «ελέγξει» μια «χαώδη» κατάσταση που είναι η ανθρώπινη μετακίνηση (βλ. Τριανταφυλλίδου στην παρούσα έκδοση). Τα πιο σημαντικά σημεία της Κοινής Δήλωσης αφορούσαν το ότι «Όλοι οι νέοι παράτυποι μετανάστες που φθάνουν στα ελληνικά νησιά μέσω Τουρκίας από τις 20 Μαρτίου 2016 και έπειτα θα επιστρέφονται σε αυτήν», οι μετανάστες «που δεν αιτούνται άσυλο ή η αίτηση των οποίων κρίνεται αβάσιμη ή απαράδεκτη βάσει της ως άνω οδηγίας θα επιστρέφονται στην Τουρκία», ενώ «για κάθε επιστροφή Σύρου στην Τουρκία από τα ελληνικά νησιά, ένας άλλος Σύρος θα επανεγκαθίσταται από την Τουρκία στην Ε.Ε.»¹⁸

Η Κοινή Δήλωση είναι ίσως και η πιο αμφισβητούμενη πολιτική, μέρος μιας περιόδου «ριζικού πειραματισμού» (Parkes, 2017: 10) στην Ε.Ε., η οποία συνεχίζεται. Η Κοινή Δήλωση δέχτηκε πολλές κριτικές από ΜΚΟ, πολιτικά κόμματα

16 Σημείο 5, στο ίδιο.

17 Σημείο 3, στο ίδιο.

18 Συμβούλιο της ΕΕ (2016). Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας, 18 Μαρτίου 2016. <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/#>

στην Ευρώπη, αλλά και εντός της Τουρκίας. Αξιοσημείωτη είναι εδώ η δήλωση του Τούρκου Προέδρου Ερντογάν στις 24 Ιουνίου 2016, όπου σημείωσε ότι: «Η ανήθικη προσέγγιση του μπλοκ της Ε.Ε. στους μετανάστες οδήγησε σε μια σοβαρή συζήτηση για την αξιοπιστία της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (Dimitriadi κ.ά., 2018). Ανεξάρτητα από την πρόθυμη συνεργασία της Τουρκίας σε αντάλλαγμα 3 + 3 δισεκατομμυρίων ευρώ και υποσχέσεων ελευθέρωσης βίζα, το αξιακό «βάρος» της Ευρώπης μειώθηκε σημαντικά μετά την Κοινή Δήλωση (Dimitriadi κ.ά., 2018). Συγχρόνως στο εσωτερικό της Ένωσης, η αλληλεγγύη αποκτά κατεξοχήν οικονομικό χαρακτήρα. Η αποδοχή του τροποποιημένου σχεδίου του προϋπολογισμού της Ε.Ε. από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 16 Μαρτίου 2016 με τη δέσμευση 100 εκατομμυρίων ευρώ για υποχρεώσεις και 80,2 εκατομμυρίων ευρώ για πληρωμές με στόχο τη στήριξη της Ελλάδας και άλλων κρατών που κλήθηκαν να διαχειριστούν την προσφυγική «κρίση» μαρτυρά αυτή ακριβώς τη μετάβαση. Η απόφαση αυτή χαιρέτιστηκε ως σημαντικό παράδειγμα αλληλεγγύης, ενώ όπως αναφέρεται στο δελτίο τύπου της Ε.Ε., «η Επιτροπή μπορεί να υποβάλλει περαιτέρω προτάσεις προκειμένου να εξασφαλιστεί η απαραίτητη χρηματοδότηση της στήριξης έκτακτης ανάγκης υπέρ των χωρών που αντιμετωπίζουν σοβαρές ανθρωπιστικές κρίσεις, όπως π.χ., ο μεγάλος αριθμός αφίξεων προσφύγων».¹⁹

Το αξιακό πλαίσιο της Ένωσης

Από τις απαρχές της, η Ε.Ε. προβάλλεται ως μια κανονιστική δύναμη (*normative power*). Φαντάζει δηλαδή πρότυπο για τη διαμόρφωση της διεθνούς πολιτικής μέσα από διπλωματικές συμφωνίες, για την προώθηση ενός συγκεκριμένου φιλελεύθερου αξιακού πλαισίου και του ανθρωπιστικού δικαίου τόσο στα νυν και μελλοντικά της μέλη, όσο και στην ευρύτερη περιφέρειά της.

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση δομείται στην κοινή αποδοχή μια σειράς αξιών που υιοθετούνται από τα μέλη της. Η Συνθήκη της Ε.Ε. καταγράφει πέντε βασικές αξίες οι οποίες χαρακτηρίζουν την Ένωση: ελευθερία, δημοκρατία, σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα, στις θεμελιώδεις ελευθερίες και στους κανόνες δικαίου (Manners, 2002: 242). Η δημιουργία της Ε.Ε. ως πολιτικής οντότητας φαινομενικά προσεγγίζει ένα κοσμοπολίτικο ιδεώδες (Habermas, 2001). Αυτός ο κοσμοπολιτισμός δεν προωθείται μόνο ως βασικό χαρακτηριστικό της Ένωσης αλλά και ως εξαγωγίμο μέσα από την προώθηση του ευρωπαϊκού τρόπου ζωής με την έννοια των βασικών δικαιωμάτων και συστημάτων διακυβέρνησης σε τρίτες χώρες. Βα-

¹⁹ Συμβούλιο της ΕΕ (16 Μαρτίου 2016). Στήριξη έκτακτης ανάγκης για την προσφυγική κρίση: το Συμβούλιο εγκρίνει χρηματοδότηση. <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/03/16/emergency-support-refugee-crisis/>

σικό χαρακτηριστικό της Ε.Ε. είναι ότι δεσμεύεται από το διεθνές δίκαιο και ως εκ τούτου αναγνωρίζει μια διεθνή ιεραρχία (Eriksen, 2006), την οποία και προωθεί μέσα από τον εξευρωπαϊσμό (*européanisation*) που επιχειρεί.

Παρ' όλα αυτά, η συζήτηση γύρω από τις αξίες εμφανίζεται πρωτίστως σε σχέση με την υποδοχή και την ένταξη μεταναστών από τρίτες χώρες, ειδικά τη δεκαετία του 1990 οπότε και η Ευρώπη αποτελεί προορισμό τόσο αιτούντων άσυλο όσο και οικονομικών μεταναστών (Diez, 2012). Η άφιξη των «ξένων» γεννά ερωτήματα ταυτότητας και «ανασφάλειας». Θα επικεντρωθούμε εδώ στο ζήτημα της ταυτότητας και συγκεκριμένα της ευρωπαϊκής ταυτότητας ή καλύτερα της προσπάθειας διαμόρφωσης μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας που να στηρίζει το ευρωπαϊκό οικοδόμημα.

Η ευρωπαϊκή ταυτότητα τείνει να προσεγγίζεται πρωτίστως ως πολιτική ταυτότητα, που στηρίζεται στις φιλελεύθερες αξίες και αρχές οι οποίες με τη σειρά τους συνδέονται με τους πολιτικούς θεσμούς, και κατεξοχήν με ένα σύνταγμα (Draţwa, 2014: 25). Στόχο αποτελεί η διαμόρφωση ενός ευρωπαϊκού δημόσιου χώρου, όπου τόσο οι φορείς όσο και οι Ευρωπαίοι πολίτες ενστερνίζονται τις ίδιες αξίες. Η πολιτική κοινότητα που προκύπτει από τη διαδικασία της ενοποίησης οικοδομείται πάνω σε κοινές συμβολικές αξίες, που ευνοούν την αίσθηση της κοινής προέλευσης. Με άλλα λόγια, τι κάνει το ευρωπαϊκό πρότζεκτ διαφορετικό από άλλα; Η απάντηση μάλλον βρίσκεται στην προέλευσή του, και κατ' επέκταση στις αξίες πάνω στις οποίες στηρίζεται (Obradović, 1996: 196).

Η προσφυγική «κρίση» έθεσε υπό αμφισβήτηση το κοινό αξιακό πλαίσιο εγείροντας ερωτηματικά για το ποιες εντέλει είναι αυτές οι κοινές αξίες και κατά πόσο γίνονται αντιληπτές με τον ίδιο τρόπο από όλες τις χώρες. Ωστόσο, αυτή η αμφισβήτηση δεν προέκυψε εν μια νυκτί. Σημάδια αυτής εντοπίζονται ήδη από την αποτυχία τής προσπάθειας κύρωσης ενός ευρωπαϊκού συντάγματος λόγω της άρνησης των Γάλλων και Ολλανδών ψηφοφόρων στα δημοψηφίσματα του 2005. Η Συνθήκη της Λισαβόνας που υπεγράφη στις 13 Δεκεμβρίου 2007, και τέθηκε σε ισχύ την 1 Δεκεμβρίου του 2009, αποτέλεσε την ενδιάμεση λύση στην προσπάθεια δημιουργίας ενός ευρωπαϊκού συντάγματος. Η Συνθήκη της Λισαβόνας ανοίγει με το άρθρο 1:

Η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη-μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών.

Η Συνθήκη κάνει έμμεση αλλά σαφή αναφορά στο Διαφωτισμό ως πηγή προέλευσης των αξιών, δίνοντας ένα καθαρά δυτικοευρωπαϊκό βάρος στη γέννηση των αξιών. Η νομική αναγνώριση των καθολικών αξιών μέσα από την ενσωμάτωση του Ευρωπαϊκού Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων αποτελεί θεμέλιο στοιχείο του αξιακού πλαισίου της Συνθήκης και διοχετεύεται στις νομοθετικές προτάσεις που διατυπώνονται για τη μετανάστευση και το άσυλο. Αντίστοιχα ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στο προοίμιο διακηρύσσει ότι:

Η Ένωση, έχοντας επίγνωση της πνευματικής και ηθικής κληρονομιάς της, εδράζεται στις αδιαίρετες και οικουμενικές αξίες της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης· ερείδεται στις αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Η Ένωση τοποθετεί τον άνθρωπο στην καρδιά της δράσης της καθιερώνοντας την ιθαγένεια της Ένωσης και δημιουργώντας ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης.²⁰

Η δημοκρατία και η δικαιοσύνη συνδέονται άρρηκτα στο Χάρτη. Σύμφωνα με τον Diez (2012) ενισχύουν το «μύθο» της Ε.Ε. ως αξιακής δύναμης, καθώς η ενοποίηση προέρχεται από την εξάπλωση της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης στη Γηραιά Ήπειρο, οι οποίες λειτουργούν ως σταθεροποιητικοί πυλώνες. Από τις αρχές της δεκαετίας του 2010 ο λόγος των οργάνων της Ε.Ε. προώθησε τις καθολικές αξίες ως κοινό τόπο της Ένωσης με στόχο την ενίσχυση της ενότητας γύρω από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αξιών.

Αυτές οι αξίες όμως δεν συμβάλλουν μόνο στη διαμόρφωση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας, αλλά και στην προώθηση αυτής μέσω της εξωτερικής πολιτικής της Ένωσης (Calligaro κ.ά., 2016· Manners, 2002). Στην εξωτερική πολιτική της μετανάστευσης, το αξιακό πλαίσιο επιτρέπει την ανάπτυξη της Ένωσης σε μια «ήπια δύναμη» (*soft power*) που ασκείται σε τρίτες χώρες που βρίσκονται σε διαδικασία «εξευρωπαϊσμού». Η Τουρκία αποτελεί εδώ και χρόνια μια τέτοια περίπτωση. Όσον αφορά το άσυλο, οι κοινές αξίες αποτελούν τη βάση για τη δημιουργία ενός ενιαίου συστήματος ασύλου. Έτσι, οι αξίες «μπορούν να λειτουργήσουν ως πιθανές γραμμές διακρατικών συμμαχιών μεταξύ διαφόρων παραγόντων, είτε μεταξύ οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, επαγγελματικών φορέων, πολιτικών κομμάτων ή πιο κλασικά κρατών-μελών μέσω των εκπροσώπων τους» (Dratwa, 2014).

Ωστόσο, η ιδέα περί ενός κοινού αξιακού πλαισίου στην Ε.Ε. αμφισβητείται

20 Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (18 Δεκεμβρίου 2000). Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000/C 364/01). https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf

σε πρακτικό επίπεδο από τις διαφορετικές προτεραιότητες που εκπροσωπούν οι φορείς της, καθώς και τα ίδια τα κράτη-μέλη. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποτελείται από τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών και χαράζει τις πολιτικές της Ε.Ε., ενώ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προωθεί τα συμφέροντα της Ε.Ε., προτείνει νομοθεσίες στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο Συμβούλιο της Ε.Ε., και έχει εκτελεστικό ρόλο. Το Συμβούλιο της Ε.Ε. και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχουν νομοθετικό ρόλο. Ενώ όμως το πρώτο εκφράζει τις απόψεις των υπουργών των κρατών-μελών, το δεύτερο αποτελεί θεσμικό όργανο των Ευρωβουλευτών που εκλέγονται ως αντιπρόσωποι των εθνικών κομμάτων. Έτσι, είναι εμφανές ότι σε πολλές περιπτώσεις τα σώματα της Ε.Ε. έχουν συχνά διαφορετικές προσεγγίσεις και προτεραιότητες. Παράλληλα όμως, η ιδέα του ευρωπαϊκού εγχειρήματος προσδίδει νομιμότητα και ισχυροποιεί την εικόνα ενός κοινού αξιακού πλαισίου. Αυτό φαίνεται κυρίως στους τομείς της δικαιοσύνης και εσωτερικής πολιτικής. Έτσι, ο «μύθος» ότι τα μέλη της Ε.Ε. ενστερνίζονται ένα κοινό αξιακό πλαίσιο διαμορφώνει με τη σειρά του την εικόνα μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Η δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα μπορεί να χαρακτηριστεί ως η δεκαετία των κρίσεων. Η οικονομική, η προσφυγική και η υγειονομική κρίση ανέδειξαν ξεκάθαρα πώς το πλαίσιο των αξιών μετατρέπεται σε μια αρένα διεκδίκησης, όπου διαφορετικές ομάδες συμφερόντων προσπαθούν να προωθήσουν και να καταστήσουν κυρίαρχη τη δικιά τους ερμηνεία επί των αξιών. Πολλοί ακαδημαϊκοί που ασχολούνται με τη μελέτη του ευρωπαϊκού εγχειρήματος προσέγγισαν τις πολλαπλές κρίσεις της περιόδου ως μια υπαρξιακή κρίση της Ένωσης, υπό το πρίσμα των θεωριών ευρωπαϊκής ενοποίησης (Börzel και Risse, 2018· Kelemen, 2017· Schimmelfennig, 2014). Στηριζόμενοι στην παραδοχή ότι οι Ευρωπαίοι μοιράζονται βασικές αξίες τις οποίες ερμηνεύουν με τον ίδιο τρόπο, υποστηρίζουν ότι αυτή η συναίνεση ουσιαστικά διαλύθηκε λόγω των πολλαπλών κρίσεων που προέκυψαν, με μια από αυτές να αφορά τη μετανάστευση.

Οι χώρες του Βίζεγκραντ με κύριο εκπρόσωπο την Ουγγαρία αρνήθηκαν να συμμετέχουν στο μηχανισμό μετεγκατάστασης προσφύγων από την Ιταλία και την Ελλάδα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες που προτάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2015. Η άρνηση όμως αυτή, όπως και η ευρύτερη αποτρεπτική πολιτική της Ουγγαρίας για τη μετανάστευση, απορρέει από μια ουσιαστική διαφοροποίηση με την αξία της ανοχής και στήριξης της διαφορετικότητας, η οποία αποτελεί κεντρική αξία της Ένωσης. Ο Βίκτορ Όρμπαν έχει δηλώσει επανειλημμένως ότι επιθυμεί την επιστροφή της Ε.Ε. στις αξίες της, οι οποίες ορίζονται πρωτίστως ως χριστιανικές.²¹ Ο Χριστιανισμός όμως φαίνεται να συνδέεται λιγότερο με τη θρησκευτική

21 Να θυμίσουμε ότι στη συζήτηση για το Σύνταγμα της Ε.Ε., υπήρξε πρόταση στην τότε Προεδρία της Ιρλανδίας να περιληφθεί αναφορά στις χριστιανικές αρχές ως βάση της Ε.Ε. Στην πρόταση δεν

πίστη και περισσότερο με την πολιτισμική, σεξουαλική και σε ένα βαθμό πολιτική ταυτότητα. Μια συζήτηση σχετικά με τις εκφάνσεις του ακροδεξιού λαϊκισμού (Mudde και Kaltwasser, 2017· Stavrakakis, 2012), μολονότι ενδιαφέρουσα, ξεφεύγει από τα όρια του παρόντα τόμου. Αυτό όμως που μας ενδιαφέρει εδώ είναι ότι η προσέγγιση του Όρμπαν παρουσιάζει την τωρινή Ε.Ε. ως αντίθετη στο ίδιο το αξιακό της πλαίσιο. Επομένως, δεν αναιρεί τη σημασία των αξιών στο ευρωπαϊκό εγχείρημα, αλλά τις επαναπροσδιορίζει. Αντίστοιχα, δεν προτάσσει την κατάργηση αυτών των αξιών, αλλά προσπαθεί να αλλάξει την ευρωπαϊκή ταυτότητα που προωθείται από τις Βρυξέλλες, η οποία σύμφωνα με τον Όρμπαν επιχειρεί να αποσυνθέσει την εθνική, θρησκευτική και σεξουαλική ταυτότητα των πολιτών της (Coman, 2019).

Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι όσο και αν η προσέγγιση του Όρμπαν προσβάλλει τις ευρωπαϊκές αξίες, συγχρόνως η ίδια η ελαστικότητα των αξιών επιτρέπει τη χρήση τους στην υπηρεσία ενός διαφορετικού οράματος για την Ευρώπη. Σημαντικό στοιχείο για την παραπάνω διαστρέβλωση αποτελεί το γεγονός ότι η Συνθήκη της Ε.Ε. δεν προσδιορίζει τις αξίες της Ένωσης με ακρίβεια. Έτσι, η αναφορά στις αξίες της Ε.Ε. δημιουργεί συναισθηματική και συγκινησιακή φόρτιση αλλά στην πράξη οι αξίες παραμένουν ασαφείς. Το αποτέλεσμα είναι η ανάδειξη δύο διαφορετικών οραμάτων της Ευρώπης κατά τον Όρμπαν. Από τη μια είναι η Ευρώπη του πολιτισμού, του χριστιανισμού και του λαϊκισμού (με την έννοια της κυριαρχίας των λαών) και από την άλλη μια Ευρώπη τεχνοκρατική, γραφειοκρατική και υπερεθνική. Δεν πρόκειται για αποποίηση ή άρνηση των αξιών, αλλά για μια διαστρεβλωμένη ερμηνεία τους με στόχο την προώθηση ενός διαφορετικού οράματος για την Ευρώπη. Για την Ουγγαρία αλλά και τις περισσότερες χώρες του Βίζεγκραντ, οι μεταναστευτικές ροές του 2015 «δεν αποτελούσαν ανθρωπιστική κρίση αλλά μουσουλμανική εισβολή που έχριζε και αντίστοιχης αντιμετώπισης» (Goździak, Main και Suter, 2020: 3). Μέσα από τη σύνδεση μετανάστευσης και αξιών, ο Όρμπαν και οι υποστηρικτές του μετέτρεψαν ένα ανθρωπιστικό και κοινωνικό φαινόμενο σε ζήτημα κοινωνικής ασφάλειας.

Αν και η περίπτωση των πολιτικών της Ουγγαρίας δεν είναι αντιπροσωπευτική της εικόνας της Ένωσης, εντούτοις δείχνει σε μεγάλο βαθμό τη σκοπιά μέσα από την οποία πολλά κράτη-μέλη ερμήνευσαν τις αξίες της Ε.Ε. κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης», αντιμετωπίζοντας τη μετανάστευση ως ζήτημα (αν)ασφάλειας.

συμμετείχε τότε η Ουγγαρία, αλλά την υποστήριξαν η Πολωνία, Ιταλία, Λιθουανία, Τσεχία και Σλοβακία, όπως και η Ελλάδα.

Η «κρίση» των ευρωπαϊκών αξιών

Από τα μέσα περίπου του 2016 έως και το 2019, η προσφυγική «κρίση» έπαψε να αντιμετωπίζεται ως κρίση αυξημένου αριθμού αφίξεων, αλλά ως ανθρωπιστική κρίση στην Ελλάδα και ως κρίση διαχείρισης ευρύτερα στην Ε.Ε. Οι συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών στα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, με προεξέχουσα περίπτωση αυτή του κέντρου υποδοχής της Μόριας, θα αποτελούν για πάντα ένα από τα πιο μελανά σημεία στη μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας. Η αδυναμία του εθνικού συστήματος υποδοχής (βλ. Μαντανίκα στην παρούσα έκδοση) να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις των αιτούντων άσυλο αλλά και η περιορισμένη συμβολή των Ευρωπαίων εταίρων στην Ελλάδα συμπληρώνουν την αποτυχία δημιουργίας μιας ενιαίας πολιτικής ασύλου με ανθρωποκεντρική προσέγγιση. Οι προτάσεις αναμόρφωσης του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου δεν προχωρούν λόγω έλλειψης συμφωνίας των χωρών και επιβεβαιώνουν αυτό που αναδείχθηκε το 2015: το αξιακό πλαίσιο της Ε.Ε. δεν μεταφράζεται στην πράξη όπως παρουσιάζεται στη ρητορική των θεσμικών οργάνων και των καταστατικών κειμένων της Ένωσης. Τα παραπάνω έχουν μεγάλο αντίκτυπο τόσο στο εσωτερικό της Ένωσης όσο και στην εξωτερική πολιτική της σχετικά με τη μετανάστευση.

Από το 2014 έως το 2017, περισσότερο από τρία εκατομμύρια πρόσφυγες έφτασαν στην Ευρώπη ζητώντας προστασία από τον πόλεμο, τη βία και τις διώξεις. Πολλοί από αυτούς βρήκαν πράγματι προστασία στην Ε.Ε., ωστόσο αρκετοί εξακολουθούν να βρίσκονται σε μια ενδιάμεση κατάσταση περιμένοντας να κριθεί το αίτημά τους για προστασία. Από το 2016 και έπειτα, η Ε.Ε. δυσκολεύει την είσοδο των προσφύγων στην επικράτεια της. Το σύστημα του Δουβλίνου πρακτικά αναστέλλεται, ενώ δεν φαίνεται να υπάρχει κοινή πολιτική σχετικά με τον τρόπο εκπλήρωσης των διεθνών, ευρωπαϊκών και εθνικών νομικών υποχρεώσεων έναντι των προσφύγων. Οι καταγγελίες για επαναπροωθήσεις προσφύγων από την Ελλάδα στην Τουρκία που έρχονται στο φως της δημοσιότητας, αλλά και η δυστοκία της Ένωσης να ανταποκριθεί στην ηθική και πολιτική της ευθύνη σχετικά με τη μετανάστευση και τα αίτιά της, υπογραμμίζουν πως η άφιξη των προσφύγων προκάλεσε μια βαθιά κρίση αξιών στην Ε.Ε. Αυτή η κρίση αξιών αντανακλά το θεματικό πυρήνα του ευρωπαϊκού έργου Norms and Values in the European Migration and Refugee Crisis (NoVaMigra), το οποίο αποτέλεσε προπομπό της παρούσας έκδοσης.

Με βάση την υπόθεση ότι υπάρχει μια τρέχουσα κρίση αξιών στην Ευρώπη, το έργο αξιολόγησε τη σύνδεση των ευρωπαϊκών αξιών και της μεταναστευτικής πολιτικής. Ακαδημαϊκοί από το χώρο της φιλοσοφίας, των πολιτικών επιστημών, της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας συναντήθηκαν ερευνητικά με στόχο τόσο την κατανόηση του αξιακού πλαισίου της μεταναστευτικής πολιτικής όσο και

της πρακτικής (ή μη) εφαρμογής του. Το NoVaMigra επιδίωξε πρώτον, να προσφέρει μια ολοκληρωμένη κατανόηση των βασικών αξιών και κανόνων που διαπνέουν την Ε.Ε., δεύτερον, να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο οι αξίες και οι κανόνες πα-ρακινούν ή επηρεάζουν τους σχετικούς πολιτικούς, διοικητικούς και κοινωνικούς παράγοντες όσον αφορά τη μετανάστευση και την ένταξη των μεταναστών, και τρίτον, να προωθήσει μια δημοκρατική προοπτική για την Ε.Ε. και τα κράτη-μέλη της.

Με βάση τη Συνθήκη της Λισαβόνας και το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, μέρος της έρευνας του έργου επικεντρώθηκε στις αξίες που αναφέρονται στο δημόσιο λόγο των θεσμικών οργάνων της Ένωσης κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης» και στη σύνδεσή τους με πολιτικές γύρω από τη μετανάστευση και το άσυλο. Η έρευνα ανέδειξε ως κυρίαρχες τις αξίες της αλληλεγγύης, του επιμερισμού των ευθυνών και της φιλοξενίας. Αυτές πραγματώνονται μέσα από τις πολιτικές της εσωτερικής μετεγκατάστασης και της υποδοχής των μεταναστών που φθάνουν στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο. Παράλληλα παρατηρήθηκε και η σταδιακή οριοθέτησή τους: η αλληλεγγύη συνδέθηκε με την ασφάλεια στα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε. και την προστασία του χώρου της Σένγκεν, η φιλοξενία με την καταγραφή και ταυτοποίηση των αιτούντων άσυλο και με ένα αυστηρότερο πλαίσιο ασύλου.

Επιστέγασμα της παραπάνω έρευνας αποτέλεσε η διεξαγωγή του εργαστηρίου με τίτλο «Ποια η σημασία των ευρωπαϊκών αξιών στη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης;» τον Φεβρουάριο του 2019 στο Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, όπου φιλόσοφοι, κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι αλλά και άνθρωποι από το χώρο των ΜΚΟ κλήθηκαν να συζητήσουν τις αξίες της Ε.Ε. σε σχέση με τη μετανάστευση και την πρακτική εφαρμογή τους στο πεδίο. Η συζήτηση που ακολούθησε ανέδειξε τη σημασία της διεπιστημονικής ανάλυσης των αξιών και παρουσίασε emphatically την απόκλιση μεταξύ θεωρίας και πράξης.

Αντλώντας από τα παραπάνω, στόχο της παρούσας έκδοσης αποτελεί η συζήτηση περί διαφορετικών πτυχών αξιών και πολιτικών της μετανάστευσης με επίκεντρο την Ελλάδα. Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς κλήθηκαν να πραγματευθούν σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο τις αξίες της φιλοξενίας, του επιμερισμού ευθυνών και της αλληλεγγύης που αναδείχθηκαν ως κεντρικές κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης». Επιθυμία μας ήταν η συνύπαρξη διαφορετικών ακαδημαϊκών τομέων και εκπροσώπων τους, που συνδιαλέγονται τις ίδιες «αξίες» και προτάσσουν παρόμοιους προβληματισμούς.

Η δομή του βιβλίου

Ο τόμος χωρίζεται σε τρεις επιμέρους θεματικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα, αναφέρεται στο αξιακό πλαίσιο της Ε.Ε. και διερευνά το νόημα και την ερμηνεία των αξιών, τη σχέση τους με τις αρχές και τα δικαιώματα, και την εργαλειοποίηση τους κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης».

Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική ανάμεσα σε αρχές και αξίες», ο Κώστας Κουκουζέλης πραγματεύεται τη χρήση των εννοιών «αξίες» και «αρχές». Αναγνωρίζει ότι υπάρχει «το πλέγμα των κοινών ευρωπαϊκών αξιών», χωρίς όμως να συνοδεύεται από μια συστηματική εφαρμογή, γεγονός που καταλήγει να τις αποδυναμώνει. Στην ανάλυσή του ο Κουκουζέλης προτείνει τη χρήση των αρχών έναντι των αξιών, του συγκεκριμένου δηλαδή έναντι του αφαιρετικού, κρίνοντας ότι ταιριάζει καλύτερα στη θέση που επιδιώκει η Ευρώπη να έχει στον κόσμο. Πράγματι, η χρήση των αξιών έναντι των αρχών συμβάλλει όχι μόνο στην παρούσα κρίση αλλά και στην αδυναμία δημιουργίας κοινών πολιτικών. Η επίκληση των αξιών επιτρέπει την ερμηνεία τους με διαφορετικούς τρόπους, και όπως τονίζει ο Κουκουζέλης, προσδίδει συναισθηματική χροιά χωρίς όμως να επιλύει τις μεταξύ τους διαφορές.

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο «Προστατεύοντας τη ζώνη της Σένγκεν», η Αγγελική Δημητριάδη εστιάζει στο ρόλο της Σένγκεν κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης». Με την έναρξη της προσφυγικής «κρίσης» η Σένγκεν μετατρέπεται από ένα χώρο ελεύθερης μετακίνησης Ευρωπαίων πολιτών αλλά και (προσωρινής) αλληλεγγύης προς τους πρόσφυγες και τα κράτη-μέλη, σε ένα χώρο «υπό απειλή» που πρέπει να προστατευθεί. Η Δημητριάδη υιοθετεί την προσέγγιση της Σένγκεν όχι ως απόρθητου φρουρίου αλλά ως περιφραγμένης κοινότητας που μπορεί και επανασυνοριοποιείται και προτάσσει αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό της ως ουσιαστικό της ανθεκτικότητάς (*resilience*) της εν μέσω κρίσεων. Μελετώντας την επαναοριοθέτηση ανοιχτών χώρων και τον τρόπο που η προστασία της Σένγκεν αντικατοπτρίζει την προστασία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, η Δημητριάδη αναλύει πως μια νομική συνθήκη μεταξύ χωρών αποκτά κυρίαρχη θέση ως μέρος της ευρωπαϊκής ταυτότητας που πρέπει να προστατευτεί.

Η ενότητα κλείνει με το κεφάλαιο της Ρόζας Βασιλάκη με τίτλο «Στο όνομα της Ευρώπης: η εργαλειοποίηση των αξιών και η απανθρωποποίηση των "άλλων"». Με εφιαλτήριο τις πρόσφατες καταγγελίες που αποτυπώθηκαν στον Τύπο σχετικά με τις επαναπροωθήσεις μεταναστών στα θαλάσσια και χερσαία σύνορα, η Βασιλάκη διερευνά την αντιστροφή του νοήματος των αξιών και την αντιμετώπιση των μεταναστών ως ασύμμετρης απειλής εστιάζοντας σε τρεις «στιγμές» που έλαβαν χώρα μεταξύ 2019 και 2020. Συγκεκριμένα, το κεφάλαιο διερευνά τη φετιχοποίηση των συνόρων, τις καταγγελίες για παράνομες επαναπροωθήσεις από μεριάς της

ελληνικής κυβέρνησης και το πέρασμα από την προστασία της ανθρώπινης ζωής στην προώθηση του ευρωπαϊκού τρόπου ζωής. Προσεγγίζοντας τις επιλεγμένες στιγμές μέσα από το πρίσμα της απανθρωποποίησης, η Βασιλάκη υπογραμμίζει την εγκαθίδρυση των πρακτικών απώθησης ως βασικής πολιτικής που αντιβαίνει το ευρωπαϊκό, αλλά και εθνικό αξιακό πλαίσιο.

Η δεύτερη ενότητα επικεντρώνεται στη σύνδεση της αξίας της φιλοξενίας με τις πολιτικές και πρακτικές της υποδοχής των νεοεισερχόμενων πληθυσμών. Ο Χαρίλαος Πλατανάκης με το κεφάλαιο «Αρχαία φιλοξενία ως συσχετιστική υποχρέωση και μεροληπτικό καθήκον» διαπραγματεύεται την έννοια της φιλοξενίας στην αρχαία Ελλάδα ως σημείο αναφοράς για τη σύγχρονη φιλοξενία. Η επίκληση στην αρχαία φιλοξενία κατά το διάστημα 2015-2016 ως αναπόσπαστο χαρακτηριστικό της Ελλάδας, αποτέλεσε τη βάση για τη συγκεκριμένη προσέγγιση. Μέσα από ένα ταξίδι στους αρχαίους και κλασικούς χρόνους, ο Πλατανάκης αναλύει τις διαφορετικές οπτικές που λαμβάνει η ξενία και η φιλοξενία τόσο ως υποχρέωση και καθήκον όσο και ως κοσμοπολίτικη φιλανθρωπία. Η εξερεύνηση των καταβολών της φιλοξενίας αναδεικνύει τα ηθικά, χωροταξικά και χρονικά όριά της, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί τη βάση για την κατανόηση του σύγχρονου ρόλου της φιλοξενίας ως μέσου άσκησης περιοριστικών πολιτικών, αλλά και μέσου πίεσης.

Στο σύγχρονο ρόλο της φιλοξενίας επικεντρώνονται τα δύο κείμενα που ακολουθούν στην ενότητα αυτή. Η Ρεγγίνα Μαντανίκα στο κεφάλαιο «Η φιλοξενία ως τελετουργία: πολιτικές και πρακτικές που διαμορφώνουν το σύστημα υποδοχής μεταναστών στην Ελλάδα από το 2011» διερευνά τον τρόπο με τον οποίο η φιλοξενία παίρνει τη μορφή τελετουργίας και διαμορφώνει το σύστημα υποδοχής στην Ελλάδα. Ξεκινώντας από το 2011, αναδεικνύει πώς η υποδοχή, ήδη από την αρχική θεσμοθέτηση των Κέντρων Πρώτης Υποδοχής και Ταυτοποίησης, ακολουθεί μια αποσπασματική προσέγγιση, η οποία συνεχίζεται και μετά το 2015. Η Μαντανίκα τονίζει ότι οι διεθνείς και εγχώριες πολιτικές εξελίξεις διαμορφώνουν όχι μόνο ένα κατακερματισμένο σύστημα υποδοχής αλλά και ένα σύστημα διαφορετικών ταχυτήτων. Η προσωρινότητα και η έλλειψη συνεκτικότητας αποτελούν κύρια σημεία που χαρακτηρίζουν διαχρονικά τις πολιτικές υποδοχής και συμβάλλουν ουσιαστικά στη δημιουργία ενός ενδιάμεσου χώρου που διαμορφώνει και τις ζωές των ανθρώπων που τον κατοικούν.

Οι επιδράσεις των πολλαπλών ταχυτήτων του συστήματος υποδοχής στους μετανάστες έρχονται να διερευνηθούν περαιτέρω στο κεφάλαιο «Κατοικώντας το μόνιμο προσωρινό: Πρακτικές οικειοποίησης του χώρου και διαπραγματεύσεις της κινητικότητας σε δομές "φιλοξενίας"» των Φιλύρα Βλαστού-Δημοπούλου, Εύα Παπατζανή, Αλεξάνδρα Σιώτου και Πάνου Χατζηπροκοπίου. Οι συγγραφείς μελετούν τις πρακτικές οικειοποίησης, τις μετακινήσεις και τα δίκτυα των αιτούντων

άσυλο που διαμένουν στους προσφυγικούς καταυλισμούς και στις δομές. Σε ένα πλαίσιο όπου ο προσωρινός χαρακτήρας των χώρων διαμονής μετατρέπεται σε μόνιμος, οι συγγραφείς αναλύουν πώς τα ίδια τα υποκείμενα νοηματοδοτούν την έννοια της οικίας. Το πλούσιο εμπειρικό υλικό που παράχθηκε μετά από εθνογραφική έρευνα στην Αττική, στη Βόρεια Ελλάδα και στα νησιά του ΒΑ Αιγαίου αναδεικνύει μια σειρά από δίπολα με έμφαση στο πώς η αναμονή των αιτούντων άσυλο σε προσφυγικούς καταυλισμούς αντιδιαστέλλεται με τον εγγενή χαρακτήρα της κινητικότητάς τους, καθώς επίσης τη σχέση οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου, ενώ ξεδιπλώνει πτυχές της πολυπλοκότητας που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες σε σχέση με τη θεσμική εξάρτηση και την αυτονομία.

Το κεφάλαιο του Χάρη Μαλαμίδα με τίτλο «Κοινωνική ένταξη και κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία: πολιτικές φιλοξενίας και σχέσεις συμπερίληψης» αντιδιαστέλλει τις αξίες και πρακτικές της φιλοξενίας με τις αντίστοιχες της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας. Η φιλοξενία αποτέλεσε κυρίαρχο αξιακό πλαίσιο της υποδοχής των αιτούντων άσυλο. Ωστόσο, η έλλειψη ενταξιακών πολιτικών από πλευράς πολιτείας επεκτείνει την οπτική της φιλοξενίας από την υποδοχή, και στο στάδιο της κοινωνικής ένταξης. Μέσα από ποιοτική έρευνα πεδίου, ο Μαλαμίδης αναδεικνύει πως η ανάγνωση της ένταξης μέσα από το πρίσμα της φιλοξενίας προσδίδει στην πρώτη μια εφήμερη και ιεραρχική οπτική αφομοίωσης. Στον αντίποδα, εξερευνά πώς οι οριζόντιες πρακτικές της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας μπορούν να προσδώσουν στην κοινωνική ένταξη περισσότερο συμπεριληπτικά και συλλογικά χαρακτηριστικά.

Η τελευταία ενότητα του τόμου επικεντρώνεται στην αλληλεγγύη και στον επιμερισμό ευθυνών. Η αλληλεγγύη αποτέλεσε και αποτελεί κεντρική αξία στην Ε.Ε. και ο επιμερισμός «βαρών» ή ευθυνών αποτελεί κύρια έκφασή της τουλάχιστον από την πλευρά της άσκησης πολιτικής.

Την ενότητα ανοίγει το κεφάλαιο του Κωνσταντίνου Παπαγεωργίου «Ακριβοδίκαιη ευθύνη για τους πρόσφυγες και (ευρωπαϊκή) αλληλεγγύη» ο οποίος διερευνά την αλληλεγγύη προς τους πρόσφυγες, αλλά και μεταξύ των χωρών, από μια κανονιστική σκοπιά. Θέτοντας ως θεμέλιο το δικαίωμα στο άσυλο, ο Παπαγεωργίου τονίζει ότι η αρχή της αλληλεγγύης πέρα από μια αξία που στοχεύει στον επιμερισμό ευθυνών έχει ουσιαστικά και διορθωτικό ρόλο, όσον αφορά την άνιση επιβάρυνση που δέχονται τα κράτη-μέλη λόγω της συμμετοχής τους στην Ένωση. Σύμφωνα με το συγγραφέα, αυτό την καθιστά πιο ισχυρή και σημαντική. Συγχρόνως όμως, η μη εφαρμογή αυτής από άλλα κράτη-μέλη (π.χ., Ουγγαρία) δεν αναιρεί τις υποχρεώσεις που έχουν οι χώρες εισόδου, όπως η Ελλάδα, οι οποίες λειτουργούν ως τόποι διέλευσης, αλλά και εγκλωβισμού των προσφύγων.

Η πρακτική εφαρμογή της αλληλεγγύης στις πολιτικές της Ε.Ε. αποκρυ-

σταλλώθηκε στο πρόγραμμα μετεγκατάστασης που εφαρμόστηκε το 2015 σε μια προσπάθεια αρωγής της Ελλάδας, της Ιταλίας και της Ουγγαρίας (η τελευταία αρνήθηκε να μετέχει). Το κεφάλαιο της Αναστασίας Χαλκιά και του Αναστάσιου Γιουζέπα με τίτλο «Η μετεγκατάσταση προσφύγων ως εμπειρία και προοπτική αλληλεγγύης και επιμερισμού των ευθυνών ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.» επικεντρώνεται στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα μετεγκατάστασης, τόσο στο σκεπτικό γύρω από την εφαρμογή του όσο και στην αξιολόγησή του. Παρά το γεγονός ότι το πρόγραμμα δεν πέτυχε τους αρχικούς του στόχους, αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για την περαιτέρω «θεσμοποίηση» της αλληλεγγύης, διαμορφώνοντας νέες δυναμικές για την προσαρμογή της συνθήκης του Δουβλίνου. Οι συγγραφείς αποτιμούν την προσπάθεια δημιουργίας του μηχανισμού μετεγκατάστασης και εξετάζουν το ρόλο που μπορεί να παίξει στη θεμελίωση ενός Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου.

Η ενότητα ολοκληρώνεται με το κεφάλαιο των Λουκία Κοτρωνάκη, Νίκου Σερντεδάκι και Σάμου Αλεξανδρίδη, με τίτλο «Αλληλεγγύη στους πρόσφυγες: κοινωνία πολιτών, ΜΚΟ, κινηματικά εγχειρήματα». Οι συγγραφείς επεξεργάζονται την αξία της αλληλεγγύης όπως αυτή αναδείχθηκε από φορείς της κοινωνίας των πολιτών και από κοινωνικά εγχειρήματα που ήταν ιδιαίτερα ενεργά την περίοδο της προσφυγικής «κρίσης». Με οδηγό τις ερμηνευτικές πλαισιώσεις των θεωριών των κοινωνικών κινημάτων και βασιζόμενοι σε μια εις βάθος έρευνα αρχαικού υλικού, οι συγγραφείς αποτιμούν τις διαφορετικές πτυχές της αλληλεγγύης στα πρώτα χρόνια της προσφυγικής «κρίσης». Οι συγγραφείς προχωρούν σε μια περιοδολόγηση των σταδίων της αλληλεγγύης και φωτίζουν τις εκφάνσεις των πρωτοβουλιών μέσα από τα σχήματα της κοινωνικής ανθεκτικότητας, του πολιτικού αλτρουισμού και της ετεροτοπίας προσφέροντας μια θεωρητικά πλούσια εμπειρική ανάλυση.

Κοινό σημείο όλων των κεφαλαίων είναι η προσφυγική «κρίση» και το αξιόλογο πλαίσιο που περιέβαλε τη διαχείρισή της. Η διαχείριση συνδέεται με την ευρύτερη απόπειρα διακυβέρνησης της μετανάστευσης και την προσπάθεια για «οργάνωση» και κατ' επέκταση διαμόρφωση του μεταναστευτικού φαινομένου. Οι μέχρι τώρα προσπάθειες και πολιτικές, που έχουν εφαρμοστεί σε εθνικό αλλά πρωτίστως σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τείνουν να προσκρούουν σε ουσιαστικά εμπόδια και προβλήματα, εν μέρει διότι η μετανάστευση εξακολουθεί να προσεγγίζεται ως πρόβλημα που μπορεί να αντιμετωπιστεί και να επιλυθεί.

Στο επίμετρο του τόμου με τίτλο «Η παγκόσμια διακυβέρνηση της μετανάστευσης: προς μία "χαώδη" προσέγγιση», η Άννα Τριανταφυλλίδου ερευνά το κατά πόσο τα μοντέλα διακυβέρνησης της μετανάστευσης αποτελούν επαρκή ερμηνευτικά εργαλεία για να προσφέρουν μια ολοκληρωμένη εικόνα του φαινομένου.

Με αφορμή το Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση και το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες, η Τριανταφυλλίδου εξετάζει πώς η μετανάστευση δομείται σε «καλή» και άρα επιθυμητή, και «κακή» και συχνά ασύμμετρη απειλή. Σε αυτή τη διαφοροποίηση, το αξιακό πλαίσιο έχει ιδιαίτερη σημασία καθότι προωθεί τη σημασία της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μεταναστών. Η Τριανταφυλλίδου προτείνει μια εναλλακτική αφήγηση για τη διακυβέρνηση της διεθνούς μετανάστευσης που να ανταποκρίνεται καλύτερα στη σύγχρονη πραγματικότητα. Υιοθετώντας μια «χάωδη» οπτική, η Τριανταφυλλίδου τονίζει την αναγκαιότητα μιας προσέγγισης που να συμπεριλαμβάνει τον ανεξέλεγκτο χαρακτήρα της μετανάστευσης, και που θα διαχειρίζεται αντί να προσπαθεί να διαμορφώσει την ανθρώπινη κινητικότητα.

Βιβλιογραφία

- Börzel, A.T. και Risse, T. (2018). From the euro to the Schengen crises: European integration theories, politicization, and identity politics. *Journal of European Public Policy*, 25 (1), σ. 83-108. Doi: 10.1080/13501763.2017.1310281
- Calligaro, O., Coman, R., Foret, F., Heinderyckx, F., Kudria, T. και Perez-Seoane, A. (2016). Values in the EU policies and discourse. A first assessment. *Les Cahiers du Cevipol*, 3, σ. 5-52.
- Christodoulou, Y., Papada, E., Papoutsis, A. και Vradis, A. (2016). Crisis or Zemblanity? Viewing the "Migration Crisis" through a Greek Lens. *Mediterranean Politics*, 21 (2), σ. 321-325. Doi: 10.1080/13629395.2016.1145823
- Coman, R. (2019). Values and Power Conflicts in Framing Borders and Borderlands: The 2013 Reform of EU Schengen Governance. *Journal of Borderlands Studies*, 34 (5), σ. 685-698. Doi: 10.1080/08865655.2017.1402201
- Crawley, H. και Skleparis, D. (2017). Refugees, migrants, neither, both: categorical fetishism and the politics of bounding in Europe's 'migration crisis'. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44 (1), σ. 48-64. Doi: 10.1080/1369183X.2017.1348224
- Davies, L. (3.10.2013). Lampedusa boat tragedy is 'slaughter of innocents' says Italian president. *The Guardian*. Διαθέσιμο στο <https://www.theguardian.com/world/2013/oct/03/lampedusa-boat-tragedy-italy-migrants>
- Diez, T. (2012). Not quite 'Sui Generis' enough. *European Societies*, 14 (4), σ. 522-539. Doi: 10.1080/14616696.2012.724577
- Dimitriadi, A. και Malamidis, H. (2019). Talking of Values: Understanding the Normative Discourse of EU Migration Policy. Στο NoVaMigra - Deliverable: Reports. Διαθέσιμο στο https://duepublico2.uni-due.de/receive/duepublico_mods_00049360
- Dimitriadi, A., Kaya, A., Kale, B. και Zurabishvili, T. (2018). EU-Turkey Relations and Irregular Migration: Transactional Cooperation in the Making. FEUTURE Online Paper No.16. Διαθέσιμο στο https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2018/06/FEUTURE_Online_Paper_No_16_D6.3.pdf
- Dines, N., Montagna, N. και Vacchelli, E. (2018). Beyond Crisis Talk: Interrogating Migration and Crises in Europe. *Sociology*, 52 (3), σ. 439-447. Doi: <https://doi.org/10.1177/0038038518767372>
- Dratwa, J. (2014). How values come to matter at the European Commission: Ethical experimentations of Europe. *Politique européenne*, 45 (3), σ. 86-121. Doi: <https://doi.org/10.3917/poeu.045.0086>
- ECRE (2016). The implementation of the hotspots in Italy and Greece. Διαθέσιμο στο <https://ecre.org/ecre-the-implementation-of-the-hotspots-in-italy-and-greece/>
- Eriksen, E. O. (2006). The EU – A Cosmopolitan Polity? *Journal of European Public Policy*, 13, σ. 252-269.
- FRONTEX (2016). Risk Analysis for 2016. Διαθέσιμο στο https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annula_Risk_Analysis_2016.pdf

- Goździak, E. M., Main, I. και Suter, B. (επιμ.) (2020). *Europe and the Refugee Response: a Crisis of Values?* Routledge.
- Habermas, J. (2001). Constitutional Democracy: A Paradoxical Union of Contradictory Principles? *Political Theory*, 29 (6), σ. 766-781. Doi: 10.1177/0090591701029006002
- Huysmans, J. (2000). The European Union and the securitization of migration. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 38 (5), σ. 751-777.
- Kelemen, R. (2017). Europe's Other Democratic Deficit: National Authoritarianism in Europe's Democratic Union. *Government and Opposition*, 52 (2), σ. 211-238. Doi: 10.1017/gov.2016.41
- Léonard, S. και Kaunert, C. (2021). De-centring the securitization of asylum and migration in the European Union: Securitization, vulnerability and the role of Turkey. *Geopolitics*. Doi: 10.1080/14650045.2021.1929183
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 40 (2), σ. 235-258. Doi: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- Mudde, C. και Kaltwasser, C.R. (2017). *Λαϊκισμός. Μια συνοπτική εισαγωγή* (μτφρ. Ε. Κοτσύφου). Αθήνα: Επίκεντρο.
- Obradovic, D. (1996). Policy Legitimacy and the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 34 (2), σ. 191-221. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1996.tb00569.x>
- Papataxiarchis, E. (2016). Being 'there': At the front line of the 'European Refugee Crisis' - Part 1. *Anthropology Today*, 32 (2), σ. 5-9.
- (2016). Being 'there': At the front line of the 'European Refugee Crisis' - Part 2. *Anthropology Today*, 32 (3), σ. 3-7.
- Parkes, R. (2017). Nobody move! Myths of the EU migration crisis. Chaillot papers. Παρίσι: Institute for security studies.
- Schimmelfennig, F. (2014). European Integration in the Euro Crisis: The Limits of Postfunctionalism. *Journal of European Integration*, 36 (3), σ. 321-337. Doi: 10.1080/07036337.2014.886399
- Σταυρακάκης, Γ. (2012). Λαός και λαϊκιστικός λόγος στη σκιά της ευρωπαϊκής κρίσης. Στο Ν. Σεβαστάκης και Γ. Σταυρακάκης, *Λαϊκισμός, Αντιλαϊκισμός και κρίση* (σ. 43-92). Αθήνα: Νεφέλη.
- Squire, V., Dimitriadi, A., Perkowski, N., Pisani, M., Stevens, D. και Vaughan-Williams, N. (2017). Crossing the Mediterranean Sea by Boat: Mapping and Documenting Migratory Journeys and Experiences. Final Project Report. Διαθέσιμο στο <https://www.warwick.ac.uk/crossingthemed>
- Wæver, O., Buzan, B., Kelstrup, M. και Lemaitre, P. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Λονδίνο: Pinter.

Το αξιακό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική ανάμεσα σε αρχές και αξίες¹

Κώστας Ν. Κουκουζέλης

Εισαγωγή: Κοινές ευρωπαϊκές αξίες;

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετώπισε την τελευταία δεκαετία σημαντικές εξωτερικές αλλά και εσωτερικές προκλήσεις. Από τις εξωτερικές προκλήσεις θα ήθελα να αναφέρω και να περιοριστώ σε αυτές των προσφύγων, της μετανάστευσης, και της πολυπολιτισμικότητας. Μια σειρά γεγονότων που είχαν να κάνουν με την κατακόρυφη αύξηση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών, αλλά και τις εντάσεις της πολυπολιτισμικότητας έθεσαν την ατζέντα επί αρκετό χρονικό διάστημα. Από τις εσωτερικές προκλήσεις θα ήθελα να περιοριστώ στους κραδασμούς που προκάλεσαν η αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου, καθώς και οι μεγάλες συγκρούσεις ανάμεσα στα κράτη-μέλη για ζητήματα δημοκρατίας, κράτους δικαίου, αλλά και διαμοιρασμού της ευθύνης και των βαρών σε σχέση με τις προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές, τη χορήγηση ασύλου και την αντιμετώπιση των πληθυσμών που, παρά τις σημαντικές απώλειες σε ανθρώπινες ζωές, εισέρρευσαν στην Ε.Ε. Γίνεται σχεδόν άμεσα αντιληπτό ότι οι εξωτερικές και εσωτερικές προκλήσεις δεν αποτελούν εντελώς ανεξάρτητες μεταξύ τους δυνάμεις. Το αντίθετο αληθεύει μάλλον. Οι μεν τροφοδοτούν τις δε και αντιστρόφως, εμποδίζοντας, προς στιγμήν, την όποια προσπάθεια να τεθούν τα πράγματα σε μια τάξη, την τάξη των αιτιών και των αιτιατών. Προγραμματικά πάντως η Ε.Ε. έχει θέσει ένα αξιακό πλαίσιο εντός του οποίου θεωρεί ότι (πρέπει να) πορεύεται, αντιμετωπίζοντας όχι μόνο τις προκλήσεις τη στιγμή που εμφανίζονται, αλλά και διασφαλίζοντας διάρκεια στο πολιτικό εγχείρημά της.

¹ Θερμές ευχαριστίες στους επιμελητές του τόμου για τα πολύ βοηθητικά γραπτά τους σχόλια, καθώς και στον Γιάννη Νάτσινα που διάβασε το κείμενο σε μια προηγούμενη εκδοχή του.

Στο άρθρο 2 της Συνθήκης της Ε.Ε., όπως αυτή ισχύει, προβλέπεται:

*Η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. **Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη** εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη, και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών.² (Εμφαση δική μου.)*

Αν μεταφερθούμε στο πρόβλημα της χορήγησης ασύλου έχει σημασία να δούμε ότι το άρθρο 80 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ε.Ε. (ΣΛΕΕ) διατυπώνεται ως εξής:

*Οι **πολιτικές** της Ένωσης που προβλέπονται στο παρόν κεφάλαιο [Πολιτικές για τον έλεγχο των συνόρων, για το Άσυλο και τη Μετανάστευση] και η **εφαρμογή τους** διέπονται από την αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής των ευθυνών μεταξύ των κρατών μελών, μεταξύ άλλων και στο οικονομικό επίπεδο.³ (Εμφαση δική μου.)*

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο η ευρεία χρήση της γλώσσας των «κοινών ευρωπαϊκών αξιών» έρχεται να λειτουργήσει με διάφορους τρόπους. Από τη μια μεριά, οι «κοινές ευρωπαϊκές αξίες» έχουν στόχο να διαμορφώσουν το πλαίσιο εντός του οποίου θα αντιμετωπιστούν οι εξωτερικές προκλήσεις, που ίσως κομίζουν και μια σειρά από διαφορετικές αξίες, οι οποίες υποτίθεται ότι δεν είναι «ευρωπαϊκές». Από την άλλη μεριά, οι «κοινές ευρωπαϊκές αξίες» έχουν στόχο να υπενθυμίσουν στο εσωτερικό, δηλαδή στα κράτη-μέλη που αποτελούν τους πυλώνες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, ότι η ένωση έχει ρητώς, δηλαδή μέσω των συνθηκών, θεμελιωθεί και αυτοδεσμευτεί σε μια σειρά από αξίες, τις οποίες καταρχήν μοιράζονται οι λαοί μεταξύ τους. Η χρήση όμως της γλώσσας των «κοινών ευρωπαϊκών αξιών», πέραν των στόχων αυτών και των προθέσεων, ακολουθείται και από κάποιες συνέπειες.

Σε ένα πρώτο επίπεδο η χρήση μιας τέτοιας γλώσσας, η οποία οφείλεται επίσης στους εμπνευστές και ιδρυτές της, φαίνεται να παρουσιάζει την Ε.Ε. όχι

2 Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 26.10.2012. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0010.02/DOC_1&format=PDF

3 Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 26.10.2012. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=DA>

απλώς ως μια ένωση συμφερόντων, όπως ίσως άλλες μορφές ενώσεων (λόγου χάριν, μια εταιρεία), αλλά ως κάτι ανώτερο, ίσως και άξιο να μεταλαμπαδευτεί στον κόσμο γενικότερα και να αποκτήσει διάρκεια στο χρόνο. Η γλώσσα των «κοινών ευρωπαϊκών αξιών» αποτελεί σαφώς μια σημαντική πρόοδο έναντι της γλώσσας των κοινών συμφερόντων των κρατών-μελών. Δεν επιλύει όμως τα προβλήματα των προκλήσεων που αναφέραμε, ίσως μάλιστα δημιουργεί νέα, αν δεν καθοριστεί η φύση και ο ρόλος τους πέρα από την αναντίρρητη συναισθηματική τους δύναμη. Τούτο συνδέεται και με το εξής: σε ένα δεύτερο επίπεδο η αναφορά σε «ευρωπαϊκές αξίες» φαίνεται επίσης να διαθέτει έντονες πολιτισμικές συνδηλώσεις. Με μια έννοια όταν μιλάμε για ευρωπαϊκές αξίες, μιλάμε για αξιακές επιλογές ενσωματωμένες σε μια κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα –αν πράγματι υφίσταται τέτοια– δηλαδή σε ένα προϊόν του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Το βήμα προς την υποστήριξη της άποψης περί «σύγκρουσης των πολιτισμών» δεν είναι δύσκολο να γίνει, κάθε άλλο μάλιστα (Huntington, 2017· Kundani, 2019). Πράγματι, οι προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές ιδιαίτερα αυτές του 2015 ενεργοποίησαν έντονα λαϊκιστικά αντανακλαστικά σε πολίτες, κόμματα, και κυβερνήσεις των κρατών-μελών της Ε.Ε., οι οποίες χρησιμοποίησαν τη γλώσσα των «αξιών» ως πεδίο σύγκρουσης πολιτισμών. Σύμφωνα με ένα τέτοιο σκεπτικό οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί που φτάνουν στο έδαφος της Ε.Ε. απειλούν τις «ευρωπαϊκές αξίες», οι οποίες, γι' αυτό το λόγο, χρειάζονται προστασία. Απόδειξη αποτελεί ότι για τη σύγκρουση επιστρατεύεται η σύνδεση της γλώσσας των «κοινών ευρωπαϊκών αξιών» με μια κοινή, πολιτισμική, ευρωπαϊκή και συνάμα χριστιανική, ταυτότητα που πρέπει να προστατευτεί.⁴

Πού όμως θεμελιώνεται η ιδιαιτερότητα των «ευρωπαϊκών αξιών»; Μπορούμε πράγματι να μιλήσουμε για ευρωπαϊκή ιδιαιτερότητα; Δύο στοιχεία συνηγορούν ενάντια σε μια ισχυρή επίκληση της ευρωπαϊκής ιδιαιτερότητας των αξιών. Πρώτον, είναι σαφές ότι αξίες όπως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η ελευθερία, η δημοκρατία, η ισότητα, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και η αλληλεγγύη υιοθετούνται και ενστερνίζονται από λαούς και κράτη εκτός Ευρώπης, από τον Καναδά και τη Νέα Ζηλανδία έως την Ταϊβάν και τη Νότιο Αφρική. Το να υποστηρίζει κανείς ότι αυτές οι αξίες απαντούν μονάχα στην ευρωπαϊκή ήπειρο και μάλιστα στην Ε.Ε. δεν αντικατοπτρίζει μια αντικειμενική εικόνα του κόσμου. Ακόμη και αν δεχθεί κανείς ότι οι αξίες αυτές διαμορφώθηκαν πρώτα στην Ευρώπη μέσα από ιδέες που διατυπώθηκαν κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού –πράγμα και αυτό όχι απολύτως ακριβές– δεν συνιστά επ' ουδενί τίτλο ιδιοκτησίας, τον οποίο κανείς άλλος δεν δικαιούται. Δεύτερον, αν δικαιούμαστε να μιλάμε για «κοινές ευρωπαϊκές αξίες», τότε δημιουργεί απορία το γεγο-

4 Χαρακτηριστικές τέτοιες φωνές στην Ε.Ε. είναι αυτές του Βίκτορ Όρμπαν στην Ουγγαρία και του Γιαρόσλαφ Κατσίνσκι στην Πολωνία. Βλ. ενδεικτικά Mos, 2020.

νός ότι αυτές οι αξίες έχουν χρησιμοποιηθεί στην περίπτωση των μεταναστών και προσφύγων προκειμένου να υπερασπιστούν τους τελευταίους, και ταυτόχρονα να τους επιτεθούν. Έτσι, για παράδειγμα, από τη μια μεριά, ο σεβασμός στην ανθρωπινή αξιοπρέπεια και τα ανθρώπινα δικαιώματα απαιτούν από τους Ευρωπαίους να βοηθήσουν ανθρώπους που βρίσκονται σε κίνδυνο ζωής και περιπλανώνται ανέστιοι, ανεξάρτητα από την ταυτότητά τους, εθνοτική, πολιτισμική ή άλλη. Από την άλλη, όμως, για κάποιους η είσοδος τέτοιου είδους διαφορετικών πολιτισμικά πληθυσμών δύναται να απειλήσει τις θεμελιώδεις, επίσης για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, αξίες της δημοκρατίας και της ισότητας. Οι ερμηνείες των αξιών είναι διαφορετικές και κάποιες φορές αλληλοσυγκρουόμενες. Τι μπορεί να συμβαίνει;

Υπάρχει επίσης ένα άλλο, εξίσου σημαντικό, ζήτημα. Ας δεχθούμε ότι πράγματι, στο διακηρυκτικό επίπεδο των συνθηκών της Ε.Ε., υπάρχει αυτό το πλέγμα των «κοινών ευρωπαϊκών αξιών». Η επίκλησή τους όμως δίχως τη συνεπή εφαρμογή τους τις αποδυναμώνει (βλ. την ανάλυση της Βασιλάκη στην παρούσα έκδοση). Ειδικά στο θέμα των προσφυγικών και μεταναστευτικών πληθυσμών η γλώσσα των «κοινών ευρωπαϊκών αξιών» έχει τα τελευταία χρόνια επικριθεί σε μεγάλο βαθμό κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά, για το ρητορικό της εντέλει χαρακτήρα, ο οποίος διαφαίνεται από την παταγώδη αποτυχία της Ε.Ε. να αντιμετωπίσει τους πρόσφυγες και μετανάστες με τρόπο που να είναι συνεπής με τη ρητή υιοθέτηση αυτών των αξιών.⁵ Το χάσμα ανάμεσα στην επίκληση και την εφαρμογή προκαλεί τη μομφή σχετικά με την έλλειψη ηθικής ακεραιότητας, αλλά και το πολιτικό πρόβλημα της αμφισβήτησης της νομιμοποίησης των πολιτικών της Ε.Ε. ενώπιον αφενός των ιδίων της των πολιτών, αφετέρου των υπολοίπων –κρατών και ατόμων εκτός Ε.Ε.– για τους οποίους η Ε.Ε. παραμένει ένα εγχείρημα που μπορεί να κρίνει πολλά σε παγκόσμιο επίπεδο. Αμφότερα αποτελούν σοβαρό πλήγμα για την Ε.Ε., η οποία φιλοδοξεί να αποτελέσει διακριτό και αξιόπιστο παγκόσμιο παράγοντα σταθερότητας και ειρήνης, να πετύχει δηλαδή εκεί όπου άλλοι διεθνείς παράγοντες έχουν αποτύχει ιστορικά. Το τελευταίο έχει ιδιαίτερη σημασία για τη δική μας συζήτηση εδώ, καθώς αποδυναμώνει τον κοσμοπολιτικό χαρακτήρα της Ε.Ε., όπως θα δούμε παρακάτω.

Πού λοιπόν εντοπίζεται το πρόβλημα; Αν η γλώσσα των κοινών αξιών έχει τόσες αμφισημίες μήπως θα πρέπει να αναδιατυπώσουμε τους όρους της συζήτησης; Υφίσταται μια περιρρέουσα σύγχυση στη δημόσια συζήτηση, αν και λιγότερο στο πεδίο της φιλοσοφίας, σχετικά με το τι ορίζουμε ως «αξία». Είναι, λόγου χάριν, τα ανθρώπινα δικαιώματα αξίες; Είναι οι αξίες το ίδιο με τις αρχές και τους κανόνες; Στο δεύτερο μέρος που ακολουθεί θα προσπαθήσω να χαράξω αυτές τις δια-

5 Βλέπε για παράδειγμα τα δοκίμια στη συλλογή Gozdziak, Main και Suter, 2020, αλλά και την κριτική της Woollard, 2018: 150-156.

κρίσεις προκειμένου να προετοιμάσω το έδαφος για να υποστηρίξω στη συνέχεια ότι από τη σκοπιά μιας δημόσιας ηθικής των πολιτικών θεσμών, συμπεριλαμβανομένων των ευρωπαϊκών θεσμών, η επιδίωξη του σεβασμού της αξιοπρέπειας, του κράτους δικαίου, των δικαιωμάτων αφορά αρχές (*principles*) της οργάνωσής τους και όχι απλώς αξίες. Αυτές οι αρχές συνάδουν με την εικόνα της Ε.Ε. ως πολιτείας δικαίου πάνω σε κοσμοπολιτικές αρχές που συνεχίζουν και τροποποιούν μια παράδοση η οποία στη νεωτερικότητα έχει στο κέντρο της τη φιλοσοφία του Ιμμάνουελ Καντ, όπως θα υποστηρίξω στο τρίτο μέρος. Αυτή η θέση θα μας βοηθήσει να εξηγήσουμε τις αμφισημίες που επισημάναμε παραπάνω. Επιπλέον θα βοηθήσει να δούμε πώς, στο πλαίσιο της προσφυγικής και μεταναστευτικής κρίσης, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε συνεκτικά και με συνέπεια για τις ειδικότερες κοσμοπολιτικές θεωρήσεις της φιλοξενίας, της αλληλεγγύης, και του διαμοιρασμού της ευθύνης ανάμεσα στα κράτη-μέλη.

Η ηθική και πολιτική της νεωτερικότητας

Ο Γερμανός φιλόσοφος Γιούργκεν Χάμπερμας έχει υποστηρίξει τη σημασία μιας διάκρισης που πρέπει να χαραχθεί προκειμένου να κατανοήσουμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγεται η συζήτηση μετά την έλευση της νεωτερικότητας. Πρόκειται για τη διάκριση ανάμεσα σε αρχές και αξίες. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι αρχές διαθέτουν ένα δεοντοκρατικό χαρακτήρα, ενώ οι αξίες έναν τελεολογικό χαρακτήρα (Habermas, 1996: 343). Οι αρχές με αυτή την έννοια είναι μήτρες δικαιωμάτων και καθηκόντων. Οι αξίες υποδεικνύουν σκοπούς, οι οποίοι παραπέμπουν το πολύ σε διυποκειμενικές προτιμήσεις που μοιραζόμαστε ή που επιθυμούμε να ακολουθήσουμε. Άρα οι αρχές προστάζουν μια συγκεκριμένη δράση, ενώ οι αξίες συστήνουν και ως εκ τούτου υιοθετούνται εθελουσίως. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι οι αρχές δεν μπορεί να διαθέτουν και αξιακό περιεχόμενο. Περαιτέρω, οι αρχές είτε ισχύουν, είτε δεν ισχύουν σύμφωνα με κάποιο κριτήριο δεοντοκρατικό. Οι αξίες ορίζουν προτιμήσεις που δηλώνουν την ελκυστικότητα κάποιων αγαθών ή σκοπών και γι' αυτό δεν τίθεται ζήτημα ισχύος, αλλά μπορούμε απλώς να συμφωνούμε περισσότερο ή λιγότερο με αυτές. Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή.

Για να μιλήσουμε για τις αξίες θα πρέπει πρωτίστως να αναφερθούμε στη μεγάλη αλλαγή που έφερε στην ηθική η νεωτερικότητα.⁶ Η ηθική μέχρι τη νεωτερικότητα (Αρχαιότητα, Μεσαίωνας) αφορά βασικά το ευ ζην και τις αρετές που πρέπει να διαθέτει κάποιος προκειμένου να το κατακτήσει, αφού αυτό λέγεται ότι

6 Γ' αυτή την αλλαγή, αναντικατάστατη παραμένει η παρουσίασή της από τον Sidgwick, 1971: 105.

μπορεί να οριστεί αντικειμενικά. Το ερώτημα λοιπόν στο οποίο καλείται να δώσει απάντηση η ηθική είναι το ερώτημα «πώς πρέπει να ζω;». Σε τούτο το ερώτημα οι αρεταϊκές θεωρίες πρεσβεύουν ότι ο άνθρωπος υπηρετεί εκ της φύσεώς του ένα σκοπό, αυτόν της ευδαιμονίας, σκοπό που αποτελεί αντικειμενικό αγαθό γι' αυτόν. Για μια άλλη ομάδα πιο σύγχρονων θεωριών στην ίδια εν πολλοίς κατεύθυνση, οι οποίες μπορούν να ονομαστούν αξιολογικές, τέτοιου είδους σκοποί, επιδιωκτέοι από τον άνθρωπο, δύνανται να είναι αγαθά που διαθέτουν αξία και μάλιστα εγγενή αξία (σκοποί του βίου που δεν υπηρετούν άλλους σκοπούς ή δεν θεμελιώνονται σε άλλες αξίες).

Το ερώτημα που απασχολεί πια τη νεωτερική ηθική αλλάζει και γίνεται: *τι οφείλω να πράξω;* Αυτό σηματοδοτεί το πέρασμα από την αξιολόγηση των προσώπων και του συνολικού βίου τους –της αρετής τους, των σκοπών του βίου εν γένει– στην αποτίμηση των πράξεων καθαυτών. Έχουμε έτσι τη διάσπαση της ηθικής σε δύο σφαίρες: του ορθού (πράξεις) και του αγαθού (αρετές, αξίες). Η σφαίρα του ορθού τώρα είναι η σφαίρα των καθηκόντων, ενώ η σφαίρα του αγαθού είναι αυτή των σκοπών ή των αξιών που δύναται να θέτει ο κάθε άνθρωπος ως μέρος του νοήματος που ο ίδιος προσδίδει στο βίο του. Με αυτή την έννοια η ηθική λοιπόν από αρετολογική γίνεται καθηκοντολογική. Στη νεωτερικότητα αμφισβητείται πια ο τελεολογικός χαρακτήρας του αγαθού ή των σκοπών του βίου οι οποίοι υφίστανται ανεξάρτητα από τα άτομα ως μέρος της (ανθρώπινης) φύσης ή του κόσμου καθαυτού. Άλλωστε αποτελεί εμπειρική διαπίστωση ότι οι άνθρωποι και οι κοινότητες των ανθρώπων υιοθετούν πια διαφορετικούς σκοπούς που παραλλάσσονται στο χώρο και το χρόνο και σχετικοποιούνται ιστορικά και πολιτισμικά.⁷ Αν είναι έτσι, τότε και το αγαθό και οι αξίες φαίνεται ότι, υπό μια σημαντική έννοια, αδυνατούν να δεσμεύσουν τους ανθρώπους, άρα να απαντήσουν ικανοποιητικά στο ερώτημα «τι οφείλω να πράξω;».⁸

Σημασία εδώ έχει να κρατήσουμε ότι η θεμελίωση του ορθού και των καθηκόντων στην πιο πειστική εκδοχή της, η οποία αποτυπώνεται στη φιλοσοφία του Ιμάνουελ Καντ, δεν αναφέρεται σε σκοπούς ή αξίες, αλλά σε κάτι διαφορετικό, το οποίο αποτελεί το θεμέλιο όχι μονάχα της ηθικής, αλλά και της πολιτικής οργάνωσης που μας ενδιαφέρει πρωτίστως εδώ. Το θεμέλιο της ηθικής ανάγεται στην

7 Μια συστηματική αμφισβήτηση της δεσμευτικότητας των αξιών εν γένει στη βάση ενός ανορθολογικού υποκειμενισμού που τις διέπει και συναφώς και του «ιδεολογικού» τους χαρακτήρα είναι έντονα παρούσα στο έργο του Μαξ Βέμπερ. Αυτή η ριζική κριτική με τεράστια επιρροή είχε ως απόρροια να σχηματιστεί και μια εικόνα της πολιτικής ως αξιολογικά ουδέτερου μηχανισμού διευθέτησης συμφερόντων.

8 Γ' αυτές και άλλες ενστάσεις βλ. τη διαυγή πραγμάτευση της διάκρισης από τον Βουτσάκη, 2019: 209-240 (ιδίως 211-221).

αυτονομία του προσώπου, δηλαδή στην αξιοπρέπεία του να διαθέτει την ικανότητα να νομοθετεί το ίδιο τον ηθικό νόμο (ηθική αυτονομία), αλλά και να θέτει, να εκτιμά και να επιδιώκει το ίδιο τους σκοπούς του βίου του (να αξιοδοτεί). Η θεμελιώδης αυτή ικανότητα δεν αποτελεί άλλη μια αξία ανάμεσα σε άλλες αξίες που υπάρχουν ανεξάρτητα από το πρόσωπο, αλλά *όρο δυνατότητας* προκειμένου αυτό να είναι φορέας συμφερόντων, να θέτει σκοπούς και να διαμορφώνει με αυτή την έννοια μια αντίληψη για το πώς αξίζει να διάγει το βίο του. Διαφορετική θεμελίωση θα δημιουργούσε μια ατέρμονη ιεραρχία αξιών, οι οποίες θα ανάγονταν τελικώς σε μία θεμελιώδη αξία, με κίνδυνο όμως να απομείνουμε με κάτι για το οποίο ο φορέας του θα είχε απλώς μια δευτερεύουσα, εργαλειακή απλώς λειτουργία. Με άλλα λόγια, δεν θα μιλούσαμε κυριολεκτικά για πρόσωπα που αξίζουν σεβασμό ως τέτοια, αλλά για *οχήματα* αξιών.⁹

Από την αυτονομία και την αξιοπρέπεια του προσώπου πηγάζουν δικαιώματα και καθήκοντα με έναν τρόπο που δεν μπορούν να θεμελιωθούν στο αγαθό ή τις αξίες. Πρώτον, η σφαίρα του ορθού είναι η σφαίρα των ηθικών καθηκόντων που προσδιορίζονται με βάση ηθικές αρχές που ισχύουν ανεξαρτητως προσώπων. Για την καντιανή ηθική αυτό γίνεται σαφές από τη διατύπωση της Κατηγορικής Προστακτικής σε μια από τις μορφές της: «Πράττε μόνο σύμφωνα με ένα τέτοιο γνώμονα, μέσω του οποίου μπορείς συνάμα να θέλεις αυτός ο γνώμονας να γίνει καθολικός νόμος» (Kant, 1984: 71). Έτσι λοιπόν τα καθήκοντα διαθέτουν το χαρακτηριστικό της καθολικότητας σε αντίθεση με τους σκοπούς και την αξία που δίνουμε σε αυτούς, οι οποίοι έχουν υποκειμενικό χαρακτήρα. Δεύτερον, τα καθήκοντα μας δεσμεύουν με έναν τρόπο που δεν μας δεσμεύει το αγαθό ή η αξία που δίνουμε εμείς σε αυτό. Για το τελευταίο διαθέτουμε την ευχέρεια να επιλέγουμε το περιεχόμενό του και την ασυλία έναντι των άλλων που δεν επιτρέπεται να επέμβουν, πράγμα που θα συνιστούσε *πατερναλισμό*, ο οποίος, κατά τον Καντ, είναι ο χειρότερος δεσποτισμός (Kant, 1971: 131).¹⁰ Με αυτή την έννοια σε περίπτωση σύγκρουσης ουσιαστικά δεν έχουμε να επιλέξουμε, αφού το καθήκον να μην βλάπτουμε ή να μην θέτουμε σε κίνδυνο άλλα πρόσωπα προηγείται και επιβάλλεται επί της όποιας αντίληψης έχουμε για το πώς πρέπει να ζούμε (το νόημα του βίου). Τα καθήκοντα διαθέτουν μια επιτακτικότητα που δεν διαθέτουν οι αξίες ή το

9 Αυτή η σκέψη μας θυμίζει, από μια άλλη οπτική, την κριτική αναφορά του Καρλ Σμιτ για την «τυραννία των αξιών» (όρο που δανείζεται από τον Ν. Χάρτμαν). Ο Σμιτ στρέφεται κατά του πλουραλισμού των αξιών τονίζοντας, αφού ακολουθεί εν πολλοίς τον Βέμπερ, την τάση κάθε αξίας να υποτάσσει τις άλλες. Βλ. Schmitt, 2018. Την ιστορική πορεία της έννοιας της αξίας παρουσιάζει ωραία ο Μαρκής, 1995: 7-47.

10 Υπ' αυτή την έννοια η πολιτική κοινότητα δεν νομιμοποιείται να επιβάλλει στους πολίτες της μέσω εξαναγκασμού πρότυπα αγαθής ζωής ή αρετής, διότι αυτό θα αναιρούσε το χαρακτήρα της κοινότητας ως ένωσης ελεύθερων και ίσων πολιτών.

αγαθό. Ένα ηθικό καθήκον δεν μπορεί να τεθεί στο περιθώριο παρά μόνο από ένα άλλο ηθικό καθήκον που σε μια συγκεκριμένη στιγμή είναι πιο επιτακτικό.

Από τα παραπάνω συνάγεται μια θεμελιώδης θέση: η προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού ή των αρχών έναντι των αξιών στο πλαίσιο της δικής μας συζήτησης. Αυτή η προτεραιότητα εκτείνεται σαφώς και στο πεδίο της ηθικής των πολιτικών θεσμών. Η κλασική ελληνική σκέψη συνέλαβε το πρόβλημα των αξιών ως πολιτικό πρόβλημα με την έννοια ότι οι αξίες πραγματώνονται εντός της πολιτείας μέσω της αρετής των πολιτών. Για το νεωτερικό πολιτικό στοχασμό οι αξίες απορρέουν από μια κανονιστικά δεσμευμένη δράση. Υπό το πρίσμα ακριβώς της διάκρισης ανάμεσα στο ορθό και το αγαθό η αρχή της δικαιοσύνης διαθέτει προτεραιότητα έναντι των σκοπών ή αξιών που τυγχάνει να υιοθετεί η πολιτική κοινότητα. Η δικαιολόγηση πρέπει να είναι πια σαφής. Η αυτονομία αποτελεί το θεμέλιο και των πολιτικών και δικαϊκών θεσμών, οι οποίοι θα πρέπει να διαφυλάσσουν και τον εύλογο πλουραλισμό των αξιών.¹¹

Μολονότι στο πλαίσιο της Ε.Ε. και των συνθηκών που την διέπουν η διάκριση δεν είναι σαφής (Williams, 2009: 560), θα ήθελα να υποστηρίξω ότι οι πολιτικοί θεσμοί της Ε.Ε. αποβλέπουν στη ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης των πολιτών και των σχέσεων των κρατών-μελών και μάλιστα μέσω του ευρωπαϊκού δικαίου κατά τρόπο εξαναγκαστικό για τα κράτη-μέλη, ενώ δεν αντικατοπτρίζουν, ούτε επιδιώκουν την όποια ομογενοποίηση τρόπων ζωής ή αξιών, διότι ο ρόλος τους είναι διαφορετικός. Έτσι, τα δικαιώματα, το κράτος δικαίου, η ισότητα και υπό μία έννοια η αλληλεγγύη αποτελούν αρχές και μάλιστα αρχές δικαϊκές, οι οποίες έχουν καθολικεύσιμο χαρακτήρα ως δεοντοκρατικές αρχές. Με αυτή την έννοια βεβαίως υπονοώ ότι και η Ε.Ε. δεν αποτελεί απλώς μία ευκαιριακή ένωση κρατών, αλλά μια ένωση κρατών που δίνει σάρκα και οστά σε αρχές δικαιοσύνης που έχουν κοσμοπολιτικό χαρακτήρα. Αλλά θα αφήσω αυτή τη θέση για τη συνέχεια.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση και ο κοσμοπολιτισμός

Η Ε.Ε. εξακολουθεί να αποτελεί ένα διαφιλονικούμενο σχέδιο ως προς τον απώτερο στόχο του (Bankowski και Christodoulidis, 1998). Μερικοί θεωρούν ότι παραμένει μια ένωση που εξυπηρετεί τα συμφέροντα των μελών της, άλλοι ότι συνιστά μία κλειστή ομάδα χριστιανικών κρατών, ενώ για κάποιους άλλους αποτελεί υπόδειγμα παγκόσμιας δικαιοσύνης, έστω και σε ένα μεταβατικό στάδιο προς την κατεύθυνση αυτή (Eriksen, 2006: 260-266). Η συζήτηση παραμένει πάντοτε επί-

11 Η προτεραιότητα αυτή έχει εκφραστεί πρωτίστως από τον Ρωλς, 2001: 59. Βλ. επίσης Waldron, 2003.

καιρη. Η διασαφήνιση όμως της διάκρισης ανάμεσα σε αρχές και αξίες μάς δείχνει και τη σημασία που μπορεί να έχει μια συγκεκριμένη κατεύθυνση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Σε αυτό το τρίτο μέρος θα προσπαθήσω να υποστηρίξω ότι η σημασία και ο ρόλος των αρχών συνηγορούν προς την τρίτη εναλλακτική και μάλιστα προς μια κοσμοπολιτική ερμηνεία της, η οποία περιλαμβάνει προσδιορίσιμα καθήκοντα και προς τους πρόσφυγες και συγκεκριμένες υποχρεώσεις ανάμεσα στα κράτη-μέλη. Στο τελευταίο μέρος θα επιχειρηματολογήσω ακριβώς για το ποια μπορεί να είναι η μορφή και το περιεχόμενο των κοσμοπολιτικών αρχών της φιλοξενίας και του διαμοιρασμού της ευθύνης. Αντιλαμβάνομαι τον κοσμοπολιτισμό όχι απλώς ως ένα ηθικό ιδεώδες, αλλά ως μια πολιτική και δικαϊκή αρχή, όπως τον συνέλαβε και η σκέψη του Καντ. Η μορφή του κοσμοπολιτισμού αυτού είναι η μορφή ενός πολιτικοδικαϊκού πλαισίου πέραν των κρατών, αλλά όχι ερήμην τους. Ο κοσμοπολιτισμός αυτός είναι πολιτικοδικαϊκός με την έννοια ότι εντέλει απαιτεί ένα συγκεκριμένο πολιτικοδικαϊκό *status*, από το οποίο πηγάζουν καθήκοντα και δικαιώματα.¹²

Δεν είναι λίγοι όσοι έχουν υποστηρίξει ότι η Ε.Ε. από την αρχική της μορφή έως και σήμερα αποτελεί ένα σχέδιο μιας μεταεθνικής τάξης και ένωσης κρατών που πορεύονται προς την κατεύθυνση της πραγμάτωσης *κοσμοπολιτικών αρχών* στο πολιτικό και δικαϊκό πλαίσιο.¹³ Το επιχείρημα εδώ δεν είναι ότι η Ε.Ε. αποτελεί μια ήδη πραγματοποιημένη ένωση κρατών με κοσμοπολιτικές αρχές, αλλά ότι οι τελευταίες αποτελούν το κανονιστικό θεμέλιο της ένωσης που θέτει το πλαίσιο αφενός των δίκαιων σχέσεων μεταξύ των μελών της και αφετέρου των δίκαιων σχέσεων των μελών της με τα άτομα που δεν είναι πολίτες της. Η εικόνα της Ε.Ε. ως κοσμοπολιτική πολιτεία αντλεί έμπνευση από την πολιτική φιλοσοφία και τη φιλοσοφία δικαίου του Ιμμάνουελ Καντ, η οποία βασίζεται σε αρχές και όχι σε αξίες (Brown, 2019· Franceschet, 1998· Tully, 2008).

Στο δοκίμιο *Προς την Αιώνια Ειρήνη* ο Καντ υπερασπίζεται τη δημιουργία μιας ομοσπονδίας ελεύθερων κρατών που συνεχώς θα διευρύνεται. Ένα κράτος που θα έχει συσταθεί ρεπουμπλικανικά (δηλαδή δημοκρατικά) θα συγκροτήσει το παράδειγμα το οποίο θα αποτελέσει το επίκεντρο της ομοσπονδιακής ένωσης με άλλα κράτη που θα θέλουν να ενταχθούν σε αυτήν προκειμένου να διασφαλιστεί έτσι η κατάσταση ελευθερίας τους. Η τελευταία απειλείται από τον πόλεμο που ανά πάσα στιγμή μπορεί να ξεσπάσει, αφού τα κράτη βρίσκονται σε μια φυσική κατάσταση, όπως και τα άτομα πριν τη συγκρότηση μιας επιμέρους πολιτικής

12 Έχω αναπτύξει την έννοια του πολιτικού σε αντίθεση με έναν αμιγώς ηθικό κοσμοπολιτισμό στο Koukouzelis, 2016.

13 Η βιβλιογραφία είναι ήδη μεγάλη. Βλ. αντί άλλων Delanty, 2005· Beck και Grande, 2007, και βέβαια Habermas, 2012.

κοινωνίας (ενός κράτους). Αυτό θα επιτευχθεί σύμφωνα με την ιδέα του διεθνούς δικαίου ενώ η ομοσπονδία θα επεκτείνεται όλο και πιο πολύ (Kant, 2006: 78-79). Ο Καντ καθιστά σαφές ότι η απουσία πολέμου, δηλαδή η ειρήνη, δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί με μια απλή συμμαχία ή με τη «λεγόμενη ισορροπία των δυνάμεων στην Ευρώπη [που] είναι απλή χίμαιρα» (Kant, 1971: 158).

Επειδή λοιπόν η καντιανή φιλοσοφία, ως κατεξοχήν νεωτερική, θεμελιώνεται σε αρχές και όχι σε σκοπούς ή αξίες, έχει σημασία να τονιστεί ότι η προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού εδράζεται και εδώ στην προτεραιότητα της ελευθερίας, η οποία ακριβώς υποδεικνύει αυτό που ο Καντ ονομάζει «δημόσιο δίκαιο», το οποίο ορίζεται ως «το σύνολο των νόμων οι οποίοι χρειάζονται καθολική κοινοποίηση [δημοσιότητα] για να επιφέρουν την έννομη κατάσταση» (Kant, 2013: 145). Ας σημειωθεί εδώ ότι το δημόσιο δίκαιο περιλαμβάνει τρία επίπεδα. Τα τρία επίπεδα περιλαμβάνουν: πρώτον, τις αρχές συγκρότησης της εσωτερικής έννομης τάξης ενός κράτους που θα πρέπει να είναι ρεπουμπλικανικό, δηλαδή με σημερινούς όρους, δημοκρατικό, κράτος δικαίου, με σεβασμό στα δικαιώματα και δεύτερον, τις αρχές συγκρότησης μιας ομοσπονδίας ελεύθερων κρατών μέσω του διεθνούς δημοσίου δικαίου, όπως τονίσαμε παραπάνω, στη βάση της ελευθερίας και της ισότητας των κρατών, τα οποία συμμετέχουν αυτοβούλως. Και στις δύο περιπτώσεις αυτό που θα πρέπει να σταματήσει να υφίσταται είναι το καθεστώς της άγριας ελευθερίας, το οποίο ακριβώς θέτει εξωτερικά εμπόδια στην ίδια την ελευθερία των ανθρώπων αφενός και των κρατών αφετέρου, δηλαδή η λεγόμενη και «φυσική κατάσταση». Από αυτή τη «φυσική κατάσταση» οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα και καθήκον να εξέλθουν συγκροτώντας πολιτεία δικαίου στο εσωτερικό ενός κράτους. Αλλά και ένα κράτος έχει το δικαίωμα και το καθήκον να εξέλθει από την ίδια «φυσική κατάσταση» όπου βρίσκεται σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη, καθώς αυτή υποσκάπτει και τη λειτουργία του δικαίου στο πρώτο επίπεδο. Υπάρχει όμως και ένα τρίτο επίπεδο, όπως λέει ο Καντ: «επειδή δε η υφήλιος δεν είναι απεριόριστη αλλά μία επιφάνεια η οποία είναι πεπερασμένη, το πολιτειακό δίκαιο και το διεθνές δίκαιο οδηγούν αναποτρέπτως από κοινού στην ιδέα [...] του κοσμοπολιτικού δικαίου (*ius cosmopoliticum*)» (Kant, 2013: 193).¹⁴

Μολονότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να συνοψίσει κανείς το περιεχόμενο του κοσμοπολιτικού δικαίου στον Καντ δίχως να απολέσει τις λεπτοφυείς διακρίσεις που κάνει, αρκεί να πούμε ότι με αυτή την τρίτη μορφή έννομης τάξης επιδιώκεται να ρυθμιστούν οι σχέσεις ανάμεσα στα κράτη και τους ξένους σε αυτά ανθρώπους, οι οποίοι μπορεί να βρεθούν εντός της επικράτειάς τους. Ο Καντ αναφέρει ότι το κοσμοπολιτικό αυτό δίκαιο πρέπει να περιορίζεται σε όρους καθολικής φιλοξενίας,

14 Ο Καντ συμπληρώνει αποκαλυπτικά ότι αν έστω και ένα από τα τρία αυτά επίπεδα απουσιάζει ή δεν λειτουργεί όπως πρέπει, τότε η αλληλεξάρτησή τους κάνει τα υπόλοιπα να καταρρεύσουν.

που σημαίνει το δικαίωμα ενός ξένου να αντιμετωπίζεται μη εχθρικά όταν καταφτάνει στο έδαφος ενός άλλου κράτους και συμπεριφέρεται ειρηνικά. Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να εκδιώξει τον επισκέπτη αν κινδυνεύει η ζωή του (Kant, 2006: 81). Ο Καντ καθιστά σαφές ότι το δικαίωμα φιλοξενίας είναι δικαίωμα επίσκεψης [*Besuchsrecht*] και όχι μόνιμης εγκατάστασης [*Gastrecht*], διότι για το τελευταίο χρειάζεται μια περαιτέρω συμφωνία, ένα συμβόλαιο.¹⁵ Αν και έχει υποστηριχθεί ότι η διάκριση επίσκεψης και μόνιμης εγκατάστασης καθιστά τη φιλοξενία «αφιλόξενη» ειδικά μέσα στις σημερινές συνθήκες των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών,¹⁶ λησμονείται το γεγονός ότι σημαντική πτυχή του δικαιώματος αυτού είχε σκοπό να θέσει όρια στις ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές δυνάμεις της εποχής, οι οποίες αντλούσαν αυθαίρετα το δικαίωμα μόνιμης εγκατάστασης, δίχως να ρωτήσουν τους ντόπιους πληθυσμούς. Πιο σημαντικό όμως είναι το ότι η καντιανή θεώρηση της φιλοξενίας είναι μινιμαλιστική ως αρμόζει σε αρχή δικαίου και όχι σε αξία. Μάλιστα ο Καντ είναι ξεκάθαρος σε αυτό όταν τονίζει με νόημα ότι η συζήτηση δεν είναι περί φιλανθρωπίας, αλλά περί δικαιώματος (Kant, 2006: 81).¹⁷

Η ιστορία της δημιουργίας της Ε.Ε. δεν απέχει πολύ από τη διάγνωση του Καντ ότι η ανάγκη εγκαθίδρυσης ειρήνης που δημιουργείται από τους διαρκείς πολέμους, όπου τα κράτη ζητούν να μικρύνει ή να υποδουλώσει το ένα το άλλο, τα φέρνει εντέλει στην απόφαση να εισέλθουν σε ένα κοσμοπολιτικό καθεστώς, δηλαδή ένα νομικό καθεστώς ομοσπονδίας κρατών (Kant, 1971: 156). Ο Χάμπερμας έχει υποστηρίξει κατά τη διάρκεια πολλών ετών ότι η Ε.Ε. μέσω των συνθηκών, όπως αυτή της Λισαβόνας, συνταγματοποιεί τρόπο τινά αρχές της οργάνωσής της, οι οποίες πραγματώνουν την καντιανή πρόταση (Habermas, 2003, 2012: 2, 110). Οι έννοιες οι οποίες αναφέρονται στο άρθρο 2 της Συνθήκης της Ε.Ε., όπως αυτή ισχύει, δηλαδή η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η ελευθερία, η δημοκρατία, η ισότητα, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και η αλληλεγγύη αποτελούν αρχές της ευρωπαϊκής πολιτείας και όχι απλώς διακήρυξη αξιών που θα επιθυμούσαν τα κράτη-μέλη ή αξιών που μοιράζονται πράγματι εκ της ήδη διαμορφωμένης κοινής πολιτισμικής τους ταυτότητας. Ακριβώς επειδή λοιπόν μιλάμε για αρχές και μάλιστα κοσμοπολιτικές, μπορούμε να αναστοχαστούμε πάνω στο κανονιστικό τους περιεχόμενο και να δούμε με ποιον τρόπο αποτελούν πηγές

15 Για μια γενεαλογία της φιλοξενίας στην αρχαιότητα, η οποία προσφέρει μια εναλλακτική συσχετιστική θεώρηση στην καντιανή πρόταση που παρουσιάζεται εδώ βλ. Πλατανάκης στην παρούσα έκδοση.

16 Αντί άλλων βλ. την κριτική του Derrida, 2003: 45-46, αλλά και την κριτική του Carens, 2013: 10, που χαρακτηρίζει την καντιανή προσέγγιση ως «συμβατική οπτική της μετανάστευσης».

17 Αξίζει να τονιστεί εδώ ότι για τους αρχαίους ο κοσμοπολιτισμός είναι μέρος της ηθικής του αγαθού.

καθηκόντων και δικαιωμάτων. Στη συνέχεια θα εξετάσω τα καθήκοντα προς τους πρόσφυγες και το ζήτημα της αλληλεγγύης ανάμεσα στα κράτη της Ε.Ε. προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές. Ο στόχος είναι μονάχα να σκιαγραφηθεί και όχι να περιγραφεί αναλυτικά το πώς μπορούμε να μιλήσουμε για το περιεχόμενο αυτών ως αρχών.

Πρόσφυγες, μετανάστες και ευρωπαϊκές αρχές

Οι προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές προς την Ε.Ε., ιδίως μετά το 2015, έχουν δοκιμάσει και εξακολουθούν να δοκιμάζουν, ότι θέσαμε υπό εξέταση, δηλαδή τις «κοινές ευρωπαϊκές αξίες», με τρόπους που μας καθιστούν υποχρεωμένους να ξανασκεφτούμε αν έχει εντέλει νόημα να μιλάμε με τη γλώσσα των αξιών ή όχι. Από όσα ειπώθηκαν παραπάνω κατέστη σαφές ότι οι αναφορές στο άρθρο 2 της Συνθήκης της Ε.Ε. και στο άρθρο 80 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ε.Ε. (ΣΛΕΕ) είναι αναφορές σε αρχές και μάλιστα αναφορές με κοσμοπολιτικό βεληνεκές που στο πλαίσιο της Ε.Ε. θεμελιώνουν μια κοσμοπολιτική ένωση κρατών. Με βάση τις καντιανές αναλύσεις για την ένωση κρατών και το κοσμοπολιτικό δικαίωμα φιλοξενίας θα επιχειρήσω στη συνέχεια να σκιαγραφήσω σε αδρές γραμμές τη μορφή και το περιεχόμενο και των καθηκόντων προς τους πρόσφυγες, αλλά και όσων σχετίζονται με την αλληλεγγύη και το διαμοιρασμό της ευθύνης που απορρέουν για τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. εδώ και τώρα.

Ας αρχίσουμε από το περιεχόμενο των κοσμοπολιτικών αρχών προς τους αιτούντες άσυλο –πρόσφυγες– και τους μετανάστες στη συνέχεια. Τα καθήκοντα απέναντι στους πρόσφυγες δεν είναι μονάχα ατομικά καθήκοντα ανθρώπων απέναντι σε άλλους ανθρώπους, οι οποίοι βρίσκονται σε ανάγκη, αλλά καθήκοντα που ενδεχομένως έχουμε ως συγκροτημένες δημοκρατικά πολιτικές κοινότητες απέναντι σε ανθρώπους που έχουν απολέσει κάτι θεμελιακό σε σχέση με την ανθρώπινη ιδιότητά τους. Η θέση των προσφύγων δεν πρέπει να είναι απλώς μια θέση παθητικών αποδεκτών των ηθικών μας καθηκόντων, ενώ δεν αποτελούν «επαίτες ευημερίας». Οι πρόσφυγες δεν απευθύνονται προς εμάς μόνο ή κυρίως ως άνθρωποι που απευθύνονται σε συνανθρώπους –κάτι τέτοιο γίνεται αναμφίβολα– αλλά ως άνθρωποι που έχουν διαφορετική ιθαγένεια και απευθύνονται στη δική μας πολιτική κοινότητα για βοήθεια. Το κάνουν, με άλλα λόγια, ως πολίτες απευθυνόμενοι σε άλλους πολίτες! Εκείνο που «έχουν χάσει» και ζητούν είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με αυτή τους την ιδιότητα (Παπαγεωργίου, 2017: 47).

Η πρώτη απώλεια που υφίστανται οι πρόσφυγες είναι η απώλεια των εστιών τους με την έννοια της απώλειας όλου του κοινωνικού πλέγματος μέσα στο οποίο έχουν γεννηθεί και έχουν εγκαθιδρύσει για τον εαυτό τους μια διακριτή θέση στον

κόσμο. Η δεύτερη απώλεια είναι εκείνη της κρατικής προστασίας με την έννοια της απώλειας νομικής καταστατικής θέσης όχι μόνο στη δική τους χώρα, αλλά σε όλες τις χώρες (Άρεντ, 2017: 222). Οι δύο προαναφερθείσες απώλειες είναι αλληλένδετες και εκφάνσεις του ίδιου προβλήματος: οι πρόσφυγες στερούνται «ενός τόπου στον κόσμο που κάνει τις απόψεις να έχουν σημασία και τις ενέργειες να είναι αποτελεσματικές» (στο ίδιο, σ. 226, έμφαση δική μου). Η ερμηνεία αυτής της διατύπωσης δεν είναι εύκολη. Έχει υποστηριχθεί πως εδώ η Άρεντ εννοεί ότι για να έχουν οι πρόσφυγες δικαιώματα πρέπει να είναι πολίτες μιας κρατικής οντότητας, ενώ η απώλεια αυτού του γεγονότος τους στερεί και από τα ανθρώπινα δικαιώματα και από την ικανότητα να είναι πολιτικά υποκείμενα (Ranciere, 2013: 72). Μια τέτοια ανάγνωση δεν είναι απολύτως ακριβής, αφού συνδέει τα δικαιώματα με το κράτος με έναν αναγωγιστικά θετικιστικό τρόπο. Το πρόβλημα συνδέεται, κατά την Άρεντ, με μια νέα παγκόσμια πολιτική κατάσταση. Δεν είναι απλώς ζήτημα έλλειψης πολιτισμού, οπισθοδρομικότητας ή σκέτης τυραννίας, αλλά απόρροια του γεγονότος ότι δεν υπάρχει κανένας «απολίτιστος» τόπος στη γη, «επειδή είτε μας αρέσει, είτε όχι, έχουμε πράγματι αρχίσει να ζούμε σ' Έναν Κόσμο». Και συνεχίζει: «Μόνο σε μία πλήρως οργανωμένη ανθρωπότητα μπορούσε η απώλεια εστίας και πολιτικής καταστατικής θέσης να ταυτιστεί με απέλαση από την ανθρωπότητα συνολικά» (Άρεντ, 2017: 226). Ακριβώς λοιπόν επειδή η ανθρωπότητα είναι πια πλήρως οργανωμένη σε κράτη, των οποίων οι πρόσφυγες δεν είναι πολίτες, δεν φαίνεται να υπάρχει κανένας χώρος όπου αυτοί έχουν το δικαίωμα να βρίσκονται όχι με την έννοια του χώρου, αλλά του «τόπου». Υπό αυτή την ερμηνεία όμως οι πρόσφυγες επανέρχονται σε μια «ιδιότυπη φυσική κατάσταση», μια κατάσταση που περιγράφει την αρρυθμιστή από μια έννομη τάξη συμβίωση (στο ίδιο, σ. 231). Αυτή η διάγνωση της φύσης του προβλήματος μας οδηγεί, κατά τη γνώμη μου, σε μια κοσμοπολιτική θεώρηση της θέσης των προσφύγων και των καθηκόντων απέναντί τους και ως εκ τούτου στην προσέγγιση που περιέγραψα προηγουμένως. Γιατί συμβαίνει κάτι τέτοιο; Αν λοιπόν εμείς είχαμε και πραγματώσαμε το δικαίωμα (και συνάμα καθήκον) να συνταχθούμε με άλλους για να βγούμε από τη φυσική κατάσταση εντασσόμενοι σε μια έννομη τάξη, το ίδιο δικαίωμα και καθήκον έχουν και όλοι οι άλλοι. Από τούτο απορρέει ότι έχουμε καθήκον να βοηθήσουμε τους άλλους να εξέλθουν από τη «φυσική κατάσταση» και να θέσουν τις βάσεις για τον κοινό τους βίο υπό συνθήκες δικαιοσύνης και ελευθερίας. Διότι και η δική μας θέση στερεί από τους πρόσφυγες το δικαίωμα να βγουν από τη φυσική κατάσταση, άρα το καθήκον αυτό αρωγής δεν είναι απλώς ηθικό, αλλά πολιτικό και δικαϊκό. Με τους όρους της διάκρισής μας δεν αφορά έναν αγαθό σκοπό στον οποίο εμείς δίνουμε αξία, αλλά ως αρχή, κάτι καθολικεύσιμο που αφορά τους πάντες. Το καθήκον αυτό δεν είναι μονάχα η παροχή τροφής, στέγης και η αποτροπή από τον

κίνδυνο κατά ζωής, αλλά και η παροχή προστασίας έτσι ώστε ο πρόσφυγας να αποκτήσει την ικανότητα να έχει λόγο και να ορίζει τα πράγματα που τον αφορούν και τα δικαιώματά του – αυτή είναι η σύγχρονη εκδοχή της φιλοξενίας. Να αποκτήσει δηλαδή την προστασία ενός πολίτη, αν και όχι ίσως αμέσως του πολίτη της χώρας που τον δέχεται.

Σε αυτό το σημείο η παλαιά έννοια του «πολίτη του κόσμου» (κοσμοπολίτη) μάς καθοδηγεί διττώς: (α) θεμελιώνει ένα *status* πολιτικοδικαϊκό, ανεξάρτητο από την εθνική ή άλλη ταυτότητα, δηλαδή από αξίες περιεχομενικές, αλλά σαφώς συνδεδεμένο με ιδιότητες (κανονιστικές δυνατότητες) που είναι θεσμικά πλαισιωμένες. Η Άρεντ το ονομάζει αυτό το «δικαίωμα να έχει κανείς δικαιώματα», το οποίο συνδέεται συναφώς με την έννοια του «πολίτη του κόσμου», ως δικαίωμα και όχι ως γεγονός (Lacroix, 2015: 84).¹⁸ Ο πρόσφυγας ή μετανάστης ως πολίτης του κόσμου δεν γίνεται αυτόματα και πολίτης της χώρας στην οποία βρίσκεται, αλλά το *status* του πολίτη του κόσμου πρέπει να του προσφέρει την ευκαιρία να το κάνει υπό εύλογες προϋποθέσεις.¹⁹ (β) Νοηματοδοτεί και την υιοθέτηση από την Ε.Ε. της ιδιότητας του Ευρωπαϊού πολίτη που είναι επίσης ανεξάρτητη από την επιμέρους εθνική ταυτότητα.

Εντέλει, το δικαίωμα των προσφύγων να ζητήσουν άσυλο δεν είναι απλώς η ανθρωπιστική εξαίρεση στην εθνική κυριαρχία. Ζητώντας άσυλο ο πρόσφυγας ζητά να αποκτήσει την ικανότητα να έχει λόγο και να ορίζει τα πράγματα που τον αφορούν και τα δικαιώματά του, και αυτό συνεπάγεται μια *συγκεκριμένη θέση στον κόσμο*. Αυτή του η θέση θα μπορούσε ακριβώς να ενδυθεί το παρεξηγημένο *status* του πολίτη του κόσμου, το οποίο δεν συνεπάγεται, όπως κακώς λέγεται, την ύπαρξη κάποιου παγκόσμιου κράτους. Η ελευθερία χρειάζεται χώρο, όχι με την έννοια του γεωγραφικού χώρου (ο οποίος δεν είναι άπειρος), αλλά της θέσης σε μια οργανωμένη κοινότητα. Η διαπίστωση τούτη είναι σημαντική διότι θέτει υπό πίεση και τις πρόσφατες *ad hoc* λύσεις που προωθούνται στην Ε.Ε. μέσω των πολιτικών «ασφαλούς χώρας προέλευσης», «ασφαλούς τρίτης χώρας», «ασφαλούς χώρας πρώτης εισόδου», στο βαθμό που τα καθήκοντά μας απέναντι στους πρόσφυγες εκτείνονται πιο πέρα από αυτά της μη απέλασης (*non-refoulement*). Ότι περιγράφουμε εδώ δεν είναι απλώς αναπλήρωση αλληλεγγύης, αλλά κάτι πρωτότυπο και

18 Για εκτενέστερη ανάλυση βλ. Koukouzelis, 2019, και πιο πρόσφατα Koukouzelis, 2021.

19 Σήμερα τίθεται έντονα και το ζήτημα των *ορίων* της φιλοξενίας και της αλληλεγγύης όχι μόνο με βάση τους αριθμούς των προσφύγων και μεταναστών, αλλά και με βάση το ότι στην πραγματικότητα τις περισσότερες φορές διεκδικείται μόνιμη εγκατάσταση. Αρκεί, κατά τη γνώμη μου, εδώ η παροχή πραγματικής ευκαιρίας γι' αυτό υπό εύλογες προϋποθέσεις, αλλά η μόνιμη εγκατάσταση δεν είναι καταρχήν αναγκαίο παρεπόμενο της φιλοξενίας. Δεν μπορώ να επεκταθώ όμως περισσότερο στο πλαίσιο του παρόντος κειμένου.

θεμελιώδες, το οποίο αντιστοιχεί σε ένα κοσμοπολιτικό καθήκον, που περνά μέσα από τα κράτη, αλλά τα υπερβαίνει κιόλας και άρα αποτελεί κριτήριο ελέγχου των πολιτικών τους και όρο της δημοκρατικής τους νομιμοποίησης. Εντέλει οι αρχές καθοδηγούν την αποτίμηση και κριτική της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής και όχι οι αξίες.

Περαιτέρω, η αρχή της αλληλεγγύης και του ακριβοδίκαιου διαμοιρασμού της ευθύνης είναι, όπως είπαμε παραπάνω, επίσης ηθικοπολιτική, αλλά και δικαϊκή αρχή στο πλαίσιο των συνθηκών της Ε.Ε. Ακριβώς, λοιπόν, επειδή αποτελεί αρχή, θεμελιώνει κανόνες και επιβάλλει υποχρεώσεις. Παρ' όλα αυτά, υποστηρίζεται ότι είναι μια σοβαρά διαμφισβητούμενη έννοια και ως εκ τούτου υπάρχει ευρεία διακριτική ευχέρεια ερμηνείας της. Μάλιστα, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι πολύ διστακτικό στο να χρησιμοποιήσει την αρχή της αλληλεγγύης φοβούμενο μην κατηγορηθεί για δικαστικό ακτιβισμό. Αυτό δεν σημαίνει όμως ούτε ότι η αλληλεγγύη είναι απλώς μια πηγή έμπνευσης για τη χάραξη πολιτικών, ούτε ότι επειδή δεν εφαρμόζεται χάνει την κανονιστική της ισχύ (Küçük, 2016: 464-465). Έχει υποστηριχθεί ότι το είδος της κοινωνικής αλληλεπίδρασης το οποίο γεννά καθήκοντα δικαιοσύνης που προέρχονται από την αλληλεγγύη είναι η αμοιβαία παραγωγή συλλογικών αγαθών εντός της Ε.Ε. (και όχι η ύπαρξη θεσμών εξαναγκασμού ή η κοινή κουλτούρα και ταυτότητα). Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση απαιτήσεις δικαιοσύνης είναι απαιτήσεις για ακριβοδίκαιη κατανομή των ωφελειών, αλλά και των βαρών που γεννιούνται από την παραγωγή συλλογικών αγαθών (ασφάλεια, σταθερό και προβλέψιμο νομικό σύστημα, ενιαία αγορά), καθώς και ασφάλιση έναντι απρόσμενων κινδύνων: βοηθώ τους άλλους έτσι ώστε να με βοηθήσουν και αυτοί σε περίπτωση ανάγκης. Μια τέτοια λογική πράγματι διέπει τις προβλέψεις που υπάρχουν στις συνθήκες (ΣΛΕΕ, άρθρο 222) για αρωγή σε περίπτωση φυσικών ή άλλων καταστροφών, τρομοκρατικής επίθεσης κ.λπ. Οι υποχρεώσεις αλληλεγγύης εδώ ακολουθούν το σκοπό της ένωσης των κρατών που θεωρείται ότι είναι η αμοιβαία προώθηση των συμφερόντων των κρατών²⁰ και το καθήκον αλληλεγγύης λειτουργεί βασικά σε περιπτώσεις κρίσεων. Αντίθετα, θεωρώ ότι το κανονιστικό περιεχόμενο της τελευταίας αντλείται από όσα έχουμε αναφέρει και συνδέεται άρρηκτα με τον ακριβοδίκαιο διαμοιρασμό της ευθύνης, δηλαδή με τη δικαιοσύνη. Εδώ δεν παίζει η αμοιβαιότητα τον κεντρικό ρόλο, αλλά η κανονιστική μορφή που θα πρέπει να διέπει τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη-μέ-

20 Βλ. Sangiannini, 2013, ο οποίος υπερασπίζεται μια τέτοια στενή προσέγγιση λέγοντας ότι το περιεχόμενο της δικαιοσύνης ορίζεται από το σκοπό που αυτή καλείται να υπηρετήσει και όχι το αντίθετο. Η δικαιοσύνη έτσι, αλλά και η αλληλεγγύη, αποτελούν εργαλεία άλλων σκοπών που προηγούνται. Και για τον Sangiannini λοιπόν ο σκοπός της Ε.Ε. είναι η αμοιβαία προώθηση των συμφερόντων των κρατών-μελών μέσω μιας συνεργατικής αντίληψης αλληλεγγύης.

λη τα οποία επιθυμούν να εξέλθουν από την ανασφάλεια. Η κοινή ελευθερία δείχνει προς την αλληλεγγύη ως συγκροτητική αρχή της ένωσης, άρα και προς την άρση τυχόν ανισοτήτων ανάμεσα στα κράτη-μέλη: βοηθώ τους άλλους γιατί αυτό συγκροτεί την κοινή μας ελευθερία. Το δικαίό της περιεχόμενο στο πλαίσιο της Ε.Ε. απορρέει αφενός από την ένωση κρατών υπό την καντιανή της προσέγγιση, αφετέρου από τη μορφή της ένωσης ως χώρου δίχως εσωτερικά σύνορα για προϊόντα, υπηρεσίες αλλά και ανθρώπους. Και τούτο διότι χωρίς εσωτερικά σύνορα η παρουσία ανθρώπων που ζητούν διεθνή προστασία μετατρέπεται σε κοινή έγνοια. Η απόφαση δηλαδή χορήγησης ασύλου σταματά να αποτελεί απόφαση που επηρεάζει το κράτος-μέλος που το χορηγεί, καθώς αυτός που απολαμβάνει ασύλου σήμερα στην Ελλάδα μπορεί θεωρητικά αύριο να μετακινηθεί στη Γερμανία κ.ο.κ. Υπό αυτή την έννοια το γεγονός ότι δεν υπάρχει ευρωπαϊκό άσυλο, αλλά άσυλο σε κάθε χώρα μέλος αποτελεί μάλλον έλλειψη παρά επιβεβαίωση αλληλεγγύης.

Η κοινή ευρωπαϊκή πολιτική ασύλου βασίζεται σε μια σειρά συμφωνιών που έχουν αφετηρία αυτήν του Δουβλίνου το 1990, η οποία ακολουθείται από το Δουβλίνο II (2003) και το Δουβλίνο III (2013). Ο κανόνας που καθιερώθηκε ήταν ότι το υπεύθυνο κράτος είναι αυτό της πρώτης υποδοχής. Σε επείγουσες περιπτώσεις ξαφνικής αύξησης ροών προβλεπόταν κάποια μετεγκατάσταση, καθώς επίσης περιορισμένη βοήθεια, διοικητική και χρηματική, κάτι όμως που ουσιαστικά δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Το 2015 καθιερώθηκε ένας προσωρινός μηχανισμός επείγουσας μετεγκατάστασης, ανάλογα με την ικανότητα απορρόφησης κάθε κράτους-μέλους, και ποσοτώσεων. Ωστόσο ο μηχανισμός αυτός έτυχε σφοδρής κριτικής και οδήγησε ως γνωστόν στο κλείσιμο των συνόρων και σε άρνηση υποδοχής προσφύγων από αρκετές χώρες. Από τη δική μας οπτική της διάκρισης αρχών και αξιών, ενδιαφέρον προκαλεί η επίκληση «ευρωπαϊκών αξιών» που θα έπρεπε να προστατευτούν προκειμένου να κλείσουν τα σύνορα. Ακόμη και σήμερα η κοινή ευρωπαϊκή πολιτική ασύλου αποτυγχάνει να επιδείξει αλληλεγγύη εντός και εκτός των συνόρων της.

Εντός των συνόρων, το Δουβλίνο III αφενός διατηρεί τον κανόνα του κράτους πρώτης υποδοχής ενώ αφετέρου αντιλαμβάνεται την αλληλεγγύη και τον ακριβοδίκαιο διαμοιρασμό όχι ως αρχή δικαιοσύνης με μόνιμο χαρακτήρα, αλλά ως κάτι που λειτουργεί σε επείγουσες περιπτώσεις. Ως προς τον κανόνα του κράτους πρώτης υποδοχής υπονοείται ότι ο διαμοιρασμός της ευθύνης γίνεται με βάση ένα γεωγραφικό κριτήριο, το βάρος δηλαδή σηκώνουν οι χώρες που αποτελούν τις βασικές διόδους εισόδου. Κάτι τέτοιο όμως, από την άποψη της δικαιοσύνης είναι ηθικώς αυθαίρετο και άδικο, διότι κανείς δεν ευθύνεται για τη θέση του στο γεωγραφικό χάρτη.

Εκτός των συνόρων η αλληλεγγύη υπονομεύεται διότι με το να ανέχεται την

υπερσυγκέντρωση αιτούντων άσυλο στο κράτος πρώτης υποδοχής το καθιστά *de facto* μη ασφαλές, ενώ η αδυναμία απορρόφησης οδηγεί σε άθλιες συνθήκες διαβίωσης (λόγου χάριν τα αποκαλούμενα *hotspots* ή *campes* κυρίως στα ελληνικά νησιά, όπως έχουν λειτουργήσει έως τώρα) – πολλές φορές συγκρίσιμες με αυτές που οι πρόσφυγες άφησαν πίσω τους. Με αυτόν τον τρόπο δεν δείχνει αλληλεγγύη στα κράτη-μέλη που αδικούνται επειδή είχαν την κακή τύχη να βρίσκονται στις εισόδους υποδοχής των προσφύγων, πρωτίστως όμως στους αιτούντες προστασία (Owen, 2019).

Επίλογος

Η Συνθήκη της Λισαβόνας αναφέρεται πράγματι σε «κοινές αξίες» ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. σε αντίθεση με τις Συνθήκες της Ρώμης και του Μάαστριχτ που αναφέρονται σε αρχές. Η κίνηση αυτή να υιοθετηθεί η γλώσσα των αξιών είχε μάλλον, για πολλούς, στόχο να κινητοποιήσει συναισθηματικά τους Ευρωπαίους και να δώσει μια ώθηση στο ευρωπαϊκό σχέδιο με τη σκέψη ότι η γλώσσα των αξιών διαθέτει μεγαλύτερη ρητορική δύναμη απ' ό,τι οι αρχές ή τα δικαιώματα σφυρηλατώντας μια μεγαλύτερη συνοχή μέσω της συγκρότησης μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Όμως η Ευρώπη, όπως φαίνεται και από την αναβίωση του λαϊκισμού από τότε που ξεκίνησαν οι απανωτές κρίσεις, η οικονομική και αυτή των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών, δεν είναι εν τοις πράγμασι αφενός και δεν μπορεί να είναι κανονιστικά αφετέρου ένα σχέδιο ενοποίησης στη βάση ενός λαού με μια κοινή πολιτισμική ταυτότητα. Η προσπάθεια να συνδεθεί η δημιουργία συναισθηματικής ταύτισης στην Ε.Ε. με την αντίστοιχη εντός των εθνικών κρατών είναι εσφαλμένη και αχρείαστη. Είναι εσφαλμένη διότι βασίζεται σε ένα ξεπερασμένο κοινοτιστικό επιχείρημα για τη δημιουργία εθνών-κρατών (*nation-building*). Όμως ούτε η ευρωπαϊκή πολιτεία θα έπρεπε να αποκτήσει το χαρακτήρα ενός υπερκράτους, αφού αποτελείται ήδη από μια ένωση εθνών κρατών, ούτε χρειάζεται μια τέτοια ενοποίηση, αφού ακόμη και τα επιμέρους κράτη-μέλη παραμένουν εσωτερικά σταθερά παρά την ύπαρξη διαφωνιών σχετικά με θεμελιώδη ζητήματα (Lacroix, 2009).

Η γλώσσα των κοινών ευρωπαϊκών αξιών δύναται να λειτουργήσει εξαιρετικά διχαστικά και συγκρουσιακά. Πέρα από όσα έχουμε επισημάνει ήδη από την αρχή, αναβιώνει παρά θεραπεύει το σκοτεινό παρελθόν της αποικιοκρατίας. Με δεδομένες τις ιστορικές ευθύνες αρκετών από τα ευρωπαϊκά κράτη για τις παγκόσμιες ανισότητες και τη συνεχιζόμενη δεινή θέση κάποιων από τους λαούς της Αφρικής, η επίκληση των κοινών ευρωπαϊκών αξιών ιδρύει εκ νέου ζητήματα ιεράρχησης ταυτοτήτων και πολιτισμών. Κάποιες φορές μάλιστα η ίδια η ιδέα μιας κοσμοπολιτικής Ευρώπης γίνεται περισσότερο αντιληπτή ως συγκεκριμένη δι-

εύρυνση μιας ευρωπαϊκής ιδιαιτερότητας και μοναδικότητας που η «ολοκλήρωσή» της περνά μέσα είτε από προστατευτικές πολιτικές για τους Ευρωπαίους πολίτες στην οικονομία, είτε από το σφράγισμα των συνόρων στην περίπτωση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών.²¹ Οι προβληματισμοί αυτοί γονιμοποιούν μια σειρά από χρήσιμες προσπάθειες αναστοχασμού, οι οποίες όμως δεν μπορούν να καταφέρουν να δραπετεύσουν από ένα φαύλο κύκλο, αν δεν λάβουν σοβαρά υπόψη τη σημασία της διάκρισης που χαράξαμε ανάμεσα στις αρχές και τις αξίες ή, για να το θέσουμε διαφορετικά, ανάμεσα στη δικαιοσύνη των πολιτικών θεσμών από τη μία και τον πλουραλισμό των αξιών από την άλλη.

Για να ανακεφαλαιώσουμε: η διάκριση ανάμεσα σε αρχές και αξίες δεν είναι απλώς μια διάκριση χρήσιμη μόνο για τους φιλοσόφους, αλλά και για τον ίδιο τον αναστοχαστικό χαρακτήρα της Ε.Ε. Οι αρχές έχουν δεοντοκρατικό χαρακτήρα, είναι μήτρες καθηκόντων και δικαιωμάτων με καθολικεύσιμο χαρακτήρα, που διαθέτουν δεσμευτικότητα και προηγούνται των αξιών. Οι αξίες υποδεικνύουν σκοπούς, οι οποίοι παραπέμπουν το πολύ σε διυποκειμενικές προτιμήσεις που μοιραζόμαστε ή επιθυμούμε να ακολουθήσουμε. Έτσι, οι αρχές δεν είναι απλώς σκοποί που θέτουμε, αλλά δεσμευτικό πλαίσιο το οποίο διέπει τις σχέσεις μας ως ελεύθερα και ίσα πρόσωπα, είτε το θέλουμε, είτε όχι. Από την άποψη αυτή οι αρχές είναι απαιτητικές όχι με την έννοια των αξιών που ζητάμε από τους άλλους να ενστερνιστούν, αλλά από την άποψη ότι τους περιλαμβάνουν ήδη ως αντικείμενα της ηθικής και πολιτικής μας μέριμνας. Αυτή η διαπίστωση δεν έχει, κατά τη γνώμη μου, λιγότερη συναισθηματική και κινητροδοτική ισχύ απ' ό,τι η επίκληση των αξιών μας που μπορεί να μας περιχαράκώσει στο «εθνικό». Θα έλεγα μάλιστα ότι βρίσκεται από την αρχή στη σκέψη όσων έχουν εμπνευστεί το ευρωπαϊκό σχέδιο. Ένας από αυτούς ήταν και ο Γάλλος (Αλγερινός) φιλόσοφος και συγγραφέας Αλμπέρ Καμύ. Μέσα στη συγκυρία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου εμπνυχώνει ιδεολογικά τη γαλλική αντίσταση με το βλέμμα όμως στην επόμενη μέρα της ειρηνικής συμβίωσης των ευρωπαϊκών λαών. Απευθυνόμενος σε ένα φανταστικό Γερμανό εκθέτει όσα τους ενώνουν παρά αυτά που τους χωρίζουν. Όσα αναφέρει δεν ταυτίζονται με τους Γάλλους, αλλά με κάτι ευρύτερα αληθές: «αγαπώ υπερβολικά τη χώρα μου για να είμαι εθνικιστής» (Καμύ, 2013: 16). Ο Καμύ μας αποκαλύπτει ότι οι θέσεις που υπερασπίζεται δεν είναι η αντιπαράθεση ενός εθνικισμού με έναν άλλον –του γαλλικού εθνικισμού με το γερμανικό– αλλά ένας πατριωτισμός που αρδεύεται από την έννοια της δικαιοσύνης. Λέει χαρακτηριστικά: «[θ]έλω να βοηθήσω τη χώρα μου να ζήσει, αλλά μόνο κάνοντας τη δικαιοσύνη να επικρατήσει», και η δικαιοσύνη δεν είναι γαλλική, ούτε γερμανική, με άλλα λόγια δεν είναι εθνική

21 Γι' αυτές τις κριτικές βλ. από την οπτική της μετα-αποικιοκρατικής θεωρίας ενδεικτικά Ponzanesi, 2018: 564-574. Από την άποψη της κοσμοπολιτικής δικαιοσύνης βλ. Kamminga, 2017.

(στο ίδιο, σ. 22), όπως δεν είναι μονάχα ευρωπαϊκή, θα λέγαμε εμείς.

Βιβλιογραφία

- Άρεντ, Χ. (2017). *Οι απαρχές του Ολοκληρωτισμού, Δεύτερο μέρος: Ιμπεριαλισμός* (μτφρ. Β. Τομανάς). Αθήνα: Νησίδες.
- Bankowski, Z. και Christodoulidis, E. (1998). The European Union as an Essentially Contested Project. *European Law Journal*, 4, σ. 341-354.
- Beck, U. και Grande, E. (2007). *Cosmopolitan Europe*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Βουτσάκης, Β. (2019). Αγαθό και ορθό: από την ηθική προς το δίκαιο. Στο *Μνήμη Θ.Κ. Παπαχρίστου*, Τόμος Ι, (σ. 209-240). Αθήνα: Αντ. Σάκκουλας.
- Brown, G.W. (2019). Rethinking 'Kant's Europe' and Cosmopolitan Right. Στο G.W. Brown και A. Telegdi-Csetri (επιμ.), *Kant's Cosmopolitics* (σ. 125-150). Εδιμβούργο: Edinburgh University Press.
- Carens, J. (2013). *The Ethics of Immigration*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Delanty, G. (2005). The Idea of a Cosmopolitan Europe. *International Review of Sociology*, 15 (3), σ. 405-421.
- Derrida, J. (2003). *Πέραν του Κοσμοπολιτισμού* (μτφρ. Β. Μπιτσώρης). Αθήνα: Κριτική.
- Eriksen, E.O. (2006). The EU – A Cosmopolitan Polity? *Journal of European Public Policy*, 13 (2), σ. 252-269.
- Franceschet, A. (1998). Cosmopolitanism, sovereignty and the theory of European integration: A Kantian Contribution. *Journal of European Integration*, 21 (2), σ. 123-146.
- Gozdziak, E.M., Main, I. και Suter, B. (επιμ.) (2020). *Europe and the Refugee Response. A Crisis of Values?* Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Habermas, J. (1996). *Το πραγματικό και το ισχύον* (μτφρ. Θ. Λουπασάκης, πρόλογος Ν. Κοτζιάς). Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.
- (2003). Towards a Cosmopolitan Europe: Making sense of the EU. *Journal of Democracy*, 14, σ. 86-100.
- (2012). *The Crisis of the European Union: A Response*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Huntington, S. (2017). *Η σύγκρουση των πολιτισμών* (μτφρ. Σ. Ριζοθανάση). Αθήνα: Πατάκης.
- Kamminga, M.R. (2017). Cosmopolitan Europe? Cosmopolitan justice against EU-centredness. *Ethics & Global Politics*, 10 (1), σ. 1-18.
- Καμύ, Α. (2013). *Γράμματα σε έναν φίλο Γερμανό* (μτφρ. Ν. Καρακίτσου-Dougé και Μ. Κασαμπαλόγλου-Roblin). Αθήνα: Πατάκης.
- Kant, I. (1971). Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: «Τούτο μπορεί να είναι ορθό στη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει». Στο *Δοκίμια* (σ. 111-159) (μτφρ. Ε. Παπανούτσος). Αθήνα: Δωδώνη.
- ([1785] 1984). *Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών* (εισ., μτφρ. Γ. Τζαβάρας). Αθήνα: Δωδώνη.

- (2006). *Προς την Αιώνια Ειρήνη* (μτφρ. Κ. Σαργέντης). Αθήνα: Πόλις.
- ([1797] 2013). *Μεταφυσική των Ηθών* (μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης). Αθήνα: Σμίλη.
- Koukouvelis, K. (2016). The Foundations of Political Cosmopolitanism. Στο T. Caraus και E. Paris (επιμ.), *Re-grounding Cosmopolitanism* (σ. 223-239). Λονδίνο: Routledge.
- (2019). Migrants' protests, state borders and the paradox of citizenship. Στο T. Caraus και E. Paris (επιμ.), *Migration, Protest Movements and the Politics of Resistance* (σ. 51-72). Λονδίνο: Routledge.
- (2021). Reclaiming cosmopolitan citizenship: migrants' protests and border controls. Στο M. Kousis, A. Chatzidakí και K. Kafetsios (επιμ.), *Challenging Mobilities in and to the EU during times of crises: The case of Greece*. Springer.
- Küçüç, E. (2016). The principle of solidarity and fairness in sharing responsibility: more than window dressing? *European Law Journal*, 22, σ. 448-469.
- Kundani, H. (2019). EU's two-faced 'values'. *Politico*, φύλλο της 22ας Απριλίου.
- Lacroix, J. (2009). Does Europe need common values? *European Journal of Political Theory*, 8 (2), σ. 141-156.
- (2015). The "Right to Have Rights" in French Political Philosophy: Conceptualizing a Cosmopolitan Citizenship with Arendt. *Constellations*, 22 (1).
- Μαρκής, Δ. (1995). Περί Αξίας. Η μεγάλη καριέρα μιας μοντέρνας έννοιας. *Αξιολογικά*, τ. 8, σ. 7-47.
- Mos, M. (2020). Ambiguity and interpretive politics in the crisis of European values: evidence from Hungary. *East European Politics*, 36 (2), σ. 267-287.
- Owen, D. (2019). Refugees, EU Citizenship and the Common European Asylum System. A Normative Dilemma for EU Integration. *Ethical Theory and Moral Practice*, 22, σ. 347-369.
- Παπαγεωργίου, Κ. (2017). *Τα καθήκοντά μας απέναντι στους πρόσφυγες*. Αθήνα: Πόλις.
- Ponzanesi, S. (2018). Cosmopolitan Europe: Postcolonial interventions and global transitions. Στο G. Delanty (επιμ.), *Routledge international handbook of cosmopolitan studies* (σ. 564-574), 2η έκδ. Λονδίνο: Routledge.
- Ranciere, J. (2013). Who is the Subject of the Rights of Men? Στο του ιδίου, *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. Νέα Υόρκη: Bloomsbury.
- Ρωλς, Τ. (2001). *Θεωρία της δικαιοσύνης* (μτφρ. Φ. Βασιλόγιαννη, επιμ. Α. Τάκη). Αθήνα: Πόλις.
- Sangiovanni, A. (2013). Solidarity in the European Union. *Oxford Journal of Legal Studies*, 33 (2), σ. 213-241.
- Schmitt, C. (2018). *The Tyranny of Values and Other Texts*. R. A. Berman και S. G. Zeitlin (επιμ.), S.G. Zeitlin (μτφρ.). Telos Press.
- Sidgwick, H. (1971). *The Methods of Ethics*. Εισαγωγή J. Rawls. Ιντιανάπολις: Hackett.
- Συνθήκη ΕΕ, *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 26.10.2012. Διαθέσιμο στο https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0010.02/DOC_1&format=PDF

Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ, *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 26.10.2012. Διαθέσιμο στο https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0010.02/DOC_1&format=PDF

Tully, J. (2008). The Kantian Idea of Europe: critical and cosmopolitan perspectives. Στο J. Tully (επιμ.), *Public Philosophy in a New Key. Volume II: Imperialism and Civic Freedom*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Waldron, J. (2003). The Primacy of Justice. *Legal Theory*, 9 (4), σ. 269-294.

Williams, A.T. (2009). Taking Values Seriously: Towards a Philosophy of EU Law. *Oxford Journal of Legal Studies*, 20 (3), σ. 549-577.

Woollard, C. (2018). Has the Mediterranean refugee crisis undermined European values? *IEMed Mediterranean Yearbook*, σ. 150-156.

Προστατεύοντας τη ζώνη της Σένγκεν

Αγγελική Δημητριάδη

Εισαγωγή

Περισσότερο από ένα εκατομμύριο αιτούντες άσυλο έφθασαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) το 2015 (Ύπατη Αρμοστεία, 2016) με χαρακτηριστικό της περιόδου τις δεκάδες αφίξεις θαλασσίων λέμβων στις ακτές της Ελλάδας και της Ιταλίας αλλά και τον αυξημένο αριθμό των νεκρών. Από το 2015 έως και το 2020, σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, πάνω από 17.000 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους στην προσπάθειά τους να φθάσουν στην Ε.Ε.¹

Η Ευρώπη αρχικώς εμφανίστηκε αλληλέγγυα προς τους πρόσφυγες, μέσα από το προσωρινό «άνοιγμα» των συνόρων, αλλά και τη μονομερή κατάργηση της εφαρμογής του Κανονισμού του Δουβλίνου για τους Σύρους που κατευθύνονταν προς τη Γερμανία. Χώρες που βρίσκονται στη Βαλκανική οδό, αλλά και η Αυστρία, η Σουηδία, και η Ολλανδία μεταξύ άλλων, διατήρησαν τη βασική αρχή της ζώνης Σένγκεν, αυτή της ελεύθερης μετακίνησης, και δεν προέβησαν σε επαναφορά συνοριακών ελέγχων. Η αλληλεγγύη προβλήθηκε ως βασική ευρωπαϊκή αξία, και ίσως η πιο διχαστική.

Το πρωτοφανές μεταναστευτικό «ρεύμα» ανέδειξε δύο παράλληλα προβλήματα στη μεταναστευτική πολιτική της Ε.Ε. Πρώτον, τα όρια της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών-μελών (βλ. τη συζήτηση των Χαλκιά και Γιουζέπα στην παρούσα έκδοση) και δεύτερον, την ασάφεια των ευρωπαϊκών «αξιών» τις οποίες τα κράτη-μέλη κλήθηκαν να προασπίσουν, πρώτα μέσα από το άνοιγμα και στη συνέχεια μέσα από το κλείσιμο του ευρωπαϊκού χώρου της Συνθήκης Σένγκεν. Η προστασία της «Γης της Σένγκεν» (Λαφαζάνη, 2017: 66) θεωρήθηκε πρωταρχικής σημασίας για την επιβίωση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και αντιμετώπιστηκε

1 UNHCR (2021). Operational portal. <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean>

ως υπέρτατη αξία και δικαίωμα που έπρεπε να «περιφρουρηθεί» από τις αφίξεις των μεταναστών, με αποτέλεσμα συχνά να καταλήγει εις βάρος των ίδιων των προσφύγων, αλλά και των δικαιωμάτων και αξιών που η Ε.Ε. προσταπίζεται.

Η δημιουργία ενός ελεύθερου χώρου μετακίνησης κατείχε εξαρχής ξεχωριστή θέση στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα, όπως ανέδειξε και η έρευνα του έργου NoVaMigra (Dimitriadi και Malamidis, 2019). Ανάμεσα στις αξίες της αλληλεγγύης και της φιλοξενίας, αλλά και στο σεβασμό και την προστασία της ανθρώπινης ζωής, αναδείχθηκε και η ελεύθερη μετακίνηση των Ευρωπαίων πολιτών όχι μόνον ως σημαντική αλλά και υπό «απειλή» από τις αφίξεις μεταναστών και προσφύγων στην Ε.Ε.

Η Σένγκεν δεν είναι αξία (για το τι ορίζεται ως αξία αλλά και αρχή βλ. Κουκουζέλης στην παρούσα έκδοση), εδράζεται όμως στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα και κατ' επέκταση μετατρέπεται σε βασική συνισταμένη του γεωγραφικού χώρου εντός του οποίου αναπτύσσονται οι «ευρωπαϊκές αξίες» και ο «ευρωπαϊκός τρόπος ζωής». Συνήθως τα εξωτερικά σύνορα της Ένωσης, μέρος των οποίων, ειδικά στη μεσογειακή λεκάνη, εφάπτεται με τα όρια της ζώνης Σένγκεν, παρουσιάζονται ως «άκαμπτα» (Χριστόπουλος, 2020) με τον ενιαίο χώρο συχνά να παρομοιάζεται με «φρούριο». Η περίοδος όμως 2015-2016 ανέδειξε την ελαστικότητα του ενιαίου χώρου που επαναοριοθετήθηκε αναλόγως γεγονότων και πολιτικών επιλογών.

Από τον Αύγουστο του 2015 και εν μέσω πρωτοφανών προσφυγικών αφίξεων, ο ενιαίος χώρος έγινε προσωρινά «αλληλέγγυος» προς τους πρόσφυγες και προς τα κράτη-μέλη, αλλά συγχρόνως και ένας χώρος υπό απειλή, η διασφάλιση του οποίου απέκτησε σχεδόν «αξιακή» βάση. Με αφορμή την προσφυγική «κρίση», τόποι επαναοριοθετήθηκαν δημιουργώντας ζώνες διαφοροποιούμενων ελέγχων, πλαισιωμένες από την αρχή της προστασίας της ζώνης της Σένγκεν που ακόμα και σήμερα έχει πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής.

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει την επανασυνοριοποίηση της Σένγκεν και προτείνει την προσέγγισή της όχι ως απόρθητο φρούριο (*Fortress Europe*) αλλά ως μια *περιφραγμένη κοινότητα*, όπως την έχουν χαρακτηρίσει οι Van Houtum και Rijpers (2007). Υπό το πρίσμα αυτό, τα «σύνορα» της Σένγκεν παραμένουν σταθερά ως προς την εξωτερική οριοθέτησή τους, αλλά συνάμα στο εσωτερικό τους επαναδιαμορφώνονται αναλόγως γεγονότων και πολιτικών, αποκλείοντας ή/και εντάσσοντας ξανά στα όριά της τόπους και σημεία που λειτουργούν ως αναχώματα στον σκληρό πυρήνα της, τις χώρες της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης. Αντλώντας από την έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο του έργου NoVaMigra, το κεφάλαιο επικεντρώνεται σε δύο χρονικές περιόδους – το 2015 μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις του Παρισιού (Νοέμβριος 2015) και το 2016 με την Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρ-

κίας (Μάρτιος 2016). Στις δύο αυτές φάσεις συντελούνται ουσιαστικές αλλαγές ως προς την υποδοχή και «φιλοξενία» των μεταναστών, αλλά κυρίως δημιουργούνται ενδιάμεσοι τόποι που στοχεύουν στην αποτροπή της περαιτέρω μετακίνησης εντός της ζώνης Σένγκεν, όπως είναι τα νησιά του Βορειοανατολικού (ΒΑ) Αιγαίου.

Το κεφάλαιο απαρτίζεται από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος γίνεται μια σύνομη διερεύνηση της Σένγκεν ως κεντρικού άξονα της Ε.Ε. και της σύνδεσής της με το ευρωπαϊκό πλαίσιο αξιών. Στο δεύτερο μέρος προτείνεται η προσέγγισή της υπό το πρίσμα της περιφραγμένης κοινότητας, καθώς και της επανασυνοριοποίησης που αποτελεί απόρροια της δομής της, στο πλαίσιο της περιόδου 2015-2016 και των πολιτικών πρακτικών που επικράτησαν. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος, το κεφάλαιο στρέφεται στη συζήτηση της επανασυνοριοποίησης και στην έκφασή της τόσο μέσα από την επαναφορά συνοριακών ελέγχων όσο και από τη διαμόρφωση ενδιάμεσων τόπων υπό το πρίσμα της Κοινής Δήλωσης Ε.Ε.-Τουρκίας. Από αυτή τη σκοπιά, οι ευρωπαϊκές πολιτικές μετανάστευσης αποκτούν συγκεκριμένη βάση και λογική, στοχεύοντας στην προστασία του ευρωπαϊκού ενιαίου χώρου εντός του οποίου προβάλλεται ένα ευρύ αξιακό πλαίσιο που όμως πρωτίστως στοχεύει στον Ευρωπαίο πολίτη και δεν είναι αλληλέγγυο σε όσους βρίσκονται εκτός. Μέσα από την επανασυνοριοποίηση της Σένγκεν, επαναπροσδιορίζεται και το ποιοι βρίσκονται εκτός του χώρου που η Συνθήκη ορίζει. Η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική δεν μπορεί να είναι ποτέ πλήρως αλληλέγγυα προς τους πρόσφυγες ούτε και απολύτως φιλόξενη, διότι πρωτίστως δομείται στη βάση του αποκλεισμού όσων περισσότερων μεταναστών γίνεται στα εξωτερικά της σύνορα για την «προστασία» όσων είναι εντός αυτών.

Η ζώνη της Σένγκεν και οι ευρωπαϊκές αξίες

Η Συμφωνία Σένγκεν υπογράφηκε το 1985, αλλά οι προϋποθέσεις για την ελεύθερη κυκλοφορία ατόμων, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, επικυρώθηκαν με τη Σύμβαση Σένγκεν το 1990 που τέθηκε σε εφαρμογή το 1995.² Το άρθρο 2 της Σύμβασης προβλέπει ότι «τα εσωτερικά σύνορα μπορούν να διασχίζονται σε οποιο-

2 Η Συμφωνία και η Σύμβαση Σένγκεν, καθώς και οι συναφείς συμφωνίες και κανόνες αποτελούν το επονομαζόμενο «κεκτημένο Σένγκεν», το οποίο ενσωματώθηκε στο πλαίσιο της Ε.Ε. το 1999 και αποτελεί νομοθεσία της Ε.Ε. Η Συνθήκη της Λισαβόνας έχει καταστήσει τον «χώρο [...] χωρίς εσωτερικά σύνορα, στον οποίο διασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων». Βλ. Κεκτημένο του Σένγκεν - Σύμβαση εφαρμογής της συμφωνίας του Σένγκεν της 14ης Ιουνίου 1985 μεταξύ των κυβερνήσεων των κρατών της Οικονομικής Ένωσης Μπενελούξ, της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και της Γαλλικής Δημοκρατίας, σχετικά με τη σταδιακή κατάργηση των ελέγχων στα κοινά σύνορα. Επίσημη Εφημερίδα αριθ. L 239 της 22/09/2000 σ. 0019 – 0062. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:42000A0922\(02\)&from=CS](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:42000A0922(02)&from=CS)

δήποτε σημείο χωρίς τη διενέργεια ελέγχων σε πρόσωπα». Ευρέως, αυτό συνεπάγεται ότι από τη στιγμή που κάποιος εισέλθει στο εσωτερικό της Ένωσης δεν υπόκειται σε συνοριακές διαδικασίες ελέγχου κατά τη διάρκεια της μετακίνησης μεταξύ των κρατών-μελών που συμμετέχουν στην εν λόγω συμφωνία. Η αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας έχει ενθαρρύνει την ανάπτυξη ενός συγκεκριμένου μοντέλου οικονομικής ολοκλήρωσης (Coman, 2017) το οποίο στηρίζεται στην απρόσκοπτη κυκλοφορία εμπορευμάτων, καθώς και τη δημιουργία ενός χώρου κινητικότητας –είτε για εργασία ή για προσωπικούς λόγους– των Ευρωπαίων πολιτών και εκείνων που έχουν άδεια παραμονής στον ενιαίο χώρο.

Η ζώνη Σένγκεν περιλαμβάνει μια σειρά από διαδικασίες πέραν της ελεύθερης μετακίνησης των Ευρωπαίων πολιτών. Συγκεκριμένα, ορίζει μια κοινή πολιτική θεωρήσεων για σύντομες διαμονές υπηκόων τρίτων χωρών και θέτει τις βάσεις για τη συνεργασία χωρών σε αστυνομικό και δικαστικό επίπεδο με στόχο την καταπολέμηση διασυνοριακών «κινδύνων», όπως η διακίνηση ανθρώπων (*trafficking*).³ Παράλληλα, η προστασία της Σένγκεν περιλαμβάνει το Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν που υποστηρίζει τους ελέγχους προσώπων και αντικειμένων στα εξωτερικά σύνορά της. Εξαρχής, στην ευρωπαϊκή συζήτηση είχε τεθεί το ζήτημα της ασφάλειας και της προστασίας του χώρου Σένγκεν με επίκεντρο τα εξωτερικά σύνορα, η τελική εγκαθίδρυση του οποίου είχε επιπτώσεις και στη μετανάστευση και το άσυλο (Schlenker, 2013· Wolff, 2008, 2010: 24).⁴ Αν οι εσωτερικοί έλεγχοι καταργούνταν, τότε το αρχικό «φιλτράρισμα» του ποιος έχει δικαίωμα εισόδου στην Ένωση μετατίθεται στα εξωτερικά σύνορα.

Η Ε.Ε. στηρίζεται σε ένα σύστημα παγκόσμιων αξιών (*universal values*) το οποίο επηρεάζει τόσο τις πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης όσο και το νομικό πλαίσιο που τις περικλείει. Στην πράξη, όμως, το ευρωπαϊκό εγχείρημα ταλαντεύεται μεταξύ της ένταξης και του αποκλεισμού (βλ. Βασιλάκη στην παρούσα έκδοση για εκτενή συζήτηση γύρω από πρακτικές αποτροπής). Από τη μια, η διαδικασία της επέκτασης των μελών της Ε.Ε., βασισμένη όχι μόνο σε κοινούς κανόνες και θεσμούς αλλά και στο αξιακό πλαίσιο, όπως αυτό θεσπίζεται στο κοινοτικό

3 Κανονισμός (ΕΕ) (2016/399). Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0399&from=EN>

4 Βάσει της Συνθήκης του Μάαστριχτ του 1993 η δικαιοσύνη και οι εσωτερικές υποθέσεις (στις οποίες εντάσσεται η μετανάστευση και το άσυλο) αποτέλεσαν τον πυρήνα του τρίτου πυλώνα της τότε Ε.Ε. Η έναρξη μιας κοινής πολιτικής για τη μετανάστευση και ιδίως για την παράτυπη μετανάστευση μπορεί να εντοπιστεί ήδη από τα διακυβερνητικά φόρουμ όπως η Τρέβι και η Ομάδα Σένγκεν (Huysmans, 2000) που τροφοδότησε μια προσέγγιση προσανατολισμένη στην ασφάλεια στις πρώτες διαπραγματεύσεις για τη Σένγκεν. Η «προστασία» του χώρου Σένγκεν απαιτούσε ισχυρά εξωτερικά σύνορα και ενισχυμένους ελέγχους στα σύνορα, καθώς και μια ισορροπία μεταξύ των εθνικών συμφερόντων, όχι πάντοτε ευθυγραμμισμένων μεταξύ τους (Δημητριάδη, 2012).

κεκτημένο (*acquis communautaire*), δείχνει μια κοινότητα ανοιχτή. Από την άλλη, τα εξωτερικά σύνορα αυτής της κοινότητας συνεχώς ενισχύονται, επεκτείνονται και φρουρούνται ολοένα και περισσότερο υπό το πρίσμα της ανασφάλειας που παράγουν οι μετακινήσεις πληθυσμών.

Σύνορα και εμπόδια, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά, επηρεάζουν σκόπιμα ή ακούσια την κινητικότητα των μεταναστών σε διαφορετικά στάδια, από την είσοδο έως τη δευτερογενή μετακίνηση. Είναι κεντρικά για το διαχωρισμό της επιθυμητής από την ανεπιθύμητη κινητικότητα, καθώς διακρίνουν τους «άξιους» από τους «ανεπιθύμητους» πρόσφυγες σε αυτό που ο Caluça αποκαλεί «μια πολιτική διαφορικής συμμόνιας» (2019: 1). Διαφορετικοί παράγοντες καταργούν ή/και κατασκευάζουν τα σύνορα και τα εμπόδια: θεσμικοί φορείς, από τους συνοριοφύλακες έως την υπηρεσία ασύλου, δημιουργούν εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια που ρυθμίζουν την κινητικότητα των μεταναστών. Συγχρόνως, οι ίδιοι οι μετανάστες διαμορφώνουν έμμεσα την εμφάνιση των εμποδίων, καθώς η παρουσία τους κινητοποιεί το κράτος και τους θεσμούς να αντιδρούν και να «διαχειρίζονται» τη μετανάστευση, ιδίως τη μη εξουσιοδοτημένη μετανάστευση. Εκείνοι που αποκλείονται από την είσοδο βιώνουν διαφορετικά την κινητικότητα σε σχέση με όσους αποκλείονται κοινωνικά κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη χώρα. Ενώ το σύνορο Σένγκεν προσφέρει ευημερία και ανάπτυξη στο εσωτερικό του, τα εξωτερικά σύνορα αποτελούν τόπους απώλειας και αποκλεισμού, καθώς η είσοδος σε αυτά έχει ήδη καθοριστεί βάσει χώρας καταγωγής αλλά κυρίως βάσει της κατηγορίας μετακίνησης (νόμιμη, παράτυπη, για οικονομικούς λόγους, για αίτηση ασύλου, για οικογενειακή επανένωση, κ.λπ.).

Η ελεύθερη μετακίνηση συνδέεται με ένα μεγαλύτερο ευρωπαϊκό όραμα, μιας κοινότητας κρατών που ενώνονται όχι μόνο από οικονομικούς δεσμούς αλλά και από ένα κοινό πλαίσιο αξιών, ή όπως παρουσιάστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2019, από έναν «ευρωπαϊκό τρόπο ζωής». Πώς νοείται αυτός; Η αλήθεια είναι ότι στην ερώτηση που τέθηκε στον αρμόδιο επίτροπο Μαργαρίτη Σχοινά από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, η απάντηση ήταν γενική.

Στον πυρήνα του, ο ευρωπαϊκός τρόπος ζωής σημαίνει την προστασία των πιο ευάλωτων στις κοινωνίες μας. Σημαίνει συστήματα υγειονομικής περιθαλψής και πρόνοιας στα οποία όλοι μπορούν να έχουν πρόσβαση. Σημαίνει να έχουμε τις ίδιες ευκαιρίες. Σημαίνει την προώθηση του πολιτισμού και του αθλητισμού ως βασικά στοιχεία των συστημάτων μας.⁵

5 Gotev, G. (2019). Schinas puts on good performance but MEPs want 'European Way of Life' title ditched. <https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/schinas-puts-up-good-performance-but-meps-want-european-way-of-life-title-ditched/>

Η δήλωση του επιτρόπου συνδέει τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής με συγκεκριμένα δικαιώματα (π.χ., της περίθαλψης) στηριζόμενα σε ένα κοινώς αποδεκτό αξιακό πλαίσιο, το οποίο όμως είναι ασαφές. Αυτό τονίζουν και οι Deleixhe και Aubert (2012) που θεωρούν ότι είναι ίσως πιο χρήσιμο οι ευρωπαϊκές αξίες να προσεγγιστούν ως γενικοί κανόνες που αποτελούν συστατικό μιας ευρωπαϊκής πολιτείας που ακόμα είναι στη διαδικασία δημιουργίας.

Πρόκειται περισσότερο για πολιτικές αξίες που καταλήγουν σε μια κοινή απόφαση (ή πλειοψηφική) σχετικά με το τι οφείλει να επιδιώξει να πετύχει συλλογικά η πολιτική κοινότητα. Διαμορφώνουν πολιτικές ατζέντες και πλατφόρμες που με τη σειρά τους οδηγούν σε κανόνες και νομοθεσίες.⁶ Ωστόσο, εάν αποδεχθούμε ότι οι αξίες «αναφέρονται σε κάτι που (αντικειμενικά) είναι πολύτιμο ή καλό ή που (υποκειμενικά) θεωρείται πολύτιμο ή καλό» (Philips και Düwell, 2018: 10), η Σένγκεν αποκτά σχεδόν «αξιακή βάση» (Dimitriadi και Malamidis, 2019) και κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στην Ε.Ε. Πρόκειται για το συνδυαστικό κρίκο του ευρωπαϊκού εγχειρήματος και ως εκ τούτου, αποκτά συχνά μεγαλύτερο βάρος απ' ό,τι οι αξίες που προβάλλονται ως κεντρικές. Αυτό φάνηκε, άλλωστε, όταν το 2016 η προστασία της Σένγκεν και τα μέτρα υπέρ αυτής ήταν από τα βασικά σημεία που συμφώνησαν όλα τα κράτη-μέλη και όλα τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. (ό.π.), σε αντίθεση παραδείγματος χάριν με την αξία της αλληλεγγύης, όπου η ανακατανομή προσφύγων εντός της Ένωσης ψηφίστηκε στο Συμβούλιο με πλειοψηφία (και όχι ομοφωνία).

Στην πραγματικότητα, η προσφυγική «κρίση» του 2015 κλυδώνισε τη Σένγκεν (Colombeau, 2019), με τον ενιαίο χώρο μετακίνησης να επαναπροσδιορίζεται έκτοτε μέσα από την επαναφορά ή και κατάργηση συνοριακών ελέγχων, αποκλείοντας αλλά και ενσωματώνοντας συνεχώς ομάδες ανθρώπων.

Οριοθετώντας τη «Γη της Σένγκεν»

Η συζήτηση για επανασυνοριοποίηση απαιτεί πρωτίστως μια απόπειρα οριοθέτησης της ίδιας της ζώνης Σένγκεν. Η οριοθέτηση γίνεται με πολλαπλούς τρόπους, τόσο σε σχέση με την εδαφικότητα όσο και σε σχέση με τους φαντασιακούς

6 Ασφαλώς μέρος αυτών πηγάζει από τις βασικές αρχές του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ο οποίος ενσωματώνεται στο άρθρο 6 της Συνθήκης της Λισαβόνας το 2002. Ο Χάρτης αναγνωρίζει ως βασικές, αδιαίρετες αλλά και παγκόσμιες αξίες την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ελευθερία, ισότητα και αλληλεγγύη που αποτελούν και ιδρυτικές αξίες της Ένωσης μαζί με τις αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Όλα αυτά μπορούν να υπάρχουν και να υφίστανται εντός Σένγκεν αλλά δεν διαμορφώνουν τη Σένγκεν. Άλλωστε, η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων είναι μια από τις τέσσερις θεμελιώδεις ελευθερίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέρος των αρχικών συνθηκών (Guild κ.ά., 2016).

τόπους εφαρμογής πολιτικών αλλά και κοινωνικών σχέσεων (De Genova, 2013). Κατ' αρχήν απαρτίζεται από τη συμμετοχή των 26 κρατών-μελών που μετέχουν στο χώρο ελεύθερης μετακίνησης. Η Ζώνη της Σένγκεν συνυπάρχει με αυτόν της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά δεν εφάπτεται πλήρως. 22 εκ των 27 κρατών-μελών της Ε.Ε. μετέχουν στον ενιαίο χώρο με διαφορετικό τρόπο, καθώς η Σένγκεν δεν αφορά μόνο την ελεύθερη μετακίνηση πολιτών αλλά και τη διασυνοριακή συνεργασία στον τομέα της καταπολέμησης εγκλημάτων, τη δικαστική συνεργασία, την οικονομική κ.λπ. Η πολυπλοκότητα του χώρου διαφαίνεται από τη σύνθεση των μελών του.⁷

Η Σένγκεν όμως οριοθετείται και από τον Κανονισμό του Δουβλίνου⁸ (I-III), με τον τελευταίο να λειτουργεί ως αντιστάθμισμα αλλά και άρρηκτο κομμάτι της ελεύθερης μετακίνησης. Η εδραίωση ενός κοινού μηχανισμού, που καθορίζει ποια χώρα είναι υπεύθυνη για τη διαχείριση των αιτημάτων ασύλου, προσδιοριζόταν εξ αρχής στη Συνθήκη Σένγκεν του 1985. Συγκεκριμένα, το άρθρο 29 §9 ορίζει ότι «όποιο και αν είναι το συμβαλλόμενο μέρος στο οποίο ο αλλοδαπός απευθύνει την αίτηση παροχής ασύλου, ένα μόνο συμβαλλόμενο μέρος είναι υπεύθυνο για την εξέταση της αιτήσεώς του». Η Σύμβαση του Δουβλίνου, που ήρθε σε ισχύ τον Σεπτέμβριο του 1997, ουσιαστικά ενσωμάτωσε το Κεφάλαιο 7 της Συνθήκης Σένγκεν.

Η μη λειτουργία του Κανονισμού του Δουβλίνου αυτομάτως θέτει σε «κίνδυνο» τη λειτουργία της Σένγκεν, καθώς οι δύο αυτοί χώροι λειτουργούν ως ομόκεντροι κύκλοι που εδαφικοποιούν εκ νέου την Ε.Ε. μέσα από τη δημιουργία νέων «συνόρων» στο εσωτερικό της αλλά και στο εξωτερικό της (Τρουμπέτα, 2012). Οι ζώνες που διαμορφώνονται στηρίζονται στην επιτήρηση και τον έλεγχο της ανθρώπινης κινητικότητας. Μέσα από αυτή την προσπάθεια, παρατηρείται μια συνεχής νοητή επέκταση του ευρωπαϊκού συνόρου, χωρίς αυτό όμως να επεκτείνει συνοριακά τη Ζώνη Σένγκεν.

Μέσω του Κανονισμού του Δουβλίνου η Ελλάδα, η Ιταλία, η Μάλτα και η Ισπανία αποκτούν διττό ρόλο. Από τη μια μεριά, καλούνται να λειτουργήσουν ως ανάχωμα στις παράτυπες εισροές προς την Κεντρική, Δυτική και Βόρεια Ευρώπη. Από την άλλη, καλούνται να διαχειριστούν τόσο τις αφίξεις όσο και τις επιστροφές των μεταναστών από τις άλλες χώρες-μέλη με σεβασμό προς τις διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Triandafyllidou και Dimitriadi,

7 Για παράδειγμα η Βουλγαρία, η Ιρλανδία, η Κροατία, η Κύπρος και η Ρουμανία δεν μετέχουν στο χώρο Σένγκεν παρότι είναι μέλη της Ε.Ε. Αντιθέτως η Ισλανδία, το Λιχτενστάιν, η Νορβηγία και η Ελβετία συμμετέχουν στο χώρο Σένγκεν, αλλά όχι στην Ε.Ε.

8 Η Σύμβαση του Δουβλίνου υπογράφηκε το 1990 και τέθηκε σε εφαρμογή το 1997. Από τότε έχουν γίνει δύο τροποποιήσεις, με τη μετατροπή της σε Κανονισμό Δουβλίνου II και Κανονισμό Δουβλίνου III (σε ισχύ).

2014). Με τον τρόπο αυτό δεν γίνεται απλώς διεύρυνση του συνόρου της Ε.Ε. προς τα έξω ή διαχείριση της μεταναστευτικής πολιτικής από απόσταση (*remotely*), αλλά δημιουργούνται πολλαπλά σύνορα εντός της Ε.Ε. με στόχο τον έλεγχο, τη σύλληψη, επιστροφή ή/και αποτροπή των μεταναστών στις χώρες της πρώτης άφιξης. Κατ' επέκταση, το Δουβλίνο αναδιαμορφώνει –εντός Σένγκεν– τη θέση των κρατών-μελών, καθώς «επιβαρύνονται» ανισομερώς. Ορισμένα, όπως αυτά της μεσογειακής λεκάνης (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Μάλτα), λειτουργούν ως σημείο πρώτης άφιξης παράτυπων μεταναστών και συγχρόνως ως εξωτερικό σύνορο της Ένωσης. Καλούνται δηλαδή να «συγκρατήσουν» την παράτυπη μετανάστευση εντός συγκεκριμένου γεωγραφικού χώρου, σε αντίθεση με άλλα κράτη-μέλη που δεν υφίστανται μεταναστευτικές πιέσεις.

Τόσο η Σένγκεν όσο και τα εξωτερικά της σύνορα στοχεύουν στο φιλτράρισμα της εισόδου, που προσωρινά το 2015 έπαψε να υφίσταται, όπως συζητώ παρακάτω, και αποτέλεσε τη μεγαλύτερη κρίση της Ένωσης, καθότι έπαψε να λειτουργεί προσωρινά ως μια περιφραγμένη κοινότητα.

Η Σένγκεν ως περιφραγμένη κοινότητα

Ο όρος «περιφραγμένη κοινότητα» αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη οργάνωση του χώρου που αφορά κατοικημένες περιοχές (Webster κ.ά., 2002). Περιγράφει μια ομάδα κατοίκων που επιλέγουν να ζήσουν σε μια καθορισμένη τοποθεσία που περιβάλλεται από ένα προστατευτικό σύστημα. Οι περιφραγμένες κοινότητες άλλοτε περιβάλλονται από τοίχους και φράχτες ή από οριοθετημένα σημεία εισόδου και εξόδου. Κοινό τους χαρακτηριστικό είναι ότι η επιλογή της «συνύπαρξης» στηρίζεται σε ένα κοινό πλαίσιο αξιών και τρόπου ζωής.

Ο Zaiotti (2007) στην ανάλυσή του για την Ευρωπαϊκή Πολιτική της Γειτονίας (*European Neighbourhood Policy*) τονίζει ότι η Ε.Ε. ως περιφραγμένη κοινότητα στηρίζεται στις αξίες «του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτές οι αξίες είναι κοινές για τα κράτη-μέλη σε μια κοινωνία πλουραλισμού, ανοχής, δικαιοσύνης, αλληλεγγύης και απαγόρευσης των διακρίσεων» (ό.π., σ. 152). Ο τρόπος που παρουσιάζει η Ε.Ε. τον εαυτό της σε σχέση με τους γείτονες της αναδεικνύει και το κύριο πρόβλημα της περιφραγμένης κοινότητας.

Οι περιφραγμένες κοινότητες, σύμφωνα με τους van Houtum και Rijkers (2007) εκφράζουν μια ξεκάθαρη μορφή κοινωνικο-χωρικής αλληλεγγύης, ενός χώρου «καθαρού» που κρατά τις πόρτες κλειστές στον «έξω» κόσμο υπό την ομπρέλα της ιδιωτικότητας, της άνεσης και της ασφάλειας. Τα μη μέλη, συνήθως οι μη έχοντες, εξαιρούνται από αυτούς τους συνοριακούς –και νομικά κατασκευασμένους– χώρους. Σε αυτό το πλαίσιο, το χαρακτηριστικό δεν είναι η αλληλεγγύ-

γύη προς όσους βρίσκονται εκτός, αλλά αντιθέτως, η έλλειψή της. Αξίζει να προστεθεί εδώ ότι οι περιφραγμένες κοινότητες είναι πορώδεις, καθώς φιλτράρουν και εισάγουν (συνήθως προσωρινά) εργατικό δυναμικό το οποίο δεν πληροί τις προϋποθέσεις για διαμονή ως μέλος της κοινότητας, αλλά προσφέρει υπηρεσίες απαραίτητες για τους κατοίκους αυτής. Η κοινότητα χαρακτηρίζεται από ορισμένα κοινά που μοιράζονται όλοι όσοι γεννιούνται ή κρίνονται «αντάξιοι» της συμμετοχής τους στον ενιαίο χώρο.

Η Ε.Ε. βασίζεται σε αξίες αλλά παρουσιάζει την Κοινότητα ως διαφορετική από τους γείτονές της, οι οποίοι μπορεί να ενστερνίζονται κάποιες από τις αξίες αλλά αυτό συμβαίνει πρωτίστως λόγω της ίδιας της επιρροής της Ε.Ε.⁹ Συνεπάγεται ότι δεν μοιράζεται η ευρωπαϊκή κοινότητα όλο το φάσμα αξιών με όσους βρίσκονται εκτός της Ένωσης. Με τον τρόπο αυτό, το αξιακό πλαίσιο που απευθύνεται στο «εσωτερικό» της κοινότητας, δημιουργεί σημαντικές επιπτώσεις σε όσους βρίσκονται εκτός αυτής, καθώς αντιμετωπίζονται είτε ως πιθανή απειλή ή ως πιθανά μέλη της κοινότητας (π.χ., οι γείτονες) στο μέλλον. Η Ε.Ε., και ειδικότερα η Σένγκεν, ταλαντεύεται μεταξύ της πολιτικής της ένταξης και της πολιτικής του αποκλεισμού. Συνάμα όμως επαναπροσδιορίζεται βάσει εξωτερικών απειλών, αλλά και πιθανών μελλοντικών μελών.

Οι κοινές ευρωπαϊκές αξίες του λεγόμενου ευρωπαϊκού πολιτισμού τοποθετούνται σε αντίθεση με αυτές που πρεσβεύουν (ή νομίζουμε ότι πρεσβεύουν) οι μετανάστες και δη οι παράτυποι μετανάστες οι οποίοι προσπαθούν να εισέλθουν στην Ευρώπη (Raszi, 1996). Η διαδικασία τόσο της ευρωπαϊκής ενοποίησης αλλά και της διεύρυνσης αποδεικνύουν τη σημασία ενστερνισμού των ευρωπαϊκών αξιών για όσους επιθυμούν να εισέλθουν στην Κοινότητα. Στην πράξη η Ε.Ε. «νομιμοποιεί τις πολιτικές της ισχυριζόμενη ότι οι κανόνες και αξίες της είναι σωστές και ότι προωθεί το πιο αποτελεσματικό μοντέλο οικονομικής και πολιτικής ολοκλήρωσης» (Zielonka, 2008). Η προσέγγιση αυτή μας επιτρέπει να δούμε διαφορετικά τη χρήση του αξιακού πλαισίου που πρωτίστως στοχεύει στην ενίσχυση του «ανήκειν» στα μέλη της Κοινότητας. Συγχρόνως, όμως, η προσπάθεια «προστασίας» των αξιών και κατ' επέκταση της Κοινότητας οδηγεί στην επανασυνοριοποίησή της μέσα από τις πολιτικές που ακολουθούνται.

Η επανασυνοριοποίηση είναι μια χρήσιμη έννοια καθώς αναδεικνύει την ευελιξία που διέπει τα σύνορα, είτε αυτά είναι εξωτερικά ή και εσωτερικά.¹⁰ Αναφέ-

9 Στη μετανάστευση αυτό γίνεται σαφές μέσα από την πολιτική της Σφαιρικής Προσέγγισης για τη Μετανάστευση και την Κινητικότητα (Global Approach to Migration and Mobility-GAMM) που στοχεύει πρωτίστως στην αναδιαμόρφωση των πολιτικών μετανάστευσης αρχικώς των γειτόνων και στη συνέχεια των χωρών προέλευσης και διέλευσης των μεταναστών.

10 Στο παρόν κεφάλαιο επικεντρώνομαι όχι στην επανασυνοριοποίηση προς τις τρίτες χώρες, αλλά

ρεται σε όλες τις δραστηριότητες κλεισίματος ή περιορισμού των συνόρων καθώς και στην εντατικοποίηση συνοριακών ελέγχων (Popescu, 2012: 69-77), αλλά και στην επέκταση συνόρων μέσα από πολιτικές εξωτερικευσης (*externalisation*) της μεταναστευτικής πολιτικής της Ε.Ε. στις τρίτες χώρες (Collyer, 2016· FitzGerald, 2020· Frowd, 2020· Schimmelfennig, 2021).

Οι συνοριακοί τόποι αναδιαμορφώνονται μέσα από πολιτικές αποτροπής και μετατροπής των εξωτερικών συνόρων σε τόπους «αναμονής», μέσα από πολιτικές επαναφοράς συνοριακών ελέγχων μεταξύ κρατών-μελών. Η επανασυνοριοποίηση δεν λαμβάνει χώρα μόνο στα εξωτερικά σύνορα αλλά και στα εσωτερικά. Τα σύνορα καθίστανται απτά στην καθημερινή ζωή των μεταναστών μέσω των πολιτικών διαφορετικών διαχειριστών συνόρων (οργανισμοί συνόρων/πρώτης υποδοχής, υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής κ.λπ.). Υπό αυτή την έννοια, τα σύνορα είναι «γραμμές που διακρίνουν πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς χώρους» (Newman, 2006: 144).

Την τελευταία δεκαετία μια σημαντική ομάδα ερευνών προσανατολίζεται στο ζήτημα των συνόρων (Mezzadra, 2015· Newman και Passi, 1998· Walters, 2006), προσπαθώντας να «επανεξετάσει την ήδη φθαρμένη εστίαση στην εικόνα των συνόρων ως "τείχος" και την αντίστοιχη έννοια του "αποκλεισμού" του μετανάστη» (Casas-Cortes κ.ά., 2015: 57). Τα σύνορα, επομένως, μπορούν να αναφέρονται σε φυσικά σύνορα και εδαφικά όρια, αλλά μπορεί επίσης να είναι κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις που επεκτείνονται εσωτερικά και βρίσκονται στη μέση του πολιτικού χώρου (Balibar, 2009). Τα σύνορα έχουν μια διπλή αλλά συμπληρωματική ταυτότητα: είναι και θεσμοί και διαδικασίες, εργαλεία κρατικής πολιτικής και δείκτες ταυτότητας (Anderson, 1996). Λειτουργούν τόσο ως φίλτρο για την είσοδο μεταναστών όσο και ως εμπόδιο (De Genova, 2015). Ως θεσμός, τα σύνορα οριοθετούν την κρατική κυριαρχία και τα δικαιώματα των πολιτών. Ως διαδικασία, αποτελούν όργανο κρατικής πολιτικής αλλά και εθνικής ταυτότητας, αν και αυτή είναι μια συνεχώς μεταβαλλόμενη διαδικασία, αφού οι πολιτικές και οι έλεγχοι στα σύνορα αλλάζουν (Anderson, 1996: 1-3). Αυτή η προσέγγιση είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την κατανόηση των συνοριακών διαδικασιών που αναλαμβάνουν οι κρατικοί φορείς στα εξωτερικά σύνορα. Οι φορείς που καλούνται να προστατέψουν τα εξωτερικά σύνορα είναι κρίσιμοι για τη διαχείριση της κινητικότητας των μεταναστών και, το σημαντικότερο, για την επιτυχία τους στο πέρασμα των συνόρων και την είσοδο στο έδαφος ενός κράτους (Newman, 2003: 14).

Ακόμα, όμως, και εντός της Ζώνης Σένγκεν υπάρχουν τρόποι να περιοριστεί

εντός της Σένγκεν και συγκεκριμένα στο πώς η διέλευση μεταναστών το 2015 έθεσε σε κίνδυνο την περιφραγμένη κοινότητα οδηγώντας και στην επανασυνοριοποίησή της που προέκυψε από την Κοινή Δήλωση του 2016.

η κινητικότητα. Η επαναφορά ελέγχων στη Ζώνη Σένγκεν, η δημιουργία σημείων ελέγχου σε κεντρικές αρτηρίες και γραμμές τρένου που συνδέουν χώρες μεταξύ τους (χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση της Δανίας), ακόμα και η αυστηροποίηση των συστημάτων ασύλου, διαμορφώνουν ή/και επαναφέρουν νοητά και πρακτικά εμπόδια στη μετακίνηση των μεταναστών. Αυτός ο περιοριστικός χώρος που δημιουργείται μπορεί να γίνει κατανοητός ως ένα «ευέλικτο καθεστώς ελέγχου», το οποίο προσπαθεί να ρυθμίσει τις ροές κινητικότητας με τη σφυρηλάτηση ενδεχόμενων συνοριακών ζωνών, όπου υπάρχουν μεταναστεύσεις που καθιστούν το υπάρχον καθεστώς πορώδες. Διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση της κινητικότητας συμβάλλοντας στην επιτάχυνση της κυκλοφορίας, στην οποία η μετανάστευση δεν καθορίζεται από το χώρο αλλά από το χρόνο (Paradopoulos, Stephenson και Tsianos, 2008: 184). Η έως τώρα ευρωπαϊκή πολιτική απομακρύνεται από την παραδοσιακή προστασία του συνόρου (Broeders, 2007) και με την ουσιαστική επέκτασή του προς τα έξω, στις τρίτες χώρες, στην πράξη διαμορφώνει μια νέα ανθρωπογεωγραφία της Ευρώπης, όπου αναδεικνύονται τα όρια του χώρου που είναι μόνον για τους Ευρωπαίους και τα χωρικά όρια της ευρωπαϊκής επιρροής σε τόπους που επεκτείνονται συνεχώς στα ανατολικά και βόρεια της Ε.Ε. (De Genova, 2015· Van Houtum, 2010).

Σε αυτό το πλαίσιο, η Σένγκεν ορίζει το χώρο εντός του οποίου οι Ευρωπαίοι ασκούν το δικαίωμα της ελεύθερης μετακίνησης, η προστασία του οποίου κατά βάση στηρίζεται στον περιορισμό της μετακίνησης όλων όσων βρίσκονται περιμετρικά αυτού του χώρου αλλά και κατά περίπτωση εντός αυτού (βλ. περίπτωση της Ελλάδας από το 2016 και μετά). Για παράδειγμα, η εισροή εργατικού δυναμικού που διοχετεύεται παράτυπα στην αγορά εργασίας υπόκειται σε μικρότερο περιορισμό απ' ό,τι η κινητικότητα των αιτούντων άσυλο (Triandafyllidou και Ambrosini, 2011), καθότι αυτό «συμφέρει» πολλές από τις χώρες της Ε.Ε. Λειτουργεί δηλαδή ως μια περιφραγμένη κοινότητα στην οποία εισέρχεται εργατικό δυναμικό αλλά με κύριο χαρακτηριστικό την προσωρινή (και αφανή κατά κάποιο τρόπο) παρουσία στο χώρο.

Η προσφυγική «κρίση» αποτέλεσε μια ουσιαστική πρόκληση για τη Σένγκεν. Οι αιτούντες άσυλο έχουν «ρευστή» παρουσία στους τόπους που αιτούνται προστασία. Από τη μια είναι παρόντες όσο διαρκεί το αίτημα ασύλου αλλά συνάμα (και συχνά αναλόγως και εθνικότητας και κατάστασης στη χώρα) μέρος αυτών θα παραμείνει επί μεγάλο διάστημα ή και για πάντα στη χώρα. Η προσωρινή παρουσία, δηλαδή, μετατρέπεται συχνά σε μόνιμη, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τις ανάγκες, αλλά και τη δομή της περιφραγμένης κοινότητας, η οποία αποπειράται να ορίσει και να ελέγξει πλήρως τη μετακίνηση και τη διάρκεια παραμονής στο χώρο στον οποίο εκτείνεται (η Τριανταφυλλίδου αντιπροτείνει μια πιο ευέλικτη

διαχείριση ως εναλλακτική, βλ. επίμετρο της παρούσας έκδοσης). Η προσφυγική «κρίση» στάθηκε αφορμή για την επαναοριοθέτηση ανοιχτών τόπων και τη δημιουργία ζωνών διαφοροποιημένων ελέγχων, ως τρόπους «προστασίας» ή και επανάκτησης του (θεωρητικά απολεσθέντα) ελέγχου από την Κοινότητα. Αρχικώς, το πρόσχημα ήταν η προστασία της ανθρώπινης ζωής. Ωστόσο, από το τέλος του 2015 και μετά, οι νέες ζώνες ήταν σαφώς πλαισιωμένες από την αρχή της προστασίας της Σένγκεν, και συγκεκριμένα της ελεύθερης μετακίνησης των Ευρωπαίων πολιτών, που «τέθηκε σε κίνδυνο» από την άφιξη (και πιθανή μόνιμη παραμονή) των μεταναστευτικών ροών.

Η επανασυνοριοποίηση της Σένγκεν

Η προσφυγική «κρίση» του 2015 επανέφερε στο προσκήνιο το ζήτημα προστασίας της Σένγκεν. Από το καλοκαίρι του 2015, η Ε.Ε. εμφανίζεται αλληλέγγυα ως προς τους πρόσφυγες, μέσα από το «άνοιγμα» των συνοριακών διελεύσεων και τη μονομερή κατάργηση του Δουβλίνου III –δηλαδή των επιστροφών στις χώρες πρώτης άφιξης– για τους Σύρους πρόσφυγες στη Γερμανία. Η «αλληλεγγύη» δεν προέκυψε τυχαία. Η μονομερής απόφαση της γερμανικής κυβέρνησης για την αναστολή του Δουβλίνου III για Σύρους πρόσφυγες οδήγησε στην ουσιαστική κατάργηση του μηχανισμού, δίνοντας παράλληλα ένα μήνυμα στις χώρες της Βαλκανικής Οδού, και ιδιαιτέρως σε εκείνες εκτός της Ε.Ε. ή/και της Σένγκεν, να διατηρήσουν ανοιχτά τα σύνορά τους για τη διέλευση των μεταναστών. Το αποτέλεσμα ήταν μια πρωτοφανής διέλευση χιλιάδων μεταναστών προς το «σκληρό πυρήνα» της Ευρώπης, που με τη σειρά της πυροδότησε μια κρίση Σένγκεν. Χώρες προορισμού, όπως η Αυστρία, η Γερμανία, η Ολλανδία και η Σουηδία άρχισαν να λειτουργούν ως χώρες πρώτης άφιξης. Κλήθηκαν δηλαδή όχι μόνο να δεχθούν αλλά και να καταγράψουν τους μετανάστες – αρχικά ευθύνη των κρατών πρώτης γραμμής, όπως η Ελλάδα.

Η αλληλεγγύη της «γης της Σένγκεν» προς τους πρόσφυγες αποτέλεσε και την πρώτη μεγάλη δοκιμασία ανθεκτικότητας του χώρου ελεύθερης μετακίνησης, πράγμα στο οποίο και απέτυχε. Στην πραγματικότητα, η «κρίση» προήλθε από την προσωρινή (και ξαφνική) μετατροπή του χαρακτήρα της. Συγκεκριμένα, από μια περιφραγμένη κοινότητα που τα εξωτερικά της σύνορα ελέγχονται αυστηρά αλλά παραμένουν επιλεκτικά πορώδη, η Σένγκεν προσωρινά μετετράπη σε μια κοινότητα που ήρε τις περιφράξεις της απέναντι σε εκείνους που υπό κανονικές συνθήκες κρατά εκτός των συνόρων της.

Υπό αυτό το πρίσμα, δεν είναι ίσως αναπάντεχο που η διέλευση των μεταναστών αποτέλεσε τη μεγαλύτερη κρίση στην ιστορία της Σένγκεν.

Νοέμβριος 2015

Το 2015 προσωρινά καταργήθηκε το ουσιαστικό χαρακτηριστικό των περιφραγμένων κοινοτήτων, το φιλτράρισμα. Αυτό διαφάνηκε άλλωστε και στις δηλώσεις ανώτερων αξιωματούχων της Ε.Ε., συμπεριλαμβανομένου και του τότε Προέδρου του Συμβουλίου, Ντόναλτ Τουσκ ο οποίος δήλωσε ότι «[...] Θα το επαναλάβω ξανά: χωρίς έλεγχο στα εξωτερικά μας σύνορα, η Σένγκεν θα γίνει ιστορία» (Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου, 2015). Πράγματι, οκτώ κράτη-μέλη ανακοίνωσαν προσωρινούς ελέγχους στα εσωτερικά σύνορα τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 2015, προβάλλοντας ως αιτιολογία θέματα εσωτερικής ασφάλειας και δημόσιας πολιτικής που προκαλούνται από τον αυξημένο αριθμό μεταναστών που φθάνουν μέσω της βαλκανικής διαδρομής. Η Σλοβενία και η Ουγγαρία ήραν τους προσωρινούς ελέγχους που θεσπίστηκαν βάσει του άρθρου 25 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν σχετικά γρήγορα. Άλλες χώρες, όπως η Γερμανία, η Αυστρία, η Δανία, η Σουηδία αλλά και η Νορβηγία διατήρησαν ελέγχους στα εσωτερικά σύνορα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου έως και το 2019 (Καραμανίδου και Κασπαρέκ, 2020). Η άρση περιορισμών συνέπεσε με την κρίση της πανδημίας Covid-19 οπότε και υπήρξε καθολική επαναφορά συνοριακών ελέγχων σχεδόν από όλες τις χώρες.

Η επαναφορά ελέγχων δεν ήταν μόνο ζήτημα αριθμών αλλά κυρίως διαχείρισης των δευτερογενών μετακινήσεων από την Ελλάδα¹¹ (Guild, 2016) που δημιούργησαν ανησυχία τόσο για την αντοχή των συστημάτων ασύλου των κρατών-μελών, όσο και για το μήνυμα που έστειλε η Ευρώπη. Αν η διέλευση στη Σένγκεν ήταν άνευ περιορισμών, τότε η ίδια η Σένγκεν ήταν πλέον προσβάσιμη σε όλους, αντί για μια περιφραγμένη κοινότητα όπου η είσοδος και η παραμονή ήταν υπό έλεγχο.

Από τον Νοέμβριο του 2015 αρκετές χώρες υιοθετούν την επαναφορά ελέγχων στη ζώνη Σένγκεν, που στοχεύει κυρίως στον έλεγχο αφίξεων από την Ελλάδα. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι ναι μεν η Ελλάδα παραμένει στη Σένγκεν, αλλά σταδιακά αντιμετωπίζεται ως εσωτερικό πρόβλημα. Έτσι, οι συνοριακοί έλεγχοι παρουσιάζονται ως μια λύση προστασίας της περιφραγμένης κοινότητας. Έκφανση αυτού αποτελεί, άλλωστε, και η παρουσία του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής (FRONTEX) στη Βαλκανική Οδό ήδη από τα τέλη του 2015. Η Ε.Ε. ανέπτυξε και ένα σχέδιο δράσης με τη Βόρεια Μακεδονία και τη Σερβία για τον περιορισμό της μετακίνησης μεταναστών στη διαδρομή των Δυτι-

11 Συγκεκριμένα, ατόμων που είτε είχαν καταθέσει αίτημα ασύλου στην Ελλάδα και συνέχιζαν το ταξίδι τους σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, είτε ατόμων που δεν καταγράφηκαν ποτέ από την Ελλάδα παρότι είχαν εισέλθει σε αυτή.

κών Βαλκανίων. Δύο χώρες όμορες στη Σένγκεν που δεν μετέχουν σε αυτήν ούτε και στην Ε.Ε. λειτούργησαν ως εξωτερικό σύνορο της Ένωσης προς την Ελλάδα (μέλος της) με στόχο την αποτροπή εισόδου μεταναστών.

Η επίθεση στο Μπατακλάν στο Παρίσι στις 13 Νοεμβρίου 2015, από άτομα που χρησιμοποίησαν ως προκάλυμμα μια προσφυγική ιδιότητα, περιέπλεξε την κατάσταση ακόμη περισσότερο σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από αύξηση του θρησκευτικού φονταμενταλισμού σε ορισμένες χώρες της Ε.Ε., αλλά και αυξανόμενης ξενοφοβίας ή ισλαμοφοβίας. Αποτέλεσμα της τρομοκρατικής επίθεσης ήταν η επαναφορά συνοριακών ελέγχων από τη Γαλλία. Η επαναφορά ελέγχων προβλέπεται από τον Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν βάσει συμφωνημένων κριτηρίων αλλά και σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης¹² με διάρκεια 30 ημερών. Ενώ τα εξωτερικά σύνορα παρέμειναν πορώδη, με τις αφίξεις προσφύγων να συνεχίζονται, στο εσωτερικό της Ένωσης, η απόφαση της Γαλλίας υιοθετήθηκε και από άλλα κράτη-μέλη, όπως η Γερμανία και η Αυστρία, που προέβαλαν την επαναφορά ελέγχων ως μέσο καταγραφής των αφίξεων στη βάση δεδομένων του EURODAC.¹³ Για κάποιες χώρες, όπως η Ουγγαρία, οι συνοριακοί έλεγχοι αποσκοπούσαν στην αποτροπή ή/και τη σύλληψη μεταναστών που εισέρχονταν από τα σύνορα με τη Σερβία.

Το φθινόπωρο του 2015 αναδείχθηκαν όχι μόνον οι εσωτερικές διαφωνίες μεταξύ των κρατών-μελών, αλλά και η ιδιαιτερότητα της ίδιας της Σένγκεν. Σε μια αντιστροφή ρόλων, το εσωτερικό σύνορο τέθηκε σε αυξημένο έλεγχο σε αντίθεση με το εξωτερικό που παρέμεινε διάτρητο, αφού ως λύση προτάθηκε η επαναφορά ελέγχων κυρίως για χώρες, όπως η Ελλάδα.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που σημειώνει ότι «Ενώ η προσωρινή επανεισαγωγή των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα αυτή καθαυτή δεν επηρεάζει το συνολικό αριθμό μεταναστών ή αιτούντων άσυλο που φθάνουν στο χώρο Σένγκεν, επιτρέπει την καλύτερη διαχείριση των μεταγενέστερων δευτερογενών μετακινήσεών τους με δομημένο τρόπο, επιτρέποντας να κάνουν την καλύτερη πιθανή χρήση των διαθέσιμων πόρων για εγγραφή, λήψη, μετεγκατάσταση και (εάν ισχύει) επιστροφή» (μετάφρ. συγγραφέα, Ευρωπαϊκή Επιτροπή,¹⁴ σ. 7). Αναδεικνύεται επομένως η σημασία της καταγραφής και χρήσης

12 Η Γαλλία είναι από τις χώρες που έχουν επαναφέρει και στο παρελθόν συνοριακούς ελέγχους (βλ. Triandafyllidou και Dimitriadi, 2014 σχετικά με την περίπτωση της Ιταλίας το 2011).

13 ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 603/2013 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 26ης Ιουνίου 2013 σχετικά με τη θέσπιση του «Eurodac» για την αντιπαραβολή δακτυλικών αποτυπωμάτων. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0603&from=EL>

14 European Commission (2015). Communication From The Commission To The European Parliament And The Council Eighth Biannual Report On The Functioning Of The Schengen Area 1 May - 10 December 2015.

του Δουβλίνου (επιστροφή) για την αποτροπή ή/και τον έλεγχο της δευτερογενούς μετακίνησης που επανασυνοριοποιεί κατ' επέκταση τη Σένγκεν, εις βάρος πρωτίστως χωρών όπως η Ελλάδα.

Για το υπόλοιπο του 2015 και 2016 στα επίσημα έγγραφα της Ε.Ε. προτάσσεται η σημασία της προάσπισης της ελεύθερης κυκλοφορίας εντός της Ε.Ε. με τη διασφάλιση του ελέγχου της μετακίνησης όσων δεν έχουν προσκληθεί πρακτικά να μετέχουν στον ενιαίο χώρο. Ενισχύεται με τον τρόπο αυτό μια διαστρωμάτωση που είναι εγγενής στη Σένγκεν και που διαφοροποιεί την πρόσβαση στο δικαίωμα στο άσυλο, τη διαμονή αλλά και την οικογενειακή επανένωση (βλ. Joppke, 2005· van Houtum και Pijpers, 2007).

Μάρτιος 2016

Το 2015 αναδείχθηκε η απόπειρα συνύπαρξης και συνδιαλλαγής δύο παράλληλων αλλά αντίθετων αφηγημάτων, της Ευρώπης που είναι φιλόξενη προς τους πρόσφυγες, και της Ευρώπης που αποτρέπει ενεργά την κατάχρηση αυτής της φιλοξενίας από όσους δεν είναι «γνήσιοι» αιτούντες άσυλο. Κατασκευάζονται δύο παράλληλες συλλογικές ταυτότητες (Bauman, 2016), όσοι είναι δικαιωματικά ευπρόσδεκτοι ή έστω ανεκτοί από τη μια μεριά, και όσοι είναι δυνητικά ανεπιθύμητοι από την άλλη. Η Σένγκεν δεν είναι πραγματικά ανοιχτή για καμία από τις δύο κατηγορίες ταυτοτήτων. Όσοι εισέρχονται σε αυτήν, καταγράφονται, απαριθμούνται, και ολοένα και περισσότερο εκπαιδεύονται πολιτισμικά για να ενταχθούν και να ενστερνιστούν τον «ευρωπαϊκό τρόπο ζωής». Η καταγραφή, απαρίθμηση και αξιολόγηση του ποιος δικαιούται εισόδου σταδιακά διεξάγεται σε ζώνες ελέγχου εντός του χώρου της Σένγκεν, που όμως λειτουργούν παράλληλα ως ανάχωμα προς την ίδια τη Σένγκεν. Μια τέτοια περίπτωση είναι τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου.

Η επανασυνοριοποίηση δομήθηκε μέσα από την εφαρμογή της Κοινής Δήλωσης Ε.Ε.-Τουρκίας που ανακοινώθηκε στις 18 Μαρτίου 2016.¹⁵ Η Κοινή Δήλωση επέφερε πολλές και ουσιαστικές επιπτώσεις πρωτίστως στους ίδιους τους πρόσφυγες, οι οποίες έχουν αναλυθεί εκτενώς στη σχετική βιβλιογραφία (ενδεικτικά Adam, 2017· Bousiou, 2020· Reiners και Tekin, 2020· Smeets και Beach, 2020). Τα σημαντικά της σημεία περιλαμβάνουν ότι όλοι οι νέοι παράτυποι μετανάστες που φθάνουν στα ελληνικά νησιά μέσω Τουρκίας από τις 20 Μαρτίου 2016 και έπειτα θα επιστρέφονται σε αυτήν, ενώ για κάθε επιστροφή Σύρου στην Τουρκία από τα ελληνικά νησιά, ένας άλλος Σύρος θα επανεγκαθίσταται από την Τουρκία στην

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0675&from=EN>

15 Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2016). Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας. <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/>

Ε.Ε.¹⁶ Παράλληλα η Ε.Ε. δεσμεύτηκε για τη σταδιακή εκταμίευση 6 δις ευρώ σε προγράμματα στήριξης των Σύρων στην Τουρκία με αντάλλαγμα την αυστηροποίηση των συνοριακών ελέγχων από την Τουρκία προς την Ελλάδα.

Βασικό στοιχείο της Κοινής Δήλωσης παραμένει έως σήμερα ότι όσοι εισέλθουν μετά τις 20 Μαρτίου 2016 στην Ελλάδα διά θαλάσσης, και έως ότου εξεταστεί το αίτημά τους, δεν θα μπορούν να εγκαταλείψουν τα νησιά στα οποία «φιλοξενούνται», εντός αλλά και περιμετρικά των Κέντρων Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ), γνωστά και ως *hotspots*. Η Κοινή Δήλωση είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας νέας συνοριακής ζώνης. Η κινητικότητα περιορίστηκε στα όρια των εκάστοτε νησιών χωρίς πρόσβαση στην ενδοχώρα, μετατρέποντας τα νησιά όχι μόνο σε νέους συνοριακούς τόπους, αλλά και σε αναχώματα προς την υπόλοιπη Σένγκεν.

Στα ελληνικά εξωτερικά σύνορα η είσοδος μεταναστών αποτρέπεται ή/και καθίσταται παράνομη μέσω μιας διαδικασίας αποκλεισμού όσων κρίνονται ανεπιθύμητοι. Τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου μετατρέπονται σε συνοριακές ζώνες όπου η πολιτική μπλέκεται πλήρως σε θέματα ζωής και θανάτου (Tazzioli, 2020). Αποκτούν όμως και νέο ρόλο, ως ενδιάμεσοι συνοριακοί τόποι, ζώνες ασφαλείας για την περαιτέρω κινητικότητα προς την ηπειρωτική χώρα και κατ' επέκταση στον υπόλοιπο χώρο Σένγκεν (Dimitriadi, 2017). Συγχρόνως είναι και «εργαλείο διακυβέρνησης της παράτυπης κινητικότητας» καθώς λειτουργούν «ως πύλες αλλά και ως φύλακες στις πύλες» (Dimitriadi, 2017: 82). Η γεωγραφία των νησιών διευκολύνει την εφαρμογή μιας γεωγραφικής πολιτικής περιορισμού που θα ήταν ανεφάρμοστη στην ηπειρωτική χώρα.

Μετά την εφαρμογή της Κοινής Δήλωσης, τα θαλάσσια σύνορα απέκτησαν πρόσθετο ρόλο, αποκαλύπτοντας ένα ευρύτερο φάσμα περιορισμού που εκτείνεται πέραν από την αποτροπή εισόδου ή την επιβολή χωρικού περιορισμού στο νησί. Αντίθετα, πρόκειται για τη διακοπή/ανάσχεση του συνολικού μεταναστευτικού ταξιδιού. Ο περιορισμός, που δημιουργείται από την Κοινή Δήλωση και αποτελεί μέρος της συνοριακής διαδικασίας, επιβραδύνει, αλλά επίσης εκτρέπει και μεταβάλλει την παρουσία των μεταναστών σε διαφορετικά χωρικά περιβάλλοντα (Tazzioli και Garelli, 2020). Πρωτίστως, επανασυνοριοποιεί τη Σένγκεν καθώς η Ελλάδα παραμένει μεν εντός του ενιαίου χώρου αλλά συγχρόνως τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου βγαίνουν εκτός του χώρου αυτού *de facto* για τους μετανάστες. Έτσι, ενώ μπορεί να οδηγήσει σε χωρικό περιορισμό, όπως συμβαίνει στα *hotspots* ή τις εγκαταστάσεις κράτησης, μπορεί επίσης να παραγάγει παρατεταμένη παραμονή αλλά και να ενισχύσει την επιθυμία και προσπάθεια για δευτερογενή μετακίνηση (με στόχο το άσυλο) εντός της ζώνης Σένγκεν. Αξίζει να σημειωθεί πως οι μετανά-

16 Η πολιτική αυτή αναφέρεται συχνά ως 1+1.

στες, που επί το πλείστον αποτελούν το αντικείμενο των ελέγχων και εντάσσονται σε «ζώνες που άπτονται του καθεστώτος επιτήρησης της πληθυσμιακής κινητικότητας» (Τρουμπέτα, 2012: 20), προέρχονται πρωτίστως από χώρες της Αφρικής και της Ασίας που ήταν πρώην αποικίες ευρωπαϊκών κρατών (De Genova, 2015: 18).

Οι χώρες που «εκτέθηκαν» περισσότερο στην προσφυγική «κρίση» (π.χ., Γερμανία, Σουηδία, Αυστρία), εφάρμοσαν ένα σύνολο μέτρων που ισοδυναμούσαν με «αμυντική ολοκλήρωση» (Schimmelfennig, 2021), δηλαδή ένα συνδυασμό μέτρων που στόχευε στην ενίσχυση ή και επαναφορά κυρίως εσωτερικών και εξωτερικών συνόρων. Η επανασυνοριοποίηση συνοδεύτηκε από ένα συνδυασμό επανειθροποίησης του ελέγχου των συνόρων και των κοινών εξωτερικών συνόρων (ό.π.). Ενισχύθηκε η επανασυνοριοποίηση μέσα από την εξωτερική πολιτική της Ε.Ε. προς τρίτες χώρες, όμορες και μη χώρες καταγωγής αλλά και διέλευσης των μεταναστών.

Η εφαρμογή της Κοινής Δήλωσης δεν επανασυνοριοποίησε μόνο τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου αλλά επέδρασε και στο ίδιο το σύστημα ασύλου. Εφαρμόστηκε μια παράλληλη αλλά και διαφορετική διαδικασία ασύλου (*fast track border procedure*) η οποία ουσιαστικά έθεσε εκτός Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου την Ελλάδα (Petracon κ.ά., 2018), καθώς πλέον τα αιτήματα ασύλου των Σύρων εξετάζονταν υπό το καθεστώς του (μη) παραδεκτού με στόχο τη γρήγορη επιστροφή τους στην Τουρκία. Παρότι η επιτυχία της Κοινής Δήλωσης έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση, στην πραγματικότητα λειτούργησε θετικά για την προστασία της Σένγκεν, οριοθετώντας και τέμνοντας το ίδιο το σύνορό της. Διαμορφώθηκε στον ήδη υπάρχοντα χώρο ένας νέος τόπος όπου εφαρμόστηκε (και εφαρμόζεται) ένα καθεστώς ελέγχου και περιορισμού της κινητικότητας για όσους δεν κρίνονται επιλέξιμοι ή και επιθυμητοί για την περαιτέρω μετακίνησή τους ή/και παραμονή στη Σένγκεν. Οι νέες συνοριακές ζώνες ελέγχου δεν είναι απολύτως κλειστές αλλά πορώδεις, ενώ στοχεύουν σε διαφορετικό φιλτράρισμα από αυτό που διενεργείται «παραδοσιακά» στα εξωτερικά σύνορα της Σένγκεν.

Συμπερασματικές σκέψεις: Η Σένγκεν ως ζώνη αποκλεισμού

Η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα, το οποίο εγγυάται η Ε.Ε. στους πολίτες της και αποτελεί ίσως το σημαντικότερο επίτευγμα αλλά και κεντρικό άξονά της. Δεν αποτελεί αξία, όπως αυτές ορίζονται στη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά αποκτά αξιακή βάση, αν δεχτούμε ότι ο τρόπος με τον οποίο αυτοπροσδιορίζεται η Ε.Ε. συνδέεται με τις αξίες που ενσωματώνονται στη Συνθήκη της Ε.Ε. αλλά και με τις δομές που δημιουργεί για να προωθούν, διαιωνίζουν και διασφαλίζουν αυτή την αξιακή βάση. Ίσως περισσότερο από τις άλλες αξίες και τα δικαιώματα, η Σένγκεν είναι μοναδικά ευρωπαϊκή.

Για παράδειγμα, η αλληλεγγύη είναι μια αξία που χρήζει εφαρμογής εντός αλλά και εκτός της Ε.Ε., όπως και η προστασία της ανθρώπινης ζωής. Η Σένγκεν δεν είναι ούτε μεταβιβάσιμη «αξία», ούτε μπορεί να προωθηθεί εκτός της Ε.Ε. Συγχρόνως κατοχυρώνει μια σειρά από μοναδικά δικαιώματα που ισχύουν μόνον εντός του οριοθετημένου χώρου.

Η Σένγκεν ενσωματώνει από τις απαρχές της την υποδοχή αλλά και τον αποκλεισμό. Δεν είναι όλοι ευπρόσδεκτοι στη Σένγκεν αλλά ούτε και όλοι αποκλείονται. Η περίοδος όμως 2015-2016 ανέδειξε δύο σημαντικά σημεία για τον ενιαίο χώρο μετακίνησης που χρήζουν επισήμανσης, καθώς καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό και την πρόσβαση των υπηκόων τρίτων χωρών στο άσυλο.

Πρώτον η Σένγκεν επανασυνοριοθετήθηκε την περίοδο 2015 έως και την περίοδο συγγραφής του παρόντος κεφαλαίου (2021), με αφορμή την προσφυγική «κρίση», τις τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παρίσι αλλά και τη δημιουργία ζωνών περιορισμένης μετακίνησης (π.χ., νησιά ΒΑ Αιγαίου).

Δεύτερον η Σένγκεν κρίθηκε μετά το 2015, αλλά και κατά την περίοδο της πανδημίας, ιδιαιτέρως ευάλωτη σε εξωτερικές κρίσεις και ελλειπής ως προς την προστασία της ελεύθερης μετακίνησης των Ευρωπαίων πολιτών. Η προστασία της αποτελεί για άλλη μια φορά βασική προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αυτό κατέστη σαφές στην πρόταση η οποία κατατέθηκε τον Σεπτέμβριο του 2020 για το Νέο Σύμφωνο Ασύλου και Μετανάστευσης που ουσιαστικά προτείνει τη δημιουργία πολλαπλών ζωνών στα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε., όπου θα διεξάγεται η καταγραφή, η αξιολόγηση των αιτούντων άσυλο (βάσει εθνικότητας, γνησιότητας αιτήματος, κ.λπ.), ο έλεγχος κατάστασης υγείας και οι επιστροφές. Αναπαράγεται, επομένως, η πρακτική των νησιών του ΒΑ Αιγαίου, δημιουργώντας πολλαπλές επανασυνοριοθετήσεις. Σε αυτές τις νέες γκριζες ζώνες, η πρόσβαση στον ευρωπαϊκό χώρο δεν θα είναι δυνατή και κατ' επέκταση δεν θα είναι εφικτή και η πλήρης κάλυψη από τους κανόνες, τις νόρμες και αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η Σένγκεν ενισχύεται μέσα από τον αποκλεισμό, με στόχο όσοι εισέρχονται σε αυτή να έχουν εξονυχιστικά εξεταστεί και κριθεί αποδεκτοί και επιλέξιμοι. Ταυτόχρονα, αναδεικνύεται περισσότερο ευέλικτη απ' ό,τι ίσως είχε αρχικά σχεδιαστεί, ακριβώς μέσα από τη δυνατότητά της να επανασυνοριοθετεί τους συνοριακούς τόπους, αλλά και την πρόσβαση σε αυτούς. Στην Ε.Ε. τα κράτη-μέλη έχουν δεσμευτεί μέσα από τη Συνθήκη της Ε.Ε., να σέβονται, μεταξύ άλλων, την ελευθερία, τη δημοκρατία, την ισότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου. Ωστόσο, τι συνεπάγονται αυτές οι θεμελιώδεις αρχές στην πράξη σε ό,τι αφορά τη μετανάστευση; Οι Συνθήκες δεν παρέχουν περαιτέρω οδηγίες για την εφαρμογή των εν λόγω αξιών, που πραγματώνονται μέσα από τις νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες υποχρεώνουν τα κράτη-μέλη να συμμορφώνονται με αυτές τις θεμελιώ-

δεις αξίες, πρωτίστως στο εσωτερικό της Ε.Ε. αλλά και εν μέρει με δράσεις εκτός. Παρότι υπάρχει ισχυρό ευρωπαϊκό δίκαιο που προστατεύει τα δικαιώματα των μεταναστών, τόσο στη διάδρασή τους με ευρωπαϊκά όργανα (π.χ., FRONTEX) όσο και με τους θεσμούς, δεν υπάρχει ισχυρό κανονιστικό πλαίσιο που να διασφαλίζει την πρόσβαση σε αυτά τα δικαιώματα. Το πρόβλημα είναι στην εφαρμογή και όχι στην έλλειψη πλαισίου προστασίας, όπως άλλωστε ανέδειξε η περίοδος 2019-2021, με τις πολυάριθμες καταγγελίες για επαναπροωθήσεις σε θαλάσσια και χερσαία σύνορα της Ένωσης, αλλά και εθνικές τροποποιήσεις στη νομοθεσία για την πρόσβαση και επεξεργασία αιτημάτων ασύλου, κράτησης αιτούντων άσυλο, κ.λπ. Στο όνομα της Σένγκεν, το ίδιο το αξιακό πλαίσιο λειτούργησε ως εμπόδιο στην προστασία πολλών ανθρώπων που αναζητούσαν καταφύγιο στην Ε.Ε.

Η «Γη της Σένγκεν» (Λαφαζάνη, 2017: 66) είναι φιλόξενη για συγκεκριμένες κατηγορίες «ξένων» (π.χ., τουρίστες, υψηλής ειδίκευσης μετανάστες) και για όσους θα καταφέρουν να διέλθουν όχι μόνον από τα εξωτερικά της σύνορα, αλλά και από τους νέους ενδιάμεσους τόπους που διαμορφώνονται. Αυτή είναι άλλωστε η σημασία και η αξιακή της βάση. Η προστασία των Ευρωπαίων πολιτών και του «ευρωπαϊκού τρόπου ζωής» με την επιλεκτική παραμονή κάποιων ομάδων που κρίνονται «ακίνδυνες» για το ευρωπαϊκό κεκτημένο. Παραμένει όμως αφιλόξενη για την πλειονότητα όσων επιθυμούν μια ευκαιρία για καλύτερη και ασφαλέστερη ζωή σε αυτήν.

Βιβλιογραφία

- Adam, B.L. (2017). The EU-Turkey Deal One Year On: A Delicate Balancing Act. *The International Spectator*, 52 (4), σ. 44-58. Doi: 10.1080/03932729.2017.1370569
- Anderson, M. (1996). *Frontiers: territory and state formation in the modern world*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Balibar, E. (2009). Europe as Borderland. *Environment and Planning D: Society and Space*, 27 (2), σ. 190-215. Doi: 10.1068/d13008
- Bauman, Z. (2016). *Strangers at our door*. Κέμπριτζ: Polity press.
- Bousiou, A. (2020). From Humanitarian Crisis Management to Prison Island: Implementing the European Asylum Regime at the Border Island of Lesbos 2015-2017. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22 (3), σ. 431-447. Doi: 10.1080/19448953.2020.1752560
- Broeders, D. (2007). The New Digital Borders of Europe: EU Databases and the Surveillance of Irregular Migrants. *International Sociology*, 22 (1), σ. 71-92. Doi: 10.1177/0268580907070126
- Caluya, G. (2019). Intimate borders: refugee im/mobility in Australia's border security regime. *Cultural Studies*, 33 (6), σ. 964-988. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/09502386.2019.1660693>
- Casas-Cortes, M., Cobarrubias, S., De Genova, N., Garelli, G., Grappi, G., Heller, C., Hess, S., Kasperek, B., Mezzadra, S., Neilson, B., Peano, I., Pezzani, L., Pickles, J., Rahola, F., Riedner, L.,

- Scheel, S. και Tazzioli, M. (2015). New Keywords: Migration and Borders, *Cultural Studies*, 29 (1), σ. 55-87. Doi: 10.1080/09502386.2014.891630
- Collyer, M. (2016). Geopolitics as a migration governance strategy: European Union bilateral relations with Southern Mediterranean countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42 (4), σ. 606-624. Doi: 10.1080/1369183X.2015.1106111
- Colombeau, S.C. (2019). Crisis of Schengen? The effect of two 'migrant crises' (2011 and 2015) on the free movement of people at an internal Schengen border. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Doi: 10.1080/1369183X.2019.1596787
- Coman, R. (2017). Values and Power Conflicts in Framing Borders and Borderlands: The 2013 Reform of EU Schengen Governance. *Journal of Borderlands Studies*. Doi: 10.1080/08865655.2017.1402201
- Δημητριάδη, Α. (2012). *Διέλευση και μετανάστευση στην Ελλάδα η περίπτωση των Αφγανών, Πακιστανών και Μπαγκλαντεσιανών*. Αθήνα: νήσος.
- De Genova, N. (2013). Spectacles of migrant 'illegality': the scene of exclusion, the obscene of inclusion. *Ethnic and Racial Studies*, 36 (7), σ. 1180-1198. Doi: 10.1080/01419870.2013.783710
- (2015). Border Struggles in the Migrant Metropolis. *Nordic Journal of Migration Research*, 5 (1), σ. 3-10. Doi: <http://doi.org/10.1515/njmr-2015-0005>
- Deleixhe, M. και Aubert, I. (2021). A new idea(l) for Europe: report on the future of cosmopolitanism in Europe. *NoVaMigra - Deliverable: Norms and Values in the European Migration and Refugee Crisis*. Doi: <https://doi.org/10.17185/dupublico/74426>
- Dimitriadi, A. (2017). Governing irregular migration at the margins of Europe: The case of hotspots on the Greek islands. *Etnografia e ricerca qualitativa*, 1, σ. 75-96.
- Dimitriadi, A. και Malamidis, H. (2019). Hospitality in Civil Society: Practices during the European 'Refugee Crisis'. Στο *NoVaMigra - Deliverable*. Διαθέσιμο στο https://dupublico2.uni-due.de/receive/dupublico_mods_00072832
- FitzGerald, D.S. (2020). Remote control of migration: theorising territoriality, shared coercion, and deterrence. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46 (1), σ. 4-22. Doi: 10.1080/1369183X.2020.1680115
- Frowd, M. P. (2020). Producing the 'transit' migration state: international security intervention in Niger. *Third World Quarterly*, 41 (2), σ. 340-358. Doi: 10.1080/01436597.2019.1660633
- Guild, E. (2016). The Complex Relationship of Asylum and Border Controls in the European Union. Στο *Reforming the Common European Asylum System*. Λέιπτεν: Brill | Nijhoff. Doi: https://doi.org/10.1163/9789004308664_003
- van Houtum, H. και Pijpers, R. (2007). The European Union as a Gated Community: The Two-faced Border and Immigration Regime of the EU. *Antipode*, 39, σ. 291-309. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2007.00522.x>
- Huysmans, J. (2000). The European Union and the securitization of migration. *Journal of common market studies*, 38 (5), σ. 751-777.
- Joppke, C. (2005). Exclusion in the Liberal State: The Case of Immigration and Citizenship Policy. *European Journal of Social Theory*, 8 (1), σ. 43-61. Doi: 10.1177/1368431005049327

- Kasperek, B. και Speer, M. (2015). Of Hope. Hungary and the Long Summer of Mi-gration. bordermonitoring.eu of 9.9.2015.
- Karamanidou, L. και Kasperek, B. (2020). From Exceptional Threats to Normalized Risks: Border Controls in the Schengen Area and the Governance of Secondary Movements of Migration. *Journal of Borderlands Studies*. Doi: 10.1080/08865655.2020.1824680
- Λαφαζάνη, Ό. (2017). Η ετεροτοπία των χωρίς χαρτιά. Ο καταυλισμός των μεταναστών στην Πάτρα. Στο Λ. Βεντούρα, Δ. Καρύδας και Κουζέλης, Γ. (επιμ.), *Τοπικά/ιγ' Σύνορα/Όρια*. Αθήνα: νήσος/Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου.
- Léonard, S. (2010). EU border security and migration into the European Union: FRONTEX and securitisation through practices. *European Security*, 19 (2), σ. 231-254. Doi: doi.org/10.1080/09662839.2010.526937
- Mezzadra, S. (2015). The proliferation of borders and the right to escape. Στο Y. Jansen, R. Celikates και J. de Bloois (επιμ.), *The Irregularization of Migration in Contemporary Europe: Detention, Deportation, Drowning* (σ. 121-135). Λονδίνο: Rowman & Littlefield Publishers.
- Mezzadra, S. και Neilson, B. (2013). *Border as Method, or, the Multiplication of Labor (a Social Text book)*. Ντάραμ: Duke University Press Books.
- Newman, D. (2006). Borders and Bordering: Towards an Interdisciplinary Dialogue. *European Journal of Social Theory*, 9 (2), σ. 171-186. Doi: 10.1177/1368431006063331
- Newman, D. και Paasi, A. (1998). Fences and Neighbours in the Post-Modern World: Boundary Narratives in Political Geography. *Progress in Human Geography* 22 (2), σ. 186-207. Doi: doi.org/10.1191/030913298666039113
- Paasi, A. (1996). Inclusion, exclusion and territorial identities. The meanings of boundaries in the globalizing geopolitical landscape. *Nordisk Samhallgeografisk Tidskrift* 23, σ. 3-18.
- Papadopoulos, D., Stephenson, N. και Tsianos, V. (2008). *Escape Routes: Control and Subversion in the Twenty-First Century*. Λονδίνο, Avv Άρμπορ: Pluto Press.
- Petracou, E., Leivaditi, N., Maris, G., Margariti, M., Tsitsaraki, P. και Ilias, A. (2018). Greece: Country Report. Legal & Policy Framework of Migration Governance. *RESPOND Working Papers, Global Migration: Consequences and Responses, Paper 2018/04*, University of the Aegean. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/2pKLK4H>
- Philips, J. και Düwell, M. (2018). NoVaMigra Bibliography. Στο *NoVaMigra - Deliverable*. Διαθέσιμο στο https://duepublico2.uni-due.de/receive/duepublico_mods_00074104
- Popescu, G. (2012). *Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders*. Πλίμουθ: Rowman & Littlefield.
- Reiners, W. και Tekin, F. (2020). Taking Refuge in Leadership? Facilitators and Constraints of Germany's Influence in EU Migration Policy and EU-Turkey Affairs during the Refugee Crisis (2015–2016). *German Politics*, 29 (1), σ. 115-130. Doi: 10.1080/09644008.2019.1566457
- Schimmelfennig, F. (2021). Rebordering Europe: external boundaries and integration in the European Union. *Journal of European Public Policy*, 28 (3), σ. 311-330. Doi: 10.1080/13501763.2021.1881589

- Schlenker, A. (2013). Cosmopolitan Europeans or Partisans of Fortress Europe? Supranational Identity Patterns in the EU. *Global Society*, 27 (1), σ. 25-51. Doi: 10.1080/13600826.2012.734281
- Smeets, S. και Beach, D. (2020). When success is an orphan: informal institutional governance and the EU–Turkey deal. *West European Politics*, 43 (1), σ. 129-158. Doi: 10.1080/01402382.2019.1608495
- Tazzioli, M. (2020). Governing migrant mobility through mobility: Containment and dispersal at the internal frontiers of Europe. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 38 (1), σ. 3-19. Doi: 10.1177/2399654419839065
- Tazzioli, M. και Garelli, G. (2020). Containment beyond detention: The hotspot system and disrupted migration movements across Europe. *Environment and Planning D: Society and Space*, 38 (6), σ. 1009-1027. Doi: <http://dx.doi.org/10.1177/0263775818759335>
- Τρουμπέτα, Σ. (επιμ.) (2012). *Το προσφυγικό & μεταναστευτικό ζήτημα*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.
- Triandafyllidou, A. και Ambrosini, M. (2011). Irregular Immigration Control in Italy and Greece: Strong Fencing and Weak Gate-keeping serving the Labour Market. *European Journal of Migration and Law*, 13 (3), σ. 251-273. Doi: 10.1163/157181611x587847
- Triandafyllidou, A. και Dimitriadi, A. (2014). Deterrence and Protection in the EU's Migration Policy. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 49 (4), σ. 146-162. Doi: 10.1080/03932729.2014.956280
- Χριστόπουλος, Δ. Κ. (2020). *Αν το προσφυγικό ήταν πρόβλημα, θα είχε λύση*. Αθήνα: Πόλις.
- Walters, W. (2006). Border/Control. *European Journal of Social Theory*, 9 (2), σ. 187-203. Doi: <https://doi.org/10.1177/1368431006063332>
- Webster, C., Glasze, G. και Frantz, K. (2002). The Global Spread of Gated Communities. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 29 (3), σ. 315-320. Doi: 10.1068/b12926
- Wolff, S. (2008). Border management in the Mediterranean: internal, external and ethical challenges. *Cambridge Review of International Affairs*, 21 (2), σ. 253-271.
- (2010). Eu Integrated Border Management Beyond Lisbon: Contrasting Policies and Practice. *Clingendael European Studies Programme (CESP)*. Διαθέσιμο στο https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20100900_cesp_chapter_wolff.pdf
- Zaiotti, R. (2007). Of Friends and Fences: Europe's Neighbourhood Policy and the "Gated Community Syndrome". *Journal of European Integration*, 29, σ. 143-162. Doi: <https://doi.org/10.1080/07036330701252581>
- Zielonka, J. (2008). Europe as a Global Actor: Empire by Example? *International Affairs*, 84 (3), σ. 471-484.

Στο όνομα της Ευρώπης: η εργαλειοποίηση των αξιών και η απανθρωποποίηση των «άλλων»

Ρόζα Βασιλάκη

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια έχουμε γίνει μάρτυρες μιας αξιοπρόσεκτης όσο και ανησυχητικής στροφής του ευρωπαϊκού θεσμικού λόγου σε ό,τι αφορά την έλευση μεταναστών και προσφύγων στα εδάφη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε). Αν και έννοιες, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η αλληλεγγύη, και ο ανθρωπισμός, εξακολουθούν να πλαισιώνουν τύποις τις αξίες στη βάση των οποίων σχεδιάζεται και υλοποιείται η ευρωπαϊκή πολιτική, οι αξίες αυτές τείνουν να απολέσουν το «ανθρώπινό» τους περιεχόμενο. Ιδιαίτερως από το 2016 και μετά, οι προαναφερθείσες αξίες χρησιμοποιούνται ευρέως για την υπεράσπιση θεσμών, όπως τα «ευρωπαϊκά σύνορα», ο «ευρωπαϊκός πολιτισμός», ο «ευρωπαϊκός μας τρόπος ζωής», οι «ευρωπαϊκές Συνθήκες» (π.χ., Σένγκεν). Η μετατόπιση αυτή από τις πραγματικές ανάγκες και την επιβαλλόμενη (με όρους ανθρωπισμού, αλληλεγγύης, αξιοπρέπειας και δικαιωμάτων) προστασία εξαθλιωμένων και συγκεκριμένων ανθρώπων στην προστασία των θεσμών, ως αφηρημένων και φετιχοποιημένων εννοιών και νομοθετημάτων, έχει σημαντικές πολιτικές συνέπειες. Η πιο εμφανής είναι η σκλήρυνση της μεταναστευτικής πολιτικής και των πλαισίων διαχείρισης των προσφυγικών ροών, η οποία προκάλεσε δραματική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης και τη διάψευση των ελπίδων για μια καλύτερη ζωή των ανθρώπων που διασχίζουν τα ευρωπαϊκά σύνορα. Η πιο συγκαλυμμένη, ωστόσο εξίσου επικίνδυνη, συνέπεια είναι η αποδόμηση των ίδιων των αξιών που η Ε.Ε. παραδόξως θυσιάζει προκειμένου να τις διασώσει. Καθώς απομακρυνόμαστε από την προστασία της ζωής –έστω της «γυμνής» ζωής (Agamben, 1995), πόσο μάλλον της αξιοβίωτης ζωής (Butler, 2009)– η αλληλεγγύη τείνει να αναφέρεται

στα κράτη-μέλη (που πρέπει να μοιραστούν το «βάρος» του προσφυγικού) παρά στους αναξιοπαθόντες. Τα ανθρώπινα δικαιώματα χάνουν το υποκείμενό τους, ενώ έννοιες όπως τα «σύνορα» και ο «πολιτισμός» υποστασιοποιούνται. Το κεφάλαιο αυτό διερευνά την πορεία της νοηματοδότησης των αξιών στο εσωτερικό της Ευρώπης με στόχο να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο η αποσύνδεση των αξιών από το ανθρώπινό τους περιεχόμενο οδηγεί, σε τελική ανάλυση, στην απανθρωποποίηση (*dehumanization*) των αναξιοπαθόντων, δηλαδή των μεταναστών και των προσφύγων.

Οι αξίες¹ έχουν ιδιαίτερη σημασία στη νεωτερική πολιτική καθώς η ίδια η πολιτική στη νεωτερικότητα καθίσταται ιδεολογική (Kedurie, 1993 [1960], 1992), δηλαδή ασκείται και νομιμοποιείται στη βάση αρχών και αξιών, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές μορφές πολιτικής εξουσίας που έχουν πρακτικό χαρακτήρα, ο οποίος δεν χρήζει απαραίτητα νομιμοποίησης με τη σύγχρονη έννοια. Έτσι, από τη Γαλλική Επανάσταση και μετά, δηλαδή από την έλευση του νεωτερικού κόσμου, η πολιτική πλέον ασκείται στη βάση αξιών που προβάλλονται ως πανανθρώπινες ή οικουμενικές, μεταξύ των οποίων η «ελευθερία», η «δημοκρατία», η «ισότητα», τα «ανθρώπινα δικαιώματα» και η «ανθρώπινη αξιοπρέπεια» κατέχουν εξέχουσα θέση (ό.π.). Η πολιτική, ακόμη και σε εποχές αυξημένου πολιτικού κυνισμού –όπως για παράδειγμα τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης που πλαισιώθηκε από αφηγήματα περί της αναγκαιότητας της «*realpolitik*» έναντι των υποτίθεται ξεπερασμένων πολιτικών κοινωνικής πρόνοιας– επικαλείται επίσης το «κοινό καλό», ή την κοινωνική ευημερία, παρά έννοιες όπως η επιβολή, το κέρδος, η επιβίωση του δυνατότερου κ.λπ. Στη λογική αυτή τόσο τα έθνη-κράτη όσο και οι υπερεθνικοί οργανισμοί, όπως η Ε.Ε., αρθρώνονται, αλλά και διαρκώς επικαλούνται τις ανθρωπιστικές αξίες τους, που θεωρούνται απαραίτες, υπερεθνικές, οικουμενικές και συχνά ανώτερες (Dune, 1998· Dussel, 2000· Namli, 2018). Στη λογική αυτή, το άρθρο 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση ορίζει ότι «η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες» και ότι «οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη σε μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών».²

1 Για τη σημασία των αξιών, αλλά και των αρχών βλ. Κουκουζέλης στην παρούσα έκδοση.

2 Official Journal of the European Union (2012). Consolidated version of the treaty on European Union. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF. Για τη φύση, το ρόλο και τα διακυβεύματα της Ε.Ε. βλ.

Δεν αποτελεί έκπληξη προφανώς ότι στην πολιτική οι αξίες δεν βρίσκουν πάντοτε πιστή εφαρμογή, ωστόσο η τελευταία δεκαετία αποδείχτηκε μάλλον αδυσώπητη αναφορικά με την αναντιστοιχία μεταξύ αρχών και εφαρμοσμένων πολιτικών. Η δεκαετία της οικονομικής κρίσης –που κατέστησε σαφή την ιεραρχία μεταξύ των κρατών-μελών και τη διάκριση μεταξύ Βορρά και Νότου στο εσωτερικό της Ε.Ε.– συνυφάνθηκε με ένα δεύτερο, περισσότερο διαβρωτικό αναφορικά με την απαξίωση των αξιών, αφήγημα περί μεταναστευτικής/προσφυγικής «κρίσης».³ Προφανώς κανείς δεν αρνείται ότι από την αυγή του 21ου αιώνα παρατηρείται μια αξιοσημείωτη αύξηση της μετακίνησης πληθυσμών, ως αποτέλεσμα της οικονομικής ενδημικής ανέχειας που μαστιάζει το μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου Νότου. Επιπλέον, η συνολική αποσταθεροποίηση της Κεντρικής Ασίας, της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής, λόγω των «Πολέμων κατά της Τρομοκρατίας», της Αραβικής Άνοιξης και του εμφυλίου πολέμου στη Συρία, σήμανε για την Ε.Ε. μια σημαντικά μεγαλύτερη πρόκληση αναφορικά με τα μεγέθη των μετακινούμενων πληθυσμών, τη βία στην οποία είχαν εκτεθεί και το επικίνδυνο και τραυματικό ταξίδι τους στο δρόμο προς την ασφάλεια και την ελπίδα για ευημερία. Ωστόσο ο χαρακτηρισμός του μεταναστευτικού/προσφυγικού φαινομένου ως «κρίσης», όπως το παρόν κεφάλαιο διατείνεται και προτίθεται να καταδείξει, επέτρεψε μία αξιοσημείωτη απαξίωση των νομιμοποιητικών αξιών της Ε.Ε., και συγκάλυψε μια άλλη ουσιαστικότερη και, σε μακρό χρόνο, πιο επικίνδυνη κρίση: μια «κρίση αξιών» της ίδιας της Ε.Ε. που παρ' όλη την επίκληση του ανθρωπισμού, της αλληλεγγύης, του κράτους δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οδηγεί σε μια σταδιακή διαδικασία απεμπλοκής της Ε.Ε. από την επί της ουσίας εκπλήρωση των δικαιωμάτων των πιο ευάλωτων, δηλαδή των μεταναστών και των προσφύγων (Bhambra, 2017· Boucher και Gördemann, 2021).

Σκοπό του παρόντος κεφαλαίου αποτελεί η κατάδειξη της σταδιακής αυτής απομάκρυνσης από το πνεύμα των συγκεκριμένων αξιών, αξιοποιώντας την έννοια της απανθρωποποίησης, της οποίας το αναλυτικό περιεχόμενο και εύρος συζητούνται στην επόμενη ενότητα. Στη συνέχεια εξετάζονται τρεις χαρακτηριστικές «στιγμές» – οι δύο εκ των οποίων διαδραματίστηκαν στην Ελλάδα, μία από τις κύριες πύλες εισόδου στα εδάφη της Ε.Ε. και σύνορο μεταξύ του «ευρωπαϊκού

Habermas, 2009, 2012· Levy κ.ά., 2005.

3 Χαρακτηριστική ως προς αυτή τη στροφή ήταν η παρατήρηση του Πάπα Φραγκίσκου, ο οποίος κατά την παραλαβή του βραβείου *Charlemagne Prize* τον Μάιο του 2016 για τη συνεισφορά του στην ευρωπαϊκή αλληλεγγύη, διερωτήθηκε: «Τι σου έχει συμβεί, εσένα, Ευρώπη του ανθρωπισμού, υπέρμαχο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δημοκρατίας και της ελευθερίας;» (Pope Francis, 'Conferral of the Charlemagne Prize: Address Of His Holiness Pope Francis', May 2016. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2016/may/documents/papa-francesco_20160506_premio-carlo-magno.html).

πολιτισμού» και της βαρβαρότητας «των υπολοίπων» (Hall, 1992). Πρώτον, εξετάζονται τα επεισόδια στον Έβρο το 2020, όταν η τουρκική κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι προβαίνει μονομερώς στο άνοιγμα των συνόρων της προς την Ελλάδα για να περάσουν οι πρόσφυγες και μετανάστες· δεύτερον, οι καταγγελίες για την υιοθέτηση της παράνομης πρακτικής των επαναπροωθήσεων που φέρεται να ακολουθεί η χώρα κατά την τελευταία διετία· τρίτον, η θέσπιση του νέου χαρτοφυλακίου «προστασίας του ευρωπαϊκού μας τρόπου ζωής» που ανακοινώθηκε από την Ε.Ε. τον Σεπτέμβριο του 2019, αντικείμενο του οποίου είναι και η μετανάστευση και τα ζητήματα ασύλου. Τα συγκεκριμένα περιστατικά, καθώς και οι ρητορικές πρακτικές που υιοθετήθηκαν κατά την εξέλιξή τους, επιλέχθηκαν διότι αναδεικνύουν με χαρακτηριστικό τρόπο τη διαδικασία και την κλιμάκωση της απανθρωποποίησης των μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών, καθώς και την απομάκρυνση από την ουσιαστική εφαρμογή των διακηρυγμένων αξιών της Ε.Ε.

Απανθρωποποίηση: θεωρητικές προσεγγίσεις και χρήσεις του όρου

Η απανθρωποποίηση συνεπάγεται την άρνηση της πλήρους ανθρώπινης ιδιότητας στους «άλλους» και τον αποκλεισμό τους από το ανθρώπινο είδος (Bar-Tal 2000· Haslam, 2006· Haslam κ.ά., 2008). Πρόκειται περί μιας ακραίας αντίδρασης στα μέλη άλλων ομάδων, τα οποία αποκλείει από τη μέριμνα και τις ευαισθησίες που διέπουν σε κανονικές συνθήκες τη μεταχείριση των ανθρώπων εντός της κοινότητας (Opotow, 1995). Συχνά αυτό επιτελείται μέσα από την άρνηση μιας ολοκληρωμένης ανθρώπινης φύσης, την επίκληση ζωικών χαρακτηριστικών και την κατάταξή τους σε μια αξιολογική κλίμακα με βάση την οποία η ανεπιθύμητη ομάδα θεωρείται ότι δεν έχει ακόμη υπερβεί τη ζωική καταγωγή της. Αυτού του τύπου η απανθρωποποίηση χαρακτηρίζεται από την αντίληψη ότι οι «άλλοι» στερούνται χαρακτηριστικών, όπως η καλλιέργεια, η ευγένεια, η ηθική, ο αυτοέλεγχος και η γνωστική πολυπλοκότητα (Haslam κ.ά., 2008).

Ο όρος, βασική συνισταμένη του οποίου είναι η κατάδειξη της διαδικασίας μέσω της οποίας εδραιώνεται στη συλλογική συνείδηση η κατωτερότητα του ανεπιθύμητου «άλλου», έχει βρει εφαρμογή σε μια πληθώρα ερευνητικών πεδίων και θεωρητικών στοχασμών. Η πιο καθιερωμένη και γνωστή χρήση του όρου σχετίζεται με ζητήματα που αφορούν τη φυλή και το ρατσισμό (Jahoda, 1999· Goff κ.ά., 2008), την εθνότητα στο πλαίσιο ένοπλων συρράξεων, εμφυλίων και ολοκληρωτισμού, όπως το Ολοκαύτωμα και οι γενοκτονίες στη Ρουάντα και τη Βοσνία (Chalk και Jonassohn, 1990· Munslow Ong, 2016· Steizinger, 2018) και τα περιστατικά ακραίων βασανιστηρίων στο πλαίσιο πολέμου (Spens, 2014).

Διαφορετικές θεωρίες έχουν αναπτυχθεί για να αποτυπώσουν και να αναλύσουν τις τακτικές μέσω των οποίων λαμβάνει χώρα το φαινόμενο της απαν-

θρωποποίησης. Αυτές εστιάζουν είτε στις «απονομιμοποιητικές πεποιθήσεις» (*delegitimizing beliefs*), που αποδίδουν εξαιρετικά αρνητικά χαρακτηριστικά στην ανεπιθύμητη ομάδα ώστε να την αποκλείσουν απ' ό,τι ονομάζουμε «ανθρωπότητα» (Bar-Tal, 2000), είτε στον «ηθικό αποκλεισμό και την απεμπλοκή» (*moral exclusion and disengagement*), διαδικασία κατά την οποία ορισμένοι άνθρωποι τοποθετούνται έξω από την ηθική κοινότητα, καθώς επίσης από τις αξίες, τους κανόνες και την αίσθηση δικαίου, και κυμαίνεται από τη γενοκτονία έως την αδιαφορία για τα δεινά των άλλων ανθρώπων (Kelman, 1976· Orotow, 1990). Η διάσταση των αξιών έχει επίσης διερευνηθεί στο πλαίσιο της απανθρωποποίησης εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο οι «κοινωνικές αξίες» (*prosocial values*) (π.χ., ισότητα, αλληλοβοήθεια, συγχώρεση) αντιπαραβάλλονται με τις λεγόμενες «ηδονιστικές αξίες» (απόλαυση, άνετη ζωή), και οι ομάδες που ταυτίζονται με τις δεύτερες θεωρούνται λιγότερο ανθρωπίνες, επομένως λιγότερο άξιες ανθρωπίνης μεταχείρισης (Schwartz και Struch, 1989). Τέλος, έμφαση έχει δοθεί και στα λεγόμενα «δευτερεύοντα συναισθήματα» (*secondary emotions*) (π.χ., ελπίδα, τύψεις) τα οποία κατά τη διαδικασία της απανθρωποποίησης θεωρούνται ότι δεν δύναται να βιωθούν από τις ανεπιθύμητες ομάδες στις οποίες αποδίδονται αποκλειστικά πρωτογενή συναισθήματα (π.χ., απόλαυση, φόβος), όπως των ζώων (Leyens κ.ά., 2001).

Τα ρητορικά σχήματα, που αρνούνται το «ανήκειν» στην ανθρωπίνη κοινότητα, έχουν βρει εφαρμογή και στην περίπτωση του μεταναστευτικού/προσφυγικού ζητήματος (O'Brien, 2003). Ιδιαίτερης προσοχής έχει τύχει κατά την τελευταία δεκαετία και η διαχείριση του μεταναστευτικού/προσφυγικού από τα ΜΜΕ υπό το πρίσμα της απανθρωποποίησης, κατά την οποία οι μετανάστες και οι πρόσφυγες παρουσιάζονται ως «εχθροί προ των πυλών» που προσπαθούν να εισβάλουν στα δυτικά κράτη (Esses κ.ά., 2013). Σε ό,τι αφορά τη μελέτη των ευρωπαϊκών πολιτικών απέναντι στο μεταναστευτικό/προσφυγικό, πρόσφατα η προσοχή στράφηκε στη διερεύνηση των εσωτερικών διαφοροποιήσεων των τακτικών απανθρωποποίησης και συγκεκριμένα στην έννοια της «κατάφωρης απανθρωποποίησης» (*blatant dehumanization*) που στοχεύει να αποτυπώσει τις σύγχρονες, εξαιρετικά αρνητικές στάσεις απέναντι στους Μουσουλμάνους πρόσφυγες, οι οποίες δεν εκφέρονται πλέον με διακριτικούς και πιθανώς όχι συνειδητούς τρόπους και οδηγούν σε εχθρικές πολιτικές, όπως η απαγόρευση εισόδου στους πρόσφυγες ή ο εγκλεισμός τους σε περίκλειστους χώρους (Bruneau κ.ά., 2018).

Οι τρεις «στιγμές» που παρατίθενται, εξετάζονται υπό το πρίσμα της απανθρωποποίησης των «άλλων», η οποία είναι αποτέλεσμα της απαξίωσης των αξιών της Ε.Ε. Τα συγκεκριμένα παραδείγματα δεν εμπίπτουν στην περίπτωση της «κατάφωρης απανθρωποποίησης» αλλά στην περίπτωση μιας διακριτικής απανθρωποποίησης, μιας διαδικασίας που σταδιακά, αλλά συστηματικά, αποσυνδέει

τις ευρωπαϊκές ανθρωπιστικές αξίες από το ουσιαστικό τους αντικείμενο, δηλαδή τον άνθρωπο-μετανάστη/πρόσφυγα. Η ανεπιθύμητη ομάδα παρουσιάζεται ως «ασύμμετρη απειλή» από την οποία πρέπει να προστατευθεί η Ε.Ε. ως σύνολο και ως επιμέρους κράτη-μέλη. Στη λογική αυτή, τα σύνορα υποστασιοποιούνται και χρήζουν προστασίας, ενώ οι άνθρωποι απανθρωπίζονται και η ζωή τους απαξιώνεται, οδηγώντας σε επικίνδυνες πρακτικές απώθησης. Στο τέλος της διαδικασίας ο «ευρωπαϊκός τρόπος ζωής» προσλαμβάνεται και προβάλλεται ως απειλούμενος και αυτό ανοίγει την πόρτα σε μια γενικευμένη και νομιμοποιημένη εχθρότητα απέναντι στους μεταναστευτικούς και προσφυγικούς πληθυσμούς.

Οι «άλλοι» ως ασύμμετρη απειλή

Στις αρχές Μαρτίου του 2020 η Ελλάδα βρέθηκε και πάλι στο επίκεντρο μιας προσφυγικής κρίσης. Μολονότι μεταξύ 2015-2016 η χώρα είχε αναλάβει σημαντικό ρόλο στην παροχή καταφυγίου στα θύματα του Συριακού πολέμου ως χώρα εισόδου στην Ευρώπη, το 2020 το κλίμα έναντι των προσφύγων είχε μεταστραφεί. Κατά τη διάρκεια εκείνων των ημερών, η Ελλάδα γνώρισε ένα ξέσπασμα ξενοφοβίας εναντίον των προσφύγων που είχαν εγκλωβιστεί στην ελληνική επικράτεια τα τελευταία τέσσερα χρόνια, καθώς και εναντίον όσων προσπαθούσαν να διασχίσουν τα σύνορα από την Τουρκία. Δεδομένου του πρόσφατου ιστορικού αλληλεγγύης της χώρας προς τους πρόσφυγες –με αποκορύφωμα την κατάθεση πρότασης απονομής του βραβείου ειρήνης Νόμπελ στους κατοίκους της Λέσβου⁴ μια τέτοια πολιτισμική δυσανεξία φάνηκε ακατανόητη. Ωστόσο, τα βίαια περιστατικά που έλαβαν χώρα εκείνο το διάστημα δεν ήταν παρά το σύμπτωμα ενός βαθύτερου μετασχηματισμού όχι μόνο της ελληνικής κοινωνίας αλλά και της ευρωπαϊκής διάθεσης και των ευρωπαϊκών θεσμών απέναντι στους μετανάστες και τους πρόσφυγες, με την ξενοφοβία (ακόμη και όταν αυτή εκφέρεται με όρους αδυναμίας απορρόφησης των νεοαφιχθέντων)⁵ να διεκδικεί πλέον κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση των εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών.

Στα τέλη Φεβρουαρίου με αρχές Μαρτίου του 2020 σημειώθηκαν ορισμένες από τις πιο ανησυχητικές εξελίξεις σχετικά με το ζήτημα αυτό, οι οποίες είχαν ως αφορμή τις διαμαρτυρίες στα νησιά της Λέσβου και της Χίου, όπου ένα σημαντικό μέρος των προσφύγων είχε «προσωρινά» εγκατασταθεί. Με τη χωρητικότητα των καταυλισμών στα νησιά να έχει ξεπεραστεί κατά τέσσερις φορές, η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας που εκλέχθηκε τον Ιούλιο του 2019 αποπειράθηκε να απο-

4 [naftemporiki.gr](https://m.naftemporiki.gr/story/1061469) (2016). Δύο κατοίκους Λέσβου και τη Σούζαν Σάραντον προτείνει η Ελλάδα για το Νόμπελ Ειρήνης. <https://m.naftemporiki.gr/story/1061469>

5 Για την επανανομηματοδότηση των προσφύγων και των μεταναστών ως ιστορικό και ουσιαστικό κομμάτι της Ευρώπης, βλ. Bhabra, 2017.

συμφορήσει τα νησιά, μεταφέροντας τον προσφυγικό πληθυσμό σε καταυλισμούς στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ωστόσο, οι τοπικές αρχές και μέρος του τοπικού πληθυσμού στην ενδοχώρα αντιστάθηκαν σθεναρά σε μια τέτοια εξέλιξη με διαδηλώσεις και περιστασιακά οδοφράγματα εναντίον των λεωφορείων που μετέφεραν τους πρόσφυγες στην περιοχή τους,⁶ με αποτέλεσμα η κυβέρνηση να στραφεί στη δημιουργία νέων κέντρων κράτησης στη Λέσβο και τη Χίο αντί της ενδοχώρας.⁷ Η κρίση αυτή οξύνθηκε στις 25 Φεβρουαρίου του 2020 όταν οι αστυνομικές μονάδες των ΜΑΤ που απεστάλησαν από την Αθήνα στα νησιά για να φυλάξουν τους μελλοντικούς χώρους κράτησης δέχτηκαν επίθεση από τους κατοίκους των νησιών. Την επόμενη μέρα της αφίξεως των αστυνομικών δυνάμεων, ο εξοργισμένος όχλος μπήκε διά της βίας στο ξενοδοχείο που διέμεναν οι ομάδες των ΜΑΤ, ξυλοκόπησε τους αστυνομικούς, πέταξε τα ρούχα τους από τα μπαλκόνια, και στη συνέχεια τα έκαψε.⁸ Οι αντιδράσεις αυτές αντιμετωπίστηκαν με συμπάθεια από μέρος του ελληνικού κοινού, ειδικά μετά από αναφορές για εκνευρισμένους αστυνομικούς που προσέβαλαν τους ντόπιους και βιντεοσκοπήσεις που έδειχναν αστυνομικούς να καταστρέφουν την περιουσία των κατοίκων.⁹ Ωστόσο, αυτό που εκείνες τις μέρες διέφυγε της προσοχής ήταν ότι τα εν λόγω γεγονότα δεν αποτελούσαν την «αντίσταση» της τοπικής κοινωνίας μόνον κατά της κρατικής καταστολής. Η διαμαρτυρία τους δεν στρεφόταν κατά της κράτησης των προσφύγων, αλλά κατά της ίδιας της παρουσίας προσφύγων στην περιοχή.¹⁰ Η πρόθεση κατασκευής κέντρων κράτησης στα νησιά ερμηνεύθηκε από τους κατοίκους ως περαιτέρω εδραίωση της παρουσίας των προσφύγων στον τόπο τους, ο οποίος κατά τους ίδιους έχρηζε «αποσυμφόρησης».¹¹

6 Παναγιωτίδης, Θ. (2020). Πέλλα: Έβαλαν φωτιά σε ξενοδοχείο που θα φιλοξενούσε πρόσφυγες και μετανάστες. <https://www.news247.gr/koinonia/pella-evalan-fotia-se-xenodocheio-poy-tha-filoxenoyse-prosfyges-kai-metanastes.7636568.html>

7 Νιβολιανίτης, Μ. (2020). Αναδίπλωση της κυβέρνησης μετά τα άγρια επεισόδια στα νησιά: Συνάντηση Μητσotάκη με δημάρχους. *Τα νέα*, 27.2.2020. <https://www.tanea.gr/2020/02/27/politics/anadiplosi-tis-kyvernisis-meta-ta-agria-episodesia-sta-nisia-synantisi-mitsotaki-me-dimarxous/>

8 *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (2020). Ξεσηκωμός σε Χίο και Λέσβο. https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/232668_xesikomom-se-hio-kai-lesbo

9 Παγούδης, Γ. (2020). Τα ΜΑΤ έφυγαν όπως ήρθαν: δέροντας, καταστρέφοντας και προκαλώντας. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 28.2.2020. https://www.efsyn.gr/politiki/233189_ta-mat-efygan-opos-irthan-dernontas-katastrefontas-kai-prokalontas

10 Σιούτη, Β. (2020). Τι ακριβώς συμβαίνει με το προσφυγικό/μεταναστευτικό στα νησιά του Β.Α. Αιγαίου. *Lifo*, 26.2.2020. <https://www.lifo.gr/stiles/ti-akribos-symbainei-me-prosfygikometanasteytikosta-nisia-toy-ba-aigaiou>

11 Γεωργιοπούλου, Τ. (2020). Προσφυγικό: Απεργία σήμερα στα νησιά με αίτημα την αποσυμφόρηση. *Καθημερινή*, 22.1.2020. <https://www.kathimerini.gr/society/1061262/prosfygiko-apergia-simera-sta-nisia-me-aitima-tin-aposymforisi/>

Η ένταση αυξήθηκε σύντομα από μια ξαφνική, αλλά όχι εντελώς απροσδόκητη εξέλιξη, στις 28 Φεβρουαρίου του 2020, καθώς η Τουρκία δήλωσε ότι θα άνοιγε τα χερσαία σύνορά της με την Ελλάδα. Η πράξη αυτή φαινόταν να βάζει τέλος στη γνωστή Κοινή Δήλωση που ανακοινώθηκε στις 18 Μαρτίου 2016 μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας κατά την οποία η Τουρκία δεσμευόταν να συμβάλει στη δραστική μείωση των προσφυγικών ροών με το σημαντικό οικονομικό αντάλλαγμα των 6 δισεκατομμυρίων ευρώ. Η συμφωνία, βεβαίως, αποτέλεσε σημείο τομής αναφορικά με τη στάση της Ε.Ε. απέναντι στην πρόκληση του μεταναστευτικού/προσφυγικού που κατ' αυτόν τον τρόπο, ακολουθώντας την οικονομική πρακτική της ανάθεσης σε τρίτους, μετέθεσε την αντιμετώπιση του προβλήματος στην Τουρκία, χρίζοντάς την «ασφαλή τρίτη χώρα» εν μία νυκτί, σε μια εντυπωσιακή επίδειξη αδιαφορίας για τις λεγόμενες «ανθρωπιστικές αξίες», δεδομένων των προβληματικών επιδόσεων της Τουρκίας στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹² Η δήλωση περί ανοίγματος των συνόρων οδήγησε σε μια νέα απόπειρα διάσχισής τους. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των Ηνωμένων Εθνών τουλάχιστον δεκατρείς χιλιάδες άνθρωποι είχαν συγκεντρωθεί κατά τη διάρκεια των πρώτων δέκα ημερών του Μαρτίου στα ελληνοτουρκικά σύνορα στον Έβρο, ελπίζοντας να περάσουν στην Ε.Ε.¹³

Το περιστατικό αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια σειρά από δραματικές αλυσιδωτές αντιδράσεις – με σημαντικές επιπτώσεις στη στάση της ευρωπαϊκής κοινότητας απέναντι στους πρόσφυγες. Ως αντίδραση στην κίνηση της Άγκυρας, η Ελλάδα έκλεισε τα δικά της σύνορα. Όχι μόνον ανέπτυξε το στρατό κατά μήκος των συνόρων, αλλά με την αποστολή γραπτών μηνυμάτων (sms) προειδοποιούσε τους ανθρώπους που συγκεντρώνονταν στα σύνορα να μην αποπειραθούν να τα διασχίσουν απειλώντας, με συνοπτικές διαδικασίες, με απελάσεις. Επιπλέον με μια πρωτοφανή κίνηση καταπάτησης του διεθνούς δικαίου, η χώρα ανέστειλε την καταχώριση αιτήσεων ασύλου από άτομα που εισέρχονται παράνομα στην επικράτεια,¹⁴ παρά τη δήλωση της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες ότι «ούτε η Σύμβαση του 1951 αναφορικά με το καθεστώς των προσφύγων ούτε το προσφυγικό δίκαιο της Ε.Ε. παρέχει κάποια νομική βάση για την αναστολή της παραλαβής αιτήσεων ασύλου».¹⁵ Ο πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης υιοθέ-

12 Amnesty International. Turkey 2020. <https://www.amnesty.org/en/location/europe-and-central-asia/turkey/report-turkey/>

13 DW (2020). Over 13,000 migrants gather on Turkey-Greece border, 29.2.2020. <https://www.dw.com/en/over-13000-migrants-gather-on-turkey-greece-border/a-52593052>

14 DW (2020). Παράνομη η αναστολή ασύλου στην Ελλάδα, 16.3.2020. <https://www.dw.com/el/παράνομη-η-αναστολή-ασύλου-στην-ελλάδα/a-52787585>

15 UNHCR (2020). UNHCR statement on the situation at Turkey-EU border, 2.3.2020. <https://www.unhcr.org/news/press/2020/3/5e5d08ad4/unhcr-statement-situation-turkey-eu-border.html?fbclid=IwAR0TLWpGcdz1e-S3n9LnxI4tJJVgfCdDtY9L2xgcMBCLVsHqcKQsSiLKwY>

τησε μια σκληρή γραμμή τονίζοντας ότι η Ελλάδα προστατεύεται από μια εισβολή μεταναστών, ενώ δήλωσε ότι: «Δεν είναι πια πρόβλημα προσφυγικό – μεταναστευτικό, αλλά συνιστά μια ασύμμετρη απειλή στα ανατολικά σύνορα της Ελλάδας που είναι και σύνορα της Ευρώπης».¹⁶ Ο χαρακτηρισμός των προσφύγων ως «ασύμμετρης απειλής» επέτρεψε την κανονικοποίηση μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης, μιας «κατάστασης εξαιρέσεως» (Agamben, 2005), και παρέιχε νομιμοποίηση της αναστολής του δικαιώματος στο άσυλο. Ωστόσο αυτή η μονομερής και προβληματική από άποψη διεθνούς δικαίου κίνηση, δεν φάνηκε να ενοχλεί τις ευρωπαϊκές αρχές που υπήρξαν μάλλον υποστηρικτικές. Σε επίσκεψη στα ελληνοτουρκικά σύνορα με άλλους Ευρωπαίους ηγέτες, η επικεφαλής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν ευχαρίστησε την Ελλάδα ως την «ευρωπαϊκή μας ασπίδα» και υποσχέθηκε 700 εκατομμύρια ευρώ και την ταυτόχρονη συνδρομή του FRONTEX¹⁷ με μια ομάδα «ταχείας επέμβασης στα σύνορα» για να συνδράμει την Ελλάδα στην αντιμετώπιση της «ασύμμετρης απειλής». Στην ίδια γραμμή κινήθηκε και ο αρχηγός της αντιπολίτευσης Αλέξης Τσίπρας, που δήλωσε ότι «σωστά κλείνουν τα σύνορα ... από τη στιγμή που υπάρχει απόπειρα μαζικής εισροής στη χώρα» και ότι «βρισκόμαστε απέναντι σε μια γεωπολιτική απειλή από την Τουρκία και όχι μόνο το προσφυγικό».¹⁸ Το σύνολο των πολιτικών αυτών αντιδράσεων κατέδειξε μια σύγκλιση προς τον ίδιο προσανατολισμό: τη σταδιακή μετατόπιση από το δικαίωμα στο άσυλο –που εδράζεται στις αξίες του ανθρωπισμού, ενός εκ των θεμελιακών λίθων της Ε.Ε. και των κρατών-μελών της– στο λόγο περί «απειλής», «εισβολής» και «κινδύνου», και κατά συνέπεια στην «ανάγκη» προστασίας των συνόρων, παρά την ανάγκη της προστασίας της ζωής και της αξιοπρέπειας των πραγματικών και εξαθλιωμένων ανθρώπων.

Η αναπαράσταση των προσφύγων και των μεταναστών ως «απειλής», «ασύμμετρης» ή «γεωπολιτικής», συνοδεύτηκε από μια σειρά ξενοφοβικών περιστατικών στην ελληνική επικράτεια. Τοπικές ένοπλες ομάδες επαγρύπνησης άρχισαν να περιπολούν τα σύνορα και να επιτίθενται σε όσους κατάφεραν να περάσουν στην Ελλάδα,¹⁹ ενώ το κόμμα της γερμανικής αριστεράς *Die Linke* ανέ-

16 ΣΚΑΪ (2020). Μητσοτάκης: Δεχόμαστε ασύμμετρη απειλή – Τα κονδύλια της ΕΕ για την Ελλάδα, 3.3.2020. <https://www.skai.gr/live-oi-diloseis-mitsotaki-eyropaion-apo-ton-evro>

17 euronews (2020). Greece is 'Europe's shield' in migrant crisis, says EU chief von der Leyen on visit to Turkey border, 4.3.2020. <https://www.euronews.com/2020/03/03/greece-migrant-crisis-is-an-attack-by-turkey-on-the-eu-austria>

18 bankingnews (2020). Τσίπρας: Η Τουρκία χρησιμοποιεί τους πρόσφυγες ως εργαλεία - Έχει γεωπολιτικές βλέψεις - Η κυβέρνηση έπρεπε να απειλήσει την ΕΕ με βέτο, 3.3.2020. <https://www.bankingnews.gr/index.php?id=486491>

19 Τζιαντζή, Α. (2020). Άτυπες πολιτοφυλακές στον Έβρο; *Εφημερίδα των Συντακτών*, 4.3.2020. https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/233683_atypes-politofylakes-ston-ebro

φερε ότι νεοναζιστικές οργανώσεις από τη χώρα του προσπαθούσαν να φτάσουν στα ελληνικά σύνορα στον Έβρο με παρόμοιους σκοπούς.²⁰ Στη Λέσβο οι κάτοικοι εμπόδισαν τις λέμβους των μεταναστών και των προσφύγων να προσεγγίσουν την ακτή ενώ προσέβαλαν με εξευτελιστικό τρόπο μία έγκυο γυναίκα που επέβαινε σε λέμβο.²¹ Ένα εκ των προσωρινών κέντρων υποδοχής²² (το οποίο λειτούργησε υπό την αιγίδα της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες έως τις 31 Ιανουαρίου 2020) πυρπολήθηκε προκειμένου να αποτραπεί η χρήση του για τη φιλοξενία των νεοεισερχομένων,²³ καθώς επίσης μια αποθήκη στη Χίο όπου αποθηκεύονταν υλικά από τις ΜΚΟ που προορίζονταν για παροχή βοήθειας στους πρόσφυγες,²⁴ Μέλη των ΜΚΟ και των εθελοντικών οργανώσεων δέχτηκαν επιθέσεις από εξαγριωμένους κατοίκους της Λέσβου ενώ δημοσιογράφοι κατήγγειλαν για πολλοστή φορά τον προπηλακισμό τους, και σε ορισμένες περιπτώσεις την καταστροφή του εξοπλισμού τους.²⁵

Η ξενοφοβική αυτή στροφή που εκδηλώθηκε στις αρχές του 2020 στη χώρα δεν είναι αποκλειστικό χαρακτηριστικό μιας λεγόμενης «δεξιάς» διακυβέρνησης. Οι προϋποθέσεις είχαν ήδη δημιουργηθεί από την «αριστερή» διακυβέρνηση που προηγήθηκε, των οποίων οι επιλογές συνέκλιναν στην εμπέδωση της αντιμετώπισης των προσφυγικών ζώων ως μη ισότιμων με των «ευρωπαϊκών». Το Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής δημιουργήθηκε από την τότε κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ το 2015 και προσανατολίστηκε αυστηρά στην άμεση διαχείριση της προσφυγικής κρίσης της περιόδου 2015-2016. Ως εκ τούτου, η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ δημιούργησε τους καταυλισμούς τόσο στα νησιά όσο και στην ενδοχώρα, αρχικά για να προσφέρει προσωρινή στέγαση προς αντιμετώπιση της επείγουσας κατάστασης. Στη συνέχεια ωστόσο οι καταυλισμοί αυτοί –που έχουν παραμείνει σε χρήση, παρά τη γνωστή τους ακαταλληλότητα για μακροχρόνια στέγαση– αποτέλεσαν το βασικό

20 *Εφημερίδα των Συντακτών* (2020). Καταγγελία DIE LINKE για επιχείρηση Γερμανών νεοναζί στα σύνορα, 4.3.2020. https://www.efsyn.gr/kosmos/eyropi/233764_kataggelia-die-linke-gia-epiheirisi-germanon-neonazi-sta-synora

21 HUFFPOST (2020). Ακρότητες από κατοίκους στη Λέσβο - Βρίζουν χυδαία γυναίκες πρόσφυγες, μπλοκάρουν την αποβίβασή τους, 1.3.2020. https://www.huffingtonpost.gr/entry/akrotetes-ste-lesvo-katoikoi-propelakizoen-kai-empodizoen-ten-apovivase-prosfeyon_gr_5e5bb3a9c5b6450a30c02a12

22 Για το ευρύτερο πλαίσιο υποδοχής στην Ελλάδα αιτούντων άσυλο βλ. Μαντανίκα στην παρούσα έκδοση.

23 news247 (2020). Χίος: κήκε ολοσχερώς αποθήκη ΜΚΟ, 3.3.2020. <https://www.news247.gr/koinonia/chios-kaike-oloscheros-apothiki-mko.7594518.html>

24 in (2020). Λέσβος: στις φλόγες κέντρο υποδοχής στη Σκάλα Συκαμνιάς – Άγνωστοι έβαλαν φωτιά, 1.3.2020. <https://www.in.gr/2020/03/01/greece/lesvos-stis-floges-stage-2-tou-oie-sti-syakmnia/>

25 alfavita (2020). Αποχωρούν εργαζόμενοι σε ΜΚΟ και δημοσιογράφοι – Προπηλάκισαν και άλλους ρεπόρτερ στη Λέσβο, 2.3.2020. https://www.alfavita.gr/koinonia/313966_apohoroyn-ergazomenoi-se-mko-kai-dimosiografoi-propilakisan-kai-alloys-reporter-sti

εργαλείο της επιβολής της απαγόρευσης της μετακίνησης των προσφύγων από την Ελλάδα προς τις άλλες χώρες της Ε.Ε. και κυρίως της Δυτικής Ευρώπης. Η επιβολή «γεωγραφικών περιορισμών» στους μετανάστες από την Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας οδήγησε εξάλλου στη συμφόρηση των εγκαταστάσεων υποδοχής, ιδίως αυτών που βρίσκονται στα νησιά. Οι προσφυγικές ροές μπορεί να ελαττώθηκαν σημαντικά με τη μετάθεση των ευρωπαϊκών ευθυνών στην Τουρκία, ωστόσο δεν σταμάτησαν ποτέ, ενώ δεν καταβλήθηκε καμία ουσιαστική προσπάθεια αποσυμφόρησης των νησιών με τη μετακίνηση προσφύγων στην ενδοχώρα, ούτε διοχετεύθηκαν αξιοσημείωτα κεφάλαια ή πόροι για τη βελτίωση ή την επέκταση των υφιστάμενων εγκαταστάσεων.

Η ελληνική στάση απέναντι στο ζήτημα δεν πρέπει να θολώσει τη μεγάλη εικόνα: οι απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης στους καταυλισμούς αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης πολιτικής που σχεδιάζεται από την Ε.Ε. και υλοποιείται από την Ελλάδα με στόχο την αποτροπή των νέων αφίξεων και τη βίαιη αστυνόμευση των πυλών της Ευρώπης-φρούριο (Carr, 2015). Η αναβάθμιση της Ελλάδας ως «ασπίδας της Ευρώπης» και η προβολή της ως «θύματος» της «απειλής» –«ασύμμετρης» για την κυβέρνηση, «γεωπολιτικής» για την αντιπολίτευση– των μεταναστών και προσφύγων αποτελεί ένα διαφωτιστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η ρητορική της απανθρωποποίησης αντιστρέφει τους όρους της δημόσιας συζήτησης. Ο ευάλωτος πληθυσμός αναπαρίσταται ως «θύτης», οι ισχυροί κρατικοί και υπερκρατικοί θεσμοί ως «θύματα» και αυτό που πρέπει να περιοσθεί δεν είναι η ζωή αλλά τα «σύνορα». Η αίσθηση κινδύνου που καλλιεργείται μέσω εκφράσεων, όπως «ασπίδα προστασίας», η αναπαράσταση των προσφύγων και των μεταναστών ως «απειλής» στιγματίζει τους μετανάστες και τους πρόσφυγες και κατασκευάζει «απονομιμοποιητικές πεποιθήσεις» (Bar-Tal, 2000), στη βάση των οποίων ο εν λόγω πληθυσμός δύναται να αποκλειστεί από την ανθρώπινη ιδιότητα και τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτήν.

Ωστόσο, η στροφή της Ε.Ε. από τις αξίες του ανθρωπισμού και της προστασίας της ζωής στην «προστασία των ευρωπαϊκών συνόρων» ως ύψιστης, αφηρημένης αξίας έχει τη δική της προϊστορία. Λίγους μόνο μήνες πριν την Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας, η Ε.Ε. είχε εκδώσει σύσταση προς την Ελλάδα δίνοντάς της τρεις μήνες προθεσμία για τη ρύθμιση της αστυνόμευσης των εθνικών και ταυτόχρονα ευρωπαϊκών συνόρων. Σύμφωνα με το δελτίο τύπου της Κομισιόν, η Ελλάδα «αμελεί σοβαρά τις υποχρεώσεις της και υπάρχουν σοβαρές αδυναμίες στη διενέργεια ελέγχων στα εξωτερικά σύνορα, οι οποίες πρέπει να εξαλειφθούν και να αντιμετωπιστούν από τις ελληνικές αρχές» ενώ σε περίπτωση μη συμμόρφωσης το Συμβούλιο μπορεί, με βάση πρόταση της Κομισιόν, «να συστήσει σε ένα ή περισσότερα κράτη-μέλη να επαναφέρουν τους συνοριακούς ελέγχους

στο σύνολο ή σε συγκεκριμένα τμήματα των εσωτερικών συνόρων του(ς) ως λύση εσχάτης ανάγκης, προκειμένου να προστατευθεί το κοινό συμφέρον στο χώρο Σένγκεν».²⁶ Αυτή η έκθεση αξιολόγησης (Schengen Evaluation Report on Greece) υπήρξε επί της ουσίας ο προάγγελος της ριζικής μεταστροφής της Ε.Ε. από μια πολιτική προσανατολισμένη στις ανθρωπιστικές αξίες σε μια πολιτική φετιχοποίησης των «συνόρων» ως αγαθού που υπερβαίνει την ίδια τη ζωή και τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτή. Η εξεύρεση ενός αποδιοπομπαίου τράγου, στην περίπτωση αυτή της Ελλάδας, ανέδειξε με σαφήνεια το ζήτημα: την αδιαφορία για την υλοποίηση μακροπρόθεσμων λύσεων αλλά και τη συγκάλυψη του κυνισμού μιας Ευρώπης που επιθυμούσε να σώσει τα προσχήματα των ανθρωπιστικών αξιών χωρίς να πληρώσει το κόστος τους. Η Ελλάδα αφού κατηγορήθηκε από την Ε.Ε. για την ανεπάρκειά της αναφορικά με την αστυνόμευση των ευρωπαϊκών συνόρων βρέθηκε, διά μέσου της έμμεσης απειλής αποκλεισμού από τη ζώνη Σένγκεν, μπροστά στο εξής δίλημμα: είτε να αναλάβει την ευθύνη μιας σκληρής αστυνόμευσης των θαλασσιών συνόρων με το συνεχές και αναπόφευκτο ρίσκο της απώλειας ανθρώπινων ζωών, ενσαρκώνοντας εν ολίγοις το σκληρό και απάνθρωπο πρόσωπο της Ευρώπης, είτε να μετατραπεί σε νεκρή ζώνη ανάμεσα στην Ευρώπη από τη μία και την Ασία και την Αφρική από την άλλη. Αν η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ επέλεξε το δεύτερο, κατασκευάζοντας τους προσφυγικούς καταυλισμούς στους οποίους βρίσκεται ακόμη εγκλωβισμένος ο προσφυγικός πληθυσμός, η κυβέρνηση της ΝΔ προσέθεσε σε αυτό και την πρώτη επιλογή, καθιστώντας την Ελλάδα τον πρόθυμο²⁷ διεκπεραιωτή μιας πιο σκληρής αλλά και εν πολλοίς αθέατης πολιτικής: της «αποτροπής» των μεταναστευτικών/προσφυγικών ροών στα θαλάσσια και χερσαία σύνορα της χώρας, δηλαδή της παράνομης πολιτικής των επαναπροωθήσεων.

Η πολιτική των επαναπροωθήσεων και η απαξίωση της ζωής

Στις 14 Αυγούστου 2020 οι *New York Times* δημοσίευσαν ένα άρθρο²⁸ που

26 European Commission (2016). Commission discusses draft Schengen Evaluation Report on Greece, 27.1.2016. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_174. Για τη ζώνη Σένγκεν και τη σημασία της βλ. Δημητριάδη στην παρούσα έκδοση.

27 The economist (2021). How Greece became Europe's unlikely model student. <https://www.economist.com/europe/2021/05/22/how-greece-became-europes-unlikely-model-student> Άλλωστε η πρόταση για μερική διαγραφή του χρέους της χώρας με «αντάλλαγμα» τη διαμονή προσφύγων ώστε αυτοί να μην φτάσουν ποτέ στις πύλες της Δυτικής Ευρώπης είχε ήδη διατυπωθεί από το 2016: <https://www.ft.com/content/afefff32-c347-11e5-808f-8231cd71622e>

28 *The New York Times* (2020). Taking Hard Line, Greece Turns Back Migrants by Abandoning Them at Sea. <https://www.nytimes.com/2020/08/14/world/europe/greece-migrants-abandoning-sea.html>

κατέγραφε τις παράνομες προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης να κρατήσει τους πρόσφυγες και τους μετανάστες μακριά από τα σύνορα της Ελλάδας και της Ε.Ε. Τεκμηριωμένο στη βάση συνεντεύξεων με επιζώντες (τρεις ανεξάρτητους παρατηρητές, δύο ακαδημαϊκούς ερευνητές και την τουρκική ακτοφυλακή), το άρθρο ισχυρίζεται ότι «Η ελληνική κυβέρνηση απέλασε στα κρυφά περισσότερους από 1.000 πρόσφυγες, από τα σύνορα της Ευρώπης τους τελευταίους μήνες, οδηγώντας τους με βάρκες στην άκρη των ελληνικών χωρικών υδάτων και εγκαταλείποντάς τους σε φουσκωτά σκάφη και, μερικές φορές, σε σωσίβια λέμβους με υπεράριθμους επιβάτες», παραβιάζοντας έτσι το δικαίωμα στο άσυλο τουλάχιστον 1.072 ατόμων. Σύμφωνα με την έρευνα των *New York Times*, σε τουλάχιστον 31 περιπτώσεις απελάσεων, Έλληνες υπεύθυνοι της φύλαξης των συνόρων απενεργοποίησαν τους κινητήρες των λέμβων στις οποίες επέβαιναν μετανάστες και πρόσφυγες αφήνοντάς τους να παρασυρθούν προς τα τουρκικά θαλάσσια σύνορα. Η παράνομη αυτή τακτική της επαναπροώθησης, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, ανέδειξε την περαιτέρω σκλήρυνση της ελληνικής και ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, της οποίας η πορεία είχε ήδη ξεκινήσει το 2016 με τη συστηματική μετατόπιση των αξιών από την προστασία των ανθρώπων στην προστασία των συνόρων.

Όπως ίσως ήταν αναμενόμενο μετά από δημοσιογραφική κάλυψη των παράνομων επαναπροωθήσεων, η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε τους ισχυρισμούς. Πρώτα ο υπουργός Μετανάστευσης και Ασύλου, Νότης Μηταράκης δήλωσε ότι: «παρά τις προσπάθειες της Τουρκίας να εργαλειοποιήσει τη μεταναστευτική κρίση, και παρά την πανδημία του κορονοϊού, συνεχίζουμε να παράσχουμε άσυλο σε όσους το δικαιούνται», ότι «θα συνεχίσουμε να προστατεύουμε σθεναρά τα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπως προβλέπεται από την εθνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία. Αρνούμαστε κατηγορηματικά ισχυρισμούς που διατυπώνονται για το αντίθετο» και ότι «από τις συνεντεύξεις που δημοσιεύονται από πρόσφυγες, οι οποίοι τώρα διαμένουν στην Τουρκία, δεν προκύπτουν στοιχεία ότι τα πρόσωπα αυτά διατρέχουν κίνδυνο στην Τουρκία και κατά συνέπεια δύνανται να αιτηθούν διεθνούς προστασίας εκεί».²⁹ Στο ίδιο πνεύμα, μιλώντας στο CNN στις 22 Αυγούστου του 2020, ο πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης χαρακτήρισε την Ελλάδα θύμα εκστρατείας παραπληροφόρησης – μέρος των προσπαθειών της Τουρκίας να «καταστήσει το ζήτημα της μετανάστευσης όπλο [κατά της Ελλάδας]».³⁰

Πληροφορίες που έκαναν λόγο για απελάσεις και επαναπροωθήσεις προ-

29 hellasjournal (2020). Σκληρή απάντηση Μηταράκη στους NY Times: Παρέχουμε άσυλο σε όσους το δικαιούνται, 15.8.2020. <https://hellasjournal.com/2020/08/skliri-apantisi-mitaraki-stous-ny-times-parechoume-asilo-se-osous-to-dikeounte/>

30 <https://primeminister.gr/2020/08/19/24631>

σφύγων κυκλοφορούσαν ήδη μερικούς μήνες νωρίτερα. Από τις 10 Μαρτίου του 2020, οι *New York Times* προειδοποιούσαν για τη σκληρή –και παράνομη– γραμμή που φαινόταν να ενστερνίζονται οι ελληνικές αρχές. Το άρθρο τους αναφερόταν σε κρατήσεις μεταναστών σε «μυστική» τοποθεσία πριν την εκδίωξή τους στην Τουρκία, χωρίς να ακολουθείται η δέουσα διαδικασία. Οι συνεντευξιαζόμενοι αναφέρθηκαν σε συλλήψεις, αφαίρεση των περιουσιακών τους στοιχείων, ξυλοδαρμούς και εκδίωξη από την Ελλάδα, καθώς και στη στέρηση του δικαιώματός τους στην κατάθεση αιτήματος ασύλου και στη νομική υποστήριξη.³¹ Στις 12 Ιουνίου του 2020, η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες κάλεσε την Ελλάδα να διερευνήσει τις επαναπροωθήσεις στα θαλάσσια και χερσαία σύνορα της χώρας και τις καταγγελίες περί παράνομης επιστροφής μεταναστών και αιτούντων άσυλο στην Τουρκία μετά την έλευσή τους στα ελληνικά εδάφη ή χωρικά ύδατα.³² Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες επανέλαβε την έκκληση στις 21 Αυγούστου, υπογραμμίζοντας τον πολλαπλασιασμό των ισχυρισμών από αξιόπιστες πηγές που ανέφεραν ότι άνδρες, γυναίκες και παιδιά εκδιώκονται στην Τουρκία χωρίς πρόσβαση στις διαδικασίες που σχετίζονται με το άσυλο μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα.³³ Στις 16 Ιουνίου του 2020, έρευνα του γερμανικού φιλελεύθερου περιοδικού *Der Spiegel* αποκάλυψε ότι η ελληνική ακτοφυλακή αναχαιτίζει τα σκάφη προσφύγων. Η έρευνα ανέφερε μαρτυρίες μεταναστών που είχαν επιβιβαστεί σε σωσίβια λέμβους τις οποίες μασκοφόροι άνδρες –εικάζουν ότι ήταν προσωπικό του συνοριακού ελέγχου– προωθούσαν προς τα τουρκικά παράλια. Το πιο ανησυχητικό στοιχείο που προέκυψε από την έρευνα του *Der Spiegel* δεν είναι ότι οι ελληνικές αρχές παραβιάζουν τις διεθνείς υποχρεώσεις τους σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά ότι θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή των μεταναστών χρησιμοποιώντας εξοπλισμό που προορίζεται για τη σωτηρία ζωής.³⁴ Οι πρακτικές αυτές όχι μόνον δεν μειώθηκαν, αντιθέτως συνεχίζονται έως και σήμερα, με τις ανθρωπιστικές οργανώσεις να στοιχειοθετούν περαιτέρω έξαρση του φαινομένου κατά τη διάρκεια του 2021 και την ελληνική κυβέρνηση να αρνείται το αληθές των

31 'We Are Like Animals': Inside Greece's Secret Site for Migrants (2020). <https://www.nytimes.com/2020/03/10/world/europe/greece-migrants-secret-site.html>

32 UNHCR (2020). UNHCR calls on Greece to investigate pushbacks at sea and land borders with Turkey, 12.6.2020. <https://www.unhcr.org/news/briefing/2020/6/5ee33a6f4/unhcr-calls-greece-investigate-pushbacks-sea-land-borders-turkey.html>

33 UNHCR (2020). Η Ύπατη Αρμοστεία ανησυχεί για τις αναφορές για άτυπες αναγκαστικές επιστροφές και απευθύνει έκκληση για την προστασία προσφύγων και αιτούντων άσυλο, 21.8.2020. [https://www.unhcr.org/gr/16203-i-ya-anisihei-gia-tis-anafores-gia-atypos-epistrofes.html](https://www.unhcr.org/gr/16203-i-ya-anisihei-gia-tis-anafores-gia-atypos-anaγκαστικες-epistrofes.html)

34 Christides, G. και Lüdke, S. (2020). Greece suspected of abandoning refugees at sea. *Spiegel*, 16.6.2020. <https://www.spiegel.de/international/europe/videos-and-eyewitness-accounts-greece-apparently-abandoning-refugees-at-sea-a-84c06c61-7f11-4e83-ae70-3905017b49d5>

στοιχείων και να μην προβαίνει σε καμία διερεύνηση των εν λόγω περιστατικών.³⁵

Όπως είναι γνωστό, η πρακτική των επαναπροωθήσεων είναι παράνομη σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο που εγγυάται ότι κανείς δεν θα πρέπει να επιστρέψει σε μια χώρα όπου θα αντιμετώπιζε βασανιστήρια, σκληρή, απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία και άλλες ανεπανόρθωτες βλάβες. Η αρχή της μη επαναπροώθησης (*non-refoulement*) προστατεύει τα άτομα από απέλαση δεσμεύοντας τις χώρες που έχουν υπογράψει τη Σύμβαση του 1951 σχετικά με το καθεστώς των προσφύγων (Convention Relating to the Status of Refugees), τη σύμβαση του πρωτοκόλλου (Protocol Relating to the Status of Refugees) του 1967 σχετικά με το καθεστώς των προσφύγων ή τη σύμβαση του 1984 κατά των βασανιστηρίων (Convention Against Torture). Η αρχή της μη επαναπροώθησης ισχύει για όλους τους μετανάστες ανά πάσα στιγμή, ανεξάρτητα από το καθεστώς μεταναστευσης. Ωστόσο, τα παραπάνω περιστατικά που καταγγέλλονται ότι λαμβάνουν χώρα στα σύνορα της Ελλάδας, στα σύνορα της Ευρώπης, δεν είναι σε καμία περίπτωση μεμονωμένα. Αντιθέτως, οι πρακτικές αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα μιας ευρύτερης στρατηγικής που εκμεταλλεύεται το ξενοφοβικό πολιτικό κλίμα στην Ελλάδα και στην Ευρώπη (Ruzza, 2018).³⁶ Μέρος της στρατηγικής αυτής ήταν και η εγκατάσταση στη θάλασσα ενός πλωτού φράγματος μήκους σχεδόν 2.700 μέτρων και ύψους άνω του ενός μέτρου βορειοανατολικά του νησιού της Λέσβου στις αρχές Ιουλίου του 2020, που εμπίπτει στην ίδια λογική αποτροπής, επιδεικνύοντας μια εντυπωσιακή αδιαφορία για τον ανθρώπινο πόνο ή την ίδια τη ζωή.³⁷ Στην ίδια λογική, και οι λεγόμενες «πολιτικές ένταξης» (που είναι μάλλον πολιτικές αποκλεισμού) έχουν επίσης σκληρύνει, σε μια προσπάθεια να περάσει το μήνυμα στους πιθανούς αιτούντες άσυλο ότι η ζωή στην Ελλάδα, ακόμη και εάν κάποιος αναγνωριστεί ως πρόσφυγας, μπορεί να γίνει αβίωτη. Ο νέος νόμος 4636/2019 για το άσυλο μείωσε σε μόλις ένα μήνα (από έξι) το χρόνο παραμονής των αναγνωρισμένων προσφύγων στους προσφυγικούς καταυλισμούς ή στα καταλύματα υπό τη διαχείριση του ΟΗΕ μετά την αναγνώρισή τους. Οι παροχές έκτακτης ανάγκης

35 Αντωνόπουλος, Θ. (2021). Επαναπροωθήσεις προσφύγων: Ένα διαρκές ανθρωπιστικό έγκλημα. *Lifo*, 6.6.2021. <https://www.lifo.gr/now/greece/epanaproothiseis-prosfygon-ena-diarkes-anthropistiko-egklima>

36 Council of Europe (2018). Unrelenting rise in xenophobic populism, resentment, hate speech in Europe in 2017. https://www.coe.int/en/web/special-representative-secretary-general-migration-refugees/newsletter-july-2018/-/asset_publisher/cVKOAoroBOTI/content/unrelenting-rise-in-xenophobic-populism-resentment-hate-speech-in-europe-in-2017?_101_INSTANCE_cVKOAoroBOTI_viewMode=view/. United Nations. In the wake of xenophobia: the new racism in Europe. <https://www.un.org/en/chronicle/article/wake-xenophobia-new-racism-europe>

37 Archyde (2020). Greece: the floating border off Lesbos soon to be installed. <https://www.archyde.com/greece-the-floating-border-off-lesbos-soon-to-be-installed/>

διακόπτονται επίσης μετά από ένα μήνα, καθώς οι πρόσφυγες έχουν το δικαίωμα να υποβάλουν αίτηση για ΑΦΜ και ΑΜΚΑ, και έτσι, θεωρητικά, μπορούν να αναζητήσουν εργασία, ωστόσο η δαιδαλώδης γραφειοκρατία μπορεί να καταστήσει πρακτικά αδύνατο για τους αναγνωρισμένους πρόσφυγες να εξασφαλίσουν στέγαση ή απασχόληση.³⁸

Η Ελλάδα βεβαίως δεν είναι η μόνη που συστηματικά προβαίνει σε παρόμοιες μη νόμιμες πρακτικές. Σύμφωνα με την έκθεση της Prab (Protecting Rights at Borders), 2.162 υποθέσεις παράνομων επαναπροωθήσεων έχουν καταγραφεί σε Ιταλία, Ελλάδα, Σερβία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Βόρεια Μακεδονία και Ουγγαρία, μεταξύ Ιανουαρίου και Απριλίου 2021 βάσει διμερών συμφωνιών μεταξύ των κρατών-μελών, ώστε να παρακάμψουν τις ευθύνες τους απέναντι στο διεθνές δίκαιο και να εξωθήσουν τους ανεπιθύμητους εκτός των συνόρων της Ε.Ε.³⁹ Στις 5 Μαΐου του 2021 έρευνα της *Guardian* αποκάλυψε επίσης ότι τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. εκδίωξαν παράνομα τουλάχιστον 40.000 αιτούντες άσυλο κατά τη διάρκεια της πανδημίας, χρησιμοποιώντας μεθόδους που συνδέονται με το θάνατο περισσότερων από 2.000 ανθρώπων.⁴⁰

Ποια όμως ήταν η επίσημη απόκριση της Ε.Ε. σε τέτοιες έρευνες και δημοσιεύματα; Η Ίλβα Γιόχανσον, κοινοτική επίτροπος Εσωτερικών Υποθέσεων, καταδίκασε την ελληνική κυβέρνηση, και επικαλούμενη τις αξίες της Ε.Ε. δήλωσε ότι «δεν μπορούμε να προστατεύσουμε τα ευρωπαϊκά μας σύνορα παραβιάζοντας τις ευρωπαϊκές αξίες και παραβιάζοντας τα δικαιώματα των ανθρώπων» και ότι «ο έλεγχος των συνόρων μπορεί και πρέπει να συμβαδίζει με σεβασμό για θεμελιώδη δικαιώματα».⁴¹ Παρομοίως, η Επίτροπος του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ανθρώπινα δικαιώματα κάλεσε την ελληνική κυβέρνηση να βάλει τέλος στην άρνηση διερεύνησης τέτοιων περιστατικών και τόνισε ότι τα κράτη-μέλη οφείλουν να εφαρμόζουν «το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (ΕΣΔΑ) και την απαγόρευση επαναπροώθησης στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες».⁴² Ωστόσο αυτή η επίκληση αξιών και των νομικά κα-

38 france24 (2020). Refugees freed from Greek camp 'hell' left homeless, 31.7.2020. <https://www.france24.com/en/20200731-refugees-freed-from-greek-camp-hell-left-homeless>

39 Prab (2021). Pushing back responsibility. Rights violations as a 'Welcome treatment' at Europe's borders. https://drc.ngo/media/mnglzsro/prab-report-january-may-2021_final_10052021.pdf

40 *The Guardian* (2021). Revealed: 2,000 refugee deaths linked to illegal EU pushbacks, 5.5.2021. <https://www.theguardian.com/global-development/2021/may/05/revealed-2000-refugee-deaths-linked-to-eu-pushbacks>

41 Taking Hard Line, Greece Turns Back Migrants by Abandoning Them at Sea (2020). <https://www.nytimes.com/2020/08/14/world/europe/greece-migrants-abandoning-sea.html?smid=nytcore-ios-share>

42 CGTN (2021). Europe human rights body tells Greece to stop 'pushback' of migrants amid

τοχυρωμένων δικαιωμάτων βρίσκει μικρή αντιστοιχία τόσο στη διερεύνηση των εν λόγω πρακτικών από τα κράτη-μέλη, όσο και στις πρακτικές που εφαρμόζουν τα ίδια τα ευρωπαϊκά όργανα. Τούτο κατέστη ιδιαίτέρως σαφές στην περίπτωση του FRONTEX: η έρευνα του *Der Spiegel* καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο FRONTEX μπορεί να φέρει κάποια ευθύνη, καθώς απέφυγε να παρέμβει, και προσθέτει επίσης ότι ενώ η ευρωπαϊκή ακτοφυλακή δραστηριοποιείται στην περιοχή και έχει επίγνωση της κατάστασης, φαίνεται να ανέχεται τέτοιες πρακτικές. Από τον Ιανουάριο του 2021 η ηγεσία του FRONTEX τελεί υπό δικαστική διερεύνηση από την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF) αναφορικά με ισχυρισμούς παρενόχλησης, ατασθαλιών και παράνομων επιχειρήσεων με στόχο την παρεμπόδιση των μεταναστών από την πρόσβαση στα θαλάσσια σύνορα της Ε.Ε.⁴³ Ωστόσο, όπως φαίνεται τόσο από την έρευνα της Prab όσο και της *Guardian*, οι επαναπροωθήσεις συνεχίζονται με ανησυχητική και αυξητική συχνότητα κατά την περίοδο της διερεύνησης των ευθυνών του FRONTEX, ενώ τα εμπλεκόμενα σε τέτοιες πρακτικές κράτη-μέλη δέχονται συστάσεις που δεν έχουν κανένα δεσμευτικό χαρακτήρα ή την απειλή κυρώσεων.

Η πρακτική της επαναπροώθησης αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο τα ευρωπαϊκά σύνορα υποστασιοποιούνται και καθίστανται αντικείμενο προστασίας που υπερέχει έναντι της πραγματικής ζωής ενώ η τελευταία αναπαρίσταται συστηματικά ως απειλή. Η στροφή προς την παράνομη και εξαιρετικά επικίνδυνη τακτική των επαναπροωθήσεων εδράζεται, μεταξύ άλλων, και στη ρητορική απανθρωποποίησης των μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών που εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια των γεγονότων του Έβρου. Ο αποκλεισμός από την «ηθική κοινότητα» και τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτήν, εφόσον ο «άλλος» συνιστά «απειλή», και η συναισθηματική απεμπλοκή που οδηγεί στην απευαισθητοποίηση απέναντι στα δεινά των άλλων (Ortow, 1990) οδηγούν σε μια μεγαλύτερη προθυμία των αρχών να «ρισκάρουν» υιοθετώντας παράνομες πρακτικές, στην απώλεια ενσυναίσθησης της κοινωνίας απέναντι στην ανθρώπινη δυστυχία, και γενικότερα στη συλλογική αυτο-νομιμοποίηση των επαναπροωθήσεων, καθώς εμπεδώνεται η αίσθηση «απειλής».

'overwhelming evidence', 14.5.2021. <https://newseu.cgtn.com/news/2021-05-14/Europe-human-rights-body-tells-Greece-to-stop-pushback-of-migrants-10eKqik6jDO/index.html>

43 Βλ. σημείωση 40.

Η προστασία του «ευρωπαϊκού μας τρόπου ζωής» και η στροφή στην ακροδεξιά ρητορική

Η αναπαράσταση των μεταναστών και προσφύγων ως «απειλή» και η υποστασιοποίηση των συνόρων αποτυπώνουν με πρόδηλο τρόπο τη νέα εποχή της ευρωπαϊκής αναδίπλωσης απέναντι στην πολιτισμική διαφορά και των πρακτικών ετεροποίησης στις οποίες υπόκεινται όσοι διέσχισαν τα σύνορα και εγκλωβίστηκαν στους προσφυγικούς καταυλισμούς της Ελλάδας, όσο και αυτοί που αποπειρώνται να τα διασχίσουν. Ωστόσο η κίνηση που αποτυπώνει πιο χαρακτηριστικά την κρίση αξιών της ίδιας της Ε.Ε. είναι η θέσπιση του νέου χαρτοφυλακίου «προστασίας του ευρωπαϊκού μας τρόπου ζωής» που ανακοινώθηκε από την Ε.Ε. τον Σεπτέμβριο του 2019, αντικείμενο του οποίου είναι και η μετανάστευση και τα ζητήματα ασύλου. Η ευρεία αποδοκιμασία που ακολούθησε την ανακοίνωση του χαρτοφυλακίου⁴⁴ οδήγησε στην αλλαγή του ονόματος που σήμερα φέρει τον τίτλο «Πρώθηση του ευρωπαϊκού μας τρόπου ζωής», ενώ ο υπότιτλος που τον συνοδεύει αναφέρεται στην «προστασία των πολιτών μας και των αξιών μας» και συμπληρώνεται από τη δήλωση ότι «τα ισχυρά σύνορα, ο εκσυγχρονισμός του συστήματος ασύλου και η συνεργασία με χώρες-εταίρους είναι σημαντικά για να επιτευχθεί μια νέα αρχή στο μεταναστευτικό ζήτημα».⁴⁵ Για μια ακόμη φορά οι «αξίες» προβάλλονται ως η βάση της Ε.Ε, ενώ υπονοείται όχι μόνον ότι υφίσταται κάτι διακριτό, όπως ο «ευρωπαϊκός τρόπος ζωής» που απορρέει από τις συγκεκριμένες αξίες, αλλά –και τούτο είναι το πιο σημαντικό νοηματικά και επικίνδυνο πολιτικά– ότι αυτός ο ξεχωριστός τρόπος ζωής κινδυνεύει και πρέπει να προστατευθεί από ένα πανίσχυρο, υπερεθνικό θεσμό, την Ε.Ε. Ποιες είναι αυτές οι αξίες και από τι ακριβώς απειλούνται; Όπως υποστηρίχθηκε και τεκμηριώθηκε παραπάνω το αξιακό πλαίσιο του ανθρωπισμού και οι αξίες που απορρέουν από αυτό διανύουν μια περίοδο κρίσης, τουλάχιστον από το 2015 και μετά, ενώ μια νέα νομιμοποιητική ρητορική και οι πρακτικές που την συνόδεψαν κατέστησαν τα «σύνορα της Ε.Ε.» αξία της νέας εποχής – την οποία θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε αντι-αλτρουιστική ή αντι-ανθρωπιστική. Στη λογική αυτή, ο «ευρωπαϊκός τρόπος ζωής» –η αυτοεικόνα της Ευρώπης– ανάγεται επίσης σε αξία και αποκτά νομιμοποιητική ισχύ σε σχέση με πιθανές εξελίξεις που αφορούν το μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα.

Αυτό που επιχειρείται να νομιμοποιηθεί μέσω της επίκλησης της ανάγκης

44 Herszenhorn, D. και de La Baume, M. (2019). Outrage over 'protecting our European way of life' job title. *Politico*, 11.9.2019. <https://www.politico.eu/article/outrage-over-protecting-our-european-way-of-life-job-title/>

45 European Commission. Promoting our European way of life. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life_en

προστασίας του «ευρωπαϊκού μας τρόπου ζωής» είναι οι ολοένα σκληρότερες πολιτικές της Ε.Ε. απέναντι σε όσους αναζητούν άσυλο, αλλά και διέξοδο από την εξαθλίωση των χωρών προέλευσής τους και την ελπίδα μιας καλύτερης ζωής στην Ευρώπη. Η εννοιολογική μετατόπιση που συντελείται έχει ενδιαφέρον γιατί προσομοιάζει στις ρητορικές τακτικές της άκρας δεξιάς, της οποίας η πορεία στην Ευρώπη συνεχίζεται με ανοδικό τρόπο: η προβολή του ισχυρού ως θύματος και το προνόμιο που προβάλλεται ως δικαίωμα το οποίο απειλείται από όσες μειονότητες τολμούν να διεκδικούν ισονομία αποτελούν χαρακτηριστικά της ακροδεξιάς ρητορικής στρατηγικής (Hawley, 2017· Mudde, 2019).

Έτσι, ο πανίσχυρος, ηγεμονικός «ευρωπαϊκός πολιτισμός» –από οικονομική, πολιτική, τεχνολογική αλλά και συμβολική άποψη– παρουσιάζεται ως απειλούμενος από τους «άλλους», τους «υπόλοιπους» (Hall, 1992), τους «απολίτιστους». Πέραν του πρόδηλου ευρωκεντρισμού⁴⁶ που αυτάρεσκα θεωρεί τον πολιτισμό του αυταξία, η λογική του συγκεκριμένου χαρτοφυλακίου αποτελεί σημαντικότερη εκχώρηση της σύγχρονης ευρωπαϊκής πολιτικής ατζέντας στην άκρα δεξιά, η οποία τα τελευταία χρόνια ανασυγκροτείται στη βάση του αντι-μεταναστευτικού λόγου, εφόσον ο ιστορικός εχθρός, ο κομμουνισμός, εξέλιπε μετά τις ανακατατάξεις που επέφερε η κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ το 1989. Το αντι-μεταναστευτικό συναίσθημα, με κυριότερο στόχο τις μουσουλμανικές μεταναστευτικές κοινότητες, η Ευρώπη και ο πολιτισμός της που απειλούνται, τόσο υπαρξιακά όσο και αξιακά από τον «ξένο», το «μετανάστη», το «μουσουλμάνο», αποτελούν σήμερα κεντρικά ιδεολογικά μοτίβα του ακροδεξιού λόγου (Rydgren, 2018). Είναι χαρακτηριστικό και ταυτόχρονα ανησυχητικό το ότι η αντίληψη αυτή περί ευρωπαϊκού πολιτισμού που απειλείται και χρήζει προστασίας αντανάκλα τη ρητορική όχι απλώς της ακροδεξιάς, αλλά και της ακροδεξιάς τρομοκρατίας των τελευταίων χρόνων. Οι επιθέσεις των ακροδεξιών Άντερς Μπέρινγκ Μπρέιβικ στη Νορβηγία το 2011 και του Μπρέντον Χάρισον Τάραντ στη Νέα Ζηλανδία το 2019 και τα αντίστοιχα μανιφέστα που τις συνόδευαν επικαλούνταν ακριβώς ό,τι επικαλείται το χαρτοφυλάκιο της προστασίας ή προώθησης του ευρωπαϊκού πολιτισμού: την απειλή που διατρέχει η Ευρώπη από την παρουσία των ανεπιθύμητων «άλλων», των μεταναστών και των μουσουλμάνων στα εδάφη της. Τόσο το πρώτο με τίτλο «Μια Ευρωπαϊκή Διακήρυξη Ανεξαρτησίας» (A European Declaration of Independence) όσο και το δεύτερο «Η Μεγάλη Αντικατάσταση» (The Great Replacement) παρουσιάζουν την «Ευρώπη» ως θύμα μιας επικείμενης ισλαμοποίησης για την οποία ευθύνονται, πέραν των μουσουλμάνων, οι «ξεπουλημένες» διανοητικές και πολιτικές ελίτ (Jackson, 2013· Moses, 2019). Είναι ενδιαφέρον ότι η «Ευρώπη» σε αυτή τη

46 Από την εξαιρετικά εκτεταμένη βιβλιογραφία περί ευρωκεντρισμού, βλ. ενδεικτικά Amin, 1989· Chakrabarty, 2000· Dirlik, 1999· Wallerstein, 1997· Sayyid, 2003 [1997].

συλλογιστική λειτουργεί ως νοσταλγικός και μυθικός τόπος ενός ανώτερου πολιτισμού, ενός πολιτισμού που εδράζεται σε ξεχωριστές αξίες, οι οποίες παρ' όλη την υποτιθέμενη ανθρωπιστική –και άρα οικουμενική– βάση αφορούν μόνον τους πολίτες της Ε.Ε. Το υποκείμενο των πανανθρώπινων δικαιωμάτων, λοιπόν, δεν είναι ο εκάστοτε άνθρωπος του οποίου η ύπαρξη απειλείται, αλλά ο Ευρωπαίος πολίτης που απειλείται από την ύπαρξη του «άλλου».

Περαιτέρω συνέπεια της εισχώρησης του ακροδεξιού λόγου στην Ε.Ε. που νιώθει να απειλείται υπαρξιακά από τους μετανάστες, είναι και η άτυπη νομιμοποίηση της ισλαμοφοβίας. Είναι, βεβαίως, γεγονός ότι η ετεροποίηση του Ισλάμ και των μουσουλμανικών κοινοτήτων έχει προφανώς πολύ βαθύτερες ρίζες, όπως έχει καταδείξει το θεωρούμενο πλέον κλασικό έργο του Edward Said, *Οριενταλισμός* (2003 [1978]). Ωστόσο, από την απαρχή του νέου αιώνα, η ισλαμοφοβική ρητορική της άκρας δεξιάς έχει καταστεί ολοένα και πιο ριζοσπαστική στο περιεχόμενο, πιο ακτιβιστική στις πρακτικές της και πιο δημοφιλής (Allen, 2010· Bonney, 2008· Kallis, 2018), ακόμη και σε τυπικά αριστερόστροφα κοινά, όπως αναδεικνύουν οι περιπτώσεις του φεμο-εθνικισμού (Bader και Mottier, 2020· Farris, 2017· Rahbari 2021) και του ομο-εθνικισμού (Puar, 2002, 2007), πολιτικών τάσεων που εργαλειοποιούν τα σκληρά κατεκτημένα δικαιώματα των γυναικών και των ΛΟ-ΑΤΚΙ ως απειλούμενων από την παρουσία των μουσουλμανικών μεταναστευτικών κοινοτήτων στη Δύση. Υπό μία έννοια η ισλαμοφοβία –και κατ' επέκταση ο αντι-μεταναστευτικός και αντι-προσφυγικός λόγος που η ισλαμοφοβία κανονικοποιεί πλέον σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα (Vasilaki και Sounlis υπό δημοσίευση)– έχει καταστεί ο συνεκτικός ιστός που ενώνει και ταυτόχρονα διεθνοποιεί τα επιμέρους ακροδεξιά μορφώματα.

Ταυτόχρονα, η υιοθέτηση της ρητορικής της προστασίας της Ευρώπης από τους απειλητικούς ξένους, όπως υποδηλώνει η υπαγωγή της μετανάστευσης στο χαρτοφυλάκιο «προώθησης του ευρωπαϊκού μας τρόπου ζωής» κλείνει το μάτι στα ακροδεξιά ακροατήρια της Ευρώπης –ίσως σε μια προσπάθεια ανάσχεσης του ευρωσκεπτικισμού, του οποίου ο ισχυρότερος εκπρόσωπος είναι τα ακροδεξιά μορφώματα και κόμματα σήμερα (Rydgren, 2018)– κανονικοποιώντας περαιτέρω τα ξενοφοβικά αιτήματα και γυρνώντας την πλάτη, τουλάχιστον προς το παρόν, στις ιδρυτικές αρχές και αξίες. Έτσι, δεν θα ήταν ίσως υπερβολή να συμπεράνουμε ότι στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει τις πιέσεις της άκρας δεξιάς –τις αξιώσεις για σκληρή φύλαξη των συνόρων, την αναπαράσταση των ευάλωτων ως αναξιοπαθούντων, την πρόσληψη της πολιτισμικής διαφοράς ως απειλής για τον ευρωπαϊκό/εθνικό εαυτό– η Ε.Ε. ακροδεξιοποιείται. Η επικράτηση της αντίληψης ότι ο «ευρωπαϊκός τρόπος ζωής» απειλείται από ανθρώπους που δεν μοιράζονται τις ίδιες «κοινωνικές αξίες» με «εμάς» (Schwartz και Struch,

1989) λειτουργεί νομιμοποιητικά σε σχέση με την αντιμετώπισή τους με όρους αρνητικούς, απορριπτικούς, αν όχι επιθετικούς και εμπεδώνει την πεποίθηση ότι χρήζουν μιας λιγότερο ανθρώπινης μεταχείρισης, ανοίγοντας πιθανώς το δρόμο σε μια γενικευμένη και απενοχοποιημένη εχθρότητα απέναντι στους μεταναστευτικούς και προσφυγικούς πληθυσμούς.

Συμπεράσματα

Το κεφάλαιο είχε στόχο να καταδείξει τις πρακτικές, τις πολιτικές και τις ρητορικές μέσω των οποίων πραγματώνεται η απανθρωποποίηση των μεταναστών και των προσφύγων στο «όνομα της Ευρώπης» και των αξιών που πρεσβεύει. Το κεφάλαιο εξέτασε τρεις χαρακτηριστικές «στιγμές» κατά τις οποίες το αξιακό πλαίσιο του ανθρωπισμού, το ίδιο το αξιακό θεμέλιο της Ε.Ε., καταστρατηγήθηκε επί του πρακτέου, και αποπειράθηκε να αναδείξει εκείνες τις σημασιολογικές μετατοπίσεις –την αναπαράσταση των μεταναστών και των προσφύγων ως «απειλής», την προτεραιότητα προστασίας των συνόρων έναντι της προστασίας της ζωής, την αντίληψη του «ευρωπαϊκού μας τρόπου ζωής» ως ανώτερης και απειλούμενης αξίας από τους απειλητικούς «άλλους»– που συγκλίνουν σε μια διαδικασία απανθρωποποίησης των μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών. Αξιοποιώντας θεωρητικές προσεγγίσεις της έννοιας της απανθρωποποίησης, και συγκεκριμένα τις «απονομιμοποιητικές πεποιθήσεις» (Bar-Tal, 2000), τον «ηθικό αποκλεισμό και την απεμπλοκή» (Ortow, 1990) και τις «κοινωνικές αξίες» (Schwartz και Struch, 1989), το κεφάλαιο αποπειράθηκε να καταδείξει τη σταδιακή αλλά συσσωρευτική δυναμική που αποκτά η ρητορική της απανθρωποποίησης. Η τελευταία οδηγεί από την κοινωνική απευαισθητοποίηση απέναντι στα δεινά των «άλλων» στην προθυμία από την πλευρά των αρχών, και την ανοχή από την πλευρά της κοινωνίας, εφαρμογής πρακτικών απώθησης που αποτελούν πραγματικό κίνδυνο για τη ζωή των μεταναστών και των προσφύγων, και τέλος στην υιοθέτηση μιας ξενοφοβικής λογικής από την Ε.Ε. που νιώθει ότι ο τρόπος ζωής της απειλείται από τους μη Ευρωπαίους «άλλους». Η κανονικοποίηση της ξενοφοβίας και της ισλαμοφοβίας που αποτελεί προέκταση των συμβολικών και πρακτικών παραχωρήσεων της Ε.Ε. στην ακροδεξιά ατζέντα και η ουσιαστική απαξίωση του ανθρωπισμού αποτελούν βασικές συνέπειες της κρίσης αξιών της Ε.Ε.

Βιβλιογραφία

- Agamben, G. (1995). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Στάνφορντ: Stanford University Press.
- (2005). *State of Exception*. Σικάγο: University of Chicago Press.
- Allen, C. (2010). *Islamophobia*. Φάρναμ: Ashgate.
- Amin, S. (1989). *Eurocentrism*. Νέα Υόρκη: Monthly Review Press.
- Bader, D. και Mottier, V. (2020). Femonationalism and populist politics: The case of the Swiss ban on female genital mutilation. *Nations and Nationalism*, 26, σ. 644-659.
- Bar-Tal, D. (2000). *Shared beliefs in a society Social Psychological Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bhambra, G. (2017). The current crisis of Europe: Refugees, colonialism, and the limits of cosmopolitanism. *European Law Journal*, 23, σ. 395-405.
- Bonney, R. (2008). *False Prophets: The "Clash of Civilizations" and the Global War on Terror*. Οξφόρδη: Peter Lang.
- Boucher, F. και Gördemann, J. (2021). The European Union and the Global Compacts on Refugees and Migration: A Philosophical Critique. *Interventions*, 23 (2), σ. 227-249.
- Bruneau, E., Kteily, N. και Laustsen, L. (2018). The unique effects of blatant dehumanization on attitudes and behavior towards Muslim refugees during the European 'refugee crisis' across four countries. *European Journal of Social Psychology*, 48 (5), σ. 645-662.
- Butler, J. (2009) *Frames of War: When Is Life Grievable?* Λονδίνο: Verso.
- Carr, M. (2015). *Fortress Europe: Inside the War Against Immigration*. Λονδίνο: Hurst.
- Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Colonial Difference*. Οξφόρδη και Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- Chalk, F. και Jonassohn, K. (1990). *The history and sociology of genocide: Analyses and case studies*. Νιου Χέιβεν: Yale University Press.
- Dirlik, A. (1999). Is There History After Eurocentrism? Globalism, Postcolonialism, and the Disavowal of History'. *Cultural Critique*, 42, σ. 1-34.
- Dussel, E.D. (2000). The Semantic Slippage of the Concept of "Europe". *Europe, Modernity, Eurocentrism. Nepantla: Views from South*, 1 (3), σ. 465-478.
- Duve, F. (1998) Universality of Human Rights – European Superiority or European Experience? *World Affairs: The Journal of International Issues* 2 (4), σ. 45-49.
- Esses, V. M., Medianu, S. και Lawson, A. S. (2013). Uncertainty, threat, and the role of the media in promoting the dehumanization of immigrants and refugees. *Journal of Social Issues*, 69 (3), σ. 518-536.
- Farris, S. R. (2017). *In the Name of Women's Rights. The Rise of Femonationalism*. Ντάραμ και Λονδίνο: Duke University Press.
- Goff, P.A., Eberhardt, J.L., Williams, M.J. και Jackson, M.C. (2008). Not yet human: implicit knowledge,

- historical dehumanization, and contemporary consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94 (2), σ. 292-306.
- Habermas, J. (2009). *Europe: The Faltering Project*. Κέμπριτζ: Polity.
- (2012). *The Crisis of the European Union. A Response*. Κέμπριτζ: Polity.
- Hall, S. (1992). The West and the Rest. Στο D. Morley (επιμ.), *Essential Essays, Volume 2: Identity and Diaspora*. Ντάραμ και Λονδίνο: Duke University Press.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10, σ. 252-264.
- Haslam, N., Loughnan, S. και Kashima, Y. (2008). Attributing and denying humanness to others. *European Review of Social Psychology*, 19, σ. 55-85.
- Hawley, G. (2017). *Making Sense of the Alt-Right*. Νέα Υόρκη: Columbia University Press.
- Jackson, P. (2013). The License to Hate: Peder Jensen's Fascist Rhetoric in Anders Breivik's Manifesto 2083: A European Declaration of Independence. *Democracy and Security*, 9 (3), σ. 247-269.
- Jahoda, G. (1999). *Images of savages: Ancient roots of modern prejudice in western culture*. Λονδίνο: Routledge & Kegan Paul.
- Kallis, A. (2018). The Radical Right and Islamophobia. Στο J. Rydgren (επιμ.), *The Oxford Handbook of the Radical Right* (σ. 75-101). Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Kedurie, E. (1992). *Politics in the Middle East*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- (1993 [1960]). *Nationalism*. Οξφόρδη: Blackwell Publishers.
- Kelman, H.C. (1976). Violence without restraint: Reflections on the dehumanization of victims and victimizers. Στο G.M. Kren και L.H. Rappoport (επιμ.), *Varieties of psychohistory* (σ. 282-314). Νέα Υόρκη: Springer.
- Levy, D., Pensky, M. και Torpey, J. (2005). *Old Europe, New Europe, Core Europe: Transatlantic Relations After the Iraq War*. Λονδίνο: Verso.
- Leyens, J. Ph., Rodriguez, A. P., Rodriguez, R. T., Gaunt, R., Paladino, P. M., Vaes, J., κ.ά., (2001). Psychological essentialism and the attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology*, 31, σ. 395-411.
- Moses, A.D. (2019). "White Genocide" and the Ethics of Public Analysis. *Journal of Genocide Research*, 21 (2), σ. 201-213.
- Mudde, C. (2019). *The Far Right Today*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Munslow, Ong, J. (2016). "I'm only a dog!": The Rwandan genocide, dehumanization, and the graphic novel. *The Journal of Commonwealth Literature*, 51 (2), σ. 211-225.
- Namli, E. (2018). Critique of Human Rights Universalism. Στο M. Stenmark, S. Fuller και U. Zackariasson (επιμ.), *Relativism and Post-Truth in Contemporary Society*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Opatow, S. (1990). Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, 46, σ. 1-20.

- (1995). Drawing the line: Social categorization, moral exclusion, and the scope of justice. Στο B.B. Bunker και J. Z. Rubin (επιμ.), *Conflict, cooperation, and justice: Essays inspired by the work of Morton Deutsch* (σ. 347-379). Σαν Φρανσίσκο: Jossey-Bass.
- Puar, J. και Rai, A.S. (2002). Monster, terrorist, fag: The war on terrorism and the production of docile patriots. *Social Text*, 20 (3), σ. 117-148.
- Puar, J.K. (2007). *Terrorist Assemblages: Homonationalism In Queer Times*. Ντάραμ: Duke University Press.
- Rahbari, L. (2021). When gender turns right: racializing Islam and femonationalism in online political discourses in Belgium. *Contemporary Politics*, 27 (1), σ. 41-57.
- Ruzza, C. (2018). Populism, migration, and xenophobia in Europe. Στο C. de la Torre (επιμ.), *Routledge Handbook of Global Populism* (σ. 201-216). Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Rydgren, J. (2018). *The Oxford Handbook of Radical Right*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Sayyid, B. S. (2003 [1997]). *A Fundamental Fear. Eurocentrism and the Emergence of Islamism*. Λονδίνο: Zed Books Ltd.
- Schwartz, S.H. και Struch, N. (1989). Values, stereotypes, and intergroup antagonism. Στο D. Bar-Tal, C. G. Grauman, A. W. Kruglanski και W. Stroebe (επιμ.), *Stereotyping and prejudice: Changing conceptions* (σ. 151-167). Νέα Υόρκη: Springer-Verlag.
- Spens, C. (2014). The Theatre of Cruelty: Dehumanization, Objectification & Abu Ghraib. *Journal of Terrorism Research*, 5 (3). Doi: <http://doi.org/10.15664/jtr.946>
- Steizinger, J. (2018). The Significance of Dehumanization: Nazi Ideology and Its Psychological Consequences. *Politics, Religion & Ideology*, 19 (2), σ. 139-157.
- Trounson, J. S., Critchley, C. και Pfeifer, J. E. (2015). Australian Attitudes Toward Asylum Seekers: Roles of Dehumanization and Social Dominance Theory. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 43 (10), σ. 1641-1655.
- Vasilaki, R. και Souvlis, G. *Mainstreaming the Far Right in Greece: Gender, Media, Armed Forces, Church*. Rosa Luxemburg Stiftung Publications (υπό έκδοση).
- Wallerstein, I. (1997). Eurocentrism and its Avatars: The Dilemmas of Social Science. *Sociological Bulletin*, 46 (1), σ. 21-39.

Φιλοξενία
και Υποδοχή

Αρχαία φιλοξενία ως συσχετιστική υποχρέωση και μεροληπτικό καθήκον

Χαρίλαος Πλατανάκης

Εισαγωγή

Σκοπός μου είναι να ανιχνεύσω τη γενεαλογία της φιλοξενίας, μια έννοια που παραμένει κεντρική, τόσο ηθικά όσο και πολιτικά, στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα. Η περιπλάνηση στη γενεαλογία και στις εκφάνσεις των αρχαίων αντιλήψεων φιλοξενίας θα μας επιτρέψει να ανασύρουμε μια εναλλακτική στη δεσπόζουσα σήμερα θεμελίωση της φιλοξενίας ως ένα απόλυτο καθήκον. Παρατηρώντας ότι συχνά το πρόβλημα της φιλοξενίας στις σύγχρονες μεταναστευτικές κρίσεις είναι θέμα ενσυναίσθησης της ανάγκης των προσφύγων για φιλοξενία, η αρχαία αντίληψη της συσχετιστικής υποχρέωσης¹ της φιλοξενίας φαίνεται να παρέχει τα κίνητρα για τη φιλοξενία, ενώ ο αμοιβαία ανταποδοτικός χαρακτήρας της προσφέρει ένα δίκτυο προστασίας από επισφαλείς περιπτώσεις. Τέλος, ο συσχετιστικός και συναινετικός χαρακτήρας της αρχαίας φιλοξενίας προβάλλει ως περισσότερο ελεύθερη και εξισωτική εναλλακτική σε σχέση με τα στρατόπεδα προσφύγων.

Θα προτείνω δύο διαφορετικά παραδείγματα φιλοξενίας, την αρχαϊκή υποχρέωση της ξενίας και το μετέπειτα, μεροληπτικό ή αμερόληπτο, καθήκον της φιλοξενίας. Η αρχαϊκή ξενία στηρίζεται στις πράξεις και προθέσεις των ατόμων, όπως αυτές εκφράζονται στις διαπροσωπικές τους σχέσεις, και συνιστά μια συσχετιστική υποχρέωση που θεμελιώνεται στην κοινή ιστορία των συμβαλλομένων

1 Ως «συσχετιστική υποχρέωση» μεταφράζω τον όρο «associative obligation» που χρησιμοποιεί ο Dworkin (1986: 196) για να αναφερθεί σε υποχρεώσεις που προκύπτουν από το ρόλο μας σε μια σχέση ή βιολογική/κοινωνική ομάδα και στηρίζονται στη συμβίωση και αλληλεπίδραση με άλλα μέλη αυτής της ομάδας. Η μεταφραστική επιλογή του Θάνου Σαμαρτζή ως «υποχρεώσεις του κοινωνείν» στην ελληνική μετάφραση (Dworkin, 2010: 222) δεν περιγράφει ικανοποιητικά την ουσία αυτού του είδους υποχρέωσης.

μερών και των απογόνων τους. Η φιλοξενία, τουλάχιστον στην ελληνιστική της έκφανση της αλτρουιστικής φιλανθρωπίας, θεμελιωμένη στην κυνική και τη στωική φιλοσοφία, είναι ένα καθήκον που δεν προϋποθέτει τη συναίνεση των εμπλεκόμενων ή την κοινή ιστορία, αλλά θεμελιώνεται στην ανθρώπινη υπόσταση ως πολίτες του κόσμου και όχι της μίας ή της άλλης πόλης-κράτους. Μεταξύ της συσχετιστικής υποχρέωσης και του απόλυτου καθήκοντος θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε και ένα αρεταϊκό κίνητρο της φιλοξενίας ως έκφανση της μεγαλοψυχίας του ατόμου που δεν είναι αποτέλεσμα ενός απόλυτου και αμερόληπτου καθήκοντος, αλλά αποτελεί εκδήλωση ενός μεροληπτικού καθήκοντος και μιας αρεταϊκής συμπεριφοράς.

Οι αδύνατοι συμμετοχικοί δεσμοί και οι μαζικές μετακινήσεις ατόμων και πληθυσμών κατά την αρχαϊκή εποχή (αρχές του 8ου ως τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ.) καθιστούν αναγκαία την ανάπτυξη της συσχετιστικής υποχρέωσης μεταξύ ξένων· ο Θουκυδίδης (*Ιστορία* 1.2) περιγράφει την έλλειψη μόνιμων πληθυσμών στην Ελλάδα, ενώ ακόμα και η άγονη Αττική προσελκύει όσους διώχθηκαν από πολέμους αυξάνοντας τον πληθυσμό της, με μόνη διέξοδο τον αποικισμό της λεκάνης της Μεσογείου. Με την ανάδυση και καθιέρωση της πόλης-κράτους την κλασική εποχή, η πολιτική υποχρέωση προς την πόλη στην οποία μετέχει ο πολίτης, καθώς και η πολιτική δράση των πολιτών, γεννά ισχυρές πολιτικές υποχρεώσεις που συχνά φέρνουν το άτομο σε δίλημμα, από τη μία ως προς την ηθική του υποχρέωση απέναντι στα άτομα άλλων πόλεων με τα οποία έχει μια κοινή ιστορία και από τα οποία έχει ευεργετηθεί στο παρελθόν και από την άλλη απέναντι στους συμπολίτες του με τους οποίους συνανήκουν στην ίδια πόλη-κράτος. Με αφορμή τη διαμάχη Αισχίνη και Δημοσθένη (στην κλασική Αθήνα του 4ου αιώνα π.Χ.) θα επιδιώξω να ανασυγκροτήσω την προσπάθεια εξισορρόπησης μεταξύ δύο ισοσθενών ανταγωνιστικών συσχετιστικών υποχρεώσεων: της ηθικής υποχρέωσης της φιλοξενίας και της πολιτικής υποχρέωσης της φιλοπατρίας.

Μια ανθρωπολογική κατηγοριοποίηση περιπτώσεων φιλοξενίας

Ο όρος ξένος χρησιμοποιείται χωρίς διάκριση τόσο για τον οικοδεσπότη όσο και για τον φιλοξενούμενο, ενώ η ξενία είναι ένας αμοιβαία ανταποδοτικός θεσμός που επιτρέπει την εναλλαγή των ρόλων. Όταν, πάντως, υπάρχει ανάγκη διάκρισης μεταξύ των δύο ρόλων, από νωρίς (Ομήρου *Όδύσσεια* θ.542) χρησιμοποιούνται οι διακριτοί όροι του ξένου και του ξενοδόκου. Ο όρος ξενία συνήθως αναφέρεται στο θεσμό που θεμελιώνεται στη σχέση των δύο ατόμων, ενώ ο όρος φιλοξενία αναφέρεται στην ουσία αυτής της σχέσης· ενδιαφέρον έχει και ο ελληνιστικός όρος φιλανθρωπία που (όπως θα δούμε στην ενότητα «Κοσμοπολιτική φιλανθρωπία») χρησιμοποιείται για να περιγράψει το αμερόληπτο καθήκον φιλοξενίας.

Μέσα από μια ανθρωπολογική ανάλυση ο Bolchazy (1993: 1-20) υποστηρίζει ότι η ξενία στην αρχαιότητα εμφανίζεται ως απόλυτη αντίδραση στον πρωτόγονο φόβο για οτιδήποτε ξένο ως δυνάμει κίνδυνος και ως καχυποψία στη μη κατανόηση του διαφορετικού το οποίο βρίσκεται πλέον είτε στον οπτικό ορίζοντα είτε και μέσα στην κοινότητά μας. Προσφέρει μια συστηματοποίηση των διαφορετικών περιπτώσεων φιλοξενίας που συναντάμε στην αρχαιότητα σε πέντε γενικές κατηγορίες:

(α) Η φιλοξενία του ξένου φορέα μαγικών ιδιοτήτων που βοηθούν ή βλάπτουν τους άλλους ανάλογα με τη στάση μας απέναντί του. Ενώ η Μήδεια αρχικά χρησιμοποιεί τις μαγικές της δυνατότητες για να φιλοξενήσει και να βοηθήσει τον ξένο Ιάσωνα στην Κολχίδα στη συνέχεια, και εφόσον αυτός την έχει υποτιμήσει και προδώσει με τη συμπεριφορά του, χρησιμοποιεί τις ίδιες δυνάμεις για να τον τιμωρήσει (Ευριπίδη *Μήδεια*). Στην περίπτωση της Μήδειας η ξενική αντίδραση είναι συνέπεια των πράξεων του Ιάσωνα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις είναι παρορμητική και γι' αυτό εμπνέει μεγαλύτερο φόβο. Γενικώς, ο στόχος είναι ο προσεταιρισμός του ξένου και της δύναμής του, όπως εκφράζεται στις μαγικές ή στρατιωτικές του ικανότητες, εξαιτίας του φόβου της αντιπαράθεσης.

(β) Η θεοξενική φιλοξενία που στηρίζεται στην ιδέα ότι ο ξένος μπορεί να είναι κάποιος μεταμφιεσμένος θεός και, επομένως η απόρριψή του θα συνιστούσε ύβρη. Αυτός ο κίνδυνος άγνοιας της πραγματικής ταυτότητας του ξένου είναι ο λόγος που οι άλλοι μνηστήρες ενοχλούνται από την κακομεταχείριση του μεταμορφωμένου σε φτωχό ξένο Οδυσσέα από τον Αντίνοο και τον προειδοποιούν ότι η κακή συμπεριφορά θα μπορούσε να είναι υβριστική και επιζήμια αν ο ζητιάνος που έχουν μπροστά τους είναι κάποιος μεταμφιεσμένος θεός (Ομήρου *Όδύσσεια* ρ.483-487).

(γ) Η φιλοξενία ως έκφραση του θεϊκού νόμου που την καθιστά ιερό καθήκον, τόσο για τους οικοδεσπότες όσο και για τους ξένους: η τήρησή του επιφέρει ευλογία, ενώ η παράβλεψή του τιμωρία. Όταν ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του βρίσκονται έρμια του Κύκλωπα Πολύφημου, ο Οδυσσέας του υπενθυμίζει ότι είναι θεϊκό δίκαιο η παροχή βοήθειας στους ξένους και ότι αυτοί που δεν το σέβονται προκαλούν τη μήνη των θεών (Ομήρου *Όδύσσεια* ι.270-271), ενώ ο Ηρόδοτος εξηγεί την πτώση της Τροίας ως θεϊκή τιμωρία για την προσβολή του φιλοξενούμενου Πάρη προς τον οικοδεσπότη του Μενέλαο (Ηρόδοτου *Ίστορίες* 2.113-115).

(δ) Η συναινετική φιλοξενία που στηρίζεται στην αμοιβαία προώθηση των συμφερόντων των εμπλεκόμενων μερών. Τόσο η σχέση του γιου του Οδυσσέα Τηλεμάχου με τον γιο του Νέστορα Πεισίστρατο (Ομήρου *Όδύσσεια* ο.195-198) όσο και η σχέση του Γλαύκωνα με τον Διομήδη (Ομήρου *Ίλιάς* Ζ.215-231) οφείλονται στη συμφωνία των προγόνων τους και αυτοί τώρα εκμεταλλεύονται τα ευεργετή-

ματα αυτής της σχέσης. Παρόμοια, η φήμη του φιλόξενου είναι συνήθως επωφελής για τον οικοδεσπότη (Ομήρου *Ὀδύσσεια* ξ.402, τ.334).

(ε) Η αλτρουιστική φιλοξενία ως η άνευ όρων αγάπη για τον άλλο. Χαρακτηριστικό, αν και σπάνιο στην αρχαϊκή εποχή, το παράδειγμα του βασιλιά των Φαιάκων Αλκίνοου που εξομολογείται στον Οδυσσέα πως η φιλοξενία του είναι ανεξάρτητη από την επιδοκίμασία των θεών και οφείλεται στο ότι τον αναγνωρίζει ως αδερφό (Ομήρου *Ὀδύσσεια* θ.544-547), ενώ η κατεξοχήν έκφραση αυτής της κατηγορίας περιγράφεται από τον Δίωνα Χρυσόστομο στο έργο του *Ἐὐβοϊκὸς ἢ Κυνηγός* (πρβλ. «Κοσμοπολιτική φιλανθρωπία»).

Έχοντας υπόψη τη γενική κατηγοριοποίηση του Bolchazy (1993: 1-20), στη συνέχεια θα εξετάσω δύο διαφορετικές αντιλήψεις στην αρχαιότητα: την αρχαϊκή ξενία και την κλασική και ελληνιστική φιλοξενία. Η αρχαϊκή ξενία στηρίζεται στη διαπροσωπική σχέση των ξένων και προϋποθέτει την αμοιβαία ανταπόδοση, όποτε αυτό κριθεί αναγκαίο, δημιουργώντας έτσι ένα διαπροσωπικό δίκτυο υποστήριξης και αλληλοβοήθειας πέρα και πάνω από τις πολιτικές κοινωνίες ή τους χρονικούς περιορισμούς. Αντιθέτως, η φιλοξενία περιγράφεται κυρίως ως η ενάρετη πράξη του ατόμου προς τους άλλους και το καθήκον απέναντι στα υπόλοιπα άτομα. Η φιλοξενία περιγράφεται από τον Αριστοτέλη ως απροδιάθετη έκφραση της αρετής της μεγαλοψυχίας, ενώ η ανταποδοτικότητα ταυτίζεται περισσότερο με την *ξενική φιλία*. Η φιλοξενία ως αμερόληπτο καθήκον προς όλους, ανεξάρτητα από την πολιτική κοινότητα από την οποία προέρχονται, είναι πρόταση της στωϊκής φιλοσοφίας και εμφανίζεται είτε εξισωτικά για όλους από την πρώιμη Στοά ή ιεραρχικά διακρίνοντας μεταξύ Ρωμαίων και μη Ρωμαίων από τη ρωμαϊκή Στοά θέτοντας καθήκοντα μεγαλοψυχίας των Ρωμαίων. Τέλος, η απροδιάθετη και αμερόληπτη φιλοξενία προτάσσεται ως ένα αλτρουιστικό ιδεώδες φιλανθρωπίας που επιβάλλει σε όλους το καθήκον της βοήθειας με όρους μεγαλοψυχίας και ανεξάρτητα από τα μέσα που διαθέτει ο εκάστοτε οικοδεσπότης.

Η ξενία ως συσχετιστική υποχρέωση

Την αρχαϊκή εποχή, καθώς και τις σκοτεινές εποχές που προηγούνται, ο φόβος απέναντι στο ξένο δεσπάζει εξαιτίας των πληθυσμιακών μετακινήσεων και των κοινωνικών μεταβολών, με αποτέλεσμα η αντιμετώπιση της ξενοφοβίας να προϋποθέτει την εξοικείωση με το ξένο και τους κινδύνους του είτε με την αντιμετώπισή του ως θεϊκό ή θεϊκά προστατευόμενο είτε μέσω της δημιουργίας μιας προσωπικής σχέσης με το ξένο με στόχο τον προσεταιρισμό του και τη χρησιμοποίηση των όποιων –μαγικών ή πολεμικών– δυνατοτήτων του προς όφελος του οικοδεσπότη. Ο ανθρωπολόγος Μάρσαλ Σάλινς (1972: 191-195) αναγνωρίζει ότι η φιλοξενία των πρωτόγονων κοινωνιών είναι κατεξοχήν έκφραση μιας γενικευμέ-

νης και εξισορροπητικής ανταπόδοσης και το τελετουργικό της αρχαϊκής ξενίας φαίνεται να ταυτίζεται πλήρως με αυτό το χαρακτηριστικό: γενναιόδωρη υποδοχή και περιποίηση, διοργάνωση αποχαιρετιστήριου συμποσίου και επισφράγιση της ξενίας με προσφορά δώρων από τον οικοδεσπότη και τον φιλοξενούμενο, κ.ο.κ. (Bolchazy, 1978: 57. Herman, 1987: 290). Ακόμα και αν δεν έχει κάτι να προσφέρει ο φιλοξενούμενος ως σύμβολο μελλοντικής ανταπόδοσης, είναι αρκετό να προσφέρει απλώς το όνομα και την πατρίδα του ως δήλωση της υποχρέωσής του για ανταπόδοση όποτε και αν τη χρειαστεί ο οικοδεσπότης, καθιστώντας έτσι τη σχέση οικοδεσπότη-φιλοξενούμενου σχέση αμοιβαιότητας. Η χρήση του όρου ξένος και για τα δύο συμβαλλόμενα μέρη υποδηλώνει ακριβώς αυτή την αμοιβαιότητα της ανταπόδοσης και την εναλλαγή των ρόλων οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου. Δημιουργείται, έτσι, μέσω της αρχαϊκής ξενίας ένα ισχυρό δίκτυο δεσμών, πέρα και πάνω από τις πόλεις-κράτη στις οποίες ανήκουν τα μέλη, που επιτρέπει την ακριβοδίκαιη αμοιβαιότητα στην ανταλλαγή υπηρεσιών και αγαθών (Webber, 1989: 47).

Το μεγαλύτερο λογοτεχνικό μνημείο της αρχαϊκής εποχής, τα ομηρικά έπη, βρίθει από περιπτώσεις ξενίας. Ο Reece (1993: 6) απαριθμεί δεκαοκτώ σκηνές φιλοξενίας στα ομηρικά έπη: δώδεκα στην *Όδύσσεια*, τέσσερις στην *Ιλιάδα* και δύο στους *Ομηρικούς Ύμνους*, χωρίς να υπολογίζει τις επιπλέον παρενθετικές σκηνές φιλοξενίας.

Αμοιβαιότητα υποχρεώσεων

Η δημιουργία προσωπικής σχέσης είναι ιδιαίτερα σημαντική την αρχαϊκή εποχή και επιτρέπει τη σφυρηλάτηση ξενίας με διακριτά σύστοιχες και συνεχιζόμενες υποχρεώσεις και δικαιώματα των δύο μερών. Καίτοι αυτή η σχέση ξεκινά από τη σφόδρα αντίδραση απέναντι στους κινδύνους που μπορούν να αντιμετωπίσουν τα άτομα, ιδίως όταν βρίσκονται έξω από το προστατευμένο περιβάλλον της πατρίδας τους, συχνά κινητοποιείται και από την ηθική καταξίωση της φήμης του φιλόξενου και γενναιόδωρου. Εφόσον συσταθεί, η σχέση ξενίας παραμένει ανοικτή σε εναλλαγές των ρόλων οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου ανάλογα με τις συνθήκες που αντιμετωπίζουν τα δύο μέρη ή οι απόγονοί τους ενώ διατηρείται και εδραιώνεται μέσα από την κοινή ιστορία της διαπροσωπικής σχέσης οδηγώντας σε διακριτές συσχετιστικές υποχρεώσεις τόσο για τον οικοδεσπότη όσο και για τον φιλοξενούμενο, όπως φαίνεται στα χαρακτηριστικά παραδείγματα των επόμενων δύο παραγράφων.

Η μη τήρηση των υποχρεώσεων του οικοδεσπότη απέναντι στους ξένους, ιδίως σε περιπτώσεις άρνησης παροχής βοήθειας στον ταξιδιώτη, αντίκειται στην υποχρέωση του οικοδεσπότη πρωτίστως απέναντι στον ξένο –οι κατηγορίες (δ)

και (ε)– και δευτερευόντως απέναντι στους θεούς ή στην ηθική τάξη –οι κατηγορίες (β) και (γ). Ο Ευριπίδης θα δημιουργήσει δύο ηχηρές λέξεις ηθικής απαξίας για να περιγράψει αυτή την κατακριτέα συμπεριφορά –ξενοδοαίτης (Ευριπίδη *Κύκλωψ* 658) και ξενοκτόνος (Ευριπίδη *Ίφιγένεια ή εν Ταύροις* 53, 776)– ενώ τόσο η θεική όσο και η κοινωνική απαξία προς αυτούς προμηνύει τιμωρία και βλάβη.

Ανάλογα, όμως, αξιολογείται και η αχαριστία του ξένου που βλάπτει τον οικοδεσπότη του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο Πάρης που παραβιάζει την υποχρέωσή του απέναντι στο φιλόξενο Μενέλαο αποπλανώντας την Ελένη καθώς και οι μνηστήρες, με πρώτο τον Κτήσιππο, που καταχρώνται τη φιλοξενία της Πηνελόπης και του Τηλεμάχου. Και στις δύο περιπτώσεις η *νέμεσις* είναι χαρακτηριστική και αδιαμφισβήτητη: στην πρώτη περίπτωση η πτώση της Τροίας του Πάρη και η υποδούλωση ή ο εξανδραποδισμός της οικογένειάς του, ενώ στη δεύτερη η θανάτωση όλων των μνηστήρων. Επομένως, η αμοιβαία ανταποδοτικότητα της ξενίας εκφράζεται ακόμα και στην υποχρέωση του ξένου να μην εκμεταλλευτεί επί μακρόν ή να μην καταχραστεί τη φιλοξενία (Levy, 1963: 150).

Αυτές οι διακριτές υποχρεώσεις, πέρα από ένα αμοιβαίο πλαίσιο δράσης και συμπεριφοράς, αναδεικνύουν τον ακριβοδίκαιο χαρακτήρα του θεσμού της ξενίας καθιστώντας τον όχι μονάχα μια φρονησιακά ορθή αξία για το καλό των συμβαλλομένων μερών, αλλά και μια ηθικά επιβεβλημένη αρχή. Ο ηθικός της χαρακτήρας ενδυναμώνει το συσχετιστικό δίκτυο προστασίας και ασφάλειας, ενώ επιτρέπει και τον έλεγχο ή προσεταιρισμό του ξένου με τις άγνωστες ακόμα δυνάμεις του –όπως είδαμε στην κατηγορία (α)– περιορίζοντας έτσι την καχυποψία απέναντι στον ξένο και δίνοντας επιπλέον κίνητρα για τον εναγκαλισμό του.

Διαγενεακή ξενία

Ένα άλλο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της αρχαϊκής ξενίας είναι ότι οι συσχετιστικές υποχρεώσεις φιλοξενούμενου και οικοδεσπότη μεταβιβάζονται στον ευρύτερο κύκλο των δύο πλευρών, διευρύνοντας έτσι το δίκτυο ξενίας συγχρονικά και διαχρονικά. Ο Όμηρος μαρτυρεί τη μεταβίβαση και συνέχιση της ξενίας του Οδυσσέα και του Νέστορα από τα παιδιά τους Τηλέμαχο και Πεισίστρατο (Ομήρου *Όδύσσεια* ο.195-198). Ακόμα πιο ενδιαφέρουσα είναι η διαιώνιση της ξενίας και η προτεραιότητα που δίνεται σε τούτη τη συσχετιστική υποχρέωση απέναντι σε άλλες συσχετιστικές υποχρεώσεις, όπως αυτές απέναντι στους συμπατριώτες και συναγωνιστές, στο πεδίο της μάχης. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα της διατήρησης και επαναβεβαίωσης της ξενίας του Οινέα και του Βελλερεφόντη από τα εγγόνια τους Διομήδη και Γλαύκο, που ενώ βρίσκονται σε αντίπαλα στρατόπεδα στον Τρωικό πόλεμο αποφεύγουν τις μεταξύ τους αψιμαχίες (Ομήρου *Ίλιάς* Z.215-233). Αλλά και ο ιστορικός Θουκυδίδης περιγράφει την ξενία των προγόνων ως το

λόγο που ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αρχιδάμας δεν καταστρέφει την περιουσία του Περικλή όταν εισβάλλει στην Αττική κατά τον πρώτο χρόνο του Πελοποννησιακού Πολέμου (Θουκυδίδη *Ιστορίαι* 2.13.1). Επομένως, τόσο στην αρχαϊκή όσο και στην κλασική εποχή οι σχέσεις ξενίας παραμένουν ισχυρές, ενώ (όπως θα δούμε στην ενότητα «Ηθική της φιλοξενίας και πολιτική της φιλοπατρίας») διατηρούν προτεραιότητα ακόμα και απέναντι στην αναδυόμενη νέα μεροληπτική υποχρέωση της φιλοπατρίας.

Ο Donlan (1989: 6) αναλύοντας την ομηρική ξενία Γλαύκου και Διομήδη διακρίνει περιπτωσιολογικές και μόνιμες σχέσεις ομηρικής ξενίας: χαρακτηριστικό της πρώτης είναι η ξενία της Καλυψούς στον Ερμή που παύει μετά την αναχώρησή του (Ομήρου *Ώδύσσεια* ε.85-95), ενώ χαρακτηριστικό της δεύτερης είναι η διαγενεακή ξενία Γλαύκου και Διομήδη που ξεκίνησε από τους παππούδες και συνεχίζεται από τα εγγόνια (Ομήρου *Ώλιάς* Ζ.119-236).² Ο Herman (1987: 22-28) μας θυμίζει ότι το συσχετικό καθήκον της ξενίας μπορεί να είναι διευρυμένο και διαγενεακό αφού ο ξένος μπορεί να αναλαμβάνει υποχρέωση προστασίας ή προικοδότησης ακόμα και στα παιδιά του παλιού του οικοδεσπότη. Αυτό το διευρυμένο δίκτυο ξενίας μεταξύ ατόμων από διαφορετικές πόλεις αποδεικνύεται επωφελές ακόμα και για φίλους του παλιού οικοδεσπότη που τυχαίνει να βρίσκονται στην πόλη του παλιού ξένου, όπως μας θυμίζει η διαβεβαίωση του Κριτία στον Σωκράτη ότι οι φίλοι του στη Θεσσαλία θα τον φροντίσουν ως δικό τους ξένο.³

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η ξενία που στηρίζεται στην κοινή ιστορία των ατόμων καταλαμβάνει προνομιακή θέση στη σκέψη και στην πρακτική της αρχαϊκής εποχής δημιουργώντας ένα ισχυρό δίκτυο αφοσίωσης και αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των συμβαλλομένων μερών, αλλά και των απογόνων τους. Η συσχετιστική υποχρέωση της ξενίας συνεχίζει αμείωτη και στην κλασική εποχή όπου φαίνεται να επεκτείνεται και πέρα από τον κύκλο των συγγενών, ώστε να συμπεριλάβει και τους φίλους τους. Η αναδυόμενη μεροληπτική υποχρέωση της φιλοπατρίας δεν φαίνεται να εμποδίζει τη διατήρηση της αρχαϊκής συσχετιστικής υποχρέωσης προς τους ξένους, ενώ εμπλουτίζεται με άλλες μεροληπτικές σχέσεις προς φίλους και συμπατριώτες.

Επιτακτικότητα

Πόσο επιτακτικές, όμως, είναι τέτοιες υποχρεώσεις φιλοξενίας; Μπορούν

2 Ο Donlan παραθέτει και άλλες περιπτώσεις των δύο ειδών ξενίας από τα ομηρικά έπη. Για την περιπτωσιολογική ξενία αναφέρει *Ώδύσσεια* α.187, 417, δ.171-180, ο.195, ρ.522, τ.191, ω.114, ενώ για τη μόνιμη ξενία αναφέρει *Ώλιάς* Λ.779, Σ.387, 408, *Ώδύσσεια* γ.490, ο.188, δ.33, 5.91, η.190, ξ.494, ο.514, 546

3 «ἐὰν δὲ βούλη εἰς Θετταλίαν ἵεσθαι, εἰσὶν ἐμοὶ ἐκεῖ ξένοι οἳ σε περὶ πολλοῦ ποιήσουσι καὶ ἀσφάλειάν σοι παρέξονται» (Πλάτωνος *Κριτίας* 45C2-3).

να έχουν την κανονιστικότητα της θεϊκής επιβεβαίωσης ή του φυσικού νόμου, όπως είναι οι κατηγορίες (β) και (γ);

Αν τις θεωρήσουμε αριστοκρατικές πρακτικές της αρχαϊκής εποχής, χάνουν αρκετά από το εύρος της επιτακτικότητάς τους σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Σε αυτή την κατεύθυνση, ο Herman (1987: 34) ισχυρίζεται πως οι περισσότερες περιπτώσεις ξενίας αφορούν άτομα αριστοκρατικής καταγωγής συνεπώς ερμηνεύει την ξενία ως κατεξοχήν θεσμό των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, αφού η ίση ανταπόδοση προϋποθέτει ότι τα άτομα έχουν τα μέσα ανταπόδοσης επειδή ανήκουν στην ίδια κοινωνική τάξη (Herman, 1987: 10-11). Έτσι, υποστηρίζει ότι δημιουργούνται γέφυρες επικοινωνίας μεταξύ ομάδων διαφορετικών πόλεων που μπορούν να ανταποδώσουν φιλοξενίες και αυτά τα άτομα δεν μπορεί παρά να ανήκουν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις.

Νομίζω ότι θα μπορούσαμε να αντιτείνουμε πως ο μικρός αριθμός περιπτώσεων ξενίας οφείλεται στον περιορισμένο αριθμό μαρτυριών για τις κατώτερες τάξεις, και όχι στην πραγματική τους έλλειψη. Άλλωστε, οι λίγες περιπτώσεις ξενίας ατόμων διαφορετικού κοινωνικού επιπέδου που διασώζονται από την αρχαϊκή εποχή παρουσιάζονται ως εξίσου φυσικές με τις περιπτώσεις αριστοκρατικής ξενίας, όπως για παράδειγμα η περίπτωση του καταρακωμένου ζητιάνου από την Κρήτη, πρόκειται για το μεταμφιεσμένο Οδυσσέα, που ως *ξείνος πατρώιος* ζητά την ανταπόδοση της φιλοξενίας την οποία υποστηρίζει ότι πρόσφερε ο πατέρας του στον Οδυσσέα (Ομήρου *Ὀδύσσεια* ρ.522). Επιπλέον, η σχέση ξενίας μπορεί να υπάρξει ακόμα και μεταξύ ατόμων διαφορετικών κοινωνικών ομάδων καθώς συχνά ακόμα και τα φτωχά άτομα μπορούν να προσφέρουν στον ενδεή ταξιδιώτη ό,τι χρειάζεται και έτσι η ευγνωμοσύνη του θα είναι ακόμα μεγαλύτερη, αφού η προσφορά έγινε από το υστέρημά του, όπως τόσο χαρακτηριστικά φαίνεται στην ξενία που παρέχει ο χοιροβοσκός Εύμαιος στο μεταμφιεσμένο Οδυσσέα (Ομήρου *Ὀδύσσεια* ξ.50· πρβλ. τη συζήτησή της στην ελληνιστική εποχή από τον Δίωνα Χρυσόστομο στην ενότητα «Κοσμοπολιτική φιλανθρωπία»).

Συναντούμε αρκετές περιπτώσεις συσχετιστικής υποχρέωσης ξενίας στην αρχαιότητα (πρβλ. Herman, 1987: 122-125) ώστε να αναγνωρίσουμε την ισχυρή κανονιστικότητα της φιλοξενίας. Καίτοι η οργή του ξένιου Δία απέναντι στον Πάρη για την αρπαγή της Ελένης από τον ξεινοδόκον του Μενέλαο αντιμετωπίζεται ως ασέβεια (Ομήρου *Ὀδύσσεια* γ.351-354) που σχετίζεται με την κατηγορία (γ), ο κατάλογος των παραπομπών που αναφέρει ο Herman (1987: 125, υποσημείωση 28) αναδεικνύει το συσχετιστικό χαρακτήρα της αδικίας του Πάρη απέναντι στον Μενέλαο. Η ηθική απαξία της μη ανταπόδοσης της ξενίας είναι προφανής σε δύο ιστορικές περιπτώσεις. Στην κλασική εποχή, ο Θουκυδίδης θεωρεί ότι ο Θεμιστοκλής αυτοκτόνησε όχι επειδή φοβήθηκε τον Πέρση βασιλιά, αλλά επειδή δεν

κατάφερε να ανταποδώσει την ξενία του τηρώντας την υπόσχεσή του (Θουκυδίδη *Ίστορίαι* 1.138.4). Στην ελληνιστική εποχή, ο Πολύβιος αναφέρει το Μεσσήνιο Νικαγόρα, ο οποίος αφού είχε προσφέρει καταφύγιο στο Σπαρτιάτη βασιλιά Κλεομένη Γ' ενώ τον κυνηγούσε ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αρχίδαμος Ε', όταν αργότερα ο Κλεομένης δολοφόνησε τον Αρχίδαμο κατά τη διάρκεια της διαμεσολάβησης του Νικαγόρα, ο ίδιος θεώρησε τον εαυτό του υπεύθυνο για την πράξη του ξένου του (Πολύβιου *Ίστορίαι* 5.37-38) και τελικά εξαγνίστηκε από την ευθύνη σκοτώνοντάς τον αργότερα στην Αλεξάνδρεια. Η περίπτωση που μαρτυρεί ο Πολύβιος αναδεικνύει ότι ο δεσμός των οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου είναι τόσο ισχυρός, ώστε ο πρώτος να επωμίζεται ακόμα και μέρος της ευθύνης των πράξεων του δεύτερου αναδεικνύοντας έτσι την κανονιστική αμοιβαιότητα της σχέσης των δύο ξένων.

Η επιτακτικότητα της ξενίας δεν περιορίζεται στους Έλληνες, αλλά αναγνωρίζεται γενικότερα από τους πρώιμους πολιτισμούς. Μάλιστα, επιβεβαιώνεται και από τον Ηρόδοτο ο οποίος διασώζει την ιστορία του Συλοσώντα από τη Σάμο που ανταμείφθηκε από τον βασιλιά των Περσών Δαρείο με την επαναφορά του στην εξουσία στην πατρίδα του ως αντάλλαγμα καθώς δώρισε ένα μανδύα στον τότε ασήμαντο Δαρείο όταν κάποτε τον συνάντησε στην Αίγυπτο (Ηροδότου *Ίστορίαι* 3.139-141). Άλλωστε, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, ο Όμηρος αναφέρει ως Έλληνες μονάχα τους στρατιώτες του Αχιλλέα από τη Φωκίδα οι οποίοι πολέμησαν δίπλα σε Δαναούς, Αργείους και Αχαιούς (Θουκυδίδη *Ίστορίαι* 1.3.3), αλλά αυτό δεν αποτρέπει όλους τους υπολοίπους να αναγνωρίζουν και να εφαρμόζουν το θεσμό της ξενίας.

Φιλοξενία ως αμερόληπτο καθήκον

Πέρα από τη συσχετιστική ξενία που στηρίζεται στη διαπροσωπική σχέση, στην αρχαιότητα –ιδίως στην κλασική και στην ελληνιστική εποχή– εμφανίζεται και μια αμερόληπτη εκδοχή της φιλοξενίας. Αυτή η αμερόληπτη φιλοξενία, ανεξάρτητα από την προσωπική σχέση των ατόμων παρουσιάζεται είτε ως θεϊκή υποχρέωση και φυσικός νόμος –πρβλ. κατηγορίες (β) και (γ)– είτε ως αλτρουιστική τάση που θεμελιώνεται στην κοινή ανθρώπινη φύση – πρβλ. κατηγορία (ε).

Ξενική φιλία και ηθική μεγαλοψυχία

Στην κλασική εποχή κυριαρχεί η πολιτική ταυτότητα χάρη στον κεντρικό ρόλο της πόλης-κράτους στη διαμόρφωση της ιδιότητας του πολίτη (πρβλ. Constant, 2000) που κάπως περιθωριοποιεί την αρχαϊκή ξενία με τις συσχετιστικές υποχρεώσεις και την κοινή ιστορία· έτσι αναδεικνύεται η ιδέα της φιλοξενίας ως έκφραση της αρετής της μεγαλοψυχίας. Χαρακτηριστικά, ο Αριστοτέλης συγκαταλέγει τις *περι ξένων δέ ύποδοχάς και άποστολάς* (Αριστοτέλη *Ἠθικά Νικομάχεια*

IV.2 1123a3) ως συστατικό της αρετής της μεγαλοψυχίας. Στην ίδια κατεύθυνση ο Ξενοφών αναφέρεται στον Πολυδάμαντα της Φαρσάλου ως *φιλόξενός τε καὶ μεγαλοπρεπής* (Ξενοφώντα *Ἑλληνικά* 6.1.3). Παράλληλα, όμως, διασώζεται μέρος της ουσίας της ξενίας στην κοινωνική αρετή της φιλίας· ακόμα και αν είναι δυνατή η φιλία μεταξύ άνισων, είναι η φιλία μεταξύ ίσων που έχει διάρκεια γιατί μπορεί να διατηρηθεί χάρη στις αμοιβαίες ανταποδόσεις, έστω και ανόμοιων ευεργετημάτων. Προφανώς, η περίπτωση όπου δεν υπάρχει έστω μια κάποια ανόμοια ανταπόδοση –π.χ., ο αδύνατος φίλος λαμβάνει υποστήριξη, αλλά δεν ανταποδίδει έστω με *ἀντιφίληση* και ευγνωμοσύνη– δεν θα μπορούσε να είναι μια εύλογη επιλογή ενός ενάρετου ατόμου και γι' αυτό η αλτρουιστική φιλία μάλλον ως απορία παρά ως πραγματικότητα παρουσιάζεται από τον Αριστοτέλη.

Αν, όμως, η φιλοσοφική πλαisiώση της φιλοξενίας την κλασική εποχή θεμελιώνεται στη μεγαλοφροσύνη του ενάρετου απέναντι σε οποιονδήποτε βρίσκεται σε αδύνατη θέση και χρειάζεται βοήθεια, οι σύστοιχες υποχρεώσεις για τους ευεργετούμενους δεν παραμένουν κεντρικές για τη μεγαλοψυχία, αλλά μονάχα για τη φιλία. Ο ανυστερόβουλος χαρακτήρας της φιλοξενίας που στηρίζεται στη μεγαλοψυχία μπορεί να επιτείνει τη σταθερότητά της, οδηγώντας τον Αριστοτέλη να παραδεχτεί ότι είναι το πλέον σταθερό είδος φιλίας αφού δεν υπάρχει κάποιο κοινό διακύβευμα για το οποίο μπορεί να υπάρξει διαφωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών,⁴ ένας συχνός κίνδυνος για τις φιλίες μεταξύ ατόμων που βρίσκονται σε συχνή επικοινωνία και αλληλεπίδραση. Επιπλέον, η φιλοξενία ως έκφραση της ηθικής αρετής της μεγαλοψυχίας είναι πάντοτε δεδομένη, ανεξάρτητα από την ύπαρξη προσωπικής σχέσης και ιστορίας όπως συμβαίνει με τη συσχετιστική ξενία. Με άλλα λόγια, καίτοι η κοινωνική αρετή της φιλίας είναι εύλογο να παύσει αν μονάχα το ένα μέρος προσφέρει για μεγάλο διάστημα χωρίς καμία ανταπόκριση από το άλλο μέρος, η ηθική αρετή της μεγαλοψυχίας θα είχε μεγαλύτερη ανεκτικότητα και διάρκεια, χωρίς όμως να οδηγεί σε απροϋπόθετη αυτοθυσία αφού δεν είναι ενάρετο να είσαι μεγαλόψυχος με κάποιον που δεν το αναγνωρίζει και συνεχίζει να εκμεταλλεύεται τη γενναιοδωρία σου. Έτσι, η αριστοτελική ηθική έχει τόσο τον ανταποδοτικό χαρακτήρα της φιλίας όσο και τον περισσότερο ανυστερόβουλο χαρακτήρα της μεγαλοψυχίας, χωρίς όμως σε καμία περίπτωση να οδηγείται στον αλτρουισμό.

Κοσμοπολιτική φιλανθρωπία

Στην ελληνιστική εποχή αναδεικνύεται η μεγάλης κλίμακας πολιτική οργάνω-

4 «βεβαιοτάτη δ' ἂν δόξειεν εἶναι τῶν φιλιῶν ἡ ξενική· οὐ γὰρ ἔστιν οὐδὲν αὐτοῖς τέλος κοινὸν ὑπὲρ οὗ ἀμφοιβητοῦσιν, οἷον ἐν τοῖς πολίταις» (Αριστοτέλη *Ἠθικά Μεγάλα* II.11 1211a12-14).

νωση· τα ελληνιστικά βασίλεια και η αυτοκρατορική Ρώμη επιτρέπουν μεγαλύτερη κινητικότητα προσφέροντας πολιτική αναγνώριση των μετακινούμενων ατόμων ή ομάδων. Έτσι, η φιλοξενία δεν είναι απλώς η ενάρετη πράξη του οικοδεσπότη, όπως είδαμε στην κλασική εποχή, αλλά το καθήκον του κάθε ατόμου απέναντι στα σύστοιχα δικαιώματα των άλλων.

Η στωική φιλοσοφία του φυσικού νόμου παρέχει το θεωρητικό πλαίσιο ορίζοντας όλα τα άτομα –μαζί με τους θεούς και τα ζώα, στην πρώιμη Στοά– ως φορείς δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από τον ανθρώπινο λόγο, ενώ στη ρωμαϊκή Στοά ο φυσικός νόμος αντανakλάται πλέον στη ρωμαϊκή νομοθεσία που δεσμεύει όλους τους υπηκόους της. Καίτοι οι Ρωμαίοι πολίτες έχουν επιπλέον νομικά δικαιώματα, η μετοχή τους στη ρωμαϊκή κοινοπολιτεία (*Res publica Romana*), αρχικά, και αυτοκρατορία (*Imperium Romanum*) αργότερα, που διέπεται από το φυσικό νόμο τους επιβάλλουν και καθήκοντα απέναντι στους μη Ρωμαίους πολίτες καθιστώντας τον ξένο (*hospes*) αντικείμενο φροντίδας και νομικής προστασίας όποτε χρειάζεται. Χαρακτηριστικά, ο Κικέρων αναφέρεται διεξοδικά στην υποχρέωση του Ρωμαίου απέναντι στους ξένους είτε είναι ένα άτομο είτε ακόμα και ολόκληρος λαός (Κικέρωνα *In Caecilium* XX.66). Μάλιστα, ακολουθώντας την αριστοτελική παράδοση, παρουσιάζει τη φιλοξενία (*hospitium*) ως έκφανση της μεγαλοψυχίας (*liberalitas*) παρέχοντας στους ξένους διευκολύνσεις για την επιβίωση και την ευτυχία τους στη ρωμαϊκή επικράτεια και λαμβάνοντας ως ανταπόδοση την ευγνωμοσύνη τους (Κικέρωνα *De Officiis* II.64).⁵

Η ρωμαϊκή Στοά εκφράζει τη φιλοξενία όλων των ατόμων, αλλά το ιεραρχικό πλαίσιο Ρωμαίων και μη Ρωμαίων μεταβιβάζει την υποχρέωση κυρίως στους Ρωμαίους να παρέχουν, ως επί το πλείστον νομικές, διευκολύνσεις στους άλλους λαούς και στα άτομα που είναι υπήκοοι της Ρώμης. Η κατεξοχήν ρωμαϊκή γέφυρα φιλοξενίας σε αυτό το ανισοτικό πλαίσιο είναι η ιεραρχική σχέση της πατρωνίας (*clientela*) μεταξύ του Ρωμαίου *patronus* και του μη Ρωμαίου *cliens*· η ρωμαϊκή εκδοχή, λοιπόν, έχει ξεκάθαρη ιεραρχική δομή με τον Ρωμαίο σε πλεονεκτική θέση. Από την άλλη, η ελληνική εκδοχή της πρώιμης Στοάς –πιάνοντας το νήμα της αρχαϊκής ξενίας– παραμένει εξισωτική αναγνωρίζοντας την ισότητα όλων των κοσμοπολιτών και επιτρέποντας την καθολική φιλόνηθρωπη αντιμετώπισή τους, αφήνοντας ανοικτό το ενδεχόμενο σε άλλα γεωγραφικά πλαίσια οι ρόλοι οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου να αντιστρέφονται, ένα σημαντικό μάθημα για το

5 Μη έχοντας πρόσβαση στα αριστοτελικά κείμενα, τα οποία είχαν χαθεί τον 1ο αιώνα π.Χ., ο Κικέρων καταφεύγει στις έμμεσες αριστοτελικές μαρτυρίες, όπως το χαμένο *Περί πλούτου* του περιπατητικού Θεόφραστου που επαναλαμβάνει την περιγραφή από την αριστοτελική *Αθηναίων Πολιτεία* (27.3) ότι ο Κίμων ήταν τόσο γενναϊόδωρος ώστε να φιλοξενεί ακόμα και τους συνδημότες του, πράγμα περιττό αφού έμεναν ήδη στην περιοχή.

ευμετάβλητο των ανθρώπινων σχέσεων και αναγκών που συχνά βρίσκουμε στη μετανάστευση.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η ταύτιση της φιλοξενίας με τη *φιλανθρωπία* από τον Δίωνα Χρυσόστομο (στην ελληνιστική εποχή του 1ου αιώνα μ.Χ.) συνδυάζοντας στωικά και κυνικά στοιχεία στο έργο του *Εὐβοϊκὸς ἢ Κυνηγὸς* όπου περιγράφει τη γενναιόδωρη φιλοξενία των φτωχών ψαράδων όταν ναυάγησε στην Εύβοια την οποία αντιπαραβάλλει με την εχθρική στάση των ευκατάστατων αστών. Ο Δίων συσχετίζει εγκωμιαστικά την αλτρουιστική στάση των φτωχών ψαράδων με την ανταποδοτική *ξενία* που έλαβε ο Οδυσσεάς από τον χοιροβοσκό Εύμαιο, η οποία ήταν πιο θερμή και γενναιόδωρη από αυτή της Πηνελόπης και του Τηλεμάχου (Ομήρου *Ὀδύσσεια* 7.82-89). Ορίζει την αλτρουιστική φιλοξενία των φτωχών ψαράδων ως *φιλανθρωπία* και υποστηρίζει ότι τον υποδέχτηκαν *φιλοφρόνως* παραχωρώντας του τα λιγοστά υπάρχοντά τους, μια περιγραφή που υπερβαίνει την αριστοτελική μεγαλοψυχία και σηματοδοτεί τον απόλυτο αλτρουισμό. Εκφράζει το θαυμασμό του για τη φιλανθρωπία των φτωχών ψαράδων οι οποίοι με αυτοθυσία εφαρμόζουν το αμερόληπτο καθήκον του ανθρώπου προς τον ξένο συνάνθρωπο που έχει ανάγκη.

Ηθική της φιλοξενίας και πολιτική της φιλοπατρίας

Καίτοι η αρχαϊκή ξενία δεν πρέπει να θεωρηθεί αποκλειστικά αριστοκρατικό δίκτυο (όπως υποστηρίζει ο Herman 1987: 10-11, 34) για τους λόγους που είδαμε νωρίτερα (στην ενότητα «Επιτακτικότητα»), παραμένει μια συσχετιστική υποχρέωση που θεμελιώνεται στην κοινή ιστορία και υπερβαίνει τις δεσμεύσεις προς τους συμπατριώτες, όπως χαρακτηριστικά δείχνει η *ξενία* Διομήδη και Γλαύκου μέσα στην αιματοχυσία του Τρωικού Πολέμου (πρβλ. την ενότητα «Διαγενεακή ξενία»). Όμως, στην κλασική εποχή, με την εδραίωση της πόλης-κράτους ως κεντρικού πολιτικού παράγοντα, αναδεικνύεται η ηθική υποχρέωση της φιλοξενίας προς αυτούς με τους οποίους έχουμε αναπτύξει μια διαπροσωπική σχέση, ως ανταγωνιστικής της πολιτικής υποχρέωσης της φιλοπατρίας, προς τους συμπολίτες με τους οποίους συμμετέχει το άτομο στην πολιτική κοινότητα. Σε αυτή την ενότητα θα ήθελα να εξετάσω το δίλημμα που εγείρει αυτός ο ανταγωνισμός των δύο ειδών μεροληπτικών υποχρεώσεων.

Χαρακτηριστική περίπτωση αυτού του διλήματος είναι η *ξενία* που αναφέρει ο Θουκυδίδης (*Ιστορίαι* 2.13.1) μεταξύ του Περικλή και του βασιλιά Αρχιδάμου της Σπάρτης (που εξετάσαμε για διαφορετικό λόγο στην ενότητα «Διαγενεακή ξενία») και την οποία ο Herman (1987: 143-144) ερμηνεύει ως περίπτωση της σύγκρουσης ηθικής και πολιτικής υποχρέωσης. Στην πρώιμη κλασική εποχή ο Θεμιστοκλής δεν θα διστάσει ακόμα και να αυτοκτονήσει επειδή δεν κατάφερε να τιμήσει τη συσχετιστική υποχρέωση *ξενίας* προς τον Πέρση βασιλιά (όπως είδαμε

στην ενότητα «Επιτακτικότητα»), ενώ αργότερα στην κλασική εποχή ο Ξενοφώντας θα επιλέξει τη συσχετιστική υποχρέωση της ξενίας ενάντια στο πολιτικό καθήκον της φιλοπατρίας και θα συστρατευθεί αρχικά με τον Κύρο της Περσίας και αργότερα με τον Αγησίλαο της Σπάρτης πολεμώντας μάλιστα ενάντια στην Αθήνα στη μάχη της Κορώνειας (Herman, 1987: 14).

Η πλέον ενδιαφέρουσα περίπτωση του διλήμματος φιλοξενίας και φιλοπατρίας εντοπίζεται στην ύστερη κλασική εποχή αφού διασώζονται εκτενώς τα επιχειρήματα και των δύο πλευρών: του Αισχίνη ως υποστηρικτή της φιλοξενίας και του Δημοσθένη ως υποστηρικτή της φιλοπατρίας. Ο Αισχίνης και ο Δημοσθένης συμμετείχαν σε μια αθηναϊκή πρεσβεία στον Φίλιππο της Μακεδονίας που τελικά αποδείχθηκε βλαπτική για την Αθήνα αφού πρόσφερε στον Φίλιππο στρατηγικά πλεονεκτήματα στην κεντρική Ελλάδα· γρήγορα αποδείχθηκε ότι ένα άλλο μέρος της πρεσβείας, ο Φιλοκράτης, είχε δωροδοκηθεί από τον Φίλιππο. Τρία χρόνια μετά, ο Δημοσθένης κατηγορεί τον Αισχίνη, χωρίς επαρκείς αποδείξεις, ότι και αυτός είχε δωροδοκηθεί από τον Φίλιππο αφού είχε πείσει την Εκκλησία του Δήμου να αποδεχτούν τη συμφωνία ως συμφέρουσα υποστηρίζοντας ότι γνώριζε προσωπικά πως οι προθέσεις του Φιλίππου δεν ήταν εχθρικές προς την Αθήνα. Το ενδιαφέρον στην επιχειρηματολογία του Αισχίνη είναι ότι η γνώση των προθέσεων του Φιλίππου στηρίζεται στη διαπροσωπική τους ξενική φιλία και τώρα ο Δημοσθένης κατηγορεί τον Αισχίνη για προδοσία προς την Αθήνα εξαιτίας αυτής της μεροληπτικής σχέσης του με τον Φίλιππο με στόχο να παρασύρει την Εκκλησία του Δήμου και να ικανοποιήσει τον Φίλιππο απέναντι στον οποίο έχει συσχετιστική υποχρέωση λόγω της ξενίας τους.

Η επιχειρηματολογία του Δημοσθένη στοχεύει ακριβώς στην ξενική φιλία την οποία παραδέχτηκε ότι είχε ο Αισχίνης με τον Φίλιππο, αν και αρχικά την απέκρυπτε.⁶ Έτσι διαχωρίζει τον εαυτό του, για τον οποίο οι φίλοι και οι εχθροί του ταυτίζονται με τους φίλους και εχθρούς του αθηναϊκού δήμου,⁷ από άτομα που καυχώνται για τις φιλίες τους με τον Φίλιππο και αξιώνουν πολιτική επιρροή εξαιτίας αυτής της σχέσης,⁸ όπως έκανε ο Αισχίνης που έπεισε την Εκκλησία του Δήμου να εγκρίνει τη συνθήκη με τον Φίλιππο εξαιτίας της ξενίας τους. Ο Δημοσθένης κατηγορεί αριστοτεχνικά τον Αισχίνη γι' αυτή του τη μεροληπτική σχέση με τον Φίλιππο επειδή αποτελεί κίνδυνο για την Αθήνα και υποσκάπτει το πατρι-

6 «προσεποιού φίλιαν και ξενίαν είναι σοι πρὸς αὐτόν, τῇ μισθαρνίᾳ ταῦτα μετατιθέμενος τὰ ὀνόματα» (Δημοσθένης Περὶ Στεφάνου 18.284).

7 «τὸ τοὺς αὐτοὺς μισεῖν καὶ φιλεῖν ὅσπερ ἂν ἡ πατρίς» (Δημοσθένης Περὶ Στεφάνου 18.280).

8 «οἱ νομίζοντες αὐτοὺς ἀξιοχρεῶς εἶναι τοῦ Φιλίππου ξένοι καὶ φίλοι προσαγορεύεσθαι, οἱ στρατηγιῶντες καὶ προστασίας ἀξιούμενοι, οἱ μείζους τῶν πολλῶν οἰόμενοι δεῖν εἶναι.» (Δημοσθένης Περὶ τῆς Παραπρεσβείας 19.295).

ωτικό καθήκον, αλλά επειδή στοχεύει να ενώσει τους Έλληνες απέναντι στη μακεδονική απειλή αρνείται την ξеноφοβία υποστηρίζοντας ότι η στάση του είναι αντιμακεδονική τόσο στα εσωτερικά ζητήματα, όπου ταυτίζεται με το φτωχό δήμο απέναντι στα συμφέροντα των αριστοκρατών, όσο και στα εξωτερικά ζητήματα, όπου συντάσσεται με το συμφέρον όλων των Ελλήνων⁹ που κινδυνεύουν από την επεκτατική πολιτική του Φιλίππου η οποία στηρίζεται στο αριστοκρατικό δίκτυο της ξενίας και έχει συνεργούς στις τοπικές αριστοκρατικές οικογένειες των διαφορετικών πόλεων. Συνιστά, πάντως, ειρωνεία το ότι ο Αισχίνης μάλλον δεν ήταν ευγενικής καταγωγής, γι' αυτό ο Δημοσθένης συχνά υπονοεί συμπληρωματικά και κίνητρα οικονομικής διαφθοράς για τη φιλομακεδονική του στάση.

Η απάντηση του Αισχίνης έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφού επιχειρηματολογεί για την ηθική υποχρέωση της φιλοξενίας υποστηρίζοντας ότι έχει προτεραιότητα απέναντι στο πολιτικό καθήκον της φιλοπατρίας. Θα κατηγορήσει τον Δημοσθένη επειδή δεν δίστασε να επιτεθεί και να σκοτώσει έναν Μακεδόνα με τον οποίο είχε σχέση ξενίας επειδή τον θεώρησε υπεύθυνο για κατασκοπία, ενώ κατηγορεί και τον πολιτικό του συνεργάτη Κτησιφώντα ως ξενοκτόνο,¹⁰ μια κατηγορία στην οποία απαντά ο Δημοσθένης για μια ακόμη φορά με την προτεραιότητα της πολιτικής υποχρέωσης της φιλοπατρίας λέγοντας ότι το αντίστοιχο της έκφρασης «φάγαμε ψωμί και αλάτι μαζί» έχει μεγαλύτερη αξία στην περίπτωση ενός τραπεζίου με συμπατριώτες παρά ενός τραπεζίου με ξένους.¹¹

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η επιτακτικότητα της ηθικής υποχρέωσης της φιλοξενίας, είτε ως ξενία της αρχαϊκής εποχής είτε ως ξενική φιλία της κλασικής εποχής, παραμένει ισχυρή καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας, παρά τις ελιτιστικές της συμπαραδηλώσεις, ώστε να σταθεί τουλάχιστον ισοσθενής απέναντι στο πολιτικό καθήκον της φιλοπατρίας. Επιπλέον, το δίλημμα μεταξύ της υποχρέωσης φιλοξενίας και του καθήκοντος φιλοπατρίας αναδεικνύει την ισχύ των μεροληπτικών κινήτρων για δράση. Το δίλημμα καθιστά εμφανές ότι τελικά καμία από τις δύο επιλογές δεν μπορεί να επιλεγεί εις βάρος της άλλης, αλλά η εύλογη στάση απέναντι σε ένα δίλημμα με μεροληπτικές συσχετιστικές υποχρεώσεις θα

9 «ταυτό τούτων ἦθος ἔχων ἔν τε τοῖς κατὰ τὴν πόλιν πολιτεύμασι καὶ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς φανήσομαι· οὔτε γὰρ ἐν τῇ πόλει τὰς παρὰ τῶν πλουσίων χάριτας μᾶλλον ἢ τὰ τῶν πολλῶν δίκαι' εἰλόμην, οὔτ' ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς τὰ Φιλίππου δῶρα καὶ τὴν ξενίαν ἠγάπησ' ἀντὶ τῶν κοινῆ πᾶσι τοῖς Ἑλλησι συμφερότων.» (Δημοσθένης Περὶ Στεφάνου 18.109).

10 «καὶ τὸν αὐτὸν ἄνδρα δις στρεβλώσας τῇ σαντοῦ χειρὶ, ἔγραψας αὐτὸν θανάτῳ ζημιῶσαι, καὶ παρὰ τῶ αὐτῶ ἐν Ὁρεῶν κατήγου, καὶ ᾧ ἀπὸ τῆς αὐτῆς τραπέζης ἔφαγες καὶ ἔπιες καὶ ἔσπεισας, καὶ τὴν δεξιὰν ἐνέβαλες ἄνδρα φίλον καὶ ξένον ποιούμενος, τοῦτον ἀπέκτεινας» (Αισχίνη Κατὰ Κτησιφώντος 3.224).

11 «καὶ περὶ τούτων ἐν ἅπασιν Ἀθηναίοις ἐξελεγχθεὶς ὑπ' ἐμοῦ καὶ κληθεὶς ξενοκτόνος, οὐ τὸ ἀσέβημα ἠρνήσω, ἀλλ' ἀπεκρίνω ἐφ' ᾧ ἀνεβόησεν ὁ δῆμος καὶ ὅσοι ξένοι περιέστασαν τὴν ἐκκλησίαν· ἔφησθα γὰρ τοὺς τῆς πόλεως ἄλλας περὶ πλείονος ποιῆσθαι τῆς ξενικῆς τραπέζης.» (Αισχίνη Κατὰ Κτησιφώντος 3.225).

πρέπει να είναι εξισορροπητική και όχι ακυρωτική. Από διαφορετική αφετηρία, αυτή η πρόταση είναι κοντά στη «μεικτή κρατικοκεντρική κοσμοπολίτικη αντίληψη» για καθήκοντα –αν και στη συσχετιστική εναλλακτική θα είναι υποχρεώσεις– εξωπολιτικά απέναντι σε όλους τους ανθρώπους και ενδοπολιτικά απέναντι στους συμπατριώτες μας, όπως υποστηρίζει ο Παπαγεωργίου (2017· βλ. στην παρούσα έκδοση).

Συμπεράσματα

Η δεσπόζουσα κανονιστική επιχειρηματολογία για τη φιλοξενία των προσφύγων είναι καντιανού τύπου (πρβλ. Bertram, 2018· Παπαγεωργίου, 2017· Κουκουζέλης στην παρούσα έκδοση) προτάσσοντας την αρχή του σεβασμού της αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων των προσφύγων ως έλλογων μελών του βασιλείου των σκοπών. Η περιήγησή μας στις αρχαιοελληνικές θεωρίες φιλοξενίας ανασυγκροτεί μια εναλλακτική συσχετιστική θεώρηση που, παρά τις αδυναμίες της ως προς την εξάρτησή της από τις αξίες του αγαθού που δημιουργούν οι σχέσεις κοινωνίας των ατόμων, παρέχει πιο απτά κίνητρα δράσης.

Αντί για την καντιανή θέση για την κοινή έλλογη ικανότητα η περιήγησή μας στον αρχαιοελληνικό στοχασμό ανέδειξε την εύλογη ικανότητα των ατόμων να αντιληφθούν, από τη μία, ότι μπορούν να βρεθούν και αυτοί στη θέση του ικέτη ξένου που αναζητά φιλοξενία και, από την άλλη, ότι ο θεσμός της ξενίας μπορεί να εξασφαλίσει ένα δίκτυο ασφαλείας και ανταποδοτικής αλληλοκάλυψης· μια τέτοια συσχετιστική θεώρηση παρέχει ισχυρά μεροληπτικά κίνητρα αξιών σε σχέση με τα αμερόληπτα καθήκοντα αρχών. Επιπλέον, δεν προϋποτίθεται ο κοινός κώδικας αξιών μιας συγκεκριμένης κοινωνίας ή πολιτισμού (κίνδυνος που εγείρει ο Κουκουζέλης στην παρούσα έκδοση) αφού η ξενία συγκροτείται περιστασιακά μέσα από τις μεροληπτικές σχέσεις των ατόμων· αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι η περιστασιακότητα οδηγεί σε σχετικισμό, αφού οι αξίες της ξενίας που εκδηλώνονται σε κάθε περίπτωση είναι εκφάνσεις της εύλογης κοινής λογικής και της φρονησιακής προστασίας του ατόμου. Το προφανές πρόβλημα της έλλειψης καθολικής ισχύος όταν τα συμβαλλόμενα μέρη δεν έχουν κοινή ιστορία, μπορεί να αντιμετωπιστεί από τους φρονησιακούς λόγους που έχουν τα άτομα να δημιουργήσουν νέες σχέσεις ξενίας όποτε οι συνθήκες το επιτρέψουν διευρύνοντας έτσι το δίκτυο σχέσεων και παρέχοντας μεγαλύτερη ασφάλεια στον τωρινό οικοδεσπότη από κινδύνους του μέλλοντος.

Από την άλλη, η αριστοτελική ξενική *φιλία* διατηρεί το στοιχείο της αμοιβαιότητας ακόμα και σε περιπτώσεις άνισης ή ανόμοιας ανταπόδοσης. Το πρόβλημα εντοπίζεται στη φιλοξενία ως έκφραση της μεγαλοψυχίας αφού θα συνεπαγόταν ιεραρχήσεις όπως αυτή της ρωμαϊκής Στοάς, όπου οι Ρωμαίοι πολίτες έχουν πλεο-

νεκτική θέση σε σχέση με τους υπόλοιπους κοσμοπολίτες. Η γεφύρωση αυτής της ιεράρχησης με αναφορά στη μεγαλοψυχία μπορεί να επιφέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα της φιλοξενίας, αλλά απαξιώνει τον αδύνατο ικέτη που καταντά έρμαιο της μεγαλοψυχίας του ισχυρού οικοδεσπότη, ενώ η ανισότητα είναι συστημική αφού, αντί για την εγγενή ισότητα της ανθρώπινης ταυτότητας, πριμοδοτείται η τυχαίοτητα της ρωμαϊκής πολιτικής ταυτότητας. Απέναντι στη συστημική ανισότητα της ρωμαϊκής Στοάς, η φιλανθρωπία που περιγράφει ο Δίων Χρυσόστομος στη φιλόξενη συμπεριφορά των φτωχών ψαράδων της Εύβοιας αναδεικνύει το καθολικό καθήκον αλτρουιστικής φιλοξενίας που λαμβάνει ηρωικές διαστάσεις αν λάβουμε υπόψη ότι γίνεται με πενιχρά μέσα. Αυτή η φιλάνθρωπη φιλοξενία παρέχει κίνητρα εργαλειακά (επένδυση σε ένα αμοιβαίο δίκτυο προστασίας) και εγγενή (αντιμετώπιση του άλλου ως φορέα εγγενούς και αδιαμφισβήτητης αξίας που επιβάλλει τον σεβασμό του) που θα επιτρέψουν τη δημιουργία της κοινοπολιτείας ή κοσμοπολιτείας της φιλοξενίας θεμελιωμένης, όμως, στην απτή συσχετιστική ιστορία των συμβαλλομένων μελών και όχι σε αφηρημένες δικαιολογήσεις (πρβλ. Παπαγεωργίου 2017 και την έννοια του «ήπιου κοσμοπολιτισμού» που συζητά ο Παπαγεωργίου στο άρθρο του στην παρούσα έκδοση στην υποσημείωση 6).

Το στρατόπεδο προσφύγων δεν είναι φιλοξενία

Στις πρόσφατες προσφυγικές κρίσεις παρατηρούμε μεγάλη αντίσταση στις χώρες υποδοχής, χωρίς να αρνούνται –τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο– τα δικαιώματα των προσφύγων. Τόσο οι κυβερνήσεις όσο και τα άτομα δικαιολογούν την εχθρική στάση απέναντι στους πρόσφυγες υποστηρίζοντας ότι δεν μπορούν να υποστηρίξουν τις μεγάλες ροές στην περιφέρεια και γι' αυτό απαιτούν από τις χώρες του πυρήνα να αναλάβουν μέρος του βάρους.¹² Καίτοι το αίτημα για την ακριβοδίκαιη κατανομή των προσφύγων στις διάφορες χώρες είναι εύλογο, η ρητορική που δημιουργεί δεν σέβεται την αξιοπρέπεια των προσφύγων παρουσιάζοντάς τους ως βάρος και πρόβλημα για τις περιοχές υποδοχής. Αυτή η αναξιοπρεπής αντίληψη γρήγορα επεκτείνεται και στα στρατόπεδα φιλοξενίας των προσφύγων αφού η αρνητική αντιμετώπιση των «οικοδεσποτών» διαχέεται από τις τοπικές κοινωνίες υποδοχής στις δομές φιλοξενίας. Τα παραδείγματα από την επικαιρότητα είναι πολλά και επαναλαμβανόμενα, από τη μια πλευρά υποτιμητική, αν όχι εχθρική, στάση των περιοχών υποδοχής, από την άλλη αντίδραση των προσφύγων στην εξαθλιωτική και αναξιοπρεπή «φιλοξενία». Ως εκ τούτου ούτε οι οικοδεσπότες επιθυμούν να φιλοξενήσουν ούτε οι πρόσφυγες να φιλοξενηθούν υπό τέτοιες συνθήκες.

12 Για τη συζήτηση αυτού του θέματος, βλ. Παπαγεωργίου στην παρούσα έκδοση.

Η αντίληψη της φιλοξενίας ως συσχετιστικής υποχρέωσης που θεμελιώνεται στην κοινή ιστορία των ατόμων μάλλον μπορεί να αντιμετωπίσει πιο πειστικά το πρόβλημα που μόλις περιέγραψα, αφού οι συσχετιστικές υποχρεώσεις πιθανόν να προσφέρουν πιο απτά κίνητρα φιλοξενίας του συγκεκριμένου ατόμου σε σχέση με τις αφηρημένες αρχές. Έτσι, ο πρόσφυγας γίνεται ένα πρόσωπο με συγκεκριμένη ιστορία, κακουχίες και ανάγκες, όχι ένας απλός επιθετικός προσδιορισμός. Σκεφτείτε τις τρεις γιαγιάδες της Λέσβου που ο φακός του φωτογράφου Λευτέρη Παρτσάλη συνέλαβε να ταΐζουν ένα μωρό προσφυγόπουλο και να βοηθούν τη μητέρα του. Η φωτογραφία αυτή συγκίνησε και κινητοποίησε ακριβώς επειδή περιγράφει μια αυθεντική ανθρώπινη σχέση εν τη γενέσει της, όχι ένα αφηρημένο καθήκον. Αυτή η βοήθεια, καθώς και ο τρόπος που παρέχεται, είναι η αρχή της σχέσης μεταξύ των τριών γιαγιάδων και του μικρού παιδιού και της μητέρας του. Η εν λόγω σχέση κινητοποιεί, πέρα από τις τρεις γιαγιάδες, την κοινωνία στην οποία αυτές ζουν ώστε ακόμα περισσότερα άτομα να βοηθήσουν άλλους μετανάστες και να δημιουργήσουν νέες σχέσεις, όπως έκαναν οι ίδιες. Αναγνώρισαν στην προσφυγοπούλα με το παιδί τις δικές τους οικογενειακές ιστορίες άφιξης στη Λέσβο μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και διατράνωσαν αυτή την αναγνώριση στα υπόλοιπα μέλη της τοπικής κοινότητας. Η ενσυναίσθηση και συσχέτιση του προσωπικού και οικογενειακού βιώματός τους με την κατάσταση ανάγκης των προσφύγων αποτελεί ισχυρότατο κίνητρο για τα άτομα και αξία κάτω από την οποία εύκολα μπορούν να συστρατευθούν. Σε δεύτερο στάδιο, η κινητοποίηση μιας τέτοιας αξίας μπορεί να εξαπλωθεί σε ολόκληρη την κοινωνία υπενθυμίζοντάς τους τα παρόμοια βιώματα και τις αναμνήσεις τους, ασκώντας έτσι ισχυρότερη πίεση και προς την κυβέρνηση για τη φιλοξενία των προσφύγων, μετατρέποντάς το σε κοινωνικό αίτημα. Προφανώς, δεν αρνούμαι τη σημασία των αρχών δικαιοσύνης (βλ. Κουκουζέλης στην παρούσα έκδοση), αλλά νομίζω ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από την ανθρωπολογική διάκριση μεταξύ των αξιών που παρακινούν τα άτομα για τη διαμόρφωση και υποστήριξη συγκεκριμένων κοινωνικών αιτημάτων και των αρχών που ελέγχουν και εποπτεύουν αμερόληπτα την ορθότητα αυτών των αιτημάτων. Προφανώς, η αρχή της αμοιβαιότητας ελέγχει την ορθότητα της συσχετιστικής υποχρέωσης που διαμορφώνει η κοινωνική αντίληψη του αγαθού, αλλά και παραμένει στον πυρήνα της ηθικής αντίληψης ακόμα και στο στάδιο της διαμόρφωσης της συσχετιστικής υποχρέωσης. Με άλλα λόγια, καίτοι η κανονιστική ισχύ της αρχής του καθήκοντος βοήθειας προς τους μετανάστες από άτομα και κοινωνίες είναι αδιαμφισβήτητη, η υιοθέτησή της ως ισχυρού κινήτρου ηθικής δράσης προϋποθέτει την αναγνώριση της θέσης του μετανάστη ως αδύνατου ικέτη στην οποία θέση θα μπορούσε να βρεθεί και ο δυνατός οικοδεσπότης εξαιτίας της κοινής τους ανθρώπινης κατάστασης.

Μια τέτοια συσχετιστική αντίληψη της φιλοξενίας θα αντιμετώπιζε ως μη φιλοξενία τα στρατόπεδα προσφύγων στο βαθμό που καταφέρνει να αναδείξει τις ομοιότητες στα δεινά της ανθρώπινης κατάστασης και να προκαλέσει την ενσυναίσθηση των μεν για τους δε. Αρκεί να συγκρίνουμε τη «φιλοξενία» του στρατοπέδου προσφύγων, όπου οι πρόσφυγες είναι απρόσωπες οντότητες χωρίς δυνατότητα επικοινωνίας με την κοινωνία υποδοχής, με τη φιλοξενία των Φαιάκων στον Οδυσσέα, ο οποίος γίνεται δεκτός χωρίς προϋποθέσεις και περιορισμούς, λαμβάνει φροντίδα και αναπτύσσει σχέσεις με τους Φαίακες, ενώ όταν είναι έτοιμος να αναχωρήσει λαμβάνει δώρα προσφέροντας ως μοναδικό αντίδωρο το όνομά του. Όταν η φιλοξενία δεν είναι αποτέλεσμα προσωπικής εμπλοκής, αλλά απρόσωπη κυβερνητική πολιτική, η μαζικότητα αφήνει πολλές ατασθαλίες χωρίς κριτική, ενώ όταν απουσιάζει ο ανταποδοτικός χαρακτήρας της φιλοξενίας ατονεί η ευθύνη του ατόμου για τις συνθήκες φιλοξενίας που προσφέρει. Οι πέρα του οφειλόμενου αλτρουιστικές πράξεις μπορούν να εξηγηθούν με αναφορά στην αλληλεγγύη, αλλά (όπως σωστά παρατηρεί ο Παπαγεωργίου στο άρθρο του στην παρούσα έκδοση στην υποσημείωση 12) η επίκλησή της προϋποθέτει την αναγνώρισή της ως συσχετιστικής υποχρέωσης χάρη στην κοινή ιστορία των ατόμων.

Βιβλιογραφία

- Αισχίνης, *Κατά Κτησιφῶντος*
Αριστοτέλης, *Ἠθικά Μεγάλα*
Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*
Δημοσθένης, *Περί Στεφάνου*
Δημοσθένης, *Περί της Παραπρεσβείας*
Δίων Χρυσόστομος, *Εὐβοϊκὸς ἢ Κυνηγός*
Ευριπίδης, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*
Ευριπίδης, *Κύκλωψ*
Ευριπίδης, *Μήδεια*
Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*
Θουκυδίδης *Ἱστορίαι*
Κικέρων, *De Officiis*
Κικέρων, *In Caecilium*
Ξενοφώντας, *Ἑλληνικά*
Ὅμηρος, *Ἰλιάς*

Όμηρος, *Ὀδύσσεια*

Πλάτων, *Κριτίας*

Πολύβιος, *Ἱστορίαι*

Ψευδο-Αριστοτέλης, *Ἀθηναίων Πολιτεία*

Bertram, C. (2018). *Do States Have the Right to Exclude Immigrants?* Κέμπριτζ: Polity Press.

Bolchazy, L.J. (1978). From xenophobia to altruism: Homeric and roman hospitality. *The Ancient World*, 1, σ. 45-64.

— (1993). *Hospitality in antiquity: Livy's concept of its humanizing force*. Σικάγο: Ares Publishers Inc.

Constant, B. (2000). Η ελευθερία των αρχαίων εν συγκρίσει προς εκείνην των νεοτέρων. Στο *Περί Ελευθερίας και Ελευθεριών* (μτφρ. Τ. Δαρβέρη, επιμ. Φ. Παιονίδης) (σ. 33-65). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Donlan, W. (1989). The unequal exchange between Glaucus and Diomedes in light of the Homeric gift-economy. *Phoenix*, 43 (1), σ. 1-15.

Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Κέμπριτζ: Harvard University Press.

— (2010). *Η Αυτοκρατορία του Νόμου* (μτφρ. Θ. Σαμαρτζής). Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία.

Finley, M.I. (1954). *The World of Odysseus*. Νέα Υόρκη: The Viking Press.

Herman, G. (1987). *Ritualised Friendship and the Greek City*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Levy, H.L. (1963). The odyssean suitors and the host-guest relationship. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 94, σ. 145-153.

Παπαγεωργίου, Κ. (2017). *Οι πρόσφυγες και τα καθήκοντά μας απέναντί τους*. Αθήνα: Πόλις.

Reece, S. (1993). *The stranger's welcome: Oral theory and the aesthetics of the Homeric hospitality scene*. Ανν Άρμπορ: University of Michigan Press.

Sahlins, M. (1972). On the sociology of primitive exchange. Στο *Stone Age Economics* (σ. 191-195). Σικάγο: Aldine Atherton Inc.

Webber, A. (1989). The hero tells his name: Formula and variation in the Phaeacian episode of the *Odyssey*. *Transactions of the American Philological Association*, 119, σ. 1-13.

Η φιλοξενία ως τελετουργία: πολιτικές και πρακτικές που διαμορφώνουν το σύστημα υποδοχής μεταναστών στην Ελλάδα από το 2011¹

Ρεγγίνα Μαντανίκα

Εισαγωγή

Ο τρόπος που καθορίζεται το τι αποτελεί κοινό στην κοινότητα, ποιες είναι οι ιεραρχίες της, αλλά και ποιους και ποιες αποκλείει, μπορεί να φανερώσει τους διαφορετικούς βαθμούς ανοχής και ανεκτικότητας που έχει μια κοινωνία απέναντι στην πρόκληση του ξένου. Το εν λόγω κεφάλαιο σκοπεύει να αναλύσει τους τρόπους με τους οποίους γίνεται η υποδοχή της μετανάστευσης στην Ελλάδα. Η υποδοχή ως υπό διαμόρφωση σύστημα θα αναλυθεί μέσα από το πρίσμα της φιλοξενίας ως τελετουργίας, για να αναδείξει τις διαδικασίες που αντανακλούν το βαθμό (μη) ανοιχτότητας ενός συνόρου (Ελλάδα), και κατ' επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.).

Η υποδοχή ως μέρος του συστήματος διαχείρισης της μετανάστευσης στην Ελλάδα δημιουργείται σταδιακά μέσα από διάφορες ανεπίσημες, ημιεπίσημες και επίσημες πρακτικές. Με την πάροδο των χρόνων γίνεται το πεδίο δράσης ποικίλων φορέων με διαφορετικές δικαιοδοσίες και παρεμβάσεις διαφορετικής κλίμακας ο καθένας τους. Από το 2016 η Ελλάδα φαινομενικά αλλάζει από τόπο διέλευσης σε τόπο παρατεταμένης διαμονής (Amnesty International, 2018· Oxfam, 2017· Reliefweb, 2016). Σε αυτή την περίοδο, η υποδοχή αποκτάει διαφορετικά επίπεδα

1 Το παρόν κείμενο συντάχθηκε στο πλαίσιο της μεταδιδακτορικής έρευνας στο τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Η υλοποίηση της μεταδιδακτορικής έρευνας/εργασίας συγχρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΜΕΤΑΔΙΔΑΚΤΟΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ/ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΩΝ - Β' κύκλος» (MIS 5033021) που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ).

δράσης τα οποία εκτυλίσσονται ανάμεσα σε αυτό που ονομάζεται πρώτη υποδοχή και στις μετέπειτα διαδικασίες οι οποίες, μολονότι δεν έχουν επίσημη ονομασία ούτε οροθετούνται θεσμικά ως κάτι ξεχωριστό, συχνά ονομάζονται δευτερεύουσα ή δεύτερη υποδοχή. Πρόκειται για επίσημες διαδικασίες του κράτους που απαντούν στη νεοεισερχόμενη μετανάστευση και έχουν στόχο να τη ρυθμίσουν. Αυτή η στροφή στο σύστημα υποδοχής σχετίζεται με τη δημιουργία ενός ενδιάμεσου χώρου, ο οποίος καλύπτει την απόσταση ανάμεσα στο πώς επιτελείται η ρύθμιση της μεταναστευτικής κινητικότητας από τις διαδικασίες της πρώτης υποδοχής έως αυτές που αφορούν μια μακροπρόθεσμη παραμονή των μεταναστών και μεταναστριών στην ελληνική επικράτεια (βλ. Βλαστού-Δημοπούλου κ.ά. στην παρούσα έκδοση).

Αυτή η στροφή είναι φαινομενικά καινούρια, και αυτό γιατί η συνθήκη παρατεταμένης διαμονής χαρακτηρίζει τη νεοεισερχόμενη μετανάστευση στην Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990 (Μαντανίκα, υπό έκδοση). Πρόκειται όμως για μια εποχή όπου το σύστημα υποδοχής ανασχηματίζει τις δομές του κράτους σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι στο παρελθόν. Για το λόγο αυτό το παρόν κεφάλαιο αναλύει την υποδοχή από τη στιγμή που αρχίζει να διαμορφώνεται ως σύστημα, δηλαδή από το 2011. Στηριζόμενη στην προσέγγιση της φιλοξενίας του Βουδου, όπου η φιλοξενία προσεγγίζεται μέσα από την πολιτική ανθρωπολογία ως τελετουργία, η υποδοχή θα αναλυθεί ως μια οικολογία. Δηλαδή ως μια αλληλεπίδραση σχέσεων ανάμεσα σε φορείς, οργανισμούς, θεσμούς αλλά και ανθρώπους που συνθέτουν το σύστημα υποδοχής.

Θα επιχειρηθεί λοιπόν στο παρόν κεφάλαιο μια διερεύνηση της πολιτικής ανθρωπολογίας της φιλοξενίας, όπως εντοπίζεται στις διάφορες φάσεις του συστήματος υποδοχής: η πρώτη φάση ξεκινάει το 2011 όπου η υποδοχή διαμορφώνεται ως ένα σύστημα διαχείρισης της φιλοξενίας· η δεύτερη φάση ξεκινάει το 2015, όπου σταδιακά η υποδοχή εξελίσσεται σε ένα πολύπλευρο σύστημα διακυβέρνησης της μεταναστευτικής μετακίνησης και εγκατάστασης. Αυτή η προσέγγιση αναδεικνύει πού μετατοπίζεται κάθε φορά το διακύβευμα της οικολογίας της υποδοχής, με τι όρους, ποιους και πώς περικλείει και αποκλείει. Στη συνέχεια, αφού δούμε πώς προσλαμβάνεται η υποδοχή ως έννοια, θα γίνει μια θεωρητική παρουσίαση του πώς προσεγγίζεται η φιλοξενία ως τελετουργία για να περάσουμε μετά στις διάφορες φάσεις της υποδοχής. Στόχος του εν λόγω κεφαλαίου είναι να δει τη φιλοξενία μέσα από τις περιπέτειες της υποδοχής, αλλά και την υποδοχή ως μέρος της τελετουργίας της φιλοξενίας.

Υποδοχή

Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η υποδοχή είναι ένας όρος ομπρέλα, που

περιγράφει πολιτικές και πρακτικές οι οποίες στοχεύουν στον έλεγχο της μεταναστευτικής μετακίνησης, καθώς και στην άμεση ή έμμεση παρεμπόδιση αυτής. Η αναπαραγωγή του συγκεκριμένου όρου στο παρόν κείμενο φαίνεται αρκετά οξύμωρη, ωστόσο βασίζεται σε ένα θεσμικό λεξιλόγιο, με σκοπό να περιγράψει τις πολύπλοκες και ανταγωνιστικές πτυχές των διαδικασιών που συνθέτουν την υποδοχή ως σύστημα και άρα ως θεσμό. Πρόκειται για πρακτικές που δημιουργούν σχέσεις όπου η ασφαλειοποίηση (*securitization*) και ο έλεγχος συνδέονται με την ανθρωπιστική βοήθεια και τη φροντίδα (*care*) (Bigo, 2006· Fassin, 2007· Pallister-Wilkins, 2015· Walters, 2010).

Η υποδοχή πρέπει να ιδωθεί ως μια οικολογία μέσα από την οποία αναδύεται ο διττός χαρακτήρας της διακυβέρνησης που δημιουργείται για να αντιμετωπίσει τις μεταναστευτικές μετακινήσεις μετά τη διέλευσή τους από τα σύνορα μιας χώρας όπως η Ελλάδα ή και μιας ευρύτερης περιοχής όπως η ευρωπαϊκή περιφέρεια. Η οικολογία της υποδοχής, έτσι όπως εξετάζεται εδώ, χαρακτηρίζεται από δύο ευρύτερες διαδικασίες. Η πρώτη είναι μια αξιολογική διαδικασία στη βάση της οποίας καθορίζεται κάθε φορά η διάκριση ανάμεσα σε αυτούς και αυτές που αξίζουν την προστασία και τη μέριμνα του κράτους και των θεσμών και το αντίστροφο (*deserving and non deserving*). Η δεύτερη διαδικασία αναδεικνύει το βαθμό ανεπισημότητας ή παρατυπίας που χαρακτηρίζει γραφειοκρατίες, θεσμικές πολιτικές και πρακτικές που συνδέονται με την υποδοχή.

Η αξιολογική διαδικασία, η οποία κατηγοριοποιεί τα άτομα που μεταναστεύουν ανάμεσα σε όσα αξίζουν και δεν αξίζουν μέριμνα και προστασία, στην ουσία αποτελεί αντανάκλαση του βαθμού ανεκτικότητας που χαρακτηρίζει εποχές και τόπους. Ο βαθμός της ανεκτικότητας επηρεάζεται από τους μετανάστες και τις μετανάστριες, τον τόπο προς τον οποίο κατευθύνονται, καθώς και τη χρονική περίοδο. Η ανεκτικότητα μπορεί να περιορίζεται στην ανοχή της παρουσίας των ατόμων αυτών σε κάποια επικράτεια επιτρέποντας κάποια προσβασιμότητα σε παροχές βασικής φροντίδας με στόχο την απλή επιβίωση. Επίσης μπορεί να αφορά και πιο μακροχρόνιες διαδικασίες συμπερίληψης. Τέτοιες διαδικασίες συμπερίληψης σχετίζονται με την πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές, αλλά και προγράμματα που στοχεύουν στη μακροχρόνια διαμονή όπως είναι η εκπαίδευση, η εργασία κ.ά. Άρα, αυτό που χαρακτηρίζει την υποδοχή είναι η εν λόγω διαδικασία που αξιολογεί και κατηγοριοποιεί κάθε φορά ποιος/α αξίζει και ποιος/α δεν αξίζει. Οι κατηγοριοποιήσεις είναι ρευστές και μεταβάλλονται ανάλογα με την εποχή και το πλαίσιο.

Στην ίδια λογική της υποδοχής ως διαδικασίας κατηγοριοποίησης, ο Fassin εισάγει τη διάκριση που κάνει η Άρεντ, όπου από τη μια πλευρά έχουμε ό,τι εκτείνεται από τη ζωή μέχρι το θάνατο, το οποίο είναι κοινό για όλους τους ανθρώπους

-ζωή με όρους βιολογίας- και από την άλλη έχουμε όσα μπορούμε να διηγηθούμε για τα γεγονότα που συνέβησαν αυτή την περίοδο - ζωή με όρους βιογραφίας (Άρεντ, όπως παρατίθεται από Fassin, 2018). Στη βάση αυτής της διάκρισης, ανατρέχει στην ιστορία για να διαπιστώσει ότι στη δεκαετία του 1990 συντελείται μια στροφή σε σχέση με αυτό που θα λέγαμε ηθική της ζωής (*ethics of life*), μια στροφή που συμπίπτει με την εποχή που «κλείνουν» σταδιακά τα σύνορα των ευρωπαϊκών κρατών-μελών για τη μεταναστευτική μετακίνηση. Με άλλα λόγια, ο Fassin υποστηρίζει ότι από τη δεκαετία του 1990 το ιατρικό πιστοποιητικό ενός προσώπου γίνεται πιο αξιόπιστη πηγή απ' ό,τι η ιστορία του.

Οι Holmes και Castañeda στην ανάλυσή τους προσεγγίζουν και αυτοί τις αξιολογικές διαδικασίες που συνδέονται με την υποδοχή, και οι οποίες έχουν ως κριτήριο τον εξαναγκαστικό εκτοπισμό. Πιο συγκεκριμένα, βλέπουν πως οι διαφορετικές αναπαραστάσεις του πρόσφυγα κατά τη λεγόμενη προσφυγική «κρίση» δείχνουν μια μετατόπιση της ευθύνης για τη μετακίνηση από τις ιστορικές και πολιτικοοικονομικές συγκυρίες στους ίδιους τους εκτοπισμένους (Holmes και Castañeda, 2016). Συντελείται με αυτό τον τρόπο μια υποβάθμιση της μεταναστευτικής μετακίνησης που είναι προϊόν επιλογής καθιστώντας έτσι τους/τις μετανάστες/ριες (σε αντίθεση με τους πρόσφυγες) ανάξιους/ες κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών δικαιωμάτων (στο ίδιο, σ. 17).

Τέλος, ένας άλλος παράγοντας που αναδεικνύει τη ρευστότητα της αξιολογικής διαδικασίας της υποδοχής σχετίζεται με το πώς εφαρμόζονται τελικά αυτές οι διακρίσεις. Σε αυτή τη λογική η Casati (2017) εστιάζει στο καθημερινό και μη θεσμικό πλαίσιο όπου πραγματοποιούνται οι διάφορες συναντήσεις ντόπιων και μεταναστών/ριών και στο πώς οι ντόπιοι/ες επιτελούν τις αξιολογικές αυτές διαδικασίες κατηγοριοποιώντας τους/τις μετανάστες/ριες σύμφωνα με άτυπες, ανεπίσημες ιεραρχίες ή αξίες, που επηρεάζονται από τοπικές ιστορίες, αξίες, συναισθήματα ή και από τυχαία γεγονότα. Το πώς προσδίδουν αξία ή απαξιώνουν σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο αναδεικνύει ότι πολλές φορές οι επίσημες διακρίσεις δεν εφαρμόζονται πάντα με τον τρόπο που έχουν σχεδιαστεί.

Η δεύτερη διαδικασία που διακρίνει την οικολογία της υποδοχής είναι ο ανεπίσημος και παράτυπος χαρακτήρας της, το πώς δηλαδή η κρατική γραφειοκρατία διαμορφώνεται μέσω ακανόνιστων και ανεπίσημων πρακτικών. Η ανάλυση της Ροζάκου σχετικά με τις διαδικασίες μη καταγραφής της ευρωπαϊκής προσφυγικής «κρίσης» και τον τρόπο που αυτή έλαβε χώρα στα νησιά αναδεικνύει πως οι κρατικοί μηχανισμοί μαζί με διεθνείς οργανισμούς και ΜΚΟ κατέγραφαν τους πρόσφυγες μέσα από ανεπίσημες και ακανόνιστες διαδικασίες ώστε να μπορούν να προωθηθούν στην ενδοχώρα. Η Ροζάκου θεωρεί αυτές τις διαδικασίες ένα είδος ακανόνιστης γραφειοκρατίας την οποία προσεγγίζει ως ένα ουσιαστικό στοι-

χείο του κρατικού μηχανισμού, και όχι ως ένδειξη αποτυχίας του κράτους. Μας δείχνει λοιπόν πως οι διαδικασίες της μη καταγραφής δημιουργούν ένα χώρο αμφισβήτησης μεταξύ του κράτους, των εξωκρατικών θεσμών και της κυβέρνησης, καθώς επίσης μεταξύ Ελλάδας και Ευρώπης (Rozakou, 2017: 36).

Οι διαδικασίες αξιολόγησης και ο ανεπίσημος χαρακτήρας της κρατικής γραφειοκρατίας είναι διαδικασίες αλληλένδετες, οι οποίες υπογραμμίζουν τις διαφορετικές πτυχές του τρόπου με τον οποίο λαμβάνει χώρα η υποδοχή σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Είναι προφανές ότι ο αξιολογικός χαρακτήρας της οικολογίας της υποδοχής διαμορφώνει αλλά και διαμορφώνεται από ένα αξιακό σύστημα. Το σύστημα αυτό παράγεται μέσα από μια αμφίδρομη σχέση του τρόπου με τον οποίο σχεδιάζονται οι πολιτικές, του τρόπου που εφαρμόζονται και των στρατηγικών των ίδιων των μεταναστών/ριών κατά τη διάρκεια της διαδρομής ή εγκατάστασής τους. Η παρούσα ανάλυση εστιάζει κυρίως στο σχεδιασμό και την εφαρμογή των πολιτικών και πρακτικών και λιγότερο στις στρατηγικές των μεταναστών/ριών.

Ο τελετουργικός χαρακτήρας της φιλοξενίας

Στη συζήτηση περί φιλοξενίας ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι σχετικές προσεγγίσεις των Ντεριντά, Μπουρντιέ, Λεβινάς και Joseph, μέσα από τις οποίες συνθέτει στη συνέχεια ο Boudou (2012, 2018) μια πολιτική ανθρωπολογία της φιλοξενίας. Η φιλοξενία δηλαδή συνδέεται με την υποδοχή ως έννοια και πρακτική.

Στη συζήτηση αυτή η φιλοξενία προσεγγίζεται μέσα από τη μελέτη της πόλης και πιο συγκεκριμένα γύρω από τις «πόλεις καταφύγια» (*villes refuge*) (Bourdieu, 2002· Derrida, 1997· Levinas, 1982). Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στο γεγονός ότι οι πόλεις γίνονται *de facto* οι πρώτοι φορείς που πρέπει να μεριμνήσουν για τη φροντίδα και την υποστήριξη του μεταναστευτικού πληθυσμού. Ο Ντεριντά βλέπει τη φιλοξενία μέσα σε αυτό το πλαίσιο ως μια δυνατότητα δημιουργίας του πολιτικού μέσα στην πόλη, και συνδέει την πολιτική διάσταση με το γεγονός ότι εκεί μπορεί να αναπτυχθεί ο πειραματισμός και η εφευρετικότητα (Derrida, στο *ίδιο*). Την αστική διάσταση της φιλοξενίας αναλύει και ο Joseph (1998) εστιάζοντας στην υλική διάσταση του δημόσιου χώρου και στον ξένο μέσα σε αυτή.

Ο Joseph ακολουθεί τη σκέψη του Simmel (1994) και συνδέει τη φιλοξενία με αυτό που ονομάζει κοινωνιολογία των συμπεριφορών (*civilités*). Μελετάει κατ' αυτόν τον τρόπο τις καθημερινές συναντήσεις και τις ατομικές διαδικασίες που ενεργοποιούνται ώστε να διαχειριστούν οι άνθρωποι αυτές τις συναντήσεις. Έτσι θεωρεί το δημόσιο χώρο τόπο υποδοχής για τον ξένο εστιάζοντας στο πόσο προσβάσιμος και φιλόξενος είναι. Ο Joseph υποστηρίζει πως πριν γίνουμε πολίτες είμαστε παρακείμενοι (*mitoyens*), συνυπάρχουμε μέσα από μια ιδιότυπη κατάσταση εγγύτητας σε απόσταση (*proximité distante*) που έχουμε με τον ξένο. Και μέσα

από αυτή την κατάσταση μαθαίνουμε να δίνουμε ένα κοινό νόημα στην ιδέα του κόσμου (*la notion du monde*).

Ο Joseph βασίζεται σε αυτό που ο Καντ (2002: 57) αναφέρει ως δικαίωμα στην επίσκεψη, ή αλλιώς δικαίωμα στο να έχουν τα άτομα την ελευθερία να αυτοπροταθούν ως μέλη μιας κοινωνίας (βλ. Κουκουζέλης στην παρούσα έκδοση). Μετατρέπει αυτό το δικαίωμα σε χωρικό καθήκον (*devoir spatial*), σκιαγραφώντας έτσι ένα είδος ηθικής της πόλης. Έτσι κατά τον Joseph η φιλοξενία είναι μια ποιότητα σύμφωνα με την οποία κατανέμεται ένας χώρος. Ως εκ τούτου, η φιλοξενία ενός χώρου μπορεί να αξιολογηθεί με βάση το τι προσφέρει, το πόσο περικλείει αντί να αποκλείει και το ποιους/ες προσκαλεί να πάρουν θέση (Joseph, 1998: 94-96). Η φιλοξενία με αυτούς τους όρους είναι μια κατάσταση όπου η σχέση με τον ξένο αποτελεί ταυτόχρονα σχέση μεταξύ ξένων, η οποία πιθανόν να είναι και συγκρουσιακή. Η επαφή και η συνύπαρξη δεν υπονοούν απαραίτητα τη διάδραση, πόσο μάλλον την καλοδεχόμενη/καλοπροαίρετη (*bienuillante*) διάδραση. Στην ανάλυση του Joseph η φιλοξενία παράγει χώρο κατά μια έννοια, ένα χώρο δημόσιο ο οποίος προσκαλεί (ή όχι) τα άτομα να έρθουν σε διάδραση και να διεκδικήσουν μια θέση (Joseph, στο ίδιο).

Στην ίδια λογική, η φιλοξενία για τον Boudou δεν είναι μια ιδεατή ποιότητα, αλλά μια κατάσταση η οποία συνδέεται με την αναδιοργάνωση ενός κοινωνικού συστήματος το οποίο δέχεται προκλήσεις από κάτι το καινοτόμο (Boudou, 2012: III). Χρησιμοποιεί τις λέξεις ιεροτελεστία, τελετουργία ή τελετή ως περισσότερο ή λιγότερο συνώνυμους όρους που περιγράφουν ένα σύνολο πρακτικών οι οποίες είναι αναγνωρίσιμες και επαναλαμβανόμενες από όσους και όσες συμμετέχουν. Με τους όρους αυτούς διαμορφώνεται το χωροχρονικό πλαίσιο μιας κατάστασης, καθώς και οι δρώντες μέσα σε αυτή. Την κατάσταση τη βλέπει ως ένα γεγονός το οποίο θεωρείται αρκετά προβληματικό (από μια δεδομένη κοινωνία), ώστε να απαιτεί ένα συγκεκριμένο σενάριο δράσης (στο ίδιο).

Η κατάσταση αυτή προϋποθέτει όπως είδαμε και στην ανάλυση του Joseph έναν τρόπο συσχέτισης ο οποίος μπορεί να πάρει το χαρακτήρα της σύγκρουσης. Ωστόσο, ο Boudou διακρίνει στη φιλοξενία ένα χαρακτήρα συναίνεσης. Στις περιπτώσεις που υπάρχει δυσπιστία ανάμεσα στους δρώντες η φιλοξενία αποτελεί προσπάθεια διαχείρισης αυτής της δυσπιστίας. Για το λόγο αυτό δεν μπορεί παρά να είναι προσωρινή.

Ο Boudou παραθέτει σχετικά με τα παραπάνω τον Pitt-Rivers (Boudou, 2012: V), σύμφωνα με τον οποίο ο νόμος της φιλοξενίας επιβάλλει την τάξη μέσω της έκκλησης σε κάτι ιερό, μετατρέπει το άγνωστο σε κάτι γνωστό και αντικαθιστά τη σύγκρουση με την αμοιβαία εκτίμηση/τιμή. Έτσι ο νόμος της φιλοξενίας θέλει από την πλευρά του οικοδεσπότη να επικρατεί η προστασία και ο σεβασμός, και από

την πλευρά του φιλοξενούμενου οι καλοί τρόποι και η ευγνωμοσύνη. Μια τέτοια συνθήκη προσπαθεί να εξαλείψει την αντιπαλότητα, αφού φανερώνει την έλλειψη ισότητας ανάμεσα στον οικοδεσπότη και το φιλοξενούμενο. Η αντιπαλότητα είναι εξ ορισμού ο ανταγωνισμός για το ίδιο πράγμα ή για το ίδιο άτομο. Προϋπόθεση μιας τέτοιας αντιπαλότητας είναι η ισότητα μεταξύ αντιπάλων, κάτι που δεν υπάρχει μεταξύ οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου. Έτσι, η αντιπαλότητα και ο ανταγωνισμός δεν υφίστανται, αφού είναι ήδη προκαθορισμένο ποιος θα νικήσει. Με αυτό τον τρόπο βλέπουμε ότι η τελετουργική φιλοξενία βασίζεται στην «απαγόρευση της ισότητας» (Boudou, 2012: V), η οποία παίρνει τη μορφή μιας αντεστραμμένης ιεραρχίας. Οικοδεσπότης και μετά φιλοξενούμενος, φιλοξενούμενος και μετά οικοδεσπότης (βλ. Πλατανάκης στην παρούσα έκδοση), μια τέτοια διάδραση δεν βασίζεται στην ισότητα μεταξύ δρώντων, αλλά στην αναστρεψιμότητα της σχέσης. Εν ολίγοις, η φιλοξενία αποκτά ένα χαρακτήρα ισότητας μέσω της προοπτικής της αμοιβαιότητας. Ο προσωρινός χαρακτήρας της φιλοξενίας συνδέεται με το χαρακτήρα συναίνεσης, με την αναστρεψιμότητα αυτής της σχέσης ανάμεσα σε οικοδεσπότη και φιλοξενούμενο, αλλά και την προοπτική της αμοιβαιότητας. Μια συνθήκη με τα παραπάνω χαρακτηριστικά δεν μπορεί παρά να είναι προσωρινή (για την προσωρινότητα της φιλοξενίας, βλ. Μαλαμίδης στην παρούσα έκδοση).

Οι διάφορες φάσεις του συστήματος υποδοχής

Η δημιουργία ενός συστήματος υποδοχής

Ο σχεδιασμός του συστήματος υποδοχής στην Ελλάδα ξεκινάει το 2011, εν μέσω μιας περιόδου όπου η χώρα δέχεται σοβαρές κριτικές (από οργανώσεις, κοινωνία των πολιτών, αλλά και από ευρωπαϊκούς θεσμούς) για την αυθαίρετη και συστηματική κράτηση μεταναστών και αιτούντων άσυλο (βλ. Amnesty International, 2010· Human Rights Watch, 2010· ProAsyl, 2009· Triandafyllidou κ.ά., 2014). Η τότε ελληνική κυβέρνηση αντιδρά στις επικρίσεις αυτές με το Νόμο 3907/2011, όπου προβλέπεται η δημιουργία ενός συστήματος για την πρώτη υποδοχή των μεταναστευτικών ροών και με τη δημιουργία των Κέντρων Πρώτης Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΕΠΥ). Ο νόμος είναι απόρροια του Σχεδίου Δράσης για το Άσυλο και τη Μετανάστευση και επιβλήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή λόγω της επικείμενης απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (Triandafyllidou, 2014). Έτσι εισάγεται στη νομοθεσία αλλά και στην πράξη ένα σύστημα διαχείρισης της μετανάστευσης στα σύνορα και σχεδιάζονται ανάλογες υποδομές. Αυτό το σύστημα διαχείρισης προβλέπει (εκείνη την περίοδο) διάφορες διαδικασίες ταυτοποίησης και διαχωρισμού των λεγόμενων μεικτών μεταναστευτικών ροών, τη δημιουργία δομών προσωρινής αλλά και πιο μακρόχρονης κράτησης, καθώς και παροχές

ανθρωπιστικής βοήθειας κατά την άφιξη στα σύνορα. Κάτι που προβάλλεται ως κύριο μέλημα της προσπάθειας διαμόρφωσης του συστήματος υποδοχής αυτής της περιόδου είναι ο διαχωρισμός των διαδικασιών ασύλου από τις υπηρεσίες της αστυνομίας (Triandafyllidou κ.ά., 2014· FIDH, Migreurop, EMHRN, 2014).

Τη συγκεκριμένη περίοδο, η πρώτη υποδοχή εμφανίζεται ως έννοια και παράλληλα ξεκινάει μια προσπάθεια να θεσμοθετηθεί. Η προσπάθεια αυτή έρχεται να απαντήσει στον αποσπασματικό χαρακτήρα της διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών, η οποία βρισκόταν διάσπαρτη στη δικαιοδοσία διαφόρων υπουργείων. Για το λόγο αυτό γίνεται μια πρώτη προσπάθεια αυτήν την περίοδο να συσταθεί η Υπηρεσία Πρώτης Υποδοχής και η Υπηρεσία Ασύλου, ως πολιτικές υπηρεσίες που λειτουργούν ξεχωριστά από την αστυνομία. Ωστόσο, η διάκριση αυτή παραμένει στα χαρτιά αφού και θεσμικά οι δύο υπηρεσίες βρίσκονται υπό την ευθύνη του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη που είναι η ίδια αρμόδια αρχή υπεύθυνη και για την αστυνομία (FIDH, Migreurop, EMHRN, 2014).

Το 2014 η τότε κυβέρνηση αποφασίζει ότι η Υπηρεσία Πρώτης Υποδοχής έπρεπε να επεκτείνει τη δράση της και σε διαδικασίες εκτός της πρώτης υποδοχής, όπως δηλαδή τη δημιουργία δομών που θα στεγάσουν τους/τις νεοεισερχόμενους/ες μέχρι να μετακινηθούν προς την ενδοχώρα. Δημιουργείται έτσι ένα τμήμα μέσα στην Υπηρεσία Πρώτης Υποδοχής το οποίο είναι έτοιμο να ασχοληθεί με αυτές τις διαδικασίες. Τελικά όμως καταλήγει να αναλάβει τη δημιουργία δομών στέγασης για όσους και όσες είχαν αιτηθεί επαναπατρισμό για το διάστημα που χρειάζεται ωςότου βγουν τα απαραίτητα έγγραφα (από συνέντευξη με εκπρόσωπο της Υπηρεσίας Πρώτης Υποδοχής και Ταυτοποίησης, ΥΠΥΤ, 2018).

Σε αυτή την πρώτη περίοδο βλέπουμε ότι σκιαγραφείται η ιδέα ενός νέου συστήματος διαχείρισης και διακυβέρνησης (βλ. Τριανταφυλλίδου στην παρούσα έκδοση), χωρίς να καθιερώνεται επίσημα, αφού στην πράξη συνεχίζουν οι πρακτικές αυθαίρετης κράτησης, η έλλειψη υποδομών για την προστασία, και η έμφαση στους ελέγχους των συνόρων εις βάρος της προστασίας των μεταναστών. Η έμφαση που δίνεται εκείνη την περίοδο σε συγκεκριμένες εκφάνσεις διαχείρισης της μεταναστευτικής κινητικότητας διαφαίνεται στον τρόπο που μοιράζονται τα διάφορα ευρωπαϊκά κονδύλια.² Σε αυτά η μεγαλύτερη χρηματοδότηση για την

2 Το χρηματοδοτικό πρόγραμμα που έτρεχε την περίοδο αυτή είναι το Solidarity and Management of Migration Flows (SOLID). Αυτό αποτελείται από τα εξής ευρωπαϊκά ταμεία: Α) το Ταμείο Εξωτερικών Συνόρων (EBF). Θεσπίστηκε με στόχο την προστασία και τη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων της Ε.Ε., με έμφαση στην αποτελεσματική οργάνωση των ελέγχων και τη διαχείριση των ροών από-μων, την ομοίμορφη εφαρμογή της νομοθεσίας της Ε.Ε. από τους συνοριοφύλακες και τη βελτίωση των προξενικών υπηρεσιών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018). Β) Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επιστροφών (RF). Έχει ως στόχο την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης διαχείρισης των επιστροφών και την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών, την παροχή βοήθειας με την εφαρμογή των επιχειρήσεων

Ελλάδα προερχόταν για αντίστοιχες δράσεις από το EBF, αμέσως μετά από το RF, ακολουθούσε το ERF και τελευταία ερχόταν η χρηματοδότηση από το EIF. Σε αυτήν την περίοδο οι διαχειριστικές αρχές των κονδυλίων –αλλά και οι υπεύθυνες αρχές για το σχεδιασμό και την υλοποίηση των δράσεων που σχετίζονταν με τη μεταναστευτική κινητικότητα– ήταν κατά κύριο λόγο οι διάφοροι κρατικοί φορείς, σε συνεργασία με εθνικές ΜΚΟ. Επιπλέον η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR) είχε ένα χαρακτήρα συμβουλευτικό και ενισχυτικό ως προς τις υλικές υποδομές, ο ρόλος του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ) περιοριζόταν στον οικειοθελή επαναπατρισμό, και τέλος στο κομμάτι του ελέγχου σημαντικό ρόλο έπαιζε ο FRONTEX,³ ως αυτόνομος ευρωπαϊκός οργανισμός.

Συνοπτικά θα λέγαμε ότι σε αυτή την πρώτη φάση, που μπορούμε να ονομάσουμε περίοδο σύστασης του συστήματος υποδοχής, η έμφαση δίνεται: α) στον έλεγχο των συνόρων και την ασφαλιεποίηση (*securitisation*), β) στις διαδικασίες της πρώτης υποδοχής που έχουν στόχο να διαχωρίζουν τις επονομαζόμενες μεικτές μεταναστευτικές ροές (ανάμεσα σε όσες και όσους έχουν πρόσβαση στο άσυλο και στις/στους υπόλοιπες/υπόλοιπους που δεν έχουν), γ) στην παρατεταμένη κράτηση με απώτερο στόχο τις επιστροφές είτε σε τρίτες χώρες είτε σε χώρες διέλευσης.

Η εξέλιξη της υποδοχής – 2015

Το 2015 η Ανατολική Μεσόγειος γίνεται η κύρια οδός της μεταναστευτικής κίνησης προς την Ευρώπη. Οι αφίξεις στην Ελλάδα έφτασαν σε πρωτοφανή νούμερα και στην πλειονότητά τους έλαβαν χώρα από τα θαλάσσια σύνορα (και πιο συγκεκριμένα τα νησιά του Βορείου Αιγαίου). Το 2015 συμβολίζει την αφετηρία μιας περιόδου που γίνεται γνωστή ως προσφυγική «κρίση» και λαμβάνει το χαρα-

επιστροφής στις χώρες καταγωγής και την παροχή πληροφοριών στους επιστρέφοντες για τις σχετικές διαδικασίες. Επεδίωκε επίσης την ενθάρρυνση της εκούσιας επιστροφής έναντι της αναγκαστικής (στο ίδιο). Γ) Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσφύγων (ERF). Στήριξε τα κράτη-μέλη όσον αφορά την υποδοχή των αιτούντων άσυλο και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας, λαμβάνοντας υπόψη τη νομοθεσία της Ε.Ε. που αφορά το Κοινό Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασύλου (ΚΕΣΑ) (στο ίδιο). Δ) Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Ένταξης Υπηκόων Τρίτων Χωρών (EIF). Αποσκοπούσε στο να συνδράμει τα κράτη-μέλη προκειμένου να μπορούν οι υπήκοοι τρίτων χωρών με διαφορετικό υπόβαθρο να πληρούν τους όρους διαμονής και να διευκολύνουν την ένταξή τους στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, με έμφαση σε εκείνους που είχαν αφιχθεί πρόσφατα στη χώρα (στο ίδιο). Όλες οι παραπάνω πληροφορίες αντλούνται από την έκθεση του τότε Ειδικού Εισηγητή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Μεταναστών, Francois Crépeau, μετά την επίσκεψή του στην Ελλάδα την περίοδο Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 2012 (UN Human Rights Council, 2013).

3 Για περισσότερα βλ. ιστοσελίδα του FRONTEX, https://europa.eu/european-union/abouteu/agencies/frontex_el

κτήρα μιας επείγουσας κατάστασης. Στην πραγματικότητα όμως, τόσο η μαζική διαφυγή ανθρώπων από εμπόλεμες καταστάσεις, όσο και οι «μεικτές μεταναστευτικές ροές» δεν είναι φαινόμενα πρωτοφανή στην Ελλάδα αλλά ούτε και στην Ευρώπη.⁴ Η ιδιαιτερότητα της περιόδου αυτής πρέπει να αναζητηθεί στη γεωπολιτική συγκυρία, στη μεγάλη κλίμακα μετακίνηση ανθρώπων που χρησιμοποιούν πολύ περιορισμένες διόδους, και κυρίως στην αμηχανία της Ευρώπης συνολικά να αντιμετωπίσει αυτή την κατάσταση σχεδιάζοντας πιο μακροπρόθεσμες πολιτικές. Σύμφωνα με την πρόσφατη βιβλιογραφία η περίοδος αυτή δεν συνιστά μια κρίση, αλλά μια κατάσταση απόλυτα προβλέψιμη, ή μια δυσάρεστη μη-έκπληξη (Christodoulou κ.ά., 2016· Crawley, 2016).

Στη συγκεκριμένη ανάλυση το 2015 συνιστά μια χρονιά που σηματοδοτεί εξελίξεις στο σύστημα υποδοχής. Ωστόσο η ανάλυση που προτείνεται κινείται στην ίδια λογική με την παραπάνω βιβλιογραφία και δεν ταυτίζει τις εξελίξεις αυτές με το μέρος μιας κρίσης. Σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, βλέπουμε ότι αυτή η μεγάλης κλίμακας άφιξη μεταναστών, οδήγησε στη δημιουργία καινούριων υπηρεσιών ή στην επέκταση ήδη υπάρχουσών σε καινούριες περιοχές και τομείς, απαντώντας στις ανάγκες της συγκεκριμένης μετανάστευσης. Πρόκειται για υπηρεσίες που ξεκινούν από την ανθρωπιστική βοήθεια στα σύνορα, τη διαδικασία ταυτοποίησης, οι οποίες έπειτα επεκτείνονται –ανάμεσα σε άλλα και– σε πρακτικές προσωρινής στέγασης σε δομές στην ενδοχώρα. Παρατηρείται με αυτό τον τρόπο η δημιουργία ενός πολύπλευρου συστήματος υποδοχής, το οποίο στην ουσία αποτελεί ένα πολύπλευρο σύστημα διακυβέρνησης της μετανάστευσης αυτής της περιόδου.

Το σύστημα υποδοχής όπως εξελίσσεται από το 2015 και έπειτα έχει δύο διαφορετικά στάδια: την πρώτη και τη μετέπειτα (δεύτερη) υποδοχή. Η πρώτη υποδοχή αφορά τις διαδικασίες που γίνονται κατά την άφιξη των μεταναστών στις συνοριακές περιοχές και είναι αυτές που περιγράφηκαν πιο πάνω. Η μετέπειτα υποδοχή αφορά τις διάφορες πρακτικές και διαδικασίες που γίνονται σε ένα μετέπειτα στάδιο όπως η στέγαση, η προετοιμασία για το άσυλο, η προστασία κ.ά. Τα δύο αυτά στάδια της υποδοχής μπορεί και να συγχέονται ανάλογα με τον τόπο και το πλαίσιο, όπως θα φανεί και στη συνέχεια.

Το διάστημα αυτό σηματοδοτεί μια περίοδο όπου ο δημοσιονομικός και διοικητικός μηχανισμός της Ελλάδας δέχεται διάφορες προκλήσεις και καλείται να προσαρμοστεί σε πλαίσια συνεργασίας και ελέγχου που ξεπερνούν το εθνικό και κρατικό πλαίσιο. Τα διάφορα ευρωπαϊκά ταμεία που ενεργοποιούνται επηρεάζουν ένα ολόκληρο σύστημα φορέων οι οποίοι καλούνται να τα διαχειριστούν και να

4 Βλ. ενδεικτικά τις εκθέσεις της πλατφόρμας AIDA ανά χρονολογία για την Ελλάδα <https://asylumineurope.org/reports/country/greece/>, αλλά και για άλλες ευρωπαϊκές χώρες <https://asylumineurope.org/reports/>

χρηματοδοτήσουν αντίστοιχες δράσεις. Οι χρηματοδοτήσεις αυτές έχουν το χαρακτήρα της έκτακτης ανάγκης και παρέμβασης και διοχετεύονται μέσω διεθνών φορέων, όπως είναι η UNHCR, σε συνεργασία με ΜΚΟ και το κράτος (για το πώς γίνεται η διοχέτευση των χρηματοδοτήσεων από το 2014 και έπειτα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αλλά με έμφαση σε Ελλάδα και Ιταλία, βλ. Bartolini κ.ά., 2020). Κατά συνέπεια, στη διαχείριση της υποδοχής σημαντικό ρόλο αρχίζουν και παίζουν από το 2015 και έπειτα, διεθνείς οργανισμοί, μικρές και μεγάλες ΜΚΟ, και δομές αλληλεγγύης που λειτουργούν παράλληλα (μαζί ή και χώρια) με κρατικούς μηχανισμούς (για μια πιο εκτενή ανάλυση αυτής της πτυχής βλ. Κοτρωνάκη, Σερντεδάκης και Αλεξανδριδής στην παρούσα έκδοση). Άρα ο χώρος της υποδοχής αποκτάει τα χαρακτηριστικά μιας δομής με διαφορετικής κλίμακας παρεμβάσεις που έχει ταυτόχρονα χαρακτήρα κρατικό, διακρατικό και εξωκρατικό.

Κομβικό ρόλο στο χώρο υποδοχής παίζουν τα λεγόμενα hotspots αφού μαζί με αυτά, θεσμοθετείται με έναν τρόπο η πρώτη υποδοχή ως αφετηρία του συγκεκριμένου χώρου. Η προσέγγιση των hotspots βασίζεται στη λογική θεσμοποίησης και κανονικοποίησης πρακτικών που προϋπήρχαν ήδη από το 2011, όπως είδαμε πιο πάνω. Το 2015, τα hotspots συστήνονται σε Ιταλία και Ελλάδα από όργανα της Ε.Ε. ως ένας μηχανισμός βοήθειας σε επιχειρησιακό επίπεδο, καθώς οι δύο χώρες δέχθηκαν την πλειονότητα της μετανάστευσης προς την Ε.Ε. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της λογικής των hotspots, μηχανισμοί που προϋπήρχαν –όπως είναι η ταυτοποίηση και η καταγραφή των δαχτυλικών αποτυπωμάτων των νεοεισερχόμενων μεταναστών και ο διαχωρισμός τους σε επιλέξιμους και επιλέξιμες για να μπουν στο σύστημα ασύλου και το αντίθετο– επιτελούνται πλέον μέσα σε ένα πλαίσιο συνεργασίας φορέων και γίνονται βασικές υποχρεώσεις για την Ιταλία και την Ελλάδα (ECRE, 2016).

Παράλληλα με τη λογική των hotspots τα κράτη αυτά δεσμεύονται να εφαρμόσουν ένα σύστημα μετεγκατάστασης προσφύγων (βλ. Χαλκιά και Γιουζέπας, στην παρούσα έκδοση) καθώς και διαδικασίες επιστροφής σε τρίτες ή ενδιάμεσες χώρες.⁵ Μαζί με τις υποχρεώσεις και τις δεσμεύσεις αυτές έρχονται στην Ελλάδα και διάφοροι ευρωπαϊκοί οργανισμοί, οι οποίοι αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στο σύστημα υποδοχής. Η λογική των hotspots στην ουσία έστησε ένα πλαίσιο συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO), του FRONTEX, του Οργανισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Συνεργασία στον Τομέα της Επιβολής του Νόμου (EUROPOL) και της Μονάδας Δικαστικής Συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUROJUST) με τις ελληνικές αρχές (Greek Council for Refugees, 2018: 24). Βλέπουμε εδώ ότι η λογική των hotspots αποτελεί μια

5 EU Commission 'The hotspot approach to managing migration flows'. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556942/IPOL_STU\(2016\)556942_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556942/IPOL_STU(2016)556942_EN.pdf)

ευρωπαϊκή πρωτοβουλία για τον καθορισμό μιας συγκεκριμένης μορφής διακυβέρνησης η οποία αφορά συγκεκριμένους συνοριακούς τόπους όπου καταφθάνουν μετανάστες, στα λεγόμενα κράτη-μέλη που βρίσκονται στην πρώτη γραμμή (Ελλάδα και Ιταλία). Η λογική των hotspots δεν μπορεί να ιδωθεί σαν μια πολιτική, μια πρακτική ή ένας τόπος. Ωστόσο, είναι μια λογική η οποία δημιουργεί πολιτικές και πρακτικές και παράγει τόπους επηρεάζοντας τοπικές γεωγραφίες (Vradis κ.ά., 2018).

Ο νόμος που ορίζει στην Ελλάδα τη λογική των hotspots είναι ο 4375/2016. Ενδιαφέρον εδώ έχει ότι με αυτόν το νόμο μετονομάζεται και η Υπηρεσία Πρώτης Υποδοχής, σε Υπηρεσία Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΥΠΥΤ). Δημιουργούνται παράλληλα και τα αντίστοιχα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ), στα οποία μεταφέρονται οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες και οι νεοεισερχόμενες μετανάστριες, ώστε να περάσουν από τις διάφορες διαδικασίες της πρώτης υποδοχής. Εκείνο που αλλάζει με τη λογική των hotspots είναι ότι η πρώτη υποδοχή (των υπηκόων τρίτων χωρών) θεσπίζεται ως υποχρέωση στην πράξη (γιατί είναι ήδη θεσμοθετημένη ως υποχρέωση από το 2013 με το Reception Conditions Directive) τόσο για αυτούς και αυτές που εισέρχονται στα ελληνικά σύνορα, όσο και για το κράτος. Επιπλέον θεσπίζεται η ανάθεση υπηρεσιών που σχετίζονται με τον έλεγχο των συνόρων, την πρώτη υποδοχή και τη διαχείριση της μεταναστευτικής κινητικότητας εντός συνόρων από κρατικά θεσμικά όργανα σε εξωκρατικούς ευρωπαϊκούς θεσμούς, διεθνείς οργανισμούς και ΜΚΟ. Οι συνεργασίες αυτές δεν είναι πρωτοφανείς, εκείνο που αλλάζει είναι ότι οι εξωκρατικοί θεσμοί αποκτούν ενεργό και κομβικό πλέον ρόλο, με τακτική παρουσία και παροχή υπηρεσιών μέσα στις διάφορες δομές που «στεγάζουν» την υποδοχή. Ως εκ τούτου, τα ΚΥΤ αποτελούν κόμβους αλληλεπίδρασης διεθνών θεσμών, εθνικών και τοπικών αρχών, διεθνών, εθνικών και τοπικών ΜΚΟ.

Η ΥΠΥΤ είναι υπεύθυνη επίσης για τη λειτουργία των λεγόμενων προσφυγικών καταυλισμών (*camp*s) που βρίσκονται στην Αττική, αλλά και στην ενδοχώρα. Θα επανέλθουμε στη συνέχεια στην τυπολογία και τα χαρακτηριστικά τους. Σε αυτό το σημείο μας ενδιαφέρει ότι η ΥΠΥΤ αρχίζει και έχει αρμοδιότητες και για διαδικασίες που αφορούν την υποδοχή σε ένα μετέπειτα στάδιο (δεύτερη υποδοχή), άρα είναι κεντρική στο σχεδιασμό και την υλοποίηση παρεμβάσεων που λαμβάνουν χώρα στο χώρο της υποδοχής.

Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι βασικές εξελίξεις που δημιουργούν μια συνθήκη υποδοχής πολλαπλών ταχυτήτων. Οι εξελίξεις αυτές συμβαίνουν σχεδόν ταυτόχρονα οπότε τα διαφορετικά στάδια δεν είναι τόσο χρονολογικά, όσο ενδεικτικά των μεταλλάξεων που συμβαίνουν στο χώρο της υποδοχής. Έτσι σε ένα πρώτο στάδιο το κλείσιμο της Βαλκανικής Οδού προκαλεί διαφορε-

τικές παρεμβάσεις στην ενδοχώρα θεσμοθετώντας με έναν τρόπο διαφορετικές εκφάνσεις της δεύτερης υποδοχής. Σε ένα δεύτερο στάδιο η Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας και ο εγκλωβισμός των μεταναστών/ριών στα νησιά κάνει τα όρια μεταξύ πρώτης και δεύτερης υποδοχής δυσδιάκριτα και δημιουργεί μια διαφορετική δευτερεύουσα υποδοχή στα νησιά απ' ό,τι στην ενδοχώρα.

Υποδοχή πολλών ταχυτήτων

Τον Φεβρουάριο του 2016 το κλείσιμο της Βαλκανικής Οδού έρχεται να ξεκινήσει ένα συνεχές στο κομμάτι της *de facto* διαμονής χιλιάδων μεταναστών/ριών, καθώς και στο κομμάτι της μετέπειτα υποδοχής. Το εν λόγω συνεχές θα συμπληρωθεί όπως θα δούμε στη συνέχεια με την Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας. Πιο συγκεκριμένα, τον Φεβρουάριο του 2016 ξεκινάει από τη Σλοβενία ένας αυθαίρετος αποκλεισμός στην κινητικότητα των μεταναστών/ριών ανάλογα με την εθνικότητα. Αυτό προκαλεί αλυσιδωτές αντιδράσεις στα προηγούμενα σύνορα και έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν αδιέξοδα σε συγκεκριμένες συνοριακές περιοχές. Μια τέτοια περίπτωση είναι και η περιοχή της Ειδομένης. Το συγκεκριμένο σύνορο κλείνει σταδιακά. Στην αρχή μπορούν να διέλθουν άτομα συριακής, ιρακινής και αφγανικής καταγωγής, έπειτα μόνο συριακής και από τις αρχές του 2016 κανένας. Παράλληλα στη Βαλκανική Οδό, αρχίζουν οι επιστροφές από χώρες όπως η Αυστρία. Έτσι παρατηρείται μια αντίστροφη Βαλκανική Οδός όπου μετανάστες και μετανάστριες και ανάμεσά τους οικογένειες με παιδιά βίαια απελαύνονται από την Αυστρία προς τη Σλοβενία, από εκεί στην Κροατία και φτάνουν ως την Ελλάδα (Christodoulou κ.ά., 2016).

Αυτή η αντεστραμμένη πορεία πιέζει την τότε ελληνική κυβέρνηση στο να δοθούν άμεσες λύσεις με την τελευταία να σχεδιάζει ένα πλάνο δράσης έκτακτης ανάγκης για τη στέγαση αρχικά 100.000 προσφύγων και μεταναστών (50.000 σε κέντρα υποδοχής και 50.000 σε ξενοδοχεία ή άλλες υποδομές κοντά σε πόλεις).⁶ Παράλληλα οι μετανάστες και μετανάστριες, ΜΚΟ, εθελοντές και εθελόντριες, καθώς επίσης οι ακτιβιστές και οι ακτιβίστριες δημιουργούν ένα ανεπίσημο πλέγμα μετέπειτα υποδοχής με διάφορους τρόπους κυρίως στην Αθήνα, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Αυτή την περίοδο η υποδοχή επεκτείνεται με γρήγορους ρυθμούς στην ενδοχώρα και αποκτά ένα χαρακτήρα πολλαπλών ταχυτήτων: ΚΥΤ, δομές μαζικής στέγασης όπως προσφυγικοί καταυλισμοί (*campes*), ξενοδοχεία, διαμερίσματα

6 in.gr, 1.3.2016, Σχέδιο έκτακτης ανάγκης για φιλοξενία 100.000 προσφύγων στην Ελλάδα. <https://www.in.gr/2016/03/01/greece/sxedio-ektaktis-anagkis-gia-filoksenia-100-000-prosfigwn-stin-ellada/>

κ.ά. Όπως παρατηρούν οι Belavilas και Prentou (2016) δημιουργήθηκαν σε όλη τη χώρα εκατοντάδες διαφορετικά hotspots, σημεία διάσωσης, ανοιχτές δομές, οργανωμένοι ξενώνες κ.λπ. Το κύριο δίκτυο στέγασης άρχισε να εκτείνεται από τα νησιά ως τη Βόρεια Ελλάδα και να μετράει περισσότερες από 50 δομές στέγασης. Μερικές από αυτές τις δομές είχαν δημιουργηθεί από τον ίδιο τον κόσμο που τις κατοικεί, άλλες από εθελοντές και ΜΚΟ, άλλες από το στρατό ή από δημοτικές αρχές. Βρίσκονται μέσα ή κοντά σε πόλεις, ή και στη μέση του πουθενά και η δημιουργία αλλά και η εξέλιξή τους ακολούθησαν την εξέλιξη της μεταναστευτικής κινητικότητας (Belavilas και Prentou, 2016: 3).

Οι άτυπες δομές της πρώτης γραμμής που αποτέλεσαν άμεση απάντηση στις μεγάλες αφίξεις στα νησιά το 2015, άνοιξαν το δρόμο για τη δημιουργία της λεγόμενης δεύτερης ή μετέπειτα υποδοχής. Σταδιακά η δεύτερη υποδοχή δημιουργεί ένα δίκτυο βασικών παροχών διαβίωσης και λαμβάνει χώρα σε διαφορετικούς τύπους δομών σε όλη την Ελλάδα. Έτσι η δεύτερη υποδοχή αφήνει παρακαταθήκη μια χωροταξική εμπειρία σε μικροεπίπεδο αλλά και σε επίπεδο πόλεων (στο ίδιο, σ. 22). Η δεύτερη υποδοχή αφήνει όμως παράλληλα και μια αρνητική παρακαταθήκη που είναι η κανονικοποίηση της εμπειρίας της συλλογικής στέγασης. Με άλλα λόγια είναι η κανονικοποίηση αυτού που ονομάζει ο Kreichauf (2018) «campification», δηλαδή ένα σύνολο από χώρους, δομές διαχείρισης, υπεύθυνους φορείς, επισκέπτες, προσωπικό και άλλα.

Το UNHCR παίζει κομβικό ρόλο στο σύστημα υποδοχής και συγκεκριμένα στη στέγαση. Τον Οκτώβριο του 2015, η Ύπατη Αρμοστεία με χρηματοδότηση της Ε.Ε. διαχειρίζεται ένα βασικό πρόγραμμα στέγασης (πρόγραμμα ESTIA) σε συνεργασία με κρατικές αρχές, δήμους και ΜΚΟ. Αρχικά το πρόγραμμα στόχευε κυρίως σε ευάλωτες ομάδες, καθώς επίσης σε όσους και όσες βρίσκονταν σε διαδικασία μετεγκατάστασης ή οικογενειακής επανένωσης σε άλλα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Πιο συγκεκριμένα το πρόγραμμα χρηματοδότησε τη στέγαση σε διαμερίσματα, ξενοδοχεία αλλά και άλλες ανοιχτές δομές, καθώς και ένα υποστηρικτικό δίκτυο υπηρεσιών.⁷

Το 2017 το πρόγραμμα εξελίσσεται, και επεκτείνεται και σε αιτούντες άσυλο επιπλέον των υπόλοιπων κατηγοριών. Στη μετέπειτα πορεία του το πρόγραμμα περνάει στη διαχείριση του κράτους, ενώ παράλληλα έρχεται αντιμέτωπο με ένα αδιέξοδο. Αυτό έγκειται στο γεγονός ότι όσοι και όσες αναγνωρίζονται ως πρόσφυγες δεν έχουν δικαίωμα να συνεχίσουν να επωφελούνται από αυτό και κινδυνεύουν να βρεθούν εκτός πλαισίου προστασίας και στέγασης. Συνέχεια του ESTIA αποτελεί το πρόγραμμα HELIOS που υλοποιείται από τον ΔΟΜ, έχει εταίρο

7 Για μια κριτική θεώρηση των προγραμμάτων στέγασης, αλλά και γενικότερα για τη στέγαση αιτούντων άσυλο και προσφύγων βλ. Kourachanis, 2019, 2020.

την ελληνική κυβέρνηση και χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ο στόχος του προγράμματος είναι να επιδοτήσει αναγνωρισμένους πρόσφυγες τους πρώτους μήνες του ενοικίου τους –αφού αυτοί/ές παροτρύνονται να βρουν μόνοι/ες τους στέγαση– καθώς και να παρέχει κάποιες υπηρεσίες μάθησης γλώσσας και υποστήριξης προς την αυτονομία των επωφελούμενων απέναντι στην ελληνική γραφειοκρατία.⁸

Όπως ήδη αναφέρθηκε το συνεχές που ξεκινάει με το κλείσιμο της Βαλκανικής Οδού έρχεται να συμπληρώσει η Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας στις 18 Μαρτίου του 2016. Αυτή η εξέλιξη επηρεάζει το σύστημα υποδοχής στο σύνολό του, κάνει ακόμα πιο δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ πρώτης και μετέπειτα υποδοχής ενώ δημιουργεί επιπλέον τις συνθήκες για μια υποδοχή πολλαπλών ταχυτήτων. Η συμφωνία προβλέπει ότι όλοι/ες οι μετανάστες/ριες που φθάνουν στην Ελλάδα μέσω της Τουρκίας μετά από αυτή την ημερομηνία θα επιστρέφονται εκεί (εφόσον κριθεί απαραίτητο το αίτημά τους), ενώ επιλεγμένα κάποιοι Σύριοι θα μετεγκαθίστανται στην Ευρώπη.

Μια κομβική συνέπεια της συμφωνίας αυτής είναι ο γεωγραφικός αποκλεισμός που ξεκινάει να εφαρμόζεται στα νησιά εισόδου. Αυτός στήθηκε αρκετά αυθαίρετα όπως άλλωστε και η ίδια η συμφωνία (Den Heijer και Spijkerboer, 2016). Η Τουρκία έδωσε τη συγκατάβασή της για τις επιστροφές μεταναστών/ριών στο έδαφος της μόνο εφόσον αυτές αφορούσαν όσους και όσες βρίσκονταν στα νησιά και δεν είχαν προχωρήσει στην ενδοχώρα. Ενδιαφέρον έχει εδώ να τονίσουμε πως κάτι τέτοιο δεν αναφέρεται ρητά στη συμφωνία ως προϋπόθεση. Η ανεπίσημη προϋπόθεση που έθεσε η Τουρκία στην Ελλάδα τότε, ήταν να μεταφέρει στην ενδοχώρα όσους και όσες είχαν φτάσει προηγουμένως στα νησιά και βρίσκονταν εκεί εγκλωβισμένοι (από άτυπη συνέντευξη με εκπρόσωπο ευρωπαϊκού φορέα στη Μόρια, Οκτώβριος 2017).

Ο γεωγραφικός αποκλεισμός στην ουσία εγκλωβίζει τους μετανάστες και τις μετανάστριες στα πρώτα νησιά όπου φτάνουν. Έτσι η παρατεταμένη διαμονή σε άθλιες συνθήκες –που προσομοιάζουν με κράτηση– στα ΚΥΤ ή αλλιώς hotspots θολώνει τα όρια μεταξύ πρώτης και μετέπειτα υποδοχής. Με άλλα λόγια, γίνεται δυσδιάκριτο το πού σταματάει η πρώτη και πού ξεκινάει η δεύτερη υποδοχή, αφού άτυποι καταυλισμοί δημιουργούνται δίπλα από τα ΚΥΤ και τα άτομα διαμένουν εκεί (και όχι στις δομές της ενδοχώρας) για μεγάλο χρονικό διάστημα αναμένοντας την έκβαση της εξέτασης του αιτήματός τους για άσυλο. Η διάκριση μεταξύ πρώτης και δεύτερης υποδοχής δεν κατοχυρώνεται νομικά ή θεσμικά και πολλές φορές ο ορισμός αλλά και το αντικείμενο της δεύτερης υποδοχής δεν είναι ξεκάθαρα.

8 Για την παρουσίαση του προγράμματος βλ. <https://greece.iom.int/el/news/programma-helios-stirizei-ti-stegasi-anagnorismenon-prosfygon>

Μετά τη δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας παρατείνεται η πρώτη υποδοχή στα νησιά εισόδου σε τέτοιο βαθμό ώστε φαίνεται σαν να συνυπάρχουν δυο παράλληλα επίπεδα στη μετέπειτα υποδοχή: εκείνο που εφαρμόζεται στην ενδοχώρα και αυτό που εφαρμόζεται στα νησιά εισόδου (το οποίο όπως είδαμε πιο πάνω επιτελείται σε πλήρη σύγχυση με την πρώτη υποδοχή και προσομοιάζει σε μια de facto δεύτερη υποδοχή). Ξεκινάει πλέον στα νησιά εισόδου μια πρακτική γενικευμένης κράτησης όλων των νεοεισερχόμενων στα ΚΥΤ για περισσότερες από 25 μέρες που ήταν το μέγιστο της θεσμοθετημένης παραμονής τους εκεί. Εντός και εκτός ΚΥΤ οι νεοεισερχόμενοι/ες μετανάστες/ριες υποχρεώνονται να παραμείνουν στο νησί χωρίς να ξέρουν μέχρι πότε.

Η υποδοχή περνάει σε αυτή την τρίτη φάση από ένα χαρακτήρα μαζικής στέγασης σε μια αυτονομία. Αυτό συμβαίνει σε επίπεδο σχεδιασμού, αφού στην πράξη συνυπάρχουν οι διαφορετικές διαδικασίες. Την περίοδο αυτή διαφαίνεται ότι πέρα από το ευρύ φάσμα που εκτείνεται από την πρώτη στη δεύτερη υποδοχή, αρχίζει να εκτυλίσσεται ένα πλέγμα υποδοχής πολλαπλών ταχυτήτων όχι μόνο ανάμεσα στα νησιά και στην ενδοχώρα, αλλά περισσότερο μέσα στην ίδια την ενδοχώρα. Το ESTIA αποτελεί αντίδραση στη μαζική στέγαση των προσφυγικών καταυλισμών (*campes*) και λειτουργεί παράλληλα ενώ το HELIOS έρχεται ως συνέχεια του ESTIA – την περίοδο συγγραφής αυτού του κειμένου (2021) συνυπάρχει με αυτό χωρίς να γνωρίζουμε μέχρι πότε. Παράλληλα με αφορμή αυτά τα προγράμματα, οι δήμοι μπαίνουν για πρώτη φορά στη διαδικασία παροχής υπηρεσιών στέγασης σε αιτούντες άσυλο, αποκτούν μεγάλη εμπειρία και δημιουργούν ένα δίκτυο συνεργειών και συνεργασιών με υπηρεσίες, φορείς και άλλους δήμους.

Μπορεί αυτές οι δράσεις και οι ζυμώσεις να αφήνουν μια παρακαταθήκη με χαρακτηριστικά συμπερίληψης για την πόλη, ωστόσο την ίδια στιγμή μένει εκτός τέτοιων δράσεων ένας μεγάλος αριθμός αναγνωρισμένων προσφύγων. Το ESTIA αφορά αιτούντες άσυλο και για ένα μεγάλο διάστημα δείχνει μια κάποια ανοχή σε περιπτώσεις αναγνωρισμένων προσφύγων που συνεχίζουν να διαμένουν στα διαμερίσματα και τις άλλες δομές. Αυτό αλλάζει σχετικά πρόσφατα μετατοπίζοντας το διακύβευμα της αξιολόγησης στη διάκριση ανάμεσα σε εξαρτημένους σε δομές και υπηρεσίες αιτούντες άσυλο και αναγνωρισμένους πρόσφυγες που βρίσκονται ξαφνικά εκτός δικτύου στήριξης. Το οξύμωρο χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης συνθήκης είναι ότι υπάρχει μια επίφαση συντονισμένης προσπάθειας υποστήριξης των ωφελούμενων της υποδοχής ώστε να γίνουν αυτόνομοι και αυτόνομες. Όταν τελικά φτάνουν να έχουν μια μορφή αυτονομίας (αναγνώριση του ασύλου) τότε βρίσκονται αποκομμένοι και αποκομμένες από κάθε δίκτυο στήριξης χωρίς στέγη, δουλειά και υπό καθεστώς ανέχειας.

Στο παραπάνω θεσμικό σχήμα δεν πρέπει να μείνουν απέξω και όλες αυτές

οι πρωτοβουλίες στέγασης και στήριξης που διαμορφώνουν ΜΚΟ, ομάδες αλληλεγγύης και τα δίκτυα των ίδιων των μεταναστών/ριών. Ως προς αυτές τις πρωτοβουλίες, όπως ειπώθηκε και στην αρχή του κειμένου απαιτείται μια ξεχωριστή δουλειά, ενδεικτικά όμως μπορούμε να αναφερθούμε στις διάφορες δομές φιλοξενίας της ΑΡΣΙΣ και του Solidarity Now,⁹ στις καταλήψεις στέγης για πρόσφυγες όπως για παράδειγμα η περίπτωση του City Plaza (Kotronaki, Lafazani και Maniatis, 2018) και του 5ου Λυκείου Εξαρχείων,¹⁰ αλλά και στο δίκτυο στήριξης που στήνεται από μετανάστες και μετανάστριες που βρίσκονται ήδη εγκατεστημένοι/ες στην Ελλάδα.

Πιο συγκεκριμένα η δεδομένη πραγματικότητα των πολλαπλών και αλληλεπικαλυπτόμενων εμπειριών εκτοπισμού που έχουν δημιουργηθεί από την εγκατάσταση στην Ελλάδα προηγούμενων μεταναστευτικών ομάδων δημιουργεί ένα υποστηρικτικό δίκτυο για τις νεοεισερχόμενες ομάδες μεταναστών. Πολλές φορές οι νεοεισερχόμενες αυτές ομάδες καταφέρνουν να βρουν την κατάλληλη υποστήριξη από κοινότητες που σχηματίζονται από ήδη εγκατεστημένους πληθυσμούς μεταναστών/ριών ή πρώην εκτοπισμένων, της ίδιας ή και διαφορετικής εθνικότητας (Fiddian-Qasbiyeh, 2016).

Τα παραπάνω συνεπάγονται ότι δομές μαζικής στέγασης συνυπάρχουν μαζί με λύσεις αυτόνομης στέγασης και στέγαση σε ξενοδοχεία, καθώς και πως επίσημες παρεμβάσεις συμβαίνουν παράλληλα με ανεπίσημες. Ένα άλλο συμπέρασμα είναι ότι η προσωρινότητα που χαρακτήριζε την υποδοχή ήδη από την εποχή που αρχίζει να υπάρχει ως ιδέα, έρχεται και θεσμοθετείται και αυτή μέσα από τα διάφορα επίσημα προγράμματα προσωρινής στέγασης και προστασίας, τα οποία υπάρχουν (τουλάχιστον για ένα εύλογο χρονικό διάστημα) μέσα σε έναν παράλληλο κόσμο καταλήψεων και ανεπίσημων δομών αλληλεγγύης.

Η υποδοχή ως ενδιάμεσος χώρος

Η υποδοχή αναφέρεται σε διάφορα σημεία του κειμένου ως χώρος. Ο χώρος αυτός πρέπει να γίνει αντιληπτός ως μια έκταση που ξεκινάει από τις διαδικασίες της πρώτης υποδοχής και καλύπτει και όσες άλλες γίνονται σε ένα μετέπειτα στά-

9 Για περισσότερες πληροφορίες παραπέμπουμε στις ιστοσελίδες τους, <https://www.arsis.gr/drasis-ke-ipiresies/domes-filoxenias-asinodefton-anilikon/> και <https://www.solidaritynow.org/home-for-hope/>

10 Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <https://www.enallaktikos.gr/Article/25147/giati-prohrwsame-sthn-katalhph-toy-5oy-lykeiow-exarheiwn>. Η κατάληψη του City Plaza εκκενώθηκε οικειοθελώς τον Ιούλιο του 2019 και η κατάληψη του 5ου Λυκείου εκκενώθηκε από την αστυνομία μαζί με άλλες τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου, βλ. <https://medium.com/are-you-syrious/ays-daily-digest-23-9-19-raid-on-the-5th-school-squat-143-people-sent-out-of-athens-d59ba8abcf37>.

διο όπως η στέγαση, η προετοιμασία για το άσυλο, η προστασία κ.ά. Δεν πρόκειται για ένα διάστημα ενδιάμεσο –το οποίο μεταβαίνει κάπου αλλού– όπως για παράδειγμα σε διαδικασίες που έχουν ένα χαρακτήρα περισσότερο συμπεριληπτικό. Είναι ενδιάμεσο γιατί στην ουσία όσοι και όσες μπαίνουν σε αυτό βρίσκονται σε ένα καθεστώς ανοχής με διάρκεια και βιώνουν διάφορες ενδιάμεσες καταστάσεις. Είναι ενδιάμεσο διάστημα με την ίδια λογική που οι ζωές των ανθρώπων που το κατοικούν (ως χώρο και χρόνο) παραμένουν ενδιάμεσες (*in between*): ανάμεσα από σύνορα, από το να φύγουν ή να μείνουν, από πόλεις και (περί)αστικά περιβάλλοντα, από κάτι προσωρινό και κάτι μόνιμο.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο ενδιάμεσος χώρος της υποδοχής αφορά όσους και όσες μπαίνουν σε αυτόν. Παρόμοιοι τέτοιοι χώροι ορίζουν αλλά και ορίζονται από τις ζωές όσων μένουν εκτός συστήματος που είναι οι μετανάστες και οι μετανάστριες των οποίων ο ενδιάμεσος χώρος μπορεί να είναι μεγαλύτερος σε διάρκεια είτε γιατί έχουν φτάσει στην Ελλάδα πριν το 2015, είτε γιατί έχουν επιστραφεί εκεί, είτε γιατί έχουν εκπέσει από μια κατάσταση νομιμότητας σε μία κατάσταση χωρίς χαρτιά. Οι χώροι αυτοί είναι πολλοί και διαμορφώνονται ποικιλοτρόπως απλά δεν είναι θεσμοθετημένοι. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι όλοι αυτοί οι ενδιάμεσοι χώροι –επίσημοι και ανεπίσημοι– δεν είναι περιχαρακωμένοι και ξεκάθαρα διαχωρισμένοι μεταξύ τους, αλλά υπάρχουν σε σχέση ο ένας με τον άλλον.

Ένα από τα πολλά παραδείγματα που φαίνεται και ξεκάθαρα στο χώρο πως συνυπάρχουν αυτοί οι ενδιάμεσοι χώροι είναι η περίπτωση της Μόριας στη Λέσβο. Εκεί το επίσημο ΚΥΤ περιβάλλεται από έναν αυτοσχέδιο καταυλισμό στον οποίο διαμένουν όσοι και όσες δεν μπορούν/χωρούν εκεί. Σύμφωνα με την περιγραφή του Καραθανάση, από την αρχή ο χώρος διαμορφώθηκε ως ένα συγκρότημα χωρισμένο σε διαφορετικές ζώνες και διαρκώς επεκτείνεται. Όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει, οι περιφράξεις (του συγκροτήματος) διαφοροποιούνται μέσω των διαφορετικών πυλών του καταυλισμού: τις επίσημες και φυλασσόμενες πύλες της εσωτερικής περίφραξης του ΚΥΤ και τις πολλές τρύπες που λειτουργούν ως ανεπίσημες και ανοιχτές πύλες της εξωτερικής περίφραξης (Καραθανάσης, 2020: 3). Όταν ο πληθυσμός δεν χωρούσε άλλο, τότε χιλιάδες άνθρωποι έμεναν στον ελαιώνα που βρισκόταν σε εγγύτητα. Σύμφωνα με τον Καραθανάση, ο ελαιώνας ήταν ο χώρος που διαμορφώθηκε δίπλα, αλλά εκτός των περιφραγμένων ζωνών του επίσημου ΚΥΤ. Εκεί διέμεναν όσοι/ες δεν χωρούσαν στα τμήματα (*sections*), κυρίως σε σκηνές της Ύπατης Αρμοστείας ή άλλων μεγάλων οργανισμών, αλλά με καθόλου ή στοιχειώδεις υποδομές που παρέχονταν αποκλειστικά από ΜΚΟ και εθελοντές (στο ίδιο).

Συμπεράσματα

Από τα πρώτα στάδια διαμόρφωσης της υποδοχής ως σύστημα διαχείρισης της φιλοξενίας το 2011 και μέχρι τη μετέπειτα φάση που ξεκινάει από το 2015 και σταδιακά τη μετατρέπει σε ένα πολύπλευρο σύστημα, προκύπτουν διαφορετικές διαδικασίες και παρεμβάσεις οι οποίες συνθέτουν διαφορετικά τοπία στα νησιά και στην ενδοχώρα. Η φιλοξενία, όπως παρουσιάστηκε θεωρητικά, από τη μία μεριά παράγει χώρο ο οποίος προσκαλεί (ή όχι) σε διάδραση. Από την άλλη μεριά, συνδέεται με την αναδιοργάνωση ενός κοινωνικού συστήματος το οποίο δέχεται προκλήσεις από κάτι νέο. Η υποδοχή στήνεται εξ ορισμού γύρω από κάτι νέο, είτε αυτό είναι η νεοεισερχόμενη μετανάστευση, είτε οι νέοι φορείς που έρχονται να διαμορφώσουν το τοπικό αλλά και εθνικό τοπίο. Άρα η υποδοχή ανήκει στο φάσμα της φιλοξενίας παράγοντας χώρο, ενώ παράλληλα διαχειρίζεται αυτή τη «νέα» συνθήκη που είναι η έλευση της μετανάστευσης.

Το διακύβευμα της αξιολόγησης που χαρακτηρίζει την πρώτη φάση της υποδοχής είναι ο διαχωρισμός ανάμεσα σε «αληθινούς και ψεύτικους» πρόσφυγες. Στην ουσία το ίδιο το διακύβευμα της αξιολόγησης διατρέχει το χαρακτήρα των παρεμβάσεων στην πρώτη περίοδο σύστασης του συστήματος υποδοχής. Η τελετουργία της φιλοξενίας εδώ παίρνει τα χαρακτηριστικά του διαχωρισμού, δημιουργεί το έδαφος ώστε να φτιαχτούν οι μηχανισμοί και οι υποδομές που θα διακρίνουν ποιους και ποιες θα συμπεριλάβει η υποδοχή και ποιους και ποιες θα αποκλείσει. Η τελετουργία της φιλοξενίας έχει επίσης την επίφαση του εκσυγχρονισμού των πρακτικών που λειτουργούν αυθαίρετα και εκτός πλαισίου, ώστε να αποκτήσουν περισσότερο κεντρικό και οργανωμένο χαρακτήρα. Όσο εξελίσσεται η υποδοχή και σταδιακά παίρνει τη μορφή του ενδιάμεσου χώρου, τόσο αποκτά και κάποια χαρακτηριστικά προσωρινής και επιλεκτικής συμπερίληψης (δομές προσωρινής στέγασης και υπηρεσίες που τις πλαισιώνουν). Την ίδια στιγμή αρχίζει να αποκλείει περισσότερα άτομα από το χώρο αυτό αφού πλέον αφορά μόνο έναν περιορισμένο αριθμό αιτούντων άσυλο, ευάλωτων ομάδων, και σε ένα μικρότερο βαθμό αναγνωρισμένων προσφύγων.

Το επίσημο σύστημα υποδοχής θεσμοθετείται με αυτό τον τρόπο ως ένα σύστημα που εξ ορισμού συμβαίνει για ένα μικρό χρονικό διάστημα και απευθύνεται σε έναν περιορισμένο αριθμό «νεοεισερχόμενων» και ακόμα περισσότερο –στη δεύτερη φάση του– περιορίζεται σε έναν ακόμα μικρότερο αριθμό επωφελομένων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Οι προσφυγικοί καταυλισμοί (*camp*s) όπως και το ESTIA στάθηκαν αφορμή για να δημιουργηθεί μια κουλτούρα και μια παρακαταθήκη που μπορεί να έχει ταυτόχρονα αρνητικό και θετικό χαρακτήρα. Ο χαρακτήρας του ενδιάμεσου (*in between*) χώρου κανονικοποιεί τη συνθήκη των προσφυγικών καταυλισμών (*campization*), στη συνέχεια όμως παίρνει χαρακτηρι-

στικά αποσπασματικής συμπερίληψης. Αυτό γίνεται με το πέρασμα από το ESTIA στο HELIOS όπου η εμπλοκή των δήμων και των διαφορετικών φορέων αρχίζει και φθίνει. Η τελετουργία της φιλοξενίας στη φάση που η υποδοχή διαμορφώνεται ως ενδιάμεσος χώρος παίρνει το χαρακτήρα της συμπερίληψης, η οποία είναι αποσπασματική, επιλεκτική και άκρως προσωρινή όπου συμβαίνει.

Η μελέτη της υποδοχής που επιχειρήθηκε σε αυτό το κεφάλαιο περιγράφει ένα σύνολο πρακτικών οι οποίες είναι αναγνωρίσιμες και επαναλαμβανόμενες από τους διαφορετικούς δρώντες (μετανάστες/ριες, φορείς, δίκτυα αλληλεγγύης κ.ά.) που συμμετέχουν. Άρα, η μελέτη της υποδοχής περιγράφει τις διάφορες τελετές της φιλοξενίας στις διάφορες φάσεις που τη διαμορφώνουν ως σύστημα. Η υποδοχή ιδωμένη υπό το πρίσμα της φιλοξενίας μάς βοηθάει να δούμε πώς δημιουργούνται οι διαδικασίες και οι χώροι όπου επιτελούνται οι διάφοροι διαχωρισμοί, καθώς επίσης να δούμε πώς θεσμοθετεί η υποδοχή έναν ενδιάμεσο χώρο που είναι προσωρινός με διάρκεια, ή διαρκώς προσωρινός. Η υποδοχή έτσι όπως αναλύθηκε σε αυτό το κείμενο, συντηρεί μια ενδιάμεση κατάσταση, χωρίς να δημιουργεί τις συνθήκες για περαιτέρω συμπερίληψη. Είναι ένας χώρος που δομείται ιεραρχικά, και δημιουργεί καταστάσεις συναίνεσης για την αποφυγή σύγκρουσης. Το ερώτημα που εύλογα τίθεται όμως είναι, ως πότε;

Βιβλιογραφία

- Amnesty International (2010). *Greece: Irregular migrants and asylum-seekers routinely detained in substandard conditions* (Report No. EUR 25/002/2010). Διαθέσιμο στο <https://www.amnesty.org/en/documents/EUR25/002/2010/en/>
- Amnesty International (2016). *Trapped in Greece. An avoidable refugee crisis*. Διαθέσιμο στο <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/05/EUR2537782016ENGLISH.pdf>
- Bartolini, L., Mantanika, R. και Triandafyllidou, A. (2020). Emerging reception economies: A view from Southern Europe. Στο S. Spencer, A. Triandafyllidou (επιμ.) *Migrants with irregular status in Europe. Evolving conceptual and policy challenges* (σ. 165-186). Λονδίνο: Springer.
- Belavilas, N. και Prentou, P. (2016). 'The typologies of refugee camps in Greece', Key note Panel: From Grassroots to Urban Prototypes (Onasis Cultural Centre 1 & 2 July 2016 Athens).
- Bigo, D. (2006). Protection: Security, Territory and Population. Στο J. Huysmans, A. Dobson και R. Prokhovnik (επιμ.), *The Politics of Protection. Sites of Insecurity and Political Agency* (σ. 84-100). Λονδίνο: Routledge.
- Boudou, B. (2012). A political anthropology of hospitality. *Revue du Mauss*, 40 (2), σ. 267-284.
- (2018). De la ville-refuge aux sanctuary cities: L'idéal de la ville comme territoire d'hospitalité. *Sens-Dessous*, (21), σ. 83-89.
- Casati, N. (2017). How cities shape refugee centres: "deservingness" and "good aid" in a sicilian town. *Journal of ethnic and migration studies*, 44 (5), σ. 792-808.

- Bourdieu, P. (2002). *Interventions 1961-2001: Science sociale et action politique*. Μασσαλία: Agone.
- Christodoulou, Y., Papada, E., Papoutsis, A. και Vradsis, A. (2016). Crisis or zemblanity? Viewing the 'migration crisis' through a Greek lens. *Mediterranean Politics*, 21 (2), σ. 321-325.
- Crawley, H. (2016). Managing the unmanageable? Understanding Europe's Response to the Migration "crisis". *Human Geography*, 9 (2), σ. 13-23. Doi: <https://doi.org/10.1177/194277861600900202>
- Den Heijer, M. και Spijkerboer, Th. (2016). Is the EU-Turkey refugee and migration deal a treaty? *EU Law Analysis*. Διαθέσιμο στο <http://eulawanalysis.blogspot.gr/2016/04/is-eu-turkey-refugee-and-migration-deal.html>
- Derrida, J. (1997). *Cosmopolites de tous les pays, encore un effort!* Παρίσι: Galilée.
- Dutch Council for Refugees, ECRE, CIR, GCR, ProAsyl (2016). *The implementation of the hotspots in Italy and Greece. A study*. Διαθέσιμο στο <https://ecre.org/wp-content/uploads/2016/12/HOTSPOTS-Report-5.12.2016..pdf>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2018). Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. Διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0456&from=GA>
- Fassin, D. (2007). Humanitarianism as a politics of life. *Public culture*, 19 (3), σ. 499-520. Doi: <https://doi.org/10.1215/08992363-2007-007>
- (2011). *Humanitarian Reason: A moral history of the present*. Μπέκλεϊ: University of California Press.
- (2018). *La vie. Mode d'emploi critique*. Παρίσι: Seuil.
- Fiddian-Qasmiyeh, E. (2016). Refugee-refugee relations in contexts of overlapping displacement. *International Journal of Urban and Regional Research*. Διαθέσιμο στο https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10038375/8/Fiddian-Qasmiyeh_Refugee-Refugee%20Relations%20in%20Contexts%20of%20Overlapping%20Displacement%20-%20IJURR.pdf
- FIDH, Migreurop, EMHRN (2014). *Frontex between Greece and Turkey: At the border of denial*. Διαθέσιμο στο <https://www.frontexit.org/en/docs/49-frontexbetween-greece-and-turkey-the-border-of-denial/file>.
- Greek Council for Refugees (2018). *Greece Country Report. 2017 update*. AIDA, ECRE. Διαθέσιμο στο <https://www.asylumineurope.org/reports/country/greece>
- Holmes, M. και Castañeda, H. (2016). Representing the «European refugee crisis» in Germany and beyond: Deservingness and difference, life and death. *American Ethnologist*, 43, σ. 12-24.
- Human Rights Watch (2010). *Greece: Asylum Reform Delay Unacceptable*. Διαθέσιμο στο <https://www.hrw.org/news/2010/09/20/greece-asylum-reform-delay-unacceptable>.
- Joseph, I. (1998). *La ville sans qualités*. Παρίσι: Éditions de l'Aube.
- Kant, I. (2002). *Projet de paix*. Παρίσι: Vrin.
- Καραθανάσης, Π. (2020). ΚΥΤ Μόριας 2020: Ανάμεσα στο «Hotspot» και τον «καταυλισμό-πόλη». *Human(c)ity*. Διαθέσιμο στο <https://refugeeobservatory.aegean.gr/en/node/2666>

- Kotronaki, L., Lafazani, O. και Maniatis, G. (2018). Living Resistance: Experiences from Refugee Housing Squats in Athens. *South Atlantic Quarterly*, 117 (4), σ. 892-895. Doi: 10.1215/00382876-7166031
- Kourachanis, N. (2019). From camps to social integration? Social housing interventions for asylum seekers in Greece. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 39 (3/4), σ. 221-234.
- (2020). Forms of Housing and Social Policies for Asylum Seekers in Greece. Στο G. Larocca, R. Di Maria και G. Frezza (επιμ.), *Media, Migrants and Human Rights*. Βέρνη: Peter Lang.
- Kreichauf, R. (2018). From Forced Migration to Forced Arrival: The Campization of Refugee Accommodation in European Cities. *Comparative Migration Studies* 6, 7. Doi: <https://doi.org/10.1186/s40878-017-0069-8>
- Levinas, E. (1982). «*Les villes-refuges*», *L'au-delà du verset: lectures et discours talmudiques*. Παρίσι: Minuit.
- Μαντανίκα, Ρ. (υπό έκδοση). Η γενεαλογία του συστήματος υποδοχής μεταναστών στην Ελλάδα. Στο Ό. Λαφαζάνη, Ν. Καμπούρη (επιμ.), *Δεν διασχίσαμε εμείς τα σύνορα, τα σύνορα διέσχισαν εμάς*. Αθήνα: Αντίποδες.
- Oxfam (2017). *Εγκλωβισμένοι επί ένα χρόνο – Τι έχει αλλάξει; Επικαιροποίηση της Κοινής Σύνοψης Πολιτικής ΜΚΟ που δημοσιεύτηκε τον Οκτώβριο για την κατάσταση των εκτοπισθέντων πληθυσμών στην Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο <https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/one-year-stranded-220317-gk.pdf>
- Pallister-Wilkins, P. (2015). The Humanitarian Politics of European Border Policing: Frontex and Border Police in Evros. *International Political Sociology*, 9 (1), σ. 53-69. Doi: <https://doi.org/10.1111/ips.12076>
- Pro Asyl (2009). *Complaint to the Commission of the European Communities concerning failure to comply with community law (Failing member-state: Greece)*. Διαθέσιμο στο https://www.proasyl.de/wp-content/uploads/2015/12/PRO_ASYL_Complaint_against_Greece_Nov_2009.pdf.
- Reliefweb (2016). *Εγκλωβισμένοι πάνω από 6 μήνες – και τώρα; Κοινή σύνοψη πολιτικής για την κατάσταση των εκτοπισθέντων πληθυσμών στην Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/More%20than%20Six%20Months%20Stranded%20-%20What%20Now%20-%20Greek%20final.pdf>
- Rozakou, K. (2017). Nonrecording the 'European Refugee Crisis' in Greece. Navigating through irregular bureaucracy in Greece. *FOCAAL Journal of Global and Historical Anthropology*, 77, (3), σ. 36-49.
- Simmel, G. (1994). *Métropoles et mentalité*. Στο Y. Grafmeyer και I. Joseph (επιμ.) *L'École de Chicago. Naissance de l'écologie urbaine*. Παρίσι: Flammarion.
- Triandafyllidou, A. (with the assistance of Maroufouf, M., Dimitriadi, A., Yousef, K.), (2014). *Migration in Greece. Recent developments in 2014*. ELIAMEP (Hellenic Foundation for European & Foreign Policy). Διαθέσιμο στο http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/10/Migration-in-Greece-Recent-Developments-2014_2.pdf
- Triandafyllidou, A., Angeli, D. και Dimitriadi, A. (2014). *Detention as punishment. Can indefinite detention be Greece's main policy tool to manage its irregular population?* MIDAS, Migration and Detention Assessment, Policy Brief. Διαθέσιμο στο [139](http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/04/Polic-</p>
</div>
<div data-bbox=)

brief-Detention-in-Greece.pdf

UN Human Rights Council (2013). *Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants François Crépeau. Mission to Greece*. No 17 April 2013.

Vradis, A., Papada, E., Painter, J. και Papoutsi, A. (2018). *New borders, hotspots and the European migration regime*. Λονδίνο: Pluto Press.

Walters, W. (2010). Imagined migration world: The European Union's anti-illegal immigration discourse. Στο M. Geiger και A. Pécoud (επιμ.) *The politics of international migration management. Migration, minorities and citizenship* (σ. 73-95). Λονδίνο: Palgrave Macmillan.

Κατοικώντας το μόνιμα προσωρινό: Πρακτικές οικειοποίησης του χώρου και διαπραγματεύσεις της κινητικότητας σε δομές «φιλοξενίας»¹

Φιλύρα Βλαστού-Δημοπούλου, Εύα Παπατζανή, Αλεξάνδρα Σιώτου και Πάνος Χατζηπροκοπίου

Εισαγωγή

Στους λόγους και τις πολιτικές γύρω από τη μετανάστευση είναι διαχρονικά παρούσες οι αναφορές σε διάφορες όψεις και προσλήψεις της φιλοξενίας. Από τα συστήματα «φιλοξενούμενων εργατών» (π.χ., στη μεταπολεμική Ο.Δ. Γερμανίας), ή την καθιερωμένη αναφορά σε «κοινωνίες υποδοχής», μέχρι το «καλωσόρισμα» που επιφύλαξε στους πρόσφυγες το πανευρωπαϊκό κίνημα αλληλεγγύης του 2015, λέξεις και όροι που συνδέονται, άμεσα ή έμμεσα, με την έννοια και το πλαίσιο της φιλοξενίας χρησιμοποιούνται για να νοηματοδοτήσουν κάποιου είδους σχέση με «τον ξένο». Αυτή, άλλωστε, η σχέση με «τον ξένο», συνθετικό της λέξης και συστατικό του σημασιολογικού της περιεχομένου, υπογραμμίζεται και στη σχετικά πρόσφατη αναβίωση της ακαδημαϊκής και πολιτικής συζήτησης, στις διάφορες αποχρώσεις της. Άλλοτε ως επίκληση σε πανανθρώπινες αξίες τις οποίες τα κράτη, οι κυβερνήσεις ή οι πολίτες οφείλουν να υιοθετήσουν, άλλοτε ως ξενοφοβική ρητορεία για όσους «δεν την αξίζουν», «την καταχρώνται», «είναι αγνώμονες», ή «δεν είναι σε θέση να την ανταποδώσουν» (Βουδου, 2021· Κακολύρης, 2016), άλλοτε πάλι ως κενό περιεχομένου λεκτικό προκάλυμμα συγκεκριμένων

1 Μια πρώτη εκδοχή του υλικού που παρουσιάζεται εδώ συζητήθηκε στην Ημερίδα «Το δικαίωμα των προσφύγων στη στέγαση: Κρατικοί χώροι φιλοξενίας και πρακτικές στεγαστικών κοινών» (20 Νοεμβρίου 2020, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας). Οφείλουμε ευχαριστίες στους διοργανωτές της, όπως επίσης στους επιμελητές του παρόντος τόμου, Α. Δημητριάδη και Χ. Μαλαμίδα, για τις χρήσιμες επισημάνσεις και τις ουσιαστικές παρατηρήσεις τους.

μέτρων και χώρων πολιτικής (DeBono, 2019), η φιλοξενία ανακύπτει διαρκώς. Οι σύγχρονες κριτικές θεωρήσεις προσεγγίζουν τη φιλοξενία ως έννοια πολύσημη και ασαφή, δηλωτική μιας σχέσης ασύμμετρης και ιεραρχικής, σε μεγάλο βαθμό εκκινώντας από τους προβληματισμούς του Ζακ Ντεριντά ή σε διάλογο με αυτούς (Derrida, 2000· Derrida και Dufourmantelle, 2000· Dikeς, 2002· Κακολύρης, 2016· Still, 2010).

Στο επίκεντρο των μηχανισμών ελέγχου της μετανάστευσης, που εδραιώθηκαν στην Ελλάδα στον απόηχο της λεγόμενης προσφυγικής «κρίσης», βρίσκονται τα «κέντρα υποδοχής» και οι «δομές φιλοξενίας»: χώροι με προσωρινό χαρακτήρα και στόχο να ανταποκριθούν σε μια επείγουσα κατάσταση, που όμως έχουν παγιωθεί και η διαμονή σε αυτούς είναι συχνά παρατεταμένη. Οι χώροι αυτοί, παρότι αποτελούν μέρος του συστήματος υποδοχής αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα και αποσκοπούν, μεταξύ άλλων, στο να παρέχουν (προσωρινή) φιλοξενία σε ανθρώπους που αναζητούν ασφάλεια και καλύτερες προοπτικές ζωής, δύσκολα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «φιλόξενοι», με τις θετικές προσλαμβάνουσες της λέξης σε διαφορετικό πλαίσιο. Πρόκειται για την εγχώρια εκδοχή των «καταυλισμών» ή «στρατοπέδων» (*camps*) προσφύγων και μεταναστών, φαινόμενο και συνθήκη παγκόσμια που φαίνεται να επεκτείνεται στην Ευρώπη, η οποία ορίζεται –παρά την τεράστια ετερογένεια που τη χαρακτηρίζει διεθνώς– από τουλάχιστον τέσσερα δομικά στοιχεία: τη χωρική οριοθέτηση, τον κοινωνικό διαχωρισμό, τη θεσμική εξαίρεση, τη μόνιμη προσωρινότητα (Agier, 2016· Kreichauf, 2018· Martin κ.ά., 2020· Minca, 2015).

Το παρόν κεφάλαιο ξεκινά θεωρώντας προς στιγμή δεδομένο το πλαίσιο «υποδοχής» και «φιλοξενίας» που το συνοριακό καθεστώς και οι μεταναστευτικοί έλεγχοι επιφυλάσσουν για ορισμένες κατηγορίες μετακινούμενων πληθυσμών. Με αυτή την αφετηρία, τίθεται το ερώτημα τι συμβαίνει όταν οι προσφυγικοί καταυλισμοί (*camps*), από προσωρινοί χώροι φιλοξενίας, καθίστανται χώροι επιβεβλημένης παραμονής μακράς διάρκειας, με μια παγιωμένη, τα τελευταία χρόνια, αν και ετερόκλητη, ρευστή και διαρκώς μεταβαλλόμενη γεωγραφία. Πώς (επανα)νοηματοδοτείται η εστία και πώς συνδιαλέγεται η αναμονή με την κινητικότητα στο πλαίσιο αυτό; Ποιο το περιεχόμενο της «φιλοξενίας» σε τέτοιες συνθήκες; Προκειμένου να προσεγγιστούν τα ερωτήματα αυτά, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στις πρακτικές των ανθρώπων που αποτελούν «υποκείμενα φιλοξενίας». Πιο συγκεκριμένα, εστιάζουμε σε πρακτικές οι οποίες φαινομενικά μοιάζουν παράδοξες ή μη αναμενόμενες και που σχετίζονται με την οικειοποίηση του χώρου και τη διαπραγμάτευση της κινητικότητας. Επιχειρείται μια προσέγγιση «θραυσματική», που συναρθρώνει εικόνες, εντυπώσεις, πληροφορίες και αφηγήσεις γύρω από διαφορετικές εκδοχές εμπρόθετης δράσης των «φιλοξενούμενων», οι οποίες συνο-

μολογούν την εκ μέρους τους επισφαλή αμφισβήτηση των όρων της υποδοχής και φιλοξενίας που τους παρέχεται.

Το κεφάλαιο βασίζεται σε έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος, από τον Νοέμβριο του 2019 ως τον Μάιο του 2021, στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου Λέσβο και Χίο.² Διεξήχθησαν συνολικά 120 συνεντεύξεις με «εκτοπισμένους ανθρώπους» (μετανάστες, πρόσφυγες, αιτούντες άσυλο), αλλά και «ντόπιους», καθώς και εκπροσώπους ποικίλων εμπλεκόμενων φορέων, ενώ αξιοποιήθηκαν εθνογραφικές μέθοδοι που περιλάμβαναν επισκέψεις σε κέντρα υποδοχής και δομές φιλοξενίας, ξεναγήσεις και άτυπες συζητήσεις. Πριν την ανάλυση του εμπειρικού υλικού ως προς τις πρακτικές χωρικής οικειοποίησης και κινητικότητας, γίνεται μια συνοπτική αναφορά στο εννοιολογικό πλαίσιο της φιλοξενίας, όπου επιχειρούμε να τοποθετήσουμε κριτικά τις σχετικές με αυτήν μεταφορές στις χωρικές πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης στην Ελλάδα.

Εννοιολογήσεις της φιλοξενίας

Ηθική κατηγορία, ιερή υποχρέωση, κανονιστική αρχή, πλαίσιο πολιτικής, ανθρώπινο δικαίωμα, κοινωνική κατασκευή, πολιτισμική πρακτική: οι ποικίλες εκδοχές και εννοιολογήσεις της φιλοξενίας στο πλαίσιο της αντιμετώπισης «του ξένου» μαρτυρούν την ασάφεια και πολυσημία της (Balch, 2016· Boudou, 2020, 2021· Dikeç, 2002· Isayev, 2017· Κακολύρης, 2016· Rosello, 2001· Still, 2010). Σύμφωνα με τον Ζακ Ντεριντά, «η φιλοξενία είναι μια εμπειρία πέρα από την αντικειμενική γνώση» (Dikeç, 2002: 4). Όπως ο ίδιος επισημαίνει, ωστόσο, «δεν υπάρχει ούτε πολιτισμός ούτε κοινωνικός δεσμός χωρίς μια αρχή φιλοξενίας», έστω κι αν «δεν είναι όλες οι ηθικές της φιλοξενίας ίδιες» (Derrida, 2016: 78-79). Καθώς παρατηρούν οι Berg και Fiddian-Qasbiyeh (2018: 2), εντοπίζονται «διαφορετικά εκφρασμένοι "κώδικες" φιλοξενίας που ποικίλλουν ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο». Ενδεικτικά, η σχετική συζήτηση ανατρέχει σε βιβλικές εκδοχές, στην αρχαιοελληνική αντίληψη της ξενίας, στη ρωμαϊκή έννοια του *hospitium*, σε μεσαιωνικές πρακτικές φιλοξενίας των προσκυνητών (Balch, 2016· Boudou, 2020· Isayev, 2017· Κακολύρης, 2016· Πλατανάκης στην παρούσα έκδοση· Still, 2010). Αντλεί επίσης από πρώιμες εθνογραφικές έρευνες που ανέδειξαν διαστάσεις της φιλοξενίας

2 Το ευρωπαϊκό ερευνητικό πρόγραμμα TRAFIG (Horizon 2021) διερευνά καταστάσεις παρατεταμένης επισφάλειας, στις οποίες υποβάλλονται εκτοπισμένοι πληθυσμοί που για μεγάλα διαστήματα εγκλωβίζονται με περιορισμένες προοπτικές μετακίνησης ή κοινωνικής ένταξης, εστιάζοντας σε πέντε βασικούς θεματικούς άξονες: τα καθεστώτα διακυβέρνησης, την καθημερινή ζωή, τις διασυνδέσεις και την κινητικότητα, τις σχέσεις με τις τοπικές κοινωνίες, και τις οικονομικές αλληλεπιδράσεις (βλ. <https://trafig.eu>).

σε αποικιοκρατούμενους λαούς, όπως π.χ., ο «νόμος της φιλοξενίας» των ιθαγενών της Βόρειας Αμερικής (L. H. Morgan), οι τελετές υποδοχής των «Εσκιμώων» (F. Boas), ή η κλασική ανθρωπολογική θεώρηση του «δώρου» από τον M. Maus (Berg και Fiddian-Qasmiyeh, 2018· Candea και DaCol, 2012· Pitt-Rivers, 2012). Τροφοδοτείται, τέλος, από τις τάσεις στη «βιομηχανία της φιλοξενίας» του παγκοσμιοποιημένου τουρισμού, που θεωρείται ότι διαβρώνει την «παραδοσιακή» φιλοξενία (Still, 2010: 1).

Η συμβολή του Ντεριντά στην πρόσφατη αναβίωση της συζήτησης αυτής υπογραμμίζει μια σειρά από αντιφάσεις εγγενείς στην έννοια, το περιεχόμενο, την ηθική και πολιτική της φιλοξενίας. Καταρχήν, η ίδια η «δυνατότητα της φιλοξενίας εδράζεται σε μια ασύμμετρη, άνιση σχέση ανάμεσα στον οικοδεσπότη και τον φιλοξενούμενο· ο πρώτος είναι κύριος ενός οίκου, ενώ ο δεύτερος προσέρχεται σε αυτόν απλώς με την ιδιότητα του επισκέπτη» (Κακολύρης, 2016: 28). Το γεγονός ότι ο πρώτος τιμά τον δεύτερο κρατώντας τον σε απόσταση χαρακτηρίζει την κοινωνική σχέση μεταξύ των δύο (Dikeç, 2002: 229) και μαρτυρά την αμφισημία της φιλοξενίας ως «επιτελεστικής εκδήλωσης ανοικτότητας» και ταυτόχρονα ως «ιεραρχικής δομής» που «κατανέμει άνισα το δικαίωμα στη δράση ανάμεσα στον οικοδεσπότη και το φιλοξενούμενο» (Παπαταξιάρχης, 2014: 49). Ο Ντεριντά διακρίνει μεταξύ της «απροϋπόθετης» και της «υπό όρους» φιλοξενίας (Derrida, 2000· Derrida και Dufourmantelle, 2000· Dikeç, 2002· Καμπούρη, 2007· Κακολύρης, 2016). Αφενός, η αρχή της φιλοξενίας υπονοεί την απροϋπόθετη υποδοχή «του ξένου», όποιος/α κι αν είναι, απ' όπου κι αν προέρχεται, προτού προσδιοριστεί ή «ταυτοποιηθεί». Αφετέρου, υπάρχουν νόμοι που θέτουν όρους και προϋποθέσεις για την υποδοχή και τη φιλοξενία, ορίζουν δικαιώματα και υποχρεώσεις σε συγκεκριμένο πλαίσιο. Η δεύτερη αυτή εκδοχή της φιλοξενίας «υπό όρους» δίνει σχήμα και μορφή στην πρώτη, η οποία θα παρέμενε γενική, ασαφής και στην πράξη αδύνατη, αφού συνεπάγεται το υπέρτατο άνοιγμα προς «τον ξένο» που αφαιρεί από «τον οικοδεσπότη» αυτήν του την ταυτότητα αναιρώντας τελικά την πιθανότητα μιας σχέσης φιλοξενίας, και ακόμη τον εκθέτει στην ενδεχόμενη βία, το θάνατο ή/και την καταστροφή του «οίκου» του. Από την άλλη, η απόλυτη και καθολική φιλοξενία χωρίς προϋποθέσεις, καθοδηγεί, εμπνέει ή αποτελεί μέτρο σύγκρισης για τη δεύτερη, τη συγκεκριμένη και επιλεκτική, υπό όρους φιλοξενία, η οποία προσδιορίζεται πολιτικά και νομικά.

Επιπρόσθετα, ο Ντεριντά ανατρέχει στη λατινική ετυμολογία της λέξης (*hospitalité*), εντοπίζοντας ένα ακόμη παράδοξο στη σχέση μεταξύ φιλοξενίας και εχθρότητας (*hostilité*), το οποίο αποτυπώνει με τον όρο-λογοπαίγνιο «*hostipitalité*» (Derrida, 2000· Derrida και Dufourmantelle, 2000). Η φιλοξενία «ενώ από τη μια πλευρά βασίζεται στο άνοιγμα στην ετερότητα και την αρμονική συνύπαρξη από-

μων με διαφορετικές ταυτότητες [...], από την άλλη προϋποθέτει και την έντονη εναντίωση που μπορεί να φτάσει στα όρια της ακραίας βίας [...]]» (Καμπούρη, 2007: 17). Με άλλα λόγια, ξενο-φοβία και φιλο-ξενία «αποτελούν τις δυο όψεις του ίδιου νομίσματος: παρά τον αντίθετο προσανατολισμό τους –η πρώτη προς την κλειστότητα και τον “κοινωνικό αποκλεισμό”, η δεύτερη προς την ανοικτότητα και την “κοινωνική ένταξη”– είναι συναρμολογημένες σε ενιαία πολιτισμική δομή» (Παπαταξιάρχης, 2014: 49-50). Με αυτή την οπτική θα μπορούσαν να ιδωθούν και ως εχθρικές ή έστω «αφιλόξενες» πολιτικές διαχείρισης και ελέγχου των ανθρωπινων μετακινήσεων.

Τρεις πρόσθετες εννοιολογικές επισημάνσεις είναι χρήσιμες για τη θεωρητική πλαισίωση του εμπειρικού αντικειμένου του παρόντος κεφαλαίου με βάση την παραπάνω συζήτηση. Η πρώτη σχετίζεται με τις (κοινωνικές) σχέσεις που η φιλοξενία συνεπάγεται, η δεύτερη αφορά τον προσδιορισμό «του ξένου» ως «υποκειμένου φιλοξενίας», ενώ η τρίτη αναφέρεται στο κράτος και την «κοινωνία υποδοχής».

Πρώτον, η φιλοξενία σηματοδοτεί μία σχέση μεταξύ διαφορετικών υποκειμένων. Ακόμη και αν πρόκειται για σχέση ιεραρχική ή ακόμη και κυριαρχίας, όπου ο «οικοδεσπότης» επιβάλλει τους όρους του στο «φιλοξενούμενο», όπου ο πρώτος «παρέχει» ενώ ο δεύτερος «δέχεται», όπως κάθε σχέση, προϋποθέτει κάποιου είδους αναγνώριση, αμοιβαιότητα και επομένως διάδραση μεταξύ των δύο (Dikec, 2002). Μένει συνεπώς ανοιχτή μια ενδεχομενικότητα που συνδέεται με αυτή την αμοιβαιότητα και διάδραση, αλλά και με κάθε απρόβλεπτη ενέργεια που διαταράσσει τους προκαθορισμένους όρους της φιλοξενίας. Η τελευταία εμπεριέχει επίσης μία σχέση με το χώρο: είναι ο «οίκος» το πεδίο αναφοράς, ο τόπος όπου «ο οικοδεσπότης» υποδέχεται και προσφέρει και όπου «ο ξένος» δέχεται φροντίδα, τροφή, κατάλυμα. Όμως η χωρικότητα της φιλοξενίας περιλαμβάνει και τα όρια μεταξύ του εντός και του εκτός, τα οποία ωστόσο μετατοπίζονται ακριβώς με το άνοιγμά τους προς (και τη διέλευσή τους από) «τον ξένο», ενώ η μετατόπισή τους αυτή ενέχει το ενδεχόμενο αυτά να διαταραχθούν περαιτέρω (Dikec, 2002· Κακολύρης, 2016). Η διέλευση, άλλωστε, του ενδιαμέσου, οριακού χώρου του κατωφλιού σηματοδοτεί όχι απλώς την άφιξη αλλά και την είσοδο (Derrida, 2000· Dikec, 2002). Τέλος, η φιλοξενία χαρακτηρίζεται και από μία σχέση με το χρόνο: είναι πάντα προσωρινή, διέπεται από χρονικά όρια, διακρίνεται σε «πριν» και «μετά», ενώ η εμπειρία τού να προσφέρεις ή να δέχεσαι φιλοξενία εξ ορισμού δεν είναι δυνατό να διαρκέσει (Derrida, 2000).

Δεύτερον, αν η φιλοξενία μπορεί γενικά να οριστεί ως «σχέση με τον ξένο», δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι η γενικότητα του όρου «ξένος» «αποσιωπά σημαντικά χαρακτηριστικά όπως είναι το φύλο, η εθνικότητα, το επάγγελμα, η οι-

κονομική κατάσταση ή η ηλικία, που συνήθως παρεμβαίνουν και καθορίζουν το είδος της υποδοχής που παρέχεται» (Κακολύρης, 2016: 25). Όμως δεν αντιμετωπίζονται όλοι οι ξένοι με τον ίδιο τρόπο: μπορεί οι τουρίστες να είναι ευπρόσδεκτοι αλλά όχι οι μετανάστριες ή οι πρόσφυγες (Καμπούρη, 2007). Αυτή η φαινομενικά κοινότοπη διαπίστωση δεν υπογραμμίζει απλώς τα όρια και τις προϋποθέσεις της φιλοξενίας, που τελικά μπορεί να αποκτά μορφές διαφοροποιημένες και επιλεκτικές, σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από σύνορα μεταξύ κρατών και ταξικών ανισοτήτων. Ανάγεται επίσης στον κοινωνιολογικό τύπο «του ξένου», όπως είχε αναλυθεί από τον G. Simmel (1908), σύμφωνα με τον οποίο «ξένος» δεν είναι οποιοσδήποτε έρχεται «από αλλού», αλλά μια κατασκευασμένη κοινωνικά κατηγορία που ενσωματώνει ταυτόχρονα τόσο την εγγύτητα όσο και την απόσταση, καθώς βρίσκεται «εδώ», αλλά θεωρείται ότι δεν (μπορεί να) ανήκει «εδώ» εφόσον η παρουσία «του» προσλαμβάνεται με δυσφορία και κυοφορεί αβεβαιότητα (βλ. Bauman, 1995). Αν η τουρίστρια, ο επιχειρηματίας, η φοιτήτρια λογίζονται ευπρόσδεκτοι ως επισκέπτες, διερχόμενοι ή προσωρινά διαμένοντες, που αποδέχονται το πλαίσιο υποδοχής τους και δεν προτίθενται να το μεταβάλλουν, η μετανάστρια και ο πρόσφυγας αντιμετωπίζονται ως δυνητικοί κάτοικοι που συνοδεύονται από το ενδεχόμενο να εγγραφεί μόνιμα η παρουσία τους, αναπροσδιορίζοντας ριζικά κοινωνικές σχέσεις και ταυτότητες (Dikec, 2002).

Τέλος, το δικαίωμα στην κατοίκηση –έστω προσωρινή– παραμένει εξ ορισμού κυριαρχική απόφαση του κράτους. Άλλωστε, ο Ντεριντά επιχειρεί μια κριτική επανανάγνωση του έργου του Καντ *Προς την αιώνια Ειρήνη* (1795), όπου ορίζεται ότι «το κοσμοπολιτικό δίκαιο οφείλει να περιορίζεται σε όρους της καθολικής φιλοξενίας» (Κακολύρης, 2016: 19). Το φυσικό αυτό δικαίωμα, που προκύπτει από την κοινή ιδιοκτησία της πεπερασμένης επιφάνειας της γης, όπου κανείς δεν έχει περισσότερα δικαιώματα από άλλους, συνοψίζεται στο δικαίωμα του ξένου να μην αντιμετωπίζεται εχθρικά κατά την άφιξή του στην επικράτεια κάποιου άλλου (Dikec, 2002: 233-234). Το καντιανό «δίκαιο της φιλοξενίας» συνδέεται λοιπόν με το κράτος και την ιδιότητα του πολίτη, εδράζεται δηλαδή στο διεθνές δίκαιο, τις διεθνείς σχέσεις μεταξύ κρατών ή μεταξύ κρατών και ατόμων που δεν είναι πολίτες τους (Κακολύρης, 2016). Σε αυτό το πλαίσιο, οι μεταναστευτικοί έλεγχοι θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτοί ως επίσημα πλαίσια φιλοξενίας που αναπόφευκτα περιλαμβάνουν κανόνες, υποχρεώσεις και δικαιώματα, που αφορούν εξίσου πολίτες και μη, κωδικοποιημένα σε νόμους και πολιτικές (Balch, 2016: 225). Άλλωστε, η υποδοχή δεν ταυτίζεται με την αποδοχή, ενώ ακόμα και όταν «αποκαλεί κάποιος τους μετανάστες "φιλοξενούμενους" υπενθυμίζει τόσο σ' εκείνους όσο και σ' εμάς ότι η θέση τους είναι πιο επισφαλής σε σχέση [...] με αυτήν των "πολιτών" της χώρας» (Κακολύρης, 2016: 23). Βέβαια, αν στην ιδιωτική σφαίρα «οικοδε-

σπότες» και «φιλοξενούμενοι» προσδιορίζονται με σχετική σαφήνεια, στη δημόσια σφαίρα οι δύο πλευρές εμφανίζονται συγκεχυμένες, ετερογενείς και ως εκ τούτου απροσδιόριστες. Ο παραλληλισμός των προσφύγων και μεταναστών με «φιλοξενούμενους» και του κράτους ή της κοινωνίας υποδοχής με «οικοδεσπότες», θυμίζει την εύστοχη παρατήρηση της M. Rosello, ότι η φιλοξενία είναι μια «μεταφορά που έχει ξεχάσει ότι αποτελεί μεταφορά» (Κακολύρης, 2016: 23· Rosello, 2001: 3).

Στο ελλαδικό συγκείμενο, η «φιλοξενία» αναφέρεται ως μια εγγενής ιδιότητα του «εθνικού εαυτού», μια «παράδοση» που ανάγεται στο απώτατο παρελθόν (παραπέμποντας στον «Ξένιο Δία») και συνδέεται φολκλωρικά με την πρώιμη τουριστική ανάπτυξη (Καμπούρη, 2007· Παπαταξιάρχης, 2006, 2014· Rozakou, 2012). Σε προηγούμενες δεκαετίες, εθνογραφικές μελέτες που επικεντρώθηκαν στη συνάντηση «ξένων» και «ντόπιων», αν και αναγνώρισαν ότι η φιλοξενία «μπορεί να είναι αλτρουιστική και να προσφέρεται με ειλικρινή ευχαρίστηση», διαπίστωσαν επίσης ότι στο «επίπεδο των συλλογικών αναπαραστάσεων [...] σηματοδοτεί την ηθική και εννοιολογική υπαγωγή του φιλοξενούμενου στον οικοδεσπότη» (Herzfeld, 1987: 77). Οι αρκετά πιο πρόσφατες αναφορές στη «φιλοξενία» μεταναστών και προσφύγων στο δημόσιο λόγο αναπαράγουν στερεοτυπικά μια κατασκευασμένη ιδεαλιστική αντίληψη της φιλοξενίας ως «αξίας» και «εθνικής αρετής», που υποκρύπτει τη γενικευμένη δυσπιστία απέναντι «στον ξένο» και τον κίνδυνο που η έλευσή του ενέχει και τελικά αποσκοπεί στον έλεγχο, τη διατήρηση των ορίων και τον περιορισμό της δράσης των «φιλοξενούμενων» (Παπαταξιάρχης, 2014· Rozakou, 2012· Schack και Witcher, 2021). Λόγοι περί φιλοξενίας σε αυτό το πλαίσιο αρθρώνονται βέβαια από ποικίλους δρώντες: πολιτικούς (Rozakou, 2012), ανθρωπιστικές οργανώσεις (Kyriakidou, 2021), εγχειρήματα αλληλεγγύης (Chioyenda, 2020), καθώς και τα ΜΜΕ, ενώ αξιοσημείωτος είναι ο ευφημισμός «Ξένιος Ζευς» των αστυνομικών επιχειρήσεων «για την αντιμετώπιση της παράνομης μετανάστευσης» στα μεγάλα αστικά κέντρα την περίοδο 2012-2014. Η ακόλουθη ενότητα συζητά τους χώρους που η ελληνική πολιτεία επιφυλάσσει για τη «φιλοξενία» προσφύγων και μεταναστών.

«Φιλοξενία» και στρατόπεδα προσφύγων στην Ελλάδα

Στη νομολογία για τη μετανάστευση και το άσυλο εντοπίζονται διαρκείς αναφορές στην υποδοχή και τη φιλοξενία σε συνάρτηση με συγκεκριμένους χώρους. Ενδεικτικά, ο ιδρυτικός νόμος (3907/2011) των Υπηρεσιών Ασύλου και Πρώτης Υποδοχής κάνει λόγο για χώρους «προσωρινής φιλοξενίας υπηκόων τρίτων χωρών» και για «δομές υποστήριξης και φιλοξενίας». Ο νόμος 4375 του 2016 αναφέρεται σε «δομές υποδοχής ή προσωρινής φιλοξενίας» και σε «ανοιχτές Δομές Προσωρινής Φιλοξενίας πολιτών τρίτων χωρών η ανιθαγενών». Ο νόμος

4636/2019 «Περί διεθνούς προστασίας» ορίζει το «κέντρο φιλοξενίας» ως κάθε χώρο «που χρησιμοποιείται για την ομαδική φιλοξενία αιτούντων και ασυνόδευτων ανηλίκων» (άρθρο 43), ενώ προβλέπει, μεταξύ των μορφών που μπορεί να λάβει η παρεχόμενη σε είδος στέγαση των αιτούντων άσυλο, και τα «κέντρα φιλοξενίας, τα οποία μπορούν να λειτουργούν σε δημόσια ή ιδιωτικά κτίρια, κατάλληλα διαμορφωμένα» (άρθρο 56). Επιπρόσθετα, από τον Οκτώβριο του 2019 ως τον Ιανουάριο του 2021, η Υπηρεσία Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΥΠΥΤ) σε συνεργασία με το Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης (ΔΟΜ) λειτούργησαν πρόγραμμα προσωρινής διαμονής αιτούντων άσυλο σε ξενοδοχεία με τον εύληπτο τίτλο *Filoxenia*, ενώ στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου, η ΥΠΥΤ ενημερώνει για τη «Φιλοξενία Αιτούντων Άσυλο» σε διαμερίσματα μέσω του προγράμματος ESTIA 2021.

Από το 2015, το ελληνικό σύστημα υποδοχής οικοδομήθηκε με την υλοποίηση της προσέγγισης *hotspot*, στο πλαίσιο της κοινής δήλωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Τουρκία (Μάρτιος 2016), της επιβολής του γεωγραφικού περιορισμού στα νησιά που «φιλοξενούν» Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ) και πληθώρας νομοθετημάτων και γραφειοκρατικών ρυθμίσεων που συγκροτούν έναν «πολύπλευρο λαβύρινθο» με τον οποίο οι πρόσφυγες βρίσκονται αντιμέτωποι/ες (Tsitselikis, 2018). Παρά την ουσιώδη διάκριση μεταξύ των «*hotspots*» των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου³ και των «δομών» της ηπειρωτικής χώρας, η κυρίαρχη χωρική της υποδοχής εντοπίζεται σε διάφορες εκδοχές των προσφυγικών καταυλισμών (Kandyliis, 2019).

Η βιβλιογραφία γύρω από τα προσφυγικά στρατόπεδα (βλ. Martin κ.ά., 2020) έχει επηρεαστεί σημαντικά από την προσέγγιση του φιλόσοφου Τζόρτζιο Αγκάμπεν (Agamben, 1998, 2005), ο οποίος αναλύει το στρατόπεδο ως «διαρκή χώρο εξαίρεσης» και βιοπολιτικού ελέγχου. Εκεί, η κυρίαρχη εξουσία αναστέλλει τους γενικώς ισχύοντες δικαιοικούς κανόνες, ενώ οι άνθρωποι διαβιούν στη βιολογική τους υπόσταση, απογυμνωμένοι από κοινωνικο-πολιτισμικές και πολιτικές προσλαμβάνουσες. Η προσέγγιση αυτή, ωστόσο, αποσιωπεί τους τρόπους με τους οποίους οργανώνεται τελικά η ζωή των στρατοπεδοποιημένων πληθυσμών, το πώς –ακόμη και στη συνθήκη που βρίσκονται– συνυπάρχει η «γυμνή ζωή» με την καθημερινή ζωή (Katz, 2017). Μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον στις ενεργητικές πρακτικές των διαμενόντων, το στρατόπεδο γίνεται επίσης αντιληπτό ως «κοι-

3 Τα *Hotspots* αποτελούνται από ένα σύνολο υποδομών, διαδικασιών και τεχνολογιών (Tazzioli και Garelli, 2020) με κύριο στόχο τον περιορισμό, τη ρύθμιση και τον έλεγχο της αυτόνομης μεταναστευτικής κίνησης (Dimitriadis, 2017. Papoutsis κ.ά., 2019) μέσα από την εφαρμογή ενός συνόλου κριτηρίων όπως είναι η εθνικότητα και η ευαλωτότητα για τη διαλογή μεταξύ εκείνων που μπορούν να συνεχίσουν να κινούνται προς τα εμπρός και όσων ως «ανεπιθύμητοι» θα πρέπει να επιστρέψουν πίσω.

ωνικοπολιτικός χώρος και τρόπος ζωής» (Rygiel, 2011: 15), ως τόπος με κάποια καθημερινότητα, όπου υπάρχουν και λειτουργούν κοινωνικά δίκτυα, συνεργασίες, άτυπες συναλλαγές και εναλλακτικοί μηχανισμοί υποστήριξης (Sigona, 2015: 12), ακόμη –σε ορισμένες περιπτώσεις– και ως χώρος «ελευθερίας και πάλης» (Ramadan, 2013: 74).

Οι θεωρήσεις αυτές υπενθυμίζουν ότι οι εκτοπισμένοι άνθρωποι αναπτύσσουν, σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο, ποικίλες μορφές εμπρόθετης δράσης (*agency*), έστω και «εν αναμονή» (Brun, 2015), μέσω των οποίων «πλοηγούνται» στους πολλαπλούς περιορισμούς που αντιμετωπίζουν (Triandafyllidou, 2018). Μέσω διάφορων στρατηγικών, οι εκτοπισμένοι άνθρωποι διαπραγματεύονται καθημερινά την κινητικότητα τους και ορισμένες φορές είναι σε θέση να αμφισβητήσουν, να παρακάμψουν ή και ανατρέψουν τους συνοριακούς και μεταναστευτικούς ελέγχους, να τους υπερβούν και να τους μετασηματίσουν (Mainwaring, 2016· Trimikliniotis κ.ά., 2016). Ειδικά σε σχέση με τη συνθήκη των προσφυγικών καταυλισμών σύμφωνα με τον Agier (2016), η έννοια της εμπρόθετης δράσης συνδέεται με την ανάκτηση της πρωτοβουλίας, τη διαμόρφωση του υποκειμένου και το μετασηματιστικό τους χαρακτήρα, συμβάλλοντας στην κατανόησή τους όχι μόνο ως χώρους αποκλεισμού και εξαίρεσης, αλλά και ως χώρους ενδιάμεσους, οριακούς και μεταβατικούς.

Υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τη θέση, το μέγεθος, την εσωτερική διαμόρφωση ή τις συνθήκες διαβίωσης στους προσφυγικούς καταυλισμούς στην Ελλάδα, ενώ παρατηρείται πληθώρα μετατοπίσεων, μεταβολών και αυξομειώσεων του αριθμού των «κέντρων υποδοχής» και των «δομών φιλοξενίας», αλλά και των «φιλοξενούμενων» σε αυτά. Τον Μάιο του 2021 λειτουργούσαν πέντε «κέντρα υποδοχής και ταυτοποίησης» (στο εξής ΚΥΤ ή *hotspots*) σε νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, και 31 «δομές φιλοξενίας» (στο εξής δομές ή –προσφυγικοί– καταυλισμοί) στην ηπειρωτική χώρα, με συνολικό πληθυσμό περίπου 10.300 και 23.650 ανθρώπων αντίστοιχα. Οι άνθρωποι που μάλλον «τοποθετούνται» παρά «φιλοξενούνται» στους χώρους αυτούς αντιμετωπίζονται ως ανίκανοι για αυτενέργεια και αυτόνομη δράση. Οι εμπειρικές ενότητες που ακολουθούν συνθέτουν μια πολυφωνική συρραφή παραδειγμάτων εμπρόθετης δράσης των «φιλοξενούμενων» που αφορούν πρακτικές χωρικής εδραίωσης και κινητικότητας στους διαφορετικούς τόπους όπου διεξάχθηκε η έρευνα πεδίου, οι οποίες αντιστρατεύονται την παραπάνω θεώρηση έστω και στις επισφαλέστερες συνθήκες.

Οι κήποι των καταυλισμών: μια απόπειρα οικειοποίησης των χώρων φιλοξενίας

Παρασκευή 10 Ιουλίου 2020: Επίσκεψη στην Ανοιχτή Δομή Προσωρινής Υποδοχής στα Διαβατά Θεσσαλονίκης.⁴ Το λεωφορείο 54 με αφήνει σε μια περιοχή σχεδόν 2,5 χιλιόμετρα μακριά από τον καταυλισμό. Μια γυναίκα που συναντώ κοντά στη στάση μού εξηγεί τη διαδρομή που πρέπει να ακολουθήσω και με καθησυχάζει λέγοντας: «Θα το καταλάβεις. Φαίνεται από μακριά, είναι σαν στρατόπεδο».

Όπως αναφέρουν οι Martin κ.ά. (2020: 774): «Για τέτοιου είδους χώρους που συνήθως σχεδιάζονται για να ελέγξουν και να φροντίσουν ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων με ελάχιστο προϋπολογισμό, συχνά χρησιμοποιούνται πανομοιότυπες προκατασκευασμένες μονάδες –τέντες, κοντέινερ– που τοποθετούνται ακολουθώντας μια λογική διάταξη η οποία εξασφαλίζει την εύκολη οργάνωση, επιτήρηση και έλεγχό τους». Η αλήθεια είναι ότι από μακριά μπορούσε κανείς να διακρίνει αυτήν την ιδιότυπη αρχιτεκτονική δομή που δημιουργούσε το σύμπλεγμα κοντέινερ και σκηνών εντός ενός περιφραγμένου χώρου, όπου στο παρελθόν λειτουργούσε όντως ένα στρατόπεδο. Όταν, όμως, ο διοικητής με ξενάγησε στο χώρο με έκπληξη διαπίστωσα πως αυτήν την αρχιτεκτονική ομοιομορφία των απόλυτα ευθυγραμμισμένων κοντέινερ διέκοπταν τα γιασεμιά που κοσμούσαν τα αυτοσχέδια μπαλκόνια των ενοίκων των κοντέινερ και οι λαχανόκηποι στις παρυφές του καταυλισμού. Και το ερώτημα που προκύπτει είναι: τι γίνεται όταν οι κήποι και οι μπαχτσέδες εισχωρούν και καλλιεργούνται σε ένα κέντρο προσωρινής υποδοχής;

Κατά τη διάρκεια της ξενάγησης στο εσωτερικό της δομής, ο διοικητής με μια περιπαιχτική διάθεση σχολίασε δείχνοντάς μου τους λαχανόκηπους των προσφύγων: «Θα φάμε και καλαμπόκια φέτος το φθινόπωρο». Οι κήποι καθώς καλλιεργούνται, ανθίζουν και ξαναφυτεύονται στο κέντρο προσωρινής υποδοχής προσφύγων, καταμετρούν άθελά τους το χρόνο, μαρτυρώντας πώς μονιμοποιείται το προσωρινό καθεστώς φιλοξενίας τους και αποκαλύπτοντας τις χωρικές διαστάσεις αυτής της αναμονής. Θα έλεγε κανείς πως καθώς επεκτείνεται ο χρόνος παραμονής, επεκτείνονται χωρικά και οι πρακτικές των εκτοπισμένων ανθρώπων,

4 Η Δομή Διαβατών, χωρητικότητας 1020 ατόμων, στεγάζεται στο πρώην Στρατόπεδο Αναγνωστοπούλου και απέχει μόλις 7 χιλιόμετρα από τη Θεσσαλονίκη. Άρχισε να λειτουργεί τον Φεβρουάριο του 2016. Τον Ιούλιο του 2020 φιλοξενούσε 878 άτομα, η πλειονότητα των οποίων προερχόταν από το Αφγανιστάν. Τον Απρίλιο του 2021 άρχισαν εργασίες ανέγερσης εξωτερικού φράχτη στο πλαίσιο της απόφασης της κυβέρνησης να μετατραπούν τα KYT στα νησιά και τα camps στην ενδοχώρα σε κλειστές ελεγχόμενες δομές. Βλ. IOM SMS Factsheets: https://greece.iom.int/sites/greece/files/sms/_7Merged%20Factsheet%20July_20.pdf

οι οποίοι διεκδικούν μερικά εκατοστά γης που θα μπορούσαν να διαχειριστούν όπως οι ίδιοι επιθυμούν. Υπό αυτήν την οπτική, τα πρόχειρα παραπήγματα που λειτουργούν ως ιδιωτικές αυλές και οι περικλειστοί κήποι συνιστούν απόπειρες οριοθέτησης ενός προσωπικού χώρου σε έναν τόπο όπου η ομοιόμορφη αρχιτεκτονική διαρρύθμισή του στοχεύει στην εξάλειψη των προσωπικών ιστοριών των προσφύγων, καθώς απλώς καταμετρούνται και αναγνωρίζονται ως «φιλοξενούμενοι».

Εντός της επικράτειας της δομής οι κινήσεις και οι χωρικές πρακτικές των προσφύγων είναι προδιαγεγραμμένες βάσει του κανονισμού λειτουργίας, ο οποίος περιγράφοντας τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του εργατικού δυναμικού και των φιλοξενούμενων οριοθετεί αυστηρά τη σφαίρα δράσης των τελευταίων. Σύμφωνα με αυτόν, οι πρόσφυγες απαγορεύεται να επεμβαίνουν με οποιονδήποτε τρόπο στην υλικοτεχνική υποδομή και σε αυτοσχέδιες διαρρυθμίσεις των χώρων που φιλοξενούνται, ενώ καλούνται να κάνουν ορθή χρήση των κοινόχρηστων χώρων ακολουθώντας τις υποδείξεις του προσωπικού.⁵ Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η στέρηση του δικαιώματος επέμβασης και αναδιοργάνωσης των χώρων που οι πρόσφυγες κατοικούν –έστω προσωρινά– υπογραμμίζει την ξενότητά τους στο χώρο συμβάλλοντας στη διαρκή υπονόμηση της αίσθησης του ανήκειν. Με άλλα λόγια, μέσω των θεσμικών περιορισμών που αφορούν τη χρήση του χώρου (ιδιωτικών και κοινόχρηστων) οι πρόσφυγες βιώνουν και εμποδώνουν το ρόλο τους ως «φιλοξενούμενοι» της δομής. Άλλωστε, όπως έχει καταδείξει η ελληνική εθνογραφία (Herzfeld, 1992· Παπαταξιάρχης, 2006), η πρακτική της φιλοξενίας δεν αφορά μόνο τη μονομερή προσφορά φροντίδας προς τον ξένο αλλά κυρίως την υποχρέωση υπακοής και συμμόρφωσης του φιλοξενούμενου προς τους κανόνες του οικοδεσπότη. Πρόκειται για μια πρακτική κυριαρχίας και ελέγχου που κατοχυρώνει το προνόμιο δράσης στον οικοδεσπότη (Ροζάκου, 2018: 27) στερώντας παράλληλα το δικαίωμα του φιλοξενούμενου να επενεργεί στο περιβάλλον. Υπό αυτό το πρίσμα, η ανυπακοή που εκφράζεται μέσω της καθημερινής ενασχόλησης των προσφύγων με τη γη και της πρωτοβουλίας τους να αναδιαμορφώσουν τον περιβάλλοντα χώρο θα μπορούσε να αναγνωστεί ως μια απόπειρα αναδιαπραγμάτευσης και της σχέσης οικοδεσπότη/φιλοξενούμενου ανατρέποντας –έστω

5 Όπως μου ανέφερε ο διοικητής της δομής δεν είχε προβεί στην καταστροφή των αυτοσχέδιων αυλών και των λαχανόκηπων, καθώς κάτι τέτοιο ενδέχεται να προκαλούσε δυσaráρεσκεια και αναταραχή, γεγονός το οποίο ήθελε να αποφύγει. Επίσης, σημείωσε ότι πολλές φορές αυτές οι διαρρυθμίσεις απαντούσαν σε συγκεκριμένες ανάγκες μετριάζοντας τις διεκδικήσεις των ίδιων σε σχέση με την υλικοτεχνική υποδομή, όπως π.χ., την έλλειψη κλιματισμού. Φαίνεται πως η εφαρμογή του ισχύοντος, κατά την επίσκεψη, κανονισμού (Υπουργική Απόφαση 11.1/6343/ΦΕΚ Β 3295/09.12.2014, άρθρο 18) ήταν στη διακριτική ευχέρεια της διοίκησης της κάθε δομής, ενώ τρεις μήνες αργότερα δημοσιεύθηκε νέος κανονισμός (Υπουργική Απόφαση Αριθμ. 23/13532, ΦΕΚ 5272/Β/30-11-2020).

προσωρινά– τις δυναμικές που αναπτύσσονται εντός της δομής φιλοξενίας και θέτοντας υπό αμφισβήτηση την ταυτότητά (ρόλο) τους ως φιλοξενούμενων.

Μέσα από τις καθημερινές πρακτικές της κηπουρικής και της καλλιέργειας, τη συνεχή φροντίδα και αισθητηριακή επαφή με τη γη, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι οι πρόσφυγες οικειοποιούνται τον ανοίκειο χώρο του καταυλισμού μετατρέποντάς τον σε ένα χώρο με σημασία (Feldman και Stall, 1994: 172). Μελέτες που επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους στις οικείες χωρικές των προσφύγων, και πιο συγκεκριμένα σε πρακτικές στέγασης και καθημερινές δραστηριότητες, όπως την ετοιμασία φαγητού, την υποδοχή καλεσμένων, τη διακόσμηση, συσχετίζουν τις μορφές ιδιοποίησης του χώρου με τη διαδικασία συγκρότησης ενός σπιτικού και αναδιαπραγμάτευσης της οικιακότητας στα συγκεκριμένα ιστορικά και πολιτικά συμφραζόμενα (Steigemann και Misselwitz, 2020). Ακολουθώντας τους Brun και Fábos (2015), θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι οι ανθισμένοι κήποι μπολιάζοντας την προσωπική αισθητική, το γνωστικό και μνημονικό κεφάλαιο, τις πολιτισμικές αξίες και τις επιθυμίες των προσφύγων –που καλλιεργούνται στο πλαίσιο πολλαπλών δια-εθνικών επαφών και σχέσεων εξουσίας– μαρτυρούν την καθημερινή διαδικασία ανανοηματοδότησης και δημιουργίας ενός «σπιτιού» –σε επίπεδο υλικό, συναισθηματικό, κοινωνικό– σε συνθήκες παρατεταμένου εκτοπισμού. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η νοηματοδότηση και η πρόσληψη της έννοιας του «οίκου» απομακρύνεται από τη θέωση της εστίας ως μόνιμου, σταθερού και εδαφοποιημένου χώρου (Ahmed, 1999· Massey, 1992, 1994).

Από την άλλη, οι γλάστρες με τα διακοσμητικά λουλούδια σχηματίζοντας ένα φυσικό τοίχο εξασφαλίζουν μια μικρής έκτασης γη ανάμεσα στο δημόσιο χώρο και στην προκατασκευασμένη οικία. Έναν ενδιάμεσο χώρο που μοιάζει να προσφέρει ιδιωτικότητα και προστασία από τη δημόσια (κοινή) θέα. Οι Francis και Hester (1990: 11) υποστηρίζουν ότι οι κήποι αποτελούν τους τόπους όπου οι άνθρωποι απομονώνονται από τον περιβάλλοντα χώρο και σκαρφίζονται εναλλακτικές λύσεις. Παρά τις προφανείς διαφορές στο πλαίσιο, αντίστοιχα παραδείγματα στην Αττάλεια της Τουρκίας, στο Μπαγκλαντές και στο Zaatarī Camp της Ιορδανίας (Gomes Coelho, 2016), όπου ΜΚΟ έχουν σχεδιάσει επιτυχημένα προγράμματα κηπουρικής, φανερώνουν πως η κηπουρική συνιστά ένα μέσο βελτίωσης των συνθηκών της ζωής στο όριο και ενίσχυσης της αυτονομίας των προσφύγων, αναδεικνύοντας παράλληλα τις οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις αυτής της πρακτικής. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο των πολλαπλών επισφαλειών που βιώνουν οι πρόσφυγες, των περιορισμών που επιβάλλουν οι κανονισμοί των καταυλισμών και των βιοπολιτικών τεχνολογιών που στοχεύουν στη φροντίδα και επιβίωση των «φιλοξενούμενων», η καλλιέργεια ενός λαχανόκηπου θα μπορούσε να ιδωθεί ως μια απόπειρα ανάκτησης του ελέγχου της ζωής από πλευράς των προσφύγων.

Όπως αναφέρει η Veena Das (2007), η ζωή δεν ανακτάται μέσα από πράξεις επαναστατικές, αλλά μέσα από καθημερινές πρακτικές που αναγνωρίζονται ως κανονικές και συνηθισμένες.

Ορίζοντας το πώς θα διαμορφώσουν το χώρο τους, έστω και αν αυτός είναι περιορισμένος, οι «φιλοξενούμενοι» αναδιαμορφώνουν παράλληλα την καθημερινότητά τους, αξιοποιώντας διαφορετικά το χρόνο τους που –βάσει των μαρτυριών των ίδιων– τις περισσότερες φορές σπαταλιέται σε ουρές αναμονής. Στον αντίποδα της παρατεταμένης αναμονής –όπου όλα φαντάζουν στάσιμα και μετέωρα– η καλλιέργεια της γης συνιστά έναν εναλλακτικό τρόπο μέτρησης του χρόνου που αποδίδει έμφαση στην έννοια της εναλλαγής και της «προσοδοφόρας» επένδυσης. Σύμφωνα με τα παραπάνω, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι αυτές οι μικρές σε έκταση τεχνικές κατοίκησης εγγράφουν την εμπρόθετη δράση των προσφύγων. Όπως υποστηρίζει η Romola Sanyal, οι άνθρωποι ανακτούν την εμπρόθετη δράση τους παράγοντας χώρους – φυσικούς και πολιτικούς (2014: 558). Καθώς τα γιασεμιά ριζώνουν και φυλλώνουν, ευωδιάζοντας το γύρω χώρο, οι πρόσφυγες δεν καταφέρνουν μόνο να σπάσουν τη μονοτονία της τυποποιημένης κατοίκησης των καταυλισμών, μεταμορφώνοντας πέρα από τον προσωπικό και τον περιβάλλοντα χώρο, αλλά κυρίως ανατρέπουν –έστω και πρόσκαιρα– την κυρίαρχη πρόσληψή τους ως υποκείμενα «εν ανάγκη» και υπονομεύουν την κανονικοποίησή τους μέσω των πειθαρχικών τεχνολογιών του στρατοπέδου.

Αναζητώντας «φιλόξενο» σπίτι: διαπραγματεύσεις κινητικότητας μεταξύ καταυλισμού και πόλης

Ιανουάριος 2020. Από τη μισάνοιχτη είσοδο του προσφυγικού καταυλισμού στον Ελαιώνα, λίγα λεπτά από το κέντρο της Αθήνας, υπάρχει μια διαρκής κινητικότητα προς τα μέσα και προς τα έξω. Ανάμεσα στα ρούχα που μόλις άπλωσε μια νεαρή γυναίκα τρέχουν μικρά παιδιά, μπροστά σε κάποια container μια παρέα ανδρών καπνίζουν ναργιλέ, και ένα ξυλουργικό εργαστήρι λίγο πιο κάτω καλεί να φτιάξει κανείς τα δικά του έπιπλα. Στη δομή του Σκαραμαγκά, 14 περίπου χιλιόμετρα από το κέντρο της Αθήνας, αιτούντες άσυλο λειτουργούν μια πληθώρα καταστημάτων: φούρνο και κρεοπωλείο, mini-market και εστιατόριο, κομμωτήριο και ναργιλάδικο, αλλά και μπιλιαρδάδικο και τατουατζίδικο. Χωροθετημένα με τρεις διαφορετικούς τρόπους στον καταυλισμό –κάποια μπροστά στο θαλάσσιο μέτωπο, άλλα γύρω από το μεγάλο ανοιχτό χώρο στο κέντρο περίπου των εγκαταστάσεων, και άλλα διάσπαρτα ανάμεσα στα container φιλοξενίας– καλύπτουν καθημερινές αλλά και ιδιαίτερες ανάγκες σε συστηματική βάση. «Στο καμπ προσφύγων του Σχιστού, βρίσκονται οι ωραιότεροι κήποι της Αττικής» ήταν ο τίτλος

ενός άρθρου στον τύπο στα τέλη του 2018, με φωτογραφίες από ηλιοτρόπια και διάφορα είδη λαχανικών και βοτάνων.

Ίσως με αφορμή τέτοιες εικόνες, εκπρόσωποι των αρχών διαχείρισης των δομών και Διεθνών Οργανισμών κατά την έρευνα πεδίου τα χαρακτήρισαν ως «χωριά» ή «κοινότητες» «φιλοξενούμενων» που διαφοροποιούνται από την «κοινότητα» αυτών που τους/τις φιλοξενεί. Παρά τον απλοϊκό και αμφισβητήσιμο αυτό προσδιορισμό, εντός των προσφυγικών καταυλισμών αναδύονται αναπόφευκτα πολλαπλές δικτυώσεις και σχέσεις εμπιστοσύνης και αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των «φιλοξενούμενων». Η ύπαρξη και αναπαραγωγή συγγενικών και φιλικών δικτύων αλλά και η σχέση των καταυλισμών της Αττικής με τον αστικό χώρο της Αθήνας που, ακόμα και όταν δεν αποτελεί σχέση χωρικής εγγύτητας, επιτρέπει την πρόσβαση σε υπηρεσίες ή δίκτυα, καθιστούν τις συγκεκριμένες δομές «φιλοξενίας» πόλους έλξης σε υπερτοπική κλίμακα: αιτούντες άσυλο, επίσημα «τοποθετημένοι» σε άλλες δομές της ενδοχώρας, συχνά καταφθάνουν με ίδια μέσα σε δομές της Αττικής όπου και ζητούν να τους προσφερθεί «θέση φιλοξενίας». Αν δεν συμμορφωθούν με τις επιταγές του συστήματος ασύλου και δεν επιστρέψουν στις δομές όπου κατείχαν επίσημα θέση φιλοξενίας, διαμένουν προσωρινά ως «μη καταγεγραμμένοι» (*unregistered*)⁶ στις δομές της Αττικής. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η μακροχρόνια (σε συνθήκες προσωρινότητας) παραμονή «μη καταγεγραμμένων», τα δίκτυα που έχουν δημιουργήσει με την «κοινότητα» της δομής αλλά και παράγοντες όπως το να πηγαίνουν ήδη τα παιδιά τους σε σχολείο της περιοχής ή κριτήρια ευαλωτότητας, οδηγούν τους φορείς στο να εγγράψουν και επίσημα τους/τις αιτούντες/σες στην εκάστοτε δομή.

Οι «μη-εγγεγραμμένοι» είναι άνθρωποι που μένουν στα site, χωρίς να έχουν έρθει με επίσημη μεταφορά, άρα χωρίς επίσημη απόφαση για τις θέσεις φιλοξενίας τους, και αν είναι ευάλωτοι τους προσφέρουμε βοήθεια. Για παράδειγμα, αν κάποιος μένει σε ένα site ήδη 6 μήνες, το παιδί του πάει σχολείο και έχει καταφέρει να ενταχθεί στην κοινότητα [του camp], προσπαθούμε να τον εγγράψουμε στο συγκεκριμένο site, ειδικά αν είναι οικογενειάρχης, ή αν έχει ευαλωτότητα (Εκ-

6 Οι «unregistered» αποτελούν μια κατηγορία «φιλοξενούμενων» που εντοπίζεται στα ενημερωτικά σημειώματα (*factsheets*) του ΔΟΜ, ο οποίος έχει την ευθύνη της υποστήριξης της διαχείρισης των δομών (Site Management Support - SMS). Τον Μάιο του 2021, πάνω από 4100 άνθρωποι αναφέρονταν ως «unregistered», οι περισσότεροι συγκεντρωμένοι στα camps της Αττικής (πάνω από τους μισούς διαμένοντες στον Ελαιώνα, σχεδόν οι μισοί στη Μαλακάσα, πάνω από ένας στους τέσσερις στο Σχιστό). Μέρος αυτού του πληθυσμού εκτιμάται ότι είναι προσωρινά διαμένοντες δικαιούχοι διεθνούς προστασίας, που βρέθηκαν στην Αθήνα στο πλαίσιο της «αποσυμφόρησης» των νησιών.

πρόσωποι του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης, 3.2.2020).

Η επιλογή παραμονής σε ορισμένες από τις δομές της Αττικής, ακόμα και όταν οι «φιλοξενούμενοι» διαθέτουν άλλες επιλογές, αναδεικνύεται ως μια ακόμα «παράδοξη» στεγαστική πρακτική. Εκπρόσωποι των αρχών διαχείρισης του Ελαιώνα περιγράφουν λιγότερες, αν και υπαρκτές, περιπτώσεις αιτούντων άσυλο που αρνούνται τις προσφερόμενες –για λόγους ευαλωτότητας– θέσεις σε διαμερίσματα του προγράμματος ESTIA στην πόλη της Αθήνας, επιλέγοντας να παραμείνουν στη δομή. Σύμφωνα με τους φορείς, αυτή η στεγαστική επιλογή οφείλεται στη συγκέντρωση των προσφερόμενων υπηρεσιών εκεί, που καθιστά την εξυπηρέτηση των καθημερινών αναγκών εύκολη και προσιτή. Ταυτόχρονα, όμως, σχετίζεται και με την ύπαρξη ισχυρών δικτύων εντός της δομής τα οποία έχουν δημιουργήσει αιτούντες/σες άσυλο μετά από μεγάλα χρονικά διαστήματα αναμονής και με πρακτικές καθημερινότητας και «τεχνογνωσίες επιβίωσης» (Βαϊού, 2000) που έχουν αναπτύξει σε συνθήκες επισφάλειας και παρατεταμένης προσωρινότητας.

Ταυτόχρονα με τις «παράδοξες» αυτές επιλογές κατοίκησης και διαδρομές προς τους καταυλισμούς αναδύονται επίσης και διαδρομές από τους καταυλισμούς και επιλογές κατοίκησης στον αστικό ιστό της Αθήνας αιτούντων άσυλο που επίσημα κατέχουν μια θέση φιλοξενίας σε κάποια, συνήθως απομακρυσμένη, δομή της Αττικής. Αυτό συμβαίνει διότι, αφενός η συγκέντρωση υπηρεσιών και δραστηριοτήτων δεν αποτελεί κανόνα στις υπόλοιπες δομές της Αττικής, και αφετέρου οι σχέσεις εντός των δομών ποικίλλουν περιλαμβάνοντας και εντάσεις που μπορεί να καθιστούν τη φιλοξενία οδυνηρή. Έτσι, συχνά, αιτούντες άσυλο επίσημα εγγεγραμμένοι σε δομή της Αττικής επιλέγουν να κατοικήσουν με ίδια μέσα στην πόλη της Αθήνας, αρνούμενοι τη «φιλοξενία» που επίσημα τους παρέχεται. Ο Saabir με καταγωγή από το Αφγανιστάν και αιτών διεθνούς προστασίας, έφτασε στην Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 2016 μέσω της Χίου. Τα τελευταία δύο χρόνια πριν τη συνάντησή μας (Νοέμβριος 2019) εργάζεται σε ένα εργοστάσιο στα Οινόφυτα, ενώ παρακολουθεί μαθήματα ελληνικών και συμμετέχει σε θεατρικές δραστηριότητες στην Αθήνα κατά τον ελεύθερο χρόνο του. Την περίοδο αυτή είναι επίσημα εγγεγραμμένος στον προσφυγικό καταυλισμό της Μαλακάσας, ο οποίος βρίσκεται 40 χιλιόμετρα από το κέντρο της Αθήνας, αλλά είναι κοντά στην εργασία του. Επιλέγει όμως να κατοικήσει σε διαμέρισμα στο κέντρο της Αθήνας, όπου μοιράζεται το ενοίκιο με δύο ομοεθνείς του, παρόλο που χρειάζεται να διασχίζει καθημερινά μεγάλες αποστάσεις. Η κατοίκηση στην πόλη του επιτρέπει να έχει πρόσβαση σε μαθήματα και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου στις οποίες δεν είχε πρόσβαση στη Μαλακάσα, αλλά και να βρίσκεται κοντά σε ανθρώπους με τους οποίους έχει αναπτύξει σχέσεις τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με τον ίδιο:

Τώρα, επίσημα μένω στο camp στη Μαλακάσα. Αλλά στην πραγματικότητα μένω σε ένα διαμέρισμα στην Αθήνα, γιατί στη Μαλακάσα τα πράγματα είναι δύσκολα, έχει τσακωμούς κάθε βράδυ. Η Μαλακάσα είναι κοντά στη δουλειά μου, αλλά δε μ' αρέσει εκεί. Προτιμώ να μένω στην Αθήνα, παρ' όλο που πρέπει να πηγαίνω στη δουλειά κάθε μέρα, που είναι μακριά. Εγώ κάθε μήνα, πρέπει να κάνω μια υπογραφή... Ρώτησαν για μένα «πού είσαι;», λέω τι να κάνω «από το πρωί μέχρι το βράδυ ήμουν στην Αθήνα στο σχολείο». [...] Είναι πολύ πιο καλύτερα να μένεις σε διαμέρισμα παρά στο camp.

Ωστόσο, το πλαίσιο «φιλοξενίας» στην Ελλάδα, μέρος του συστήματος ασύλου, υποχρεώνει τον Saabir να διατηρεί τυπικά τη θέση φιλοξενίας του στη Μαλακάσα, ώστε να μπορεί να παρακολουθεί την εξέλιξη του αιτήματός του και να λαμβάνει το οικονομικό βοήθημα (*cash assistance*). Έτσι, χρειάζεται να επιστρέφει εκεί ανά τακτά χρονικά διαστήματα, για τη δήλωση της παρουσίας του. Όπως περιγράφουν διεθνείς οργανισμοί και αρχές διαχείρισης των δομών, η καταμέτρηση και επαλήθευση του πληθυσμού είναι κάτι που υλοποιείται συστηματικά, ώστε να εντοπίζονται απόντες/ούσες αιτούντες/σες άσυλο, που, αν δεν ανταποκριθούν άμεσα στη δήλωση παρουσίας τους, χάνουν τις θέσεις τους, οι οποίες γίνονται ξανά διαθέσιμες με σκοπό να φιλοξενήσουν νέες «μεταφορές», συνήθως από τα νησιά. Έτσι, οι στεγαστικές πρακτικές του Saabir εξελίσσονται ανάμεσα στον καταυλισμό και στην πόλη, ως ένα συνεχές «από» και «προς», ένα συνεχές μπροσπίσω που επιτρέπει την κατοίκηση κατ' επιλογήν να συνδιαλέγεται με την υποχρεωτική και επιβεβλημένη φιλοξενία. Θυμίζουν έτσι πως η κινητικότητα σχετίζεται με το να αφήνει κανείς ίχνη, να ανασχηματίζει χωρικές και χρονικές συνδέσεις μεταξύ τόπων, χωρικές σχέσεις και διαδικασίες (Trimikliniotis κ.ά., 2016).

Από τα μέσα του 2020, αναγνωρισμένοι πρόσφυγες από τα ΚΥΤ των νησιών αλλά και από διαμερίσματα ESTIA τα οποία υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν, βρέθηκαν άστεγοι/ες σε δημόσιους χώρους της Αθήνας. Πολλοί/ές, ειδικά αν δεν διέθεταν άλλες επιλογές στέγασης, εργασίας ή περαιτέρω κινητικότητας, είτε μεταφέρθηκαν από τις αρχές ή έφτασαν με ίδια μέσα σε δομές της Αττικής. Όπως αναφέρει ο Jahhan τον Σεπτέμβριο του 2020, αναγνωρισμένος πρόσφυγας από το Αφγανιστάν που έμενε στη Μαλακάσα αλλά υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τη δομή μετά την αναγνώρισή του, «τώρα η Μαλακάσα έχει γίνει μια μικρή Μόρια στην Αθήνα. Πολλοί άστεγοι πρόσφυγες ήρθαν στη Μαλακάσα και μένουν σε σκηνές». Στα στοιχισμένα *containers*, στα ενδιάμεσά τους και στους ελεύθερους χώρους που είχαν απομείνει στήθηκαν σκηνές όπου μέχρι και σήμερα διαμένουν αναγνωρισμένοι πρόσφυγες. Διαμένουν στις επίσημες «δομές φιλοξενίας» χωρίς να καταμετρούνται στον τακτικό «φιλοξενούμενο» πληθυσμό, καθώς η θεσμική

«φιλοξενία» απευθύνεται στους αιτούντες άσυλο. Αν το *container* και το διαμέρισμα αποτελούν τους βασικούς τύπους φιλοξενίας αιτούντων άσυλο στην Αθήνα και την ενδοχώρα γενικότερα νοσηματοδοτώντας έτσι ένα προσωρινό σπίτι εν κινήσει, για τους αναγνωρισμένους πρόσφυγες η σκηνή στους καταυλισμούς της Αττικής επαναφέρει την επισφάλεια και αβεβαιότητα των αρχικών σταδίων υποδοχής και ταυτοποίησης στα ΚΥΤ των νησιών. Η παραμονή των αναγνωρισμένων προσφύγων στις «δομές φιλοξενίας» και η μόνιμη προσωρινότητα που ήδη χαρακτηρίζει την κατοίκηση σε αυτές δημιουργούν νέα ερωτήματα γύρω από τη μονιμοποίηση της πρόσληψής τους ως «φιλοξενούμενων». Ταυτόχρονα αναδύονται και ερωτήματα για το πώς αναδιαμορφώνεται ο «φιλοξενούμενος» και ο «οικοδεσπότης», καθώς και οι σχέσεις ανάμεσά τους (βλ. π.χ., Ramadan, 2008): μεταξύ των αιτούντων άσυλο, επίσημα φιλοξενούμενων στις δομές, και των αναγνωρισμένων προσφύγων, άτυπα «φιλοξενούμενων» στο προσωρινό «σπίτι» των πρώτων.

Επιστροφή στην «υποδοχή»: από τα hotspots στην ενδοχώρα και πίσω πάλι;

Ιούλιος 2020. «Στα πλοία που έρχονται από την Αθήνα υπάρχουν πάντα πρόσφυγες που επιστρέφουν στο νησί» ανέφερε ένας ντόπιος δημοσιογράφος στη Χίο κοιτάζοντας από μακριά το βαπόρι που έμπαινε στο λιμάνι. Αυτή η φράση ήχησε περίεργα. Πώς είναι δυνατόν εκτοπισμένοι άνθρωποι να επιστρέφουν στα νησιά, τα οποία στην πραγματικότητα οι περισσότεροι θέλουν να εγκαταλείψουν; Ποιοι λόγοι μπορεί να τους οδηγούν σε μια κινητικότητα προς ένα προηγούμενο βήμα του μεταναστευτικού ταξιδιού, στον τόπο της πρώτης υποδοχής; Πράγματι, μέσα από συνεντεύξεις με ντόπιους και εργαζόμενους στη Χίο και στη Λέσβο φάνηκε ότι η επιστροφή αιτούντων άσυλο και προσφύγων από την ηπειρωτική χώρα στα νησιά της πρώτης υποδοχής είναι μια παράδοξη μεν, αλλά όχι σπάνια πρακτική.

Τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, αποτελούσαν ανέκαθεν συνοριακά περάσματα, ένα «κατώφλι» και έναν αναγκαστικό σταθμό στο ταξίδι προς την ηπειρωτική χώρα και από εκεί –συνήθως– προς κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Από το 2015 και έπειτα, τα νησιά βρέθηκαν στο επίκεντρο του συνοριακού καθεστώτος διαχείρισης της μετανάστευσης προς την Ευρώπη και μετατράπηκαν από συνοριακό πέρασμα σε ένα επιπλέον σύνορο. Η προσέγγιση *hotspot* και η ρύθμιση του γεωγραφικού περιορισμού καθήλωσαν για μικρά ή μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα την πλειονότητα των εκτοπισμένων ανθρώπων στους τόπους πρώτης υποδοχής, εξαιρώντας πολύ λίγους από αυτούς. Η ηπειρωτική χώρα, μετά την καθήλωση των μετακινούμενων πληθυσμών στα νησιά, «μυθοποιήθηκε». Για όσους επιθυμούν να διασχίσουν εκ νέου τα σύνορα

αποτέλεσε τον επόμενο σταθμό, το επόμενο βήμα πιο κοντά στο όνειρο να βρεθεί κανείς εκεί όπου επιθυμεί. Για άλλους αποτέλεσε τον τελικό προορισμό· σήμαινε ότι η δυνατότητα μιας καλύτερης ζωής σε έναν άλλο τόπο είναι υπαρκτή. Ένας συνομιλητής μας, πρόσφυγας με καταγωγή από τη Συρία, περιέγραψε πώς αισθάνεται κανείς όταν βρίσκεται στα νησιά: «Το μόνο που θες είναι να φύγεις. Νιώθεις ότι ακολουθείς την ελπίδα. Απλώς ονειρεύεσαι ότι η ηπειρωτική χώρα είναι ο παράδεισος. Επειδή είναι κάτι που δεν έχεις και έτσι το προσδοκάς. [...] Και σιγά-σιγά γίνεται ελπίδα σου».

Τι συμβαίνει, όμως, όταν η ελπίδα αποδεικνύεται απατηλή και οι προσδοκίες δεν εκπληρώνονται στον επόμενο προορισμό; Πράγματι, στην ηπειρωτική χώρα, το σύστημα υποδοχής και προστασίας περιλαμβάνει επιπλέον περιορισμούς, αποκλεισμούς και επισφάλεια, με τη ρύθμιση και τον έλεγχο της κινητικότητας να επεκτείνεται και εκεί (Spathoroulou και Carastathis, 2020). Όπως έδειξε η έρευνα, οι αιτούντες/σες άσυλο που μεταφέρονται από τα νησιά ως ευάλωτοι/ες, συχνά διαχωρίζονται από μέλη της οικογένειάς τους και βρίσκονται στο νέο τόπο χωρίς υποστήριξη, σε απομονωμένες και ανοίκειες δομές οι οποίες βρίσκονται διάσπαρτες στη χώρα. Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε, οι αναγνωρισμένοι/ες πρόσφυγες και προσφύγισσες, αποκλεισμένοι/ες από οικονομικές παροχές και δωρεάν στέγαση, έρχονται αντιμέτωποι/ες με την έλλειψη ενταξιακών πολιτικών, με πολλούς και πολλές από αυτούς/ές να βρίσκονται –κυριολεκτικά– στο δρόμο. Όσοι και όσες επιθυμούν να διασχίσουν νόμιμα τα σύνορα, αναγκάζονται να περιμένουν για παρατεταμένα διαστήματα (που ξεπερνούν συχνά τους έξι μήνες) ωστόσο εκδοθούν τα ταξιδιωτικά τους έγγραφα. Κατά συνέπεια, όταν η ηπειρωτική χώρα δεν αποτελεί το βήμα προς την εκ νέου διάσχιση των συνόρων ή όταν δεν είναι δυνατόν να χτίσει κανείς εκεί μια καθημερινότητα, τότε ο «μύθος» διαψεύδεται και μετατρέπεται και αυτή με τη σειρά της σε ένα νέο σύνορο (Trimikliniotis κ.ά., 2016).

Απέναντι σε αυτή τη διάψευση, η επιστροφή και παραμονή στα ΚΥΤ –αν και παράδοξη– μπορεί να ιδωθεί ως μια στρατηγική και τακτική των εκτοπισμένων ανθρώπων προκειμένου, μέσω της κινητικότητας, να ανακτήσουν τον έλεγχο της ζωής τους. Αντιδρώντας στην απομόνωση και το ανοίκειο που επιφυλάσσει η ηπειρωτική χώρα, επιχειρούν να βρεθούν εκεί όπου έχουν περισσότερες δυνατότητες επιβίωσης και πρόσβασης σε –έστω υποτυπώδεις– παροχές. Στα ΚΥΤ συγκεντρώνονται κοινωνικά δίκτυα και υπηρεσίες, στα οποία οι εκτοπισμένοι επιστρέφουν για να «πλοηγηθούν» μέσα σε χώρους γνώριμους. Σε αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι τα ΚΥΤ μετατράπηκαν με το πέρασμα του χρόνου σε ανοιχτούς χώρους μακροχρόνιας παραμονής, φτάνοντας να «φιλοξενούν» χιλιάδες εκτοπισμένους ανθρώπους εγκλωβισμένους επί μήνες ή χρόνια στα νησιά. Για τους εργαζόμενους σε ανθρωπιστικούς φορείς στα νησιά, η επιστροφή στα ΚΥΤ δεν

αποτελεί παράδοση πρακτική:

Στην Αθήνα οι πρόσφυγες βρίσκονται μεταξύ πολλών άλλων ανθρώπων, άστεγοι στις κεντρικές πλατείες. Το να δεις ένα γιατρό στην Αθήνα δεν είναι το ίδιο εύκολο όπως το να δεις έναν γιατρό στο camp της Μόριας. [...] Η υπηρεσία ασύλου είναι εδώ, οι ιατροί είναι εδώ και υπάρχει μια αίσθηση ότι ανήκεις σε μια κοινότητα. Είναι πιο καθησυχαστικό από το να βρίσκεσαι στην Αθήνα σε ένα εντελώς νέο περιβάλλον, ανάμεσα σε νέους ανθρώπους, νέα πράγματα (MSF, Λέσβος).

«Οι άνθρωποι αισθάνονται ασφαλέστεροι στο στρατόπεδο απ' ό,τι αλλού», καταλήγει ο Νίκος, εργαζόμενος στον καταυλισμό της Μόριας. Εξηγεί ότι αυτό δεν συμβαίνει μόνο λόγω της παρουσίας οργανώσεων αλλά και λόγω της παρουσίας φίλων και μελών της οικογένειας: «Εδώ δεν είναι μόνοι. Υπάρχει ζωντάνια, μπορούν να περπατήσουν και να δουν φίλους». Στα ΚΥΤ οι άνθρωποι επιστρέφουν γιατί σε αυτά δεν αισθάνονται μόνοι και μόνες, αισθάνονται ότι ανήκουν σε μια κοινότητα με παρόμοιες ανάγκες και πάνω απ' όλα, κοινή μοίρα. Ο Ακμαί, πρόσφυγας με καταγωγή από τη Συρία, συνοψίζει με τα παρακάτω λόγια, την –παράδοση– αίσθηση ασφάλειας που μπορεί κανείς να νιώσει μέσα στα ΚΥΤ.

[...] εδώ (εννοεί την Αθήνα), όπως σας είπα, είναι ένα μεγάλο μέρος, δεν είναι όπως ένας καταυλισμός σε ένα μικρό νησί. Στον καταυλισμό τους ξέρεις όλους, αισθάνεσαι το ίδιο με τα 500 άτομα γύρω σου. [...] όταν περιβάλλεσαι από 500 άτομα και είσαι ένα από αυτά, δεν είναι το ίδιο όπως όταν είσαι μόνος και δεν ξέρεις τι να κάνεις. Λες, οτιδήποτε συμβαίνει σε αυτούς, θα συμβεί και σε μένα. Υπό αυτή την έννοια αισθάνεσαι ασφαλής.

Η επιστροφή στα ΚΥΤ δεν συγκαταλέγεται στις διαδρομές που επιτρέπουν οι επίσημοι μηχανισμοί ρύθμισης της μεταναστευτικής κίνησης. Όπως είδαμε, ο νόμος υποχρεώνει τους αιτούντες/σες άσυλο να είναι παρόντες/παρούσες στις δομές της ηπειρωτικής χώρας όπου έχουν τοποθετηθεί, ώστε να διατηρούν τις κρατικές παροχές που δικαιούνται. Αν επιστρέψουν «αυτόνομα» στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου κινδυνεύουν να τις χάσουν. Ούτε οι αναγνωρισμένοι/ες πρόσφυγες και προσφύγισες δικαιούνται παροχές και διαμονή στους χώρους των ΚΥΤ· όπως συμβαίνει και στις δομές της ενδοχώρας, όσοι και όσες επιστρέφουν μένουν σε σκηνές, στις παρυφές των καταυλισμών. Μιλώντας γενικά για τη ζωή στους προσφυγικούς καταυλισμούς, ο Branckamp (2021) αναφέρει ότι οι εκτοπισμένοι άνθρωποι αντιμετωπίζουν μια αίσθηση φιλοξενίας, μια υπό όρους αίσθηση του ανήκειν, και ταυτόχρονα απόρριψη. Άραγε θα μπορούσε να αναρωτηθεί

κανείς, πώς διαμορφώνονται αυτά τα τρία για τους ανθρώπους που επιστρέφουν στα ΚΥΤ για να φιλοξενηθούν, αυτή τη φορά από τους ήδη διαμένοντες σε αυτά; Ποιος είναι αυτός που φιλοξενείται και ποιος είναι αυτός που φιλοξενεί σε αυτή τη συνθήκη; Και πώς θα μπορούσε να νοηματοδοτηθεί η φιλοξενία μεταξύ ανθρώπων που καλούνται να αντιμετωπίσουν τις ίδιες επισφάλειες;

Σε κάθε περίπτωση, οι πρακτικές της –κατ’ επιλογήν– επιστροφής στα ΚΥΤ δεν έχουν βαρύτητα μόνο για τα ίδια τα υποκείμενα ως ατομικές στρατηγικές και τακτικές επιβίωσης, αλλά φέρουν και δομικές συνέπειες. Η χάραξη αυτόνομων –στα περιθώρια του θεσμικού πλαισίου– κινητικότητων, προϊόν της επισφάλειας που το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο παράγει, αλλά και ταυτόχρονα απάντηση σε αυτό, μετασχηματίζει το ίδιο το καθεστώς διακυβέρνησης. Τα ΚΥΤ, από εν-τοπισμένοι μηχανισμοί ελέγχου μεταμορφώνονται –έστω και προσωρινά– σε περιβάλλοντα οικεία, ζώνες επαφής, που παρέχουν ένα «ιδιόμορφο» δίκτυ ασφαλείας για τους εκτοπισμένους ανθρώπους. Ταυτόχρονα, όμως, παράγουν νέες επισφάλειες και ανακυκλώνουν τις ήδη υπάρχουσες. Η επιστροφή δεν παύει να είναι μια κινητικότητα προς τα πίσω, η οποία αν και μπορεί να συμβάλει στην ενδυνάμωση, ταυτόχρονα επιτείνει την κοινωνική περιθωριοποίηση των εκτοπισμένων ανθρώπων, αφού ακόμα μια φορά βρίσκονται να ζουν «φιλοξενούμενοι» στις παρυφές των ΚΥΤ. Εντέλει, στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, βρίσκονται οριακά εντός και οριακά εκτός, ενταγμένοι και αποκλεισμένοι την ίδια στιγμή (Oesch, 2017: 112), σε έναν ενδιάμεσο χώρο, στο κατώφλι της «υποδοχής».

Αντί συμπεράσματος

Οι «παράδοξες», μη αναμενόμενες πρακτικές που αναδείχθηκαν στα παραπάνω παραδείγματα προτάσσουν το ζήτημα της εμπρόθετης δράσης στη συνθήκη και τη γεωγραφία των προσφυγικών καταυλισμών στην Ελλάδα. Οι στρατηγικές οικειοποίησης του χώρου και διαπραγματεύσεων της κινητικότητας που συζητήθηκαν εδώ, ερμηνεύονται ως ενεργές απόπειρες των εκτοπισμένων ανθρώπων να σκεφτούν και να δράσουν αυτόνομα, ανάμεσα, πέρα ή και έξω από τις πολλαπλές και διαπλεκόμενες οριοθετήσεις που υφίστανται. Διαμορφώνοντας το χώρο τους, συγκροτώντας κοινωνικές σχέσεις, αναζητώντας δίκτυα υποστήριξης και διεκδικώντας ένα οικείο περιβάλλον διαμονής, είναι σε θέση να επαναδιαπραγματευθούν τις ταυτότητές τους και να ανακτήσουν έναν έλεγχο στη ζωή τους, στην καθημερινότητα και όχι μόνο. Τεκμηριώνουν έτσι ότι η συνθήκη του εκτοπισμού δεν είναι ταυτόσημη με την ακινησία και την υποταγή και ότι οι άνθρωποι δεν προσαρμόζονται παθητικά στην τάξη που ορίζουν οι τεχνολογίες της εξουσίας και των συνόρων.

Πώς, όμως, συνδέονται με τις εννοιολογήσεις της φιλοξενίας από τις οποίες εκκινήσαμε και τους ευρύτερους προβληματισμούς του συλλογικού αυτού τόμου; Στην ανάγνωση του Ντεριντά, ο Μ. Δίκες (2002: 139) υπογραμμίζει ότι η σχέση «οικοδεσπότη-φιλοξενούμενου» δεν είναι απόλυτη, καθώς «η φιλοξενία υπονοεί την αμφισβήτηση της εξουσίας του οικοδεσπότη, των τρόπων με τους οποίους αυτή η εξουσία έχει κατασκευαστεί και των ορίων αυτής της εξουσίας». Από την πλευρά του φιλοξενούμενου, επομένως, η φιλοξενία δεν σημαίνει την υποταγή του στον οικοδεσπότη: από τη στιγμή που διανοίγεται ένα πέρασμα, τα όρια μεταξύ «εντός» και «εκτός» διασχίζονται έστω και αν δεν καταργούνται (ό.π., σ. 136). Η παραδοχή αυτή συνιστά αναγνώριση της ικανότητας και των τρόπων δράσης των εκτοπισμένων υποκειμένων φιλοξενίας (Isayev, 2017). Στην ίδια κατεύθυνση, ο Κακολύρης (2016: 28) συμπληρώνει ότι «από τη στιγμή που ένας χώρος διανοίγεται στο(ν) άλλο –μέσω της φιλοξενίας– αυτός ο χώρος μπορεί να αποσταθεροποιηθεί και να τεθεί υπό αμφισβήτηση, όπως άλλωστε και η ίδια η θέση του οικοδεσπότη ή του φιλοξενούμενου. Η φιλοξενία έχει τη δύναμη να διασειεί ή να μεταθέτει τα όρια, να μετασχηματίζει τον οίκο που την καθιστά δυνατή». Αν, ακολουθώντας τον Βουδου (2021: 25), θεωρήσουμε τον «οίκο» ως «δυναμική περιοχή», τέτοιες ενεργητικές πρακτικές οικείο-ποίησης (*home-making*) και αναζήτησης ενός «φιλόξενου οίκου» (*hospitable home*) διαμέσου της κινητικότητας, έστω και με την επιστροφή στο κατώφλι της υποδοχής, ανατρέπουν τους όρους της φιλοξενίας διαταράσσοντας τη γεωγραφία των καταυλισμών και μετασχηματίζοντας το ανοίκειο σε οικείο.

Προφανώς, αυτό συμβαίνει μέσα σε ένα σύνθετο πλέγμα θεσμικής εξάρτησης, αυτονομίας και επισφάλειας, καθώς οι πρακτικές που συζητήθηκαν στο κεφάλαιο αυτό διατρέχονται από ποικίλους περιορισμούς και υπόκεινται σε άνισες σχέσεις εξουσίας σε διάφορες κλίμακες, όπως έχουν άλλοι τονίσει (Squire, 2016). Η πολιτική επιλογή των κέντρων υποδοχής και δομών φιλοξενίας στην Ελλάδα προβάλλεται παραπλανητικά ως προσωρινή ρύθμιση για τη διαχείριση μιας «επείγουσας κατάστασης» ή «κρίσης», που όμως αποκτά παρατεταμένο χαρακτήρα και μόνιμη γεωγραφία. Οι μορφές εμπρόθετης δράσης που συζητήθηκαν εδώ μαρτυρούν και κάτι ακόμα, πέρα από αυτό που συμβαίνει μέσα στις δομές, επιτρέποντάς μας να δούμε σε αυτές χώρους πορώδεις, διαπερατούς, που δεν είναι μεν ενσωματωμένοι στις (τοπικές) κοινωνίες, αλλά ούτε και εντελώς αποκλεισμένοι από αυτές. Επιτρέπουν, δηλαδή, να κατανοήσουμε το camp, και την εμπειρία της διαμονής σε αυτό, σε σχέση με ό,τι συμβαίνει έξω – όχι μόνο ό,τι το περιβάλλει σε διάφορες κλίμακες, αλλά και τις πρακτικές και σχέσεις των ανθρώπων με τον εκτός του καταυλισμού κόσμο και τις αποφάσεις τους για παραμονή, επιστροφή, ή διαφυγή από αυτό, σε συνθήκες εκτοπισμού και μόνιμα προσωρινής διαμονής.

Βιβλιογραφία

- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Στάνφορντ: Stanford University Press.
- (2005). *State of Exception*. Σικάγο: University of Chicago Press.
- Agier, M. (2016). Afterword: What Contemporary Camps Tell Us about the World to Come. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, 7 (3), σ. 459-468.
- Ahmed, S. (1999). Home and away: Narratives of migration and estrangement. *International Journal of Cultural Studies*, 2 (3), σ. 329-347.
- Βαΐου, Ντ. (2000). Πόλη και πολίτες. Η καθημερινή ζωή και το «δικαίωμα στην πόλη». Στο Μ. Μοδινός, Η. Ευθυμίουπουλος (επιμ.) *Η Βιώσιμη Πόλη* (σ. 204-216). Αθήνα: Στοχαστής-ΔΙΠΕ.
- Balch, A. (2016). *Immigration and the State: Fear, Greed and Hospitality*. Λονδίνο: Palgrave Macmillan.
- Bauman, Z. (1995). Making and unmaking of strangers. *Thesis Eleven*, 4 (1), σ. 1-16.
- Berg, M.L. και Fiddian-Qasmiyeh, E. (2018). Introduction to the Issue: Encountering Hospitality and Hostility. *Migration and Society*, 1, σ. 1-6.
- Boudou, B. (2020). Migration and the duty of hospitality: A genealogical sketch. *Transitions: Journal of Transient Migration*, 4 (2), σ. 257-274.
- (2021). Beyond the Welcoming Rhetoric: Hospitality as a Principle of Care for the Displaced. *Essays in Philosophy*, 22 (1-2), σ. 85-101.
- Brankamp, H. (2021). Camp abolition: ending carceral humanitarianism in Kenya (and beyond). *Antipode*. Doi: <https://doi.org/10.1111/anti.12762>
- Brun, C. και Fábos, A. (2015). Making homes in limbo? A conceptual framework. *Refuge*, 31 (1), σ. 5-17.
- Brun, C. (2015). Active waiting and changing hopes: Toward a Time Perspective on Protracted Displacement. *Social Analysis*, 59 (1), σ. 19-37.
- Candea, M. και da Col, G. (2012). The return to hospitality. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 18 (1), σ. S1-S19.
- Chioyenda, M.K. (2020). Derrida's Unconditional Hospitality as the Improbable: An Example of Innovation in Refugee Care. *Social Science Quarterly*, 101 (7), σ. 2437-2449.
- Das, V. (2007). *Life and words: violence and the descent into the ordinary*. Μπέρκλεϊ: University of California Press.
- DeBono, D. (2019). Plastic hospitality: The empty signifier at the EU's Mediterranean border. *Migration Studies*, 7 (3), σ. 340-361.
- Derrida, J. (2000). Hospitality, *Angelaki*, 5 (3), σ. 3-18.
- (2016). Η αρχή της φιλοξενίας. *Ένεκεν*, 42, σ. 78-84 (μετάφραση Γ. Κακολύρης).
- Derrida, J. και Dufourmantelle, A. (2000). *Of Hospitality, Anne Dufourmantelle invites Jacques Derrida to respond*. Στάνφορντ: Stanford University Press.

- Dikeç, M. (2002). Pera Peras Poros: Longings for Spaces of Hospitality. *Theory, Culture & Society*, 19 (1-2), σ. 227-247.
- Dimitriadi, A. (2017). Governing irregular migration at the margins of Europe. The case of hotspots on the Greek islands. *Etnografia e ricerca qualitativa*, 1, σ. 75-96.
- Feldman, R.M. και Stall, S. (1994). The Politics of Space Appropriation. Στο I. Altman και A. Churchman (επιμ.), *Women and the Environment* (σ. 167-200). Βοστώνη: Springer.
- Francis, M. και R. T. Hester Jr. (1990). The Garden as Idea, Place, and Action. Στο M. Francis και R. T. Hester Jr (επιμ.), *The Meaning of Gardens. Idea, Place, and Action*, (σ. 2-19). Κέμπριτζ: MIT Press.
- Gomes Coelho, R. (2017). The Garden of Refugees. *Journal of Contemporary Archaeology*, 3 (2), σ. 261-270.
- Herzfeld, M. (1987). As in your own house: Hospitality, ethnography and the stereotype of Mediterranean Society. Στο D. D. Gilmore (επιμ.), *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*, (σ. 75-89). Ουάσινγκτον: American Anthropological Association.
- (1992). *The Social Production of Indifference: Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy*. Σικάγο: The University of Chicago Press.
- Isayev, E. (2017). Between hospitality and asylum: A historical perspective on displaced agency. *International Review of the Red Cross*, 99 (1), σ. 75-98.
- Κακολύρης, Γ. (2016). Η ηθική και η πολιτική της φιλοξενίας. Στο Γ. Κακολύρης (επιμ.), *Η φιλοξενία (αφιέρωμα)*, Ένεκεν, 42, Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος, σ. 8-37.
- Καμπούρη, Ν. (2007). Φιλοξενία και πρακτικές υποδοχής του ξένου. *Σύγχρονα Θέματα*, 96, σ. 17-23.
- Kandylis, G. (2019). Accommodation as displacement: Notes from refugee camps in Greece in 2016. *Journal of Refugee Studies*, 32 (1), σ. i12-i21.
- Katz, I. (2017). Between bare life and everyday life: Spatialising the new migrant camps in Europe. *Amps: Architecture_Media_Politics_Society*, 12 (2), σ. 1-21.
- Kreichauf, R. (2018). From forced migration to forced arrival: the campization of refugee accommodation in European cities. *Comparative Migration Studies* 6 (7). Doi: <https://doi.org/10.1186/s40878-017-0069-8>.
- Kyriakidou, M. (2021). Hierarchies of deservingness and the limits of hospitality in the 'refugee crisis'. *Media, Culture & Society*, 43 (1), σ. 133-149.
- Mainwaring, C. (2016). Migrant agency: Negotiating borders and migration controls. *Migration Studies*, 4 (3), σ. 289-308.
- Martin, D., Minca, C. και Katz, I. (2020). Rethinking the camp: On spatial technologies of power and resistance. *Progress in Human Geography*, 44 (4), σ. 743-768.
- Massey, D. (1992). A place called home? *New Formations*, 7, σ. 3-15.
- (1994). Double articulation: A place in the world. Στο A. Bammer (επιμ.) *Displacements: Cultural Identities in Question*. Μπλούμινγκτον: Indiana University Press.

- Minca, C. (2015). Geographies of the camp. *Political Geography*, 49, σ. 74-83.
- Oesch, L. (2017). The refugee camp as a space of multiple ambiguities and subjectivities. *Political Geography*, 60, σ. 110-120.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2006). Εισαγωγή. Τα άχθη της ετερότητας: Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα* (σ. 1-85). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- (2014). Ο αδιανόητος ρατσισμός: η πολιτικοποίηση της «φιλοξενίας» την εποχή της κρίσης. *Σύγχρονα Θέματα*, 127, σ. 46-62.
- Papoutsi, A., Painter, J., Papada, E. και Vradis, A. (2019). The EC hotspot approach in Greece: creating liminal EU territory. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45 (12), σ. 2200-2212.
- Pitt-Rivers, J. (2012). The Law of Hospitality. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2 (1), σ. 501-517.
- Ramadan, A. (2008). The Guests' Guests: Palestinian Refugees, Lebanese Civilians, and the War of 2006. *Antipode*, 40 (4), σ. 658-677.
- (2013). Spatialising the refugee camp. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 38 (1), σ. 65-77.
- Ροζάκου, Κ. (2018). Από «ανάπη» και «αλληλεγγύη». Εθελοντική εργασία με πρόσφυγες στην Αθήνα του πρώιμου 21ου αιώνα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Rosello, M. (2001). *Postcolonial Hospitality: The Immigrant as Guest*. Στάνφορντ: Stanford University Press.
- Rozakou, K. (2012). The biopolitics of hospitality in Greece: Humanitarianism and the management of refugees. *American Ethnologist*, 39, σ. 562-577.
- Rygiel, R. (2011). Bordering solidarities: migrant activism and the politics of movement and camps at Calais. *Citizenship Studies*, 15 (1), σ. 1-19.
- Sanyal, R. (2014). Urbanizing refuge: Interrogating spaces of displacement. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38 (2), σ. 558-572.
- Schack, L. και Witcher, A. (2021). Hostile hospitality and the criminalization of civil society actors aiding border crossers in Greece. *Environment and Planning D: Society and Space*, 39 (3), σ. 477-495.
- Sigona, N. (2015). Campzanship: reimagining the camp as a social and political space. *Citizenship Studies*, 19 (1), σ. 1-15.
- Simmel, G. (1908/2010). Παρέκβαση για τον Ξένο. Στο Η. Γεωργαντάς και Θ. Γκιούρας (επιμ.) *Χώρος, πόλη και εξουσία στη νεωτερικότητα* (σ. 372-395). Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα & Εκδόσεις Σαββάλας.
- Spathopoulou, A. και Carastathis, A. (2020). Hotspots of Resistance in a Bordered Reality. *Environment and Planning D: Society and Space*, 38 (6), σ. 1067-1083.
- Squire, V. (2016). Unauthorised migration beyond structure/agency? *Acts, interventions, effects. Politics*, 37 (3), σ. 254-272.

Steigemann, A.M. και Misselwitz, Ph. (2020). Architectures of asylum: Making home in a state of permanent temporariness. *Current Sociology*, 68 (5), σ. 628-650.

Still, J. (2010). *Derrida and Hospitality: Theory and Practice*. Εδιμβούργο: Edinburgh University Press.

Tazzioli, M. και Garelli, G. (2020). Containment beyond detention: The hotspot system and disrupted migration movements across Europe. *Environment and Planning, D*, 38 (6), σ. 1009-1027.

Triandafyllidou, A. (2019). The Migration Archipelago: Social Navigation and Migrant Agency. *International Migration*, 57 (1), σ. 5-19.

Trimikliniotis, N., Parsanoglou, D. και Tsianos, V.S. (2016). Mobile commons and/in precarious spaces: Mapping migrant struggles and social resistance. *Critical Sociology*, 42 (7-8), σ. 1035-1049.

Tsitselikis, K. (2019). Refugees in Greece: Facing a Multifaceted Labyrinth. *International Migration*, 57 (2), σ. 158-175.

Κοινωνική ένταξη και κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία: πολιτικές φιλοξενίας και σχέσεις συμπερίληψης

Χάρης Μαλαμίδης

Εισαγωγή

Το 2015 περισσότερο από 1 εκατομμύριο άνθρωποι διέσχισαν τα σύνορα της Ευρώπης με προορισμό τις ανεπτυγμένες οικονομίες των βόρειων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.). Κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης» η έννοια της φιλοξενίας απέκτησε ειδικό βάρος. Από τη μια μεριά, η εικόνα της «φιλόξενης Ευρώπης» προωθήθηκε από διάφορους Ευρωπαίους ηγέτες για να παρακινήσουν τα κράτη-μέλη κυρίως της κεντρικής Ευρώπης να υποδεχτούν τους αιτούντες άσυλο αλλά και να δείξουν αλληλεγγύη στον επιμέρους διαμοιρασμό τους (Rietig και Müller, 2016). Από την άλλη μεριά, η φιλοξενία χρησιμοποιήθηκε σε εθνικό επίπεδο από την ελληνική κυβέρνηση το 2016 για να αναδείξει τον προσοδευτικό χαρακτήρα της σε αντίθεση με τις ξενοφοβικές δυνάμεις του εσωτερικού και του εξωτερικού, με τον τότε πρωθυπουργό Αλέξη Τσίπρα να δηλώνει πως «τους δείξαμε ότι η Ελλάδα είναι μια φιλόξενη χώρα και ο ελληνικός λαός ένας φιλόξενος λαός».¹

Βασιζόμενη σε αναφορές από την αρχαιότητα για το φιλόξενο προφίλ των Ελλήνων, η φιλοξενία αποτέλεσε το εθνικό αφήγημα για τη διαχείριση της προσφυγικής «κρίσης». Η συγκεκριμένη οπτική περί «ελληνικής φιλοξενίας» αποτελεί το καλύτερο παράδειγμα «της ιστορικά κυρίαρχης στάσης απέναντι στην πολιτισμική διαφορά, αλλά και των αντιφάσεών της» (Παπαταξιάρχης, 2006α: 2). Η ταύτιση της Ελλάδας ήδη από τη δεκαετία του 1990 με χώρα διέλευσης και υποδοχής

1 CNN (2016). Τσίπρας: Αποδείξαμε πως έχουμε πλεόνασμα ηθικής και αγάπης. <https://www.cnn.gr/politiki/story/60671/tsipras-apodeixame-oti-exoyme-pleonasma-ithikis-kai-agapis>

και όχι παραμονής, έχει δημιουργήσει ένα εφήμερο και κατακερματισμένο πλαίσιο ένταξης. Στη σύγχρονη Ελλάδα, ο όρος φιλοξενία είθισται να αναφέρεται στις διαδικασίες υποδοχής των αιτούντων άσυλο μέσω επίσημων πρακτικών εγγραφής και ταυτοποίησης, διαμονής, πρόσβασης σε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και εκπαίδευση. Η φιλοξενία χαρακτηρίζει μια χρονικά περιορισμένη διαδικασία, όπου οικοδεσπότης και φιλοξενούμενος έχουν διακριτούς ρόλους. Ωστόσο, στην περίπτωση της προσφυγικής «κρίσης», ο ρόλος της φιλοξενίας δείχνει να μην περιορίζεται στην υποδοχή αλλά, ελλείπει ενταξιακών πλαισιώσεων, να αποτελεί το μοναδικό αξιακό υπόβαθρο και σύνολο πρακτικών και για την ενσωμάτωση των νέων πληθυσμιακών ομάδων, κάτι που είναι προβληματικό για τη μακρόχρονη διαδικασία της ισότιμης ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία.

Σε αντιδιαστολή με τα παραπάνω, από την αρχή της προσφυγικής «κρίσης» βλέπουμε πρωτοβουλίες αλληλεγγύης, οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και των κοινωνικών κινημάτων να προτείνουν εν τοις πράγμασι ένα διαφορετικό μοντέλο συμπερίληψης. Αυτές οι πρακτικές κοινωνικής, εργασιακής και πολιτικής συμπερίληψης ανταποκρίνονται στο ευρύτερο πλαίσιο εναλλακτικών οικονομικών διαδικασιών που προωθεί η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία (ΚΑΛΟ).

Ο στόχος αυτής της μελέτης είναι ακριβώς να διερευνήσει πώς διαμορφώθηκε η ένταξη των μεταναστών μετά την προσφυγική «κρίση» του 2015. Για το σκοπό αυτό, βασιστήκαμε σε έρευνα που διενεργήθηκε μεταξύ 2018-2020² σχετικά με τις αξίες της προσφυγικής «κρίσης», καθώς και σε έρευνες αναφορικά με το ρόλο της ΚΑΛΟ στην οικονομική και προσφυγική «κρίση» στην Ελλάδα μεταξύ 2016-2017 και 2020-2021.³ Πιο συγκεκριμένα, προχωρήσαμε σε ανάλυση εγγράφων και ποιοτικών ημι-δομημένων συνεντεύξεων με οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και της ΚΑΛΟ, ΜΚΟ και εκκλησιαστικές οργανώσεις με κομβικό ρόλο στη διαχείριση της προσφυγικής «κρίσης» στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Στη βάση αυτών, η μελέτη από τη μια εξετάζει τη φιλοξενία ως αναλυτική κατηγορία, αναδεικνύοντας πως ξεφεύγει από το πλαίσιο της υποδοχής των μεταναστών και αναφέρεται πια και στις διαδικασίες ενσωμάτωσής τους. Από την άλλη, εξερευνά τις πρακτικές της ΚΑΛΟ που υιοθετήθηκαν αρχικά στο πλαίσιο της οικονομικής

2 Μέρος της έρευνας του παρόντος κεφαλαίου υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού έργου «Norms & Values in the European Migration and Refugee Crisis (NoVaMigra)», που χρηματοδοτήθηκε από το Πρόγραμμα Ορίζοντας 2020 για την έρευνα και την καινοτομία (Αριθμός Συμβολαίου 770330).

3 Η υλοποίηση της μεταδιδακτορικής έρευνας/εργασίας συγχρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΜΕΤΑΔΙΔΑΚΤΟΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ/ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΩΝ – Β΄ κύκλος» (MIS 5033021) που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ).

και αναπτύχθηκαν περαιτέρω κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης» και μελετά κατά πόσο αναδεικνύονται ως εναλλακτικές στο εφήμερο και ιεραρχικό πλαίσιο της φιλοξενίας.

Η δομή του κεφαλαίου διαμορφώνεται ως εξής: Αρχικά παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης που αφορά τα μοντέλα ένταξης, με έμφαση σε αυτό που κυριαρχεί στη χώρα, δηλαδή εκείνο της ενσωμάτωσης, καθώς και στις κριτικές που το εν λόγω έχει δεχθεί. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά οι πολιτικές ένταξης που έχουν αναπτυχθεί από μεριάς της ελληνικής πολιτείας από το 2015 και έπειτα, κάνοντας πρώτα αναφορά στην απουσία ενταξιακού πλαισίου στη χώρα πριν το 2015. Λαμβάνοντας υπόψη πως η φιλοξενία παρουσιάστηκε ως το κυρίαρχο πλαίσιο υποδοχής αλλά και ενσωμάτωσης κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης» και πως η ΚΑΛΟ δύναται να αποτελέσει ένα εναλλακτικό μοντέλο ισότιμης συμπερίληψης, το κύριο μέρος της έρευνας εστιάζει στις αξίες και τις πρακτικές που τις συνοδεύουν. Αρχικά αναλύεται η αξία της φιλοξενίας, υπογραμμίζονται τα κοινά στοιχεία με το μοντέλο της αφομοίωσης και μελετάται πώς μεταφράστηκε πρακτικά από το κράτος και τους κύριους φορείς υλοποίησης των μεταναστευτικών πολιτικών, τις ΜΚΟ. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι πρακτικές κοινωνικής ένταξης που υιοθετήθηκαν στην πράξη από φορείς της ΚΑΛΟ κατά τη διάρκεια της οικονομικής και προσφυγικής «κρίσης» και αναδεικνύεται το συμπεριληπτικό πλαίσιο που τις καθορίζει. Στο τέλος παρατίθενται τα κύρια συμπεράσματα της ανάλυσης και διατυπώνονται προτάσεις για την περαιτέρω εξερεύνηση της κοινωνικής ένταξης μέσα από το συμπεριληπτικό πλαίσιο της ΚΑΛΟ.

Κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση

Αν και η κοινωνική ένταξη αντικατοπτρίζει διαφορετικά μοντέλα που έρχονται από διαφορετικές πολιτικές παραδόσεις, στη δημόσια συζήτηση ο όρος της ένταξης θεωρείται σχεδόν ταυτόσημος με τον όρο της ενσωμάτωσης ήδη από τη δεκαετία του 1990 (McPherson, 2010: 550). Η ενσωμάτωση αφορά την «εσωτερική προσαρμογή μερών» σε ένα ολοκληρωμένο σύνολο (Schinkel, 2018: 2). Μέχρι τη δεκαετία του 1960, κοινωνιολογικές μελέτες ανέφεραν την ενσωμάτωση ως εναντίωση στις πρακτικές φυλετικού διαχωρισμού στις ΗΠΑ, ενώ από τη δεκαετία του 1980 η ενσωμάτωση αρχίζει και χρησιμοποιείται και στον τομέα της μετανάστευσης (Favell, 2001). Η ενσωμάτωση διαδόθηκε στο πλαίσιο πολιτικών ένταξης που θεωρούνταν σχετικά μετριοπαθείς, καθώς ανέδειξε έναν τρίτο δρόμο ανάμεσα στον ξενοφοβικό εθνικισμό από τη μια και στα πολυπολιτισμικά μοντέλα αλλά και τις ριζοσπαστικές, αντισυστημικές οπτικές από την άλλη (Favell, 2001· McPherson, 2010: 547). Έτσι, η ενσωμάτωση θεωρήθηκε μια «υγιής» έκφανση της προόδου της νεωτερικής κοινωνίας (Favell, 2001), με τις μελέτες γύρω από τη μετανάστευση

και την επίσημη στάση της Ε.Ε. να αναφέρονται σε αυτήν ως μια διπλή διαδικασία προσαρμογής τόσο των μεταναστών όσο και της κοινωνίας υποδοχής (EESC, 2004 στο Grzymala-Kazłowska και Phillimore, 2018).

Ακολουθώντας ένα σύντομο ορισμό, η ενσωμάτωση αναφέρεται «στη συμπερίληψη [μεμονωμένων δρώντων] σε ήδη υπάρχοντα κοινωνικά συστήματα» (Esser, 2004 στο Penninx, 2019). Διάφοροι μελετητές προσπάθησαν να προσδώσουν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα, αναφέροντας ότι η ενσωμάτωση είναι μια «διαρκής διαδικασία για τη συμπερίληψη και αποδοχή των μεταναστών σε κυρίαρχους θεσμούς, σχέσεις και πρότυπα της κοινωνίας υποδοχής» (Heckmann, 2006 στο Penninx, 2019). Για τον Penninx, η ενσωμάτωση αναφέρεται στη «διαδικασία εγκατάστασης των νεοεισερχόμενων σε μια κοινωνία, στην αλληλεπίδραση αυτών με την κοινωνία υποδοχής και στην κοινωνική αλλαγή που ακολουθεί τη μετανάστευση» (Penninx, 2019: 5), ενώ για τη Vrečer αποτελεί μια διπλή διαδικασία που αφορά τη συμπερίληψη «[αναγκαστικά εκτοπισμένων] μεταναστών σε μια κοινωνία υποδοχής η οποία τους επιτρέπει να εξασκούν δημόσια τις κουλτούρες των χωρών προέλευσης» (Vrečer, 2010: 488-490). Η ανταλλαγή πολιτισμικών στοιχείων, η επικοινωνία και η συνεργασία των μεταναστών με τις κοινωνίες υποδοχής κρίνονται σημαντικοί παράγοντες από πολλούς μελετητές (Stubbs, 1996 στο Vrečer, 2010), νοηματοδοτώντας τις διαδικασίες της ενσωμάτωσης τόσο ως κοινωνικές και θεσμικές δράσεις συμπερίληψης όσο και ως τα αποτελέσματα αυτών (Broadhead, 2020: 8).

Οι διαδικασίες ενσωμάτωσης ενέχουν νομική-πολιτική, κοινωνική-οικονομική και πολιτισμική-θρησκευτική διάσταση (da Lomba, 2010· Finotelli και Ponzio, 2018: 2307· Penninx, 2019: 7). Έτσι, η ενσωμάτωση μπορεί να μελετηθεί σε δομικό επίπεδο (*structural integration*) που αφορά μια σειρά από δικαιώματα πρόσβασης σε στέγαση, υγεία, αγορά εργασίας κ.ά.· σε πολιτισμικό επίπεδο (*cultural integration*) που αναφέρεται σε «γνωσιακές και συμπεριφοριστικές αλλαγές που επιτρέπουν στους ανθρώπους να εσωτερικεύσουν τους τρόπους ζωής στα νέα μέρη, ενώ διατηρούν τις πολιτισμικές τους ταυτότητες» (Duru και Trenz, 2017: 11-12)· σε κοινωνικό επίπεδο (*social integration*) που αναφέρεται στη δημιουργία προσωπικών σχέσεων και συμμετοχή στη δημόσια ζωή μέσα από συμμετοχές σε οργανώσεις· και τέλος σε ταυτοτικό επίπεδο (*identificational integration*) που αναφέρεται στην «αίσθηση του ανήκειν σε μια εθνοτική, περιφερειακή, τοπική και εθνική ταυτότητα» (Duru και Trenz, 2017: 11-12).

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε ότι η ενσωμάτωση ορίζεται ως «η διαδικασία να γίνει κάποιος αποδεκτό μέρος μιας κοινωνίας» (Garcés-Masareñas και Penninx, 2016 στο Finotelli και Ponzio, 2018: 2307). Σε αυτό το πλαίσιο, η κοινωνία γίνεται αντιληπτή ως μονοδιάστατη και ομογενοποιημένη

οντότητα, όπου οι μετανάστες οφείλουν να γίνουν μέρος της (Favell, 2001· Strang και Ager, 2010· Vrecer, 2010). Η παραπάνω οπτική είναι αρκετά προβληματική αν αναλογιστούμε πως η κοινωνική συνοχή και η ένταξη των ίδιων των κοινωνικών υποδοχής αποτελούν αμφισβητούμενες έννοιες τόσο ιστορικά όσο και στις σύγχρονες παγκοσμιοποιημένες, αλληλοσυνδεόμενες και επισφαλείς κοινωνίες (Abdou, 2019· Grzymala-Kazłowska και Phillimore, 2018). Συχνά λοιπόν, η έρευνα και οι εφαρμοσμένες πολιτικές για την ενσωμάτωση αποκρύπτουν τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στις κοινωνίες υποδοχής και παραβλέπουν πως αυτές δεν συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο σε όλους τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.

Η παραπάνω κριτική που αναφέρεται σε μια ομοιογενοποιημένη οπτική της κοινωνίας η οποία δεν ανταποκρίνεται στην ετερογένειά της δεν είναι η μόνη που ασκείται στην ενσωμάτωση. Μία άλλη κριτική αναφέρεται στον άνισο και ιεραρχικό της χαρακτήρα. Η διπλή διαδικασία της από κοινού προσαρμογής συχνά δεν αναφέρεται παρά σε μια ψευδή εικόνα, καθώς κατά κύριο λόγο, είναι οι μετανάστες αυτοί που θεωρούνται ότι πρέπει να προσαρμοστούν στη νέα κοινωνία, και όχι οι θεσμοί της χώρας υποδοχής. Όπως σημειώνουν αρκετοί μελετητές, ο άνισος χαρακτήρας της ενσωμάτωσης προκαλεί συχνά παρερμηνεία του όρου σε θεσμικό επίπεδο, καθώς αυτή συνδέεται με λογικές αφομοίωσης και όχι με τα πιθανά αποτελέσματα⁴ της πολιτιστικής αλληλεπίδρασης (*acculturation*) (Grzymala-Kazłowska και Phillimore, 2018: 187-188). Η ενσωμάτωση τείνει να σχετίζεται με νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις οι οποίες δίνουν περισσότερο βάρος στο ατομικό και όχι στο συλλογικό ή θεσμικό επίπεδο (Favell, 2001· Grzymala-Kazłowska και Phillimore, 2018· Penninx, 2019· Schinkel, 2018). Με βάση τα παραπάνω, το πλαίσιο της ενσωμάτωσης δείχνει να βασίζεται σε μια ιεραρχική δομή, σύμφωνα με την οποία η ασυμμετρία σε πόρους και εξουσία υπέρ των εγχώριων θεσμών σε σύγκριση με τους νεοεισερχόμενους πληθυσμούς (Penninx, 2019: 5) δεν φαίνεται να επηρεάζει το γεγονός ότι η ένταξη αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα το οποίο πρέπει να λύσουν οι ίδιοι οι μετανάστες (Schinkel, 2018: 3). Αυτό γίνεται ξεκάθαρα αν λάβουμε υπόψη πως ο εγχώριος πληθυσμός δεν αντιμετωπίζεται ποτέ ως υποκείμενο ένταξης, ούτε υπόκειται στις ίδιες μετρήσεις⁵ για την ενταξιακή του

4 Εκτός της ενσωμάτωσης (*integration*), τα άλλα τρία αποτελέσματα της πολιτισμικής αλληλεπίδρασης είναι ο διαχωρισμός (*segregation*), η αφομοίωση (*assimilation*) και η περιθωριοποίηση (*marginalization*) (Grzymala-Kazłowska και Phillimore, 2018: 187-188).

5 Η πρόσβαση σε εργασία, στέγαση, εκπαίδευση και υγεία και η απόδοση ιθαγένειας αποτελούν συνήθεις δείκτες που χρησιμοποιούν οι φορείς χάραξης πολιτικής για να μετρήσουν την ενσωμάτωση των νεοεισερχόμενων πληθυσμών (Ager και Strang, 2008). Η οικονομική συμμετοχή των μεταναστών αποτελεί κύριο ζήτημα για τα θέματα ένταξης, καθώς πέραν της αυξημένης ανεργίας, οι μετανάστες απασχολούνται σε τομείς που είναι αρκετά κατώτεροι των προσόντων τους (*de-skilling process*) (Ager

πορεία (Klarenbeek, 2019: 2). Πολύ περισσότερο, η ενσωμάτωση συχνά βασίζεται σε κανονιστικά πλαίσια όπου ο εγχώριος πληθυσμός θεωρείται το πρότυπο με το οποίο οι μετανάστες συγκρίνονται, ενώ ταυτόχρονα αναμένεται να δημιουργήσουν σχέσεις⁶ μαζί του και να κατανοήσουν τις αξίες του (Saharso, 2019).

Η μελέτη της ενσωμάτωσης, υπό τη λογική της αφομοίωσης, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδέα των εθνών-κρατών. Σύμφωνα με τη διπλή διαδικασία της ενσωμάτωσης θεωρείται ότι τόσο οι μετανάστες όσο και οι κοινωνίες υποδοχής πρέπει να προσαρμοστούν στη νέα πραγματικότητα που παρουσιάζεται με τον ερχομό των μεταναστευτικών πληθυσμών. Ωστόσο, η εθνικότητα και τα κυρίαρχα κοινωνικά, ιστορικά, πολιτικά και πολιτισμικά πρότυπα των χωρών υποδοχής, συχνά διαχωρίζουν τον τοπικό πληθυσμό από τους μετανάστες και αντικρούουν τον ελαστικό χαρακτήρα που προϋποθέτει η ενσωμάτωση. Όπως θα δούμε παρακάτω, η αξία της «ελληνικής φιλοξενίας» φαίνεται να ανταποκρίνεται σε αυτό το ρόλο.

Η απουσία των ενταξιακών πολιτικών στην Ελλάδα

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Ελλάδα θεωρούνταν χώρα αποστολής μεταναστών. Η ανταλλαγή πληθυσμών το 1922 χαρακτηρίζεται από πολλούς ως η μεγαλύτερη εισροή πληθυσμών που σημάδεψε την πορεία του ελληνικού κράτους τον 20ό αιώνα (Κωστής, 2018). Έκτοτε, η Ελλάδα χαρακτηρίζεται ως χώρα αποστολής μεταναστών. Με την κατάλυση της ΕΣΣΔ, τις ανακατατάξεις στη Βαλκανική και την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Παπαταξιάρχης, 2006b), η Ελλάδα αρχίζει σταδιακά και μετατρέπεται σε χώρα υποδοχής και διέλευσης μεταναστών.

Το πλαίσιο της παλιννόστησης δημιουργεί ευνοϊκότερους όρους ένταξης για ομάδες παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην ΕΣΣΔ και την Αλβανία (Παπαταξιάρχης, 2006α: 63-64). Ωστόσο, αυτό δεν συμβαίνει για το σύνολο του μεταναστευτικού πληθυσμού, καθώς η ένταξη λειτουργεί υπό το πλαίσιο του εθνοκεντρισμού (στο ίδιο, σ. 63-70). Η ελληνική εξωτερική πολιτική και τα ΜΜΕ συμβάλλουν στην εγκληματοποίηση των μεταναστών από την Αλβανία, ενώ οι μετανάστες προσπαθούν να προσαρμοστούν στο νέο πλαίσιο μέσω βαφτίσεων,

και Strang, 2008).

6 Η βιβλιογραφία της ένταξης των μεταναστών ξεχωρίζει ως επιπρόσθετες μεταβλητές υπολογισμού της ενσωμάτωσης τους κοινωνικούς δεσμούς (*social bonds*) με ίδιες εθνοτικές ομάδες που επιτρέπουν στους μετανάστες να διατηρούν τις παραδόσεις τους, τις κοινωνικές γεφυρώσεις (*social bridges*) με άλλες κοινωνικές ομάδες που αυξάνουν το αίσθημα του «ανήκουν», και τους κοινωνικούς συνδέσμους (*social links*) μεταξύ των μεταναστών και των θεσμών του κράτους (Ager και Strang, 2008: 178-181· Strang και Ager, 2010: 596-598).

κουμπαριών και αλλαγής των ονομάτων τους σε ελληνικά (Αθανασοπούλου, 2006: 242-243· Παπαταξιάρχης, 2014: 50). Συγκεκριμένα, το πρώτο κύμα μεταναστών τη δεκαετία του 1990 αντιμετωπίζεται με πολιτικές σύλληψης και απέλασης ενώ η μετανάστευση λογίζεται από τις κρατικές υπηρεσίες ως ένα πρόσκαιρο φαινόμενο (Παπαδοπούλου, 2013: 204).

Τη δεκαετία του 2000, η Ελλάδα υποδέχεται το δεύτερο κύμα μεταναστών, με τις μεγαλύτερες μεταναστευτικές ομάδες να προέρχονται από τις χώρες της Μέσης Ανατολής, της Αφρικής και της Νοτιοανατολικής Ασίας. Οι ενταξιακές πολιτικές περιορίζονται στην έκδοση μακροχρόνιων αδειών παραμονής και σε πολιτικές νομιμοποίησης που συστήνουν τα πολιτικά κόμματα. Ωστόσο, τα γραφειοκρατικά εμπόδια για την απόκτηση και ανανέωσή τους, οι δυσκολίες στις διαδικασίες οικογενειακής συνένωσης (Παπαδοπούλου, 2013), αλλά και η απασχόληση των μεταναστών σε προσωρινή, αδήλωτη, κακοπληρωμένη και χωρίς συνδικαλιστική εκπροσώπηση εργασία (Φούσκας, 2013), εντείνουν το αποτρεπτικό πλαίσιο της ελληνικής πολιτείας για την ένταξη των μεταναστευτικών πληθυσμών. Η καταδικαστική απόφαση M.S.S. v Belgium and Greece του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων⁷ επικυρώνει τα παραπάνω.

Σύμφωνα με την απογραφή του 2011 στη χώρα διαμένουν περίπου 900 χιλιάδες μετανάστες, εκ των οποίων οι 700 χιλιάδες είναι πολίτες τρίτων χωρών.⁸ Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας το 2013 και η κυβέρνηση Σύριζα το 2018-2019 παρουσιάζουν δύο διαφορετικά ενταξιακά προγράμματα, με το πρώτο⁹ να κινείται προς μια συντηρητική σκοπιά κοινωνικής αφομοίωσης και το δεύτερο¹⁰ να προωθεί πολυπολιτισμικές οπτικές δίνοντας έμφαση στον ενεργό ρόλο των ανά τόπους δήμων. Όμως, τα δύο σχέδια έμειναν στα χαρτιά, χωρίς στην ουσία να αποτελέσουν οδηγό των ενταξιακών πολιτικών της χώρας. Από το 2016 η ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών αποτελεί αρμοδιότητα του νεοσύστατου Υπουργείου Μετανάστευσης και δημιουργείται η Διεύθυνση Κοινωνικής Ένταξης, ενώ πριν η ένταξη αφορούσε τμήματα σε επιμέρους υπουργεία, όπως το Υπουργείο Εσωτερικών. Από το 2010, και κυρίως από το 2015 και έπειτα, αναπτύσσονται θεσμικές ενταξιακές δράσεις όπως τα Κέντρα Ένταξης Μεταναστών¹¹ ή το Δίκτυο Πόλεων

7 ECtHR - M.S.S. v Belgium and Greece [GC], Application No. 30696/09. <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-mss-v-belgium-and-greece-gc-application-no-3069609>

8 Hellenic statistical authority. 2011 Population and housing census. <https://cutt.ly/5nfZ9EG>

9 Γενική Γραμματεία Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής – Υπουργείο Εσωτερικών. Εθνική Στρατηγική για την ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών. https://www.yypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/ethniki_stratigiki.pdf

10 Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη. Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής Ιούνιος 2018. <http://www.opengov.gr/immigration/wp-content/uploads/downloads/2019/01/ethniki-stratigiki.pdf>

11 Κέντρα Ένταξης Μεταναστών. <https://migration.gov.gr/migration-policy/integration/draseis->

για την Ένταξη¹² που στοχεύει στην ενημέρωση των τοπικών κοινωνιών. Επιπλέον, γίνεται προσπάθεια να αναγνωριστούν επαγγελματικά οι δράσεις διαπολιτισμικής διαμεσολάβησης,¹³ συστήνονται Help Desk και δημιουργείται το χρηματοδοτούμενο από την Ε.Ε. πρόγραμμα HELIOS¹⁴ για την ενημέρωση και την επιδότηση μέρους του ενοικίου των δικαιούχων διεθνούς προστασίας. Ωστόσο, οι όποιες πολιτικές ένταξης συναντώνται στην Ελλάδα αποτελούν περισσότερο προϊόν μεμονωμένων δράσεων των τελευταίων ετών παρά αποτέλεσμα ολοκληρωμένων σχεδίων για την ένταξη. Περισσότερο δε, τα χαμηλά ποσοστά αναγνώρισης ασύλου, οι παρατυπίες που σημειώνονταν κατά τη διαδικασία εξέτασης των αιτημάτων, οι ελλείψεις του συστήματος υποδοχής, η εγκληματοποίηση των μεταναστών από κόμματα και μέσα ενημέρωσης (Rozakou, 2012: 563) αλλά και ο χαρακτηρισμός της ιθαγένειας από το ελληνικό κοινοβούλιο ως έπαθλο πετυχημένης ένταξης και όχι ως μέσο για την ομαλή εφαρμογή της,¹⁵ καταδεικνύουν πως οι μετανάστες «αυτο-εντάσσονταν» στην εγχώρια κοινωνική πραγματικότητα.

Η φιλοξενία ως αξία και ως πρακτική

Στις προηγούμενες ενότητες αναφερθήκαμε στις κριτικές που αναπτύσσονται σε θεωρητικό επίπεδο για τα μοντέλα ενσωμάτωσης των μεταναστών και στις αποσπασματικές πολιτικές που διαμορφώνουν το πλαίσιο ένταξης στη χώρα. Κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης», η φιλοξενία παρουσιάστηκε ως το κύριο πλαίσιο διαμόρφωσης της υποδοχής των μεταναστών, ενώ λόγω της απουσίας ενταξιακών μέτρων, προεκτάθηκε και στο στάδιο της ενσωμάτωσής τους στην ελληνική κοινωνία. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, σε αυτή την ενότητα αναλύουμε αρχικά, τα χαρακτηριστικά της φιλοξενίας ως αξίας που δύναται να ορίσει τη σχέση του εγχώριου με το μεταναστευτικό πληθυσμό και τις ομοιότητες που έχει με τα μοντέλα αφομοίωσης, και στη συνέχεια εξετάζουμε πώς εφαρμόστηκε πρακτικά από τους κύριους φορείς υλοποίησης των μεταναστευτικών πολιτικών, τις ΜΚΟ.

koinonikis-entaxis-se-ethniko-epipedo/kentra-entaxis-metanaston/

12 Δίκτυο Πόλεων για την Ένταξη. Ενημερωτικό δελτίο Ιούλιος 2020. https://greece.iom.int/sites/greece/files/CNI%20NEWSLETTER%20JULY%202020_EL.pdf

13 Δράσεις Διαπολιτισμικής Διαμεσολάβησης. <https://migration.gov.gr/migration-policy/integration/drasesis-koinonikis-entaxis-se-ethniko-epipedo/drasesis-diapolitismikis-diamesolavisis/>

14 Helios. Hellenic Integration Support for Beneficiaries of International Protection Factsheet. <https://greece.iom.int/sites/greece/files/HELIOS%20Factsheet%20May%202021%20W1.pdf>

15 Συνεδρίαση Ο΄, 8.7.2015. <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20150708.pdf>

Η αξία της «ελληνικής φιλοξενίας»

Η προσφυγική «κρίση» έφερε στο προσκήνιο την αξία της φιλοξενίας και τόνωσε το αφήγημα για το φιλόξενο ελληνικό λαό. Η «ελληνική φιλοξενία» παίρνει εθνοκεντρικά χαρακτηριστικά καθώς δείχνει την υπεροχή του ελληνικού έναντι άλλων λαών και δηλώνει μια ιστορικότητα του όρου περισσότερο ως πολιτισμικής κληρονομιάς και λιγότερο ως αξίας (Παπαταξιάρχης, 2006α: 4). Στην αρχαιότητα η φιλοξενία συνδεόταν με το άσυλο και αποτελούσε προϊόν υποχρέωσης ή φόβου για την αποφυγή της μήνης των θεών (βλ. Πλατανάκης στην παρούσα έκδοση). Αν ξεφύγουμε από τις στερεοτυπικές αντιλήψεις της φιλοξενίας ως αξίας του ελληνικού πολιτισμού και αντ' αυτού υιοθετήσουμε μια σχεσιακή αντίληψη του όρου ως «δώρου» (Rozakou, 2012: 565), τότε η φιλοξενία προσλαμβάνει θετικό πρόσημο και αποτελεί καταφατική απάντηση στο (ορατό ή αόρατο) κάλεσμα για βοήθεια. Επιπλέον, υπό αυτό το πρίσμα, αντικρούει λογικές αποκλεισμού και συνδέεται με ανθρωπιστικές και αλτρουιστικές αξίες από την πλευρά της κοινωνίας, ενώ συχνά συνιστά θεσμική ή διεθνή υποχρέωση από πλευράς πολιτείας (Ροζάκου, 2006: 342). Παρ' όλα αυτά, όπως θα δείξουμε παρακάτω, το πλαίσιο της φιλοξενίας προσφέρει μια ιεραρχική, προσωρινή και υπό όρους ένταξη των νεοεισερχόμενων πληθυσμών, ενώ φαίνεται να αποσπά την εξουσία που έχουν τα ίδια τα υποκείμενα πάνω στις δράσεις τους, να δημιουργεί ένα ηθικό και πρακτικό χρέος του φιλοξενούμενου στον οικοδεσπότη και εντέλει να αποτελεί εμπόδιο στην ισότιμη συμπερίληψή τους (Παπαταξιάρχης, 2014: 49-50· Rozakou, 2012: 565-566).

Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη, στην Ελλάδα έχει επικρατήσει η άποψη ότι η οικειότητα αποτελεί ισχυρότατη ένδειξη ομοιογένειας, ενώ η κοινωνικότητα δομείται πάνω στην ομοιότητα και άρα στην καταπίεση της ετερότητας (2014: 50). Έτσι, ο συγγραφέας αναρωτιέται «τι περιθώρια υπάρχουν για την κοινωνική ενσωμάτωση αυτών που διαφέρουν πολιτισμικά από τις κυρίαρχες ομάδες όταν η κοινωνικότητα παράγει και αναπαράγει την ομοιότητα και αρά συνιστά γενικευμένο μηχανισμό εξομοίωσης;» (Παπαταξιάρχης, 2006α: 1). Αν αναλογιστούμε ότι σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες η Ελλάδα αποτελεί σημείο αναφοράς «ομαλής» ένταξης των διάφορων εθνοτικών ομάδων στο ελληνικό κράτος μέσω μιας διαδικασίας ομογενοποίησης (Κωστής, 2018· Παπαταξιάρχης, 2006α: 30-38, 2014), τότε η φιλοξενία προς τον «άλλον» αποτελεί ίσως το μοναδικό σημείο όπου η ετερότητα αποτελεί στιγμιαία μέρος ενός ομογενούς συνόλου. Όπως αναφέρει ο Παπαταξιάρχης: «Η "φιλοξενία" συνίσταται στην προσωρινή ένταξη του μη οικείου "άλλου" σε ένα πλαίσιο (π.χ., "νοικοκυριό", "χωριό", κ.λπ.), που ελέγχεται, στη βάση κυρίως της εντοπιότητας, από αυτόν ο οποίος "φιλοξενεί"» (2006α: 2). Αυτή η στιγμιαία αποδοχή, διαμορφώνεται στη βάση ενός ιεραρχικού μοτίβου, όπου ο οικοδεσπότης καθορίζει το πλαίσιο το οποίο ο φιλοξενούμενος οφείλει να σεβαστεί.

Ο «άλλος» γίνεται αποδεκτός μόνο όταν δεν προβάλλει τα σημεία της ταυτότητάς του τα οποία υποδηλώνουν τη διαφορετικότητά του (Παπαταξιάρχης, 2006α). Με άλλα λόγια, «ο άλλος» είναι εν δυνάμει «δικός μας» (στο ίδιο, σ. 38), καθώς μπορεί να μετατρέψει την ετερότητά του και να εξομοιωθεί. Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου διαφέρουν σημαντικά, όπως διαφέρει επίσης ο βαθμός που μπορεί ο καθένας τους να διαμορφώσει το ίδιο το πλαίσιο της φιλοξενίας. Η άνιση κατανομή εξουσίας υπέρ του οικοδεσπότη αντανακλά την ανισότητα μεταξύ των εγχώριων θεσμών και του νεοεισερχόμενου πληθυσμού στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης (Penninx, 2019: 5). Διαφορά ωστόσο δεν παρατηρείται μόνο μεταξύ του οικοδεσπότη και του φιλοξενούμενου, αλλά και μεταξύ των φιλοξενούμενων, καθώς όσο μεγαλύτερο κοινωνικό στάτους έχει κάποιος, τόσο λιγότερο καταστέλλεται η δημόσια προβολή της ετερότητάς του (Παπαταξιάρχης, 2006α).

Το πλαίσιο της φιλοξενίας έρχεται κοντά με το πλαίσιο της ενσωμάτωσης, ή καλύτερα με τις κριτικές που το τελευταίο έχει δεχθεί. Συγκεκριμένα, όσο η ταυτότητα του «άλλου» παραμένει υπό καταστολή και άρα δεν αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της δράσης του, δεν λογίζεται ως απειλή για τον οικοδεσπότη και αντιμετωπίζεται με τιμές. Ωστόσο, η διαφορετική ταυτότητα δεν τιμάται για τη διαφορετικότητά της, αλλά για το βαθμό στον οποίο μπορεί να αλλάξει και να εξομοιωθεί με την κυρίαρχη ταυτότητα, κάτι που αφορά λιγότερο τους ανθρώπους που έρχονται για σύντομο χρονικό διάστημα, όπως οι τουρίστες, και πολύ περισσότερο τους πληθυσμούς που ελπίζουν για τη μακρόχρονη διαμονή τους, όπως οι μετανάστες (Παπαταξιάρχης, 2006α: 4-5). Στην ενσωμάτωση, ο εγχώριος πληθυσμός αντιμετωπίζεται ως ομογενοποιημένο σύνολο, ενώ οι κοινωνικές και πολιτισμικές του εκφράσεις ως κανόνας με τον οποίο συγκρίνεται ο «άλλος» (Klarenbeek, 2019· Saharso, 2019). Το ίδιο συμβαίνει και στη φιλοξενία. Ο φιλοξενούμενος αναμένεται να ακολουθήσει, αν όχι να υιοθετήσει, τις πρακτικές και τα χαρακτηριστικά του οικοδεσπότη. Όπως σημειώνει ο Παπαταξιάρχης, «υπ' αυτή την έννοια, η φιλοξενία είναι μια πρωτοβάθμια, και γι' αυτό ιδιαίτερα σημαντική, άσκηση στην ενσωμάτωση μέσω της εξομοίωσης» (2006α: 5). Η φιλοξενία φαίνεται να βασίζεται σε παρόμοιες λογικές με την ενσωμάτωση. Οι λεγόμενες «καλές πρακτικές» ενσωμάτωσης και οι μετρήσεις για την επιτυχία τους αποτελούν τέτοια παραδείγματα, ενώ η αποτυχία βαραίνει πάντα τον νεοεισερχόμενο σε ατομικό επίπεδο και ποτέ την κοινωνία υποδοχής και τους θεσμούς της (Favell, 2001· Schinkel, 2018). Αντίστοιχα, η φιλοξενία εμφανίζεται ως εξέταση, όπου καλός φιλοξενούμενος είναι όποιος «υιοθετεί γρήγορα τους τρόπους του οικοδεσπότη του (τη γλώσσα, την εμφάνιση και την εν γένει συμπεριφορά)» (Παπαταξιάρχης, 2006α: 6), ενώ κακός είναι αυτός που δεν μαθαίνει, θεωρείται ο ίδιος υπεύθυ-

νος για την αποτυχία και αρά δικαιολογημένα πρέπει να δεχτεί τις συνέπειές της. Όπως η ενσωμάτωση εφαρμόζεται υπό τον κρυφό μανδύα της αφομοίωσης, έτσι και η φιλοξενία αποτελεί την επικράτηση «της ταυτότητας πάνω στην ετερότητα, μια μονομερής και σε τελική ανάλυση ιεραρχική πρόσκληση στην απαξίωση της διαφοράς την οποία απευθύνει ο εαυτός στον άλλο» (Παπαταξιάρχης, 2006α: 7).

Η πρακτική απεικόνιση της φιλοξενίας στην προσφυγική «κρίση»

Στην αρχή της προσφυγικής «κρίσης» το ελληνικό κράτος προτάσσει τη φιλοξενία ως το αντίπαλο δέος στις ξενοφοβικές πολιτικές άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Ωστόσο, η έλλειψη γέφυρας μεταξύ υποδοχής και ένταξης κατέστησε εν τη πράξει την κοινωνία των πολιτών, και ως ένα βαθμό συγκεκριμένους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, το μοναδικό φορέα υπεύθυνο για την υλοποίηση της φιλοξενίας στην Ελλάδα (βλ. Μαντανίκα στην παρούσα έκδοση · Cabot, 2013: 453-455). Αυτή η ασάφεια γύρω από τη φιλοξενία αντιμετωπίστηκε κριτικά από τις ΜΚΟ. Όπως δηλώνει μια εργαζόμενη σε ΜΚΟ:

Όταν μιλάμε για προσφυγικό ή μεταναστευτικό πληθυσμό η έννοια της φιλοξενίας δε μπορεί να είναι «α τι καλοί που είμαστε οι Έλληνες». Είναι υποχρέωση του κράτους. Οπότε φυσικά και θα πρέπει να είναι απόλυτα ορισμένη και να μην βασίζεται σε γενικόλογες και ιδέες περί φιλόξενων Ελλήνων (εργαζόμενη σε ΜΚΟ, Αθήνα, 9.10.2019).

Η πρακτική της φιλοξενίας λαμβάνει διαφορούμενες νοηματοδοτήσεις. Όπως αναφέρει μια εργαζόμενη σε ΜΚΟ: «Είναι εντελώς διαφορετική η έννοια της φιλοξενίας σε ένα θεσμικό πλαίσιο και είναι πάρα πολύ διαφορετική σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Δεν είναι μία ενιαία έννοια. Δηλαδή το τι θα όφειλε να κάνει ένα κράτος για να είναι φιλόξενο και το τι θα μπορούσε να κάνουν οι πολίτες ή η κοινωνική βάση μιας χώρας για να είναι φιλόξενη, δεν είναι το ίδιο πράγμα» (εργαζόμενη σε ΜΚΟ, Θεσσαλονίκη, 23.7.2019).

Στο επίπεδο της κοινωνίας των πολιτών οι ΜΚΟ και οι ανθρωπιστικές οργανώσεις ανάγουν τη φιλοξενία σε ανθρωπιστική δράση (Cabot, 2016b: 158-159· Rozakou, 2012· Παπαταξιάρχης, 2014: 54-55). Από την αρχή της προσφυγικής «κρίσης», οι ΜΚΟ προσπάθησαν να ανταποκριθούν στο επείγον της κατάστασης. Οι κύριες δράσεις των οργανώσεων αυτών περιλάμβαναν την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και ψυχικής υποστήριξης σε λιμάνια, ανεπίσημους καταυλισμούς προσφύγων, φυλακές και πλατείες, αλλά και μέσω κινητών μονάδων υγείας και προγραμμάτων εμβολιασμού, κοινωνικών υπηρεσιών και νομικής βοήθειας. Όπως προκύπτει από την έρευνα πεδίου, οι ΜΚΟ στην Ελλάδα αποτελούν πολύ

σημαντική ομάδα προάσπισης των δικαιωμάτων των μεταναστών και άσκησης πίεσης σε εθνικούς και ευρωπαϊκούς θεσμούς μέσω υπηρεσιών συνηγορίας και ευαισθητοποίησης, ενώ άλλες ΜΚΟ ειδικεύονται στην προστασία θυμάτων έμφυλης βίας. Οι δράσεις τους προσανατολίστηκαν προς την αποβίβαση των αιτούντων άσυλο στα νησιά, την υποστήριξή τους κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους, τη λειτουργία συσσιτίων και υπηρεσιών υγιεινής, το διαμοιρασμό ρουχισμού, κλινοσκεπασμάτων, σκευών μαγειρικής και ειδών προστασίας, ενώ συχνά συνεργάζονταν με τις αρχές μέσω υπηρεσιών διερμηνείας και πολιτισμικής διαμεσολάβησης για την επίσπευση των διαδικασιών εγγραφής και ταυτοποίησης.

Η παροχή στέγασης είναι συστατικό στοιχείο της φιλοξενίας. Ταυτόχρονα, η δημιουργία οικείου χώρου, και κυρίως η αίσθηση οικειότητας με ένα χώρο, αποτελεί αντίδοτο στο αίσθημα της επισφάλειας που βιώνει ο «ξένος». Αυτή η οικειότητα αντανακλά ένα σημαντικό σκαλοπάτι για τη μετάβαση από την υποδοχή στην ένταξη (βλ. Βλαστού-Δημοπούλου, Παπατζανή, Σιώτου και Χατζηπροκοπίου στην παρούσα έκδοση). Έρευνες σε δομές φιλοξενίας μεταναστών πριν την προσφυγική «κρίση» αναφέρουν ότι η φιλοξενία παρέχεται υπό όρους: αποτελεί ένα συμβόλαιο με συγκεκριμένους όρους και έλεγχο των διαδικασιών, κάτι που κάνει ξεκάθαρη την ιεραρχική σχέση μεταξύ οικοδεσπότη-φιλοξενούμενου (Rozakou, 2012: 568-569). Όσο προχωρούσε η προσφυγική «κρίση», οι καταυλισμοί προσφύγων (*campes*) στα νησιά και την ενδοχώρα πολλαπλασιάστηκαν, καθώς μαζί με τα διαμερίσματα του προγράμματος ESTIA¹⁶ αποτέλεσαν τα δύο κύρια σχήματα στέγασης (Κουραχάνης, 2019). Οι ΜΚΟ αποτελούσαν και στις δύο περιπτώσεις κύριους φορείς υλοποίησης των πολιτικών αυτών, αλλά ενώ δεν συμμετείχαν στο σχεδιασμό τους, έπρεπε να σεβαστούν τους όρους, τους στόχους και τα όρια που αυτές έθεταν. Σχολιάζοντας τους όρους της φιλοξενίας, μια εργαζόμενη σε ΜΚΟ αναφέρει πως «Δεν υπάρχει κανένα πλαίσιο στεγαστικό το οποίο να μην έχει κανόνες. Αυτό εξαρτάται βέβαια από το πώς θα υλοποιηθεί στην πράξη ένα πλάνο το οποίο υπάρχει στα χαρτιά» (εργαζόμενη σε ΜΚΟ, Θεσσαλονίκη, 23.7.2019). Τόσο στους ξενώνες για τους ασυνόδευτους ανήλικους όσο και στα διαμερίσματα του ESTIA οι μετανάστες: «Με το που έρχονται διαβάζουν τους κανόνες γραπτά και στη μητρική τους γλώσσα, υπάρχουν κανόνες πίσω από την πόρτα του σπιτιού, ενώ κάθε φορά που θα γίνει κάτι θα συζητηθεί και θα ξανασυζητηθεί και σε επίπεδο ατομικό αλλά και σε επίπεδο ομαδικό με τους συγκατοίκους» (εργαζόμενη σε ΜΚΟ, Θεσσαλονίκη, 23.7.2019).

Η παραμονή των αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα νοείται μεταβατική. Όπως αναφέρει η Ροζάκου, «η αίσθηση προσωρινότητας, η συνεχής κινητικότητα και ο

16 ESTIA Πρόγραμμα Στήριξης Έκτακτης Ανάγκης για την Ένταξη και τη Στέγαση. http://estia.unhcr.gr/el/home_page/

νομαδικός χαρακτήρας διαβίωσης δημιουργούν για τους πρόσφυγες διαφορετικού είδους σχέσεις με το χώρο» (Ροζάκου, 2006: 349-350), κάτι που δρα ανασταλτικά στη δημιουργία ενός χώρου οικείου. Αν και οι μετανάστες προσπαθούν να δημιουργήσουν οικείους χώρους μέσα στο επισφαλές περιβάλλον των προσφυγικών καταυλισμών (βλ. Βλαστού-Δημοπούλου, Παπατζανή, Σιώτου και Χατζηπροκοπίου στην παρούσα έκδοση), αυτή η αίσθηση προσωρινότητας αντανακλάται περισσότερο στη στάση της πολιτείας, αλλά και των φορέων υλοποίησης. Θέτοντας χρονικό περιορισμό στους διαμένοντες στα διαμερίσματα του ESTIA και προβαίνοντας σε εξώσεις¹⁷ εάν παρέλθει το χρονικό διάστημα χωρίς να έχουν βρει άλλο χώρο διαμονής, η φιλοξενία από τη μεριά του κράτους είναι ορισμένη και παρέχεται υπό όρους. Μιλώντας για την υπό όρους φιλοξενία που προσφέρει το ESTIA, μια εργαζόμενη σε ΜΚΟ σχολιάζει πως αν η φιλοξενία συνδυαζόταν με δράσεις για την ενσωμάτωση των μεταναστών, «θα ήταν μία χαρά το να υπάρχουν όρια. Όταν όμως δεν υπάρχει κανένα ενταξιακό πλαίσιο και η φιλοξενία είναι απλά "πάρε ένα σπίτι και όταν βγεις από αυτό το σπίτι θα είσαι τόσο αδύναμος να ζήσεις μόνος όσο και αυτή τη στιγμή που μπαίνεις", ναι εκεί υπάρχει προφανέστατα πρόβλημα με το να βγουν οι οικογένειες με μικρά παιδιά και να μείνουν στο δρόμο» (εργαζόμενη σε ΜΚΟ, Θεσσαλονίκη, 23.7.2019).

Στην ίδια γραμμή, ένα άλλο μέλος ΜΚΟ αναφέρει πως: «Δεν θεωρούμε τα camp φιλοξενία, δεν θεωρούμε τα safe zones φιλοξενία, δυσκολευόμαστε να θεωρήσουμε τα ξενοδοχεία φιλοξενία. Αντιλαμβανόμαστε περισσότερο ως φιλοξενία τις πιο αυτόνομες ή ημι-αυτόνομες μονάδες διαβίωσης» (στέλεχος ΜΚΟ, Αθήνα, 23.7.2019). Πέρα από τις συνθήκες διαβίωσης, την προσωρινότητα και την έλλειψη ενός πλαισίου ικανού να καταστήσει το φιλοξενούμενο εν δυνάμει οικοδεσπότη, η αδυναμία δημιουργίας σχέσεων με τις τοπικές κοινωνίες αποτελεί επιπρόσθετο πρόβλημα για την ένταξη των μεταναστών, όπως τονίζουν αρκετοί συνεντευξιαζόμενοι. Το πρόβλημα αυτό είναι μεγαλύτερο στους καταυλισμούς προσφύγων (*camp*s) οι οποίοι βγάζουν τους μετανάστες εκτός της δημόσιας θέας και τους αποκόπτουν από την εγχώρια καθημερινότητα (Κουραχάνης, 2019: 72). Αυτό δεν ισχύει για τις οργανώσεις που λειτουργούν ξενώνες ανεξάρτητους από το ESTIA, καθώς τους επιτρέπει να οργανώσουν τη φιλοξενία σύμφωνα με τα δικά τους πρότυπα. Όπως αναφέρει μια συνεντευξιαζόμενη, στους ξενώνες που χρηματοδοτούν οι ίδιες οι οργανώσεις «η έννοια της φιλοξενίας και η έννοια της ανταπόδοσης προς την κοινωνία που φιλοξενεί, δηλαδή η έννοια της φιλοξενίας της κοινότητας, ενισχύεται πάρα πολύ» (εργαζόμενη σε ΜΚΟ, Αθήνα, 9.10.2019). Οι δομές στέγασης που δίνουν έμφαση στην έννοια της κοινότητας, «φιλοξενούν γιορτές που

17 Διεθνής Αμνηστία. Για τις εξώσεις προσφύγων στην Ελλάδα. <https://www.amnesty.gr/news/articles/article/23498/gia-tis-exoseis-prosfygon-stin-ellada>

είναι ανοιχτές στη γειτονιά ή οι πρόσφυγες μπορούν μία μέρα να πάνε να καθαρίσουν μία πλατεία στη γειτονιά. Γενικά γίνεται μία προσπάθεια να υπάρχει ένας πραγματικός δεσμός ανάμεσα στη γειτονιά και τους ανθρώπους αλλά δεν είναι πάντα εύκολο» (εργαζόμενη σε ΜΚΟ, Αθήνα, 9.10.2019).

Αναφέραμε προηγουμένως ότι στην περίπτωση της Ελλάδας, η έλλειψη ενταξιακών σχεδίων εξανάγκασε τη φιλοξενία να φύγει από τα όρια της υποδοχής και να πλαισιώσει διαδικασίες ενσωμάτωσης. Όπως αναφέρει μια εργαζόμενη σε ΜΚΟ: «Το πρόβλημα είναι ότι ενώ βάζουμε χρονικά όρια στο κομμάτι της φιλοξενίας, στην πραγματικότητα μέσα σε αυτή την περίοδο φιλοξενίας δεν μας δίνονται εθνικά τα εργαλεία να δουλέψουμε προς την ενταξιακή πορεία των ανθρώπων» (εργαζόμενη σε ΜΚΟ, Θεσσαλονίκη, 23.7.2019). Αντίστοιχα, διάφοροι συνεντευξιζόμενοι τονίζουν πως η φιλοξενία δεν περιλαμβάνει μόνο τη στέγαση αλλά και την εργασία, την αξιολόγηση δεξιοτήτων, τη δημιουργία ενός ασφαλούς πλαισίου όπου η παροχή φαγητού, ρουχισμού, εκπαίδευσης, νομικής βοήθειας και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης θα εξασφαλίζουν ότι οι αιτούντες άσυλο ικανοποιούν τις ανάγκες τους. Κάποιες οργανώσεις προσανατολίζονται στην ολιστική εξυπηρέτηση των «φιλοξενούμενων» που πρακτικά σημαίνει «σε τακτοποιώ διοικητικά με ΑΜΚΑ, ΑΦΜ, εφορία, ΟΑΕΔ, σε βοηθάω να προσανατολιστείς στην πόλη, να χρησιμοποιείς τις υπηρεσίες και να πηγαίνεις supermarket, προσπαθώ [...] να σου αναπτύξω καινούργια capacity και skills τα οποία δεν είχες για να βρεις εργασία» (εργαζόμενη σε ΜΚΟ, Θεσσαλονίκη, 23.7.2019). Στο παραπάνω πλαίσιο εντάσσονται και οι δράσεις πολιτισμικής διαμεσολάβησης των ΜΚΟ, οι οποίες στοχεύουν στη μείωση των θρησκευτικών και πολιτισμικών στερεότυπων με σκοπό την ποιοτικότερη μακροχρόνια διαμονή.

Η υλοποίηση του κάθε προγράμματος μπορεί να πάρει διαφορετικά χαρακτηριστικά ανάλογα με το χαρακτήρα της κάθε οργάνωσης (βλ. Κοτρωνάκη, Σερντεδάκης και Αλεξανδρίδης στην παρούσα έκδοση). Ωστόσο, η υλοποίηση εξωτερικά σχεδιασμένων προγραμμάτων καθιστά το συνολικό πλαίσιο δράσης των ΜΚΟ περιορισμένο. Η φιλοξενία ορίζεται από την Ε.Ε. και την ελληνική πολιτεία ως πρόσκαιρη και οριοθετημένη, και οι ΜΚΟ ως φορείς υλοποίησης δεν μπορούν παρά να ακολουθήσουν το συγκεκριμένο μοντέλο. Κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου ήρθαμε σε επαφή με ΜΚΟ οι οποίες στέκονται κριτικά απέναντι στον περιορισμένο χαρακτήρα της φιλοξενίας και προσπαθούν να εμπλουτίσουν τη λειτουργία τους με δράσεις που στοχεύουν στην ένταξη των μεταναστών. Ωστόσο, το επισφαλές πλαίσιο χρηματοδότησής τους αποτρέπει το μακροπρόθεσμο προγραμματισμό, ενώ η επαγγελματοποιημένη και μονόπλευρη παροχή βοήθειας αδυνατεί να μειώσει την απόσταση μεταξύ οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου. Έτσι, μια τέτοια στάση δεν στέκεται ικανή να δημιουργήσει ένα συμπεριληπτικό πλαίσιο

ένταξης σε μακροπρόθεσμο διάστημα. Γι' αυτό το λόγο στρέφουμε το ενδιαφέρον μας στο ρόλο που έπαιξαν στην προσφυγική «κρίση» οι οργανώσεις της ΚΑΛΟ.

Πρακτικές και αξίες της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας

Η ΚΑΛΟ αποτελεί μια εναλλακτική οικονομική πρόταση, που προωθεί την εξυπηρέτηση των κοινωνικών και περιβαλλοντικών αναγκών και την προάσπιση προοδευτικών αξιών, όπως η αλληλεγγύη και η ισότητα (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015). Η ΚΑΛΟ αποτελείται από ένα ετερογενές οικοσύστημα τυπικών και άτυπων εγχειρημάτων, τα οποία δρουν όχι για τη μεγιστοποίηση του κέρδους αλλά για την ικανοποίηση διαφόρων κοινωνικών σκοπών, έχοντας ως γνώμονα τη συνεργασία και τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων. Ανάλογα με τις ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικές παραδόσεις της κάθε περιοχής, ο ορισμός της ΚΑΛΟ μπορεί να διαφοροποιείται και να λαμβάνει διακριτές ονομασίες, όπως εναλλακτικοί και πολιτικοί χώροι, κοινωνική οικονομία, τρίτος τομέας ή μη κερδοσκοπικός τομέας (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015). Ανάλογα τα χαρακτηριστικά που θέτει ο κάθε ορισμός, η ΚΑΛΟ μπορεί να πάρει περισσότερο ή λιγότερο ριζοσπαστικά στοιχεία, να δημιουργήσει ή όχι οργανικές σχέσεις με κοινωνικά κινήματα ή ΜΚΟ, ενώ ως εγχειρήματα ΚΑΛΟ μπορεί να θεωρούνται οι συνεταιρισμοί, τα σωματεία, οι σύλλογοι, ομάδες αυτοβοήθειας κ.ά. Ωστόσο, κοινή συνισταμένη αποτελεί η ανεξαρτησία των εγχειρημάτων ΚΑΛΟ από το κράτος και την οικονομία της αγοράς (σε επίπεδο πόρων, ιδιοκτησίας, κ.λπ.) και η δημοκρατική τους λειτουργία.

Την τελευταία δεκαετία παρατηρείται μια άνθηση του πεδίου της ΚΑΛΟ στην Ελλάδα, με τα αντίστοιχα εγχειρήματα να εμπλέκονται ενεργά στο ζήτημα του προσφυγικού. Παρακάτω θα εξετάσουμε τις πρακτικές και αξίες της ΚΑΛΟ όπως προκύπτουν μέσα από τη δράση των εγχειρημάτων αυτών και οι οποίες αποτελούν εναλλακτικές στα αφομοιωτικά χαρακτηριστικά και τους περιορισμούς που συνδέονται με τη φιλοξενία.

Προσφυγική «κρίση» και κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία

Η εξασθένιση της πολιτικής συμμετοχής μέσα από κόμματα στα τέλη της δεκαετίας του 1980 έδρασε προωθητικά για την ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών. Εκτός από τη μεγάλη αύξηση των ΜΚΟ (Αφουξενίδης, 2018), επίσημες μορφές της ΚΑΛΟ για την κοινωνική και εργασιακή ένταξη ευάλωτων και ειδικών ομάδων έρχονται στο προσκήνιο από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα. Ωστόσο, η οικονομική κρίση του 2010 και τα συνακόλουθα μέτρα λιτότητας είχαν ως συνέπεια τη δημιουργία ενός νέου κύματος επίσημων και ανεπίσημων πρωτοβουλιών της ΚΑΛΟ. Κοινωνικά ιατρεία, αγορές χωρίς μεσάζοντες, συλλογικές κουζίνες, αλληλέγγυα σχολεία, τράπεζες χρόνου και συνεργατικά εγχειρήματα αποτελούν

κάποια από τα παραδείγματα του οικοσυστήματος της ΚΑΛΟ που πρόσφεραν ανεπίσημες υπηρεσίες πρόνοιας και ταυτόχρονα ανέπτυξαν κριτικές προσεγγίσεις σχετικά με τον κοινωνικό αποκλεισμό (Αδάμ και Τελώνη, 2015· Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015).

Η προσφυγική «κρίση» βρήκε τα ίδια εγχειρήματα¹⁸ να στρέφουν τις δράσεις τους στο νεοεισερχόμενο μεταναστευτικό πληθυσμό, ενώ νέα εγχειρήματα αλληλεγγύης γεννήθηκαν (Cabot, 2019: 764). Οι διευρυμένες ανάγκες στέγασης έδωσαν έναυσμα στη δημιουργία καταλήψεων προσφύγων κυρίως στα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Οι καταλήψεις προσφύγων αποτέλεσαν μια άμεση, διεκδικητική και ριζοσπαστική απάντηση στις ανάγκες στέγασης των μεταναστών, ενώ πέρα από την παροχή καταλύματος, μαθήματα ελληνικών, ομάδες θεάτρου και πλήθος άλλων δραστηριοτήτων συνέβαλαν στη δημιουργία ενός πλαισίου καθημερινής συμπερίληψης των μεταναστών και αλληλεπίδρασης με τις ανά τόπους γειτονιές (Οικονομακίς, 2018· Raimondi, 2019).

Γύρω από τις καταλήψεις προσφύγων δημιουργήθηκε ένα ολοκληρωμένο πλέγμα αλληλεγγύης. Τα κοινωνικά ιατρεία προσέφεραν πρωτοβάθμια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε μετανάστες τόσο στα ιατρεία τους όσο και στις καταλήψεις που διέμεναν (Cabot, 2016a). Αναφερόμενο στην ιστορία του κοινωνικού ιατρείου, ένα μέλος αναφέρει ότι: «ξεκίνησε τη λειτουργία του απευθυνόμενο σε όλους χωρίς να βάζει κανένα διαχωρισμό ανάμεσα σε Έλληνες και μετανάστες. Αργότερα προέκυψαν και οι πρόσφυγες [...]. Ως ιατρείο τροφοδοτούμε φάρμακα, γάλατα, ό,τι μπορούμε τέλος πάντων στις καταλήψεις, στο Σκαραμαγκά...» (μέλος κοινωνικού ιατρείου, Αθήνα, 19.11.2016). Όπως αναφέρουν αρκετοί συνεντευξιζόμενοι, δεν ήταν σπάνιο τα κοινωνικά ιατρεία να παρέχουν βοήθεια σε μετανάστες οι οποίοι στάλθηκαν από ΜΚΟ που αδυνατούσαν να τους εξυπηρετήσουν. Ωστόσο, αρκετά σύνηθες ήταν και για τα κοινωνικά ιατρεία να παραπέμπουν περιστατικά σε ΜΚΟ που χρηματοδοτούνταν για την παροχή αυτών των υπηρεσιών (Cabot, 2019: 762-763). Πέρα από τα κοινωνικά ιατρεία, η έρευνα πεδίου μαρτυρά πώς διάφορες συλλογικές κουζίνες ένωσαν τις δυνάμεις τους για την καθημερινή σίτιση των διαμενόντων στις καταλήψεις και τη διοργάνωση διανομής φαγητού σε πάρκα και πλατείες όπου ήταν συγκεντρωμένος ο μεταναστευτικός πληθυσμός. Η παροχή ρουχισμού και ειδών πρώτης ανάγκης αποτελούσε κατεξοχήν δράση αλληλεγγύης κατά την υποδοχή προσφύγων στα νησιά, η οποία συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση τα επόμενα χρόνια που η πλειοψηφία του νεοεισερχόμενου πλη-

18 Η πολύχρονη εμπειρία μεταναστευτικών κοινοτήτων και πολιτικών οργανώσεων προσανατολισμένων στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων των μεταναστών έχει παίξει σημαντικότερο ρόλο στη συμπερίληψη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Ωστόσο, στο παρόν κεφάλαιο προσανατολιζόμαστε κυρίως στις σύγχρονες μορφές ΚΑΛΟ που αναπτύχθηκαν από το 2010 και έπειτα.

θυσμού βρισκόταν στα αστικά κέντρα (Rozakou, 2016a). Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα που οι αλληλέγγυες οργανώσεις λάμβαναν περισσότερα προϊόντα από όσα χρειάζονταν οι μετανάστες, αυτά διανέμονταν και στον εγχώριο πληθυσμό (Rozakou, 2016b: 196).

Πέρα όμως από τις άτυπες μορφές ΚΑΛΟ, τυπικές μορφές όπως τα συνεργατικά εγχειρήματα και οι κολεκτίβες εργασίας συνδέθηκαν με την προσφυγική «κρίση». Συγκεκριμένα, συνεργατικά εγχειρήματα συμμετείχαν στη συλλογή και αποστολή οικονομικής βοήθειας και ειδών πρώτης ανάγκης σε πρόσφυγες στα νησιά και στις γειτονιές που φιλοξενούνταν στα αστικά κέντρα. Στο πλαίσιο της στήριξης των προσφύγων αλλά και της ενημέρωσης των τοπικών κοινωνιών, αρκετά συνεργατικά εγχειρήματα οργάνωσαν δράσεις από κοινού με πρόσφυγες, όπως η πώληση προϊόντων που παράγονταν από τους ίδιους τους πρόσφυγες,¹⁹ ανάγνωση παραμυθιών σε παιδιά Ελλήνων και προσφύγων, και έκδοση βιβλίων από πρόσφυγες συγγραφείς.²⁰

Πιο φιλόδοξες ήταν οι προσπάθειες συνεργατικών εγχειρημάτων να εντάξουν πρόσφυγες στο εργατικό τους δυναμικό ως άμεση δράση εργασιακής συμπερίληψης,²¹ αλλά και η δημιουργία νέων συνεργατικών εγχειρημάτων από ντόπιους και πρόσφυγες, όπως το Welcommon hostel.²² Ωστόσο, οι γραφειοκρατικές διαδικασίες που δυσκολεύουν την εξασφάλιση εργασιακών δικαιωμάτων των προσφύγων και αιτούντων άσυλο και η αυξημένη κινητικότητα του προσφυγικού πληθυσμού (Ροζάκου, 2006: 328) έρχονται σε αντίθεση με τη μακροχρόνια δέσμευση και τη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης που προϋποθέτουν οι συλλογικές διαδικασίες των συνεργατικών εγχειρημάτων. Αν και η ισότιμη συμπερίληψη στη λήψη αποφάσεων αποτελεί συστατικό στοιχείο της οριζόντιας λειτουργίας της ΚΑΛΟ, η έρευνα πεδίου δείχνει πως στο πλαίσιο των επίσημων οργανώσεων της ΚΑΛΟ, τα παραπάνω εμπόδια δεν της επιτρέπουν να ξεφύγει εύκολα από ένα πλαίσιο στήριξης μέσω δράσεων αλληλεγγύης και να επεκταθεί σε έναν από κοινού μακροχρόνιο σχεδιασμό.

19 Women's project Hope: Έκθεση χειροποίητων δημιουργιών / Exhibition of handmade creations. <https://m.facebook.com/events/596824477867343>· Women Project Hope. <https://www.facebook.com/events/163853138807444/>

20 Χαρακτηριστική είναι η έκδοση του βιβλίου *Η πένα μου δεν σπάει, τα σύνορα είναι που θα σπάσουν*, της Αφγανής πρόσφυγα Parwana Amiri από το συνεργατικό εγχείρημα Ακυβέρνητες Πολιτείες. <https://akybernitesspoliteies.org/shop/martyria/i-pena-mou-den-spaiei-ta-synora-einai-pou-tha-spasoun-grammata-ston-kosmo-apo-ti-moria>

21 Lifo. «Staramakia»: 1000000 οικολογικά καλαμάκια από πρώην άνεργους Έλληνες και πρόσφυγες στο Κιλκίς. <https://www.lifo.gr/now/greece/staramakia-100000-oikologika-kalamakia-apo-proin-nergoyis-ellines-kai-prosfyges-sto>

22 Welcommon – Στέγαση και ένταξη. <https://welcommon.gr/>

Ξεφεύγοντας από μια φιλανθρωπικού τύπου παροχή βοήθειας αλλά και από το πλαίσιο του επαγγελματοποιημένου ανθρωπισμού (*professionalized and institutionalized volunteerism*), οι δράσεις αλληλεγγύης της ΚΑΛΟ συνδυάζονται με ένα πλαίσιο διεκδικήσεων για τα δικαιώματα του νεοεισερχόμενου πληθυσμού. Οι οργανώσεις της ΚΑΛΟ εφαρμόζουν μια κοινωνική ανοικτότητα ενάντια στις διακρίσεις, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύουν την πολιτική διάσταση που υπάρχει στις κοινωνικές τους δράσεις (Rozakou, 2016α: 95). Ο ρόλος των μεταναστών στην ΚΑΛΟ δεν είναι αυτός του παθητικού αποδέκτη. Αντίθετα, προϋποθέτει την ενεργή εμπλοκή και δράση τους. Φυσικά, δεν υποστηρίζουμε ότι η συμμετοχή σε πρωτοβουλίες ΚΑΛΟ απαλείφει τις δομικές ανισότητες που υπάρχουν μεταξύ του ξένου και του εγχώριου πληθυσμού. Ωστόσο, αυτές οι διαφορές αναγνωρίζονται και προσανατολίζουν τις δράσεις των εγχειρημάτων ΚΑΛΟ. Η συμμετοχή των μεταναστών στη λειτουργία των συλλογικών κουζινών ή στις διαχειριστικές συνελεύσεις των προσφυγικών καταλήψεων αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα για το πώς η από κοινού συμμετοχή ντόπιων και μεταναστών αποτελεί μια διαρκή προσπάθεια μείωσης της απόστασης μεταξύ «παρόχου» και «λήπτη» (Raimondi, 2019), ή της αντίστοιχης απόστασης οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου που κυριαρχεί στο πλαίσιο της φιλοξενίας. Όμως, όπως υποδεικνύει η έρευνα πεδίου, η συμπερίληψη κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων δεν βασίζεται μόνο σε προεικονιστικές πρακτικές, αλλά και σε δράσεις διεκδίκησης για την ένταξή τους. Με αυτό τον τρόπο, η κοινωνική ένταξη συναντά την πολιτική ένταξη και τη συμμετοχή στα κοινά. Τόσο μέσα από τις καταλήψεις προσφύγων και την οργάνωση διαδηλώσεων, όσο και από τη συνεργασία των εγχειρημάτων ΚΑΛΟ με κοινωνικά κινήματα και πολιτικούς φορείς, το πλαίσιο συμπερίληψης της ΚΑΛΟ όχι μόνο διεκδικεί την άρση των θεσμικών εμποδίων που αποκλείουν τους μετανάστες από την ελληνική καθημερινότητα, αλλά επιχειρεί έμπρακτα τη συμπερίληψή τους.

Η αξία της συμπερίληψης μέσα από την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία

Σε αντίθεση με την «αδρανοποίηση της πολιτισμικής ταυτότητας του ξένου» που προτάσσει η φιλοξενία, η οποία «του στερεί βασικές ιδιότητες που τον καθιστούν δρων υποκείμενο και προκαλεί την πολιτική του παθητικοποίηση» (Παπαταξιάρχης, 2006α: 4), η ΚΑΛΟ προτείνει ένα πλαίσιο ενεργής συμπερίληψης. Η πολιτική παθητικοποίηση ανταποκρίνεται σε μεγάλο βαθμό στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης των μεταναστών με όρους αφομοίωσης που υιοθέτησε το ελληνικό κράτος από τη δεκαετία του 1990. Συγκεκριμένα, ενισχύει τον κοινωνικό αποκλεισμό των μεταναστών, ειδικά των εργαζόμενων σε χαμηλού κύρους επαγγέλματα, προωθεί τον ατομικισμό, αυξάνει την αδυναμία ανάπτυξης κοινωνικών και εργασιακών συλλογικών διεκδικήσεων και ενισχύει τη σχέση «πάτρωνα-πελάτη ανάμε-

σα στους εργαζομένους με τους εργοδότες» (Φούσκας, 2013: 283). Στην αντίπερα όχθη, η ΚΑΛΟ όχι μόνο δεν καθιστά αόρατη την πολιτισμική διαφορετικότητα, αλλά την αναδεικνύει ως κύριο χαρακτηριστικό του δρόμου προς τη χειραφέτηση. Τα προοδευτικά χαρακτηριστικά της ΚΑΛΟ δεν περιορίζονται μόνο στις καταστατικές της αρχές (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015), αλλά αντανακλώνται μέσα από την ίδια την εσωτερική οργάνωση και λειτουργία των εγχειρημάτων.

Σε αντίθεση με τις γραφειοκρατικές διαδικασίες, την ειδίκευση των εργαζομένων, την επίβλεψη των δράσεων από αυτούς και άλλα χαρακτηριστικά που συναντώνται στην καθημερινή λειτουργία των ΜΚΟ και δηλώνουν διαφορετικές ιεραρχικές κλίμακες (Cabot, 2013: 85), οι δομές ΚΑΛΟ εμφανίζουν ένα πιο οριζόντιο πλαίσιο. Από την έρευνα πεδίου προκύπτει πως τόσο σε εγχειρήματα ΚΑΛΟ που δημιουργήθηκαν και λειτουργούν από το γηγενή πληθυσμό, όσο και στις καταλήψεις προσφύγων, οι αποφάσεις λαμβάνονται από τις γενικές συνελεύσεις των εγχειρημάτων σε πλαίσιο συναίνεσης ενώ όλα τα μέλη έχουν ίδια προνόμια και υποχρεώσεις. Η ανάπτυξη ανεπίσημων ιεραρχιών είναι κάτι που ταλανίζει την οριζοντιότητα των εγχειρημάτων ΚΑΛΟ αλλά και των πιο ανεπίσημων μορφών εθελοντισμού (Oikonomakis, 2018· Raimondi, 2019· Ροζάκου, 2006: 338), κάτι που όμως προσπαθεί να επιλυθεί μέσα από την εναλλαγή προσώπων σε θέσεις ευθύνης, την ύπαρξη συντονιστών στις συνελεύσεις και την τήρηση χρονικών ορίων στις τοποθετήσεις.

Οι δομές αλληλεγγύης προτάσσουν την ανεξαρτησία τους από θεσμικές χρηματοδοτήσεις και εκφράζουν έντονη δυσπιστία στις ανθρωπιστικές και φιλανθρωπικές δράσεις των ΜΚΟ και της εκκλησίας. Ακόμα, τάσσονται ενάντια στη θεσμοποίηση, την επαγγελματοποίηση και την αποπολιτικοποίηση του εθελοντισμού, αντιπαραβάλλοντας συχνά την ανάπτυξη άμεσων και ισότιμων σχέσεων μεταξύ των αλληλέγγυων και των ευάλωτων ομάδων (Cabot, 2016b: 154-160· Ροζάκου, 2016α: 80). Ωστόσο, η αξιακή αντίθεση μεταξύ του επαγγελματοποιημένου ανθρωπισμού των ΜΚΟ με την αλληλεγγύη των δομών της ΚΑΛΟ δεν εμπόδιζε τη μεταξύ τους συνεργασία κατά τη διάρκεια της οικονομικής και περισσότερο της προσφυγικής «κρίσης». Στο πλαίσιο αυτής της «κατεπείγουσας» συνθήκης, η αλληλεγγύη ενεργοποίησε παρόμοιες πρακτικές με την ανθρωπιστική δράση και τη φιλανθρωπία, δομές της ΚΑΛΟ συνεργάστηκαν με ΜΚΟ και ανθρωπιστικές οργανώσεις, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις μέλη φορέων ΚΑΛΟ και αλληλέγγυοι ίδρυσαν δικές τους ΜΚΟ (Cabot, 2019: 762-763). Έτσι, σε αρκετές περιπτώσεις κατά τη διάρκεια της προσφυγικής «κρίσης», οι πρακτικές διαφορές των ΜΚΟ και της ΚΑΛΟ έγιναν πιο ρευστές. Βέβαια, το ίδιο δεν συμβαίνει όσον αφορά το δίπολο μεταξύ φιλοξενίας και συμπερίληψης, όπου τα πράγματα γίνονται πιο ξεκάθαρα.

Οι αυξημένες ανάγκες κατά τη διάρκεια της οικονομικής και της προσφυ-

γικής «κρίσης» οδήγησαν τις ΜΚΟ να γίνουν περισσότερο επιλεκτικές και να θέτουν αυστηρά κριτήρια στην επιλογή των ληπτών των υπηρεσιών τους. Ακόμη, οι σχέσεις μεταξύ παρόχων και ληπτών βοήθειας παρέμειναν ασύμμετρες παρά το γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχουν πλαίσια συνδιαμόρφωσης, όπως είναι η από κοινού επεξεργασία των αιτήσεων ασύλου (Cabot, 2013: 453-455). Οι ίδιες διαδικασίες λειτούργησαν διαφορετικά για τα εγχειρήματα της ΚΑΛΟ. Συγκεκριμένα, οι δομές αλληλεγγύης αποφάσισαν να διευρύνουν το κοινό στο οποίο απευθύνονταν οι δράσεις τους, ενώ καλλιεργήθηκε ένα πλαίσιο διαρκούς συνδιαμόρφωσης μεταξύ των μελών, αλλά και μεταξύ των μελών και των αποδεκτών των υπηρεσιών. Τόσο από τη δική μας έρευνα πεδίου όσο και από αντίστοιχες έρευνες που έγιναν σε κοινωνικά ιατρεία, παντοπωλεία και συλλογικές κουζίνες αναφέρεται η αδιάκριτη παροχή υπηρεσιών σε όποιον βρίσκεται σε ανάγκη (Αδάμ και Τελώνη, 2015). Αντιβαίνοντας στη μονόπλευρη προσφορά του «δώρου», ασθενείς συμμετέχουν ενεργά στη λειτουργία των κοινωνικών ιατρείων. Όπως αναφέρει μέλος ενός κοινωνικού ιατρείου:

Εμείς προσκαλούμε τον κόσμο να συμμετάσχει σε δράσεις. Κάποιοι έρχονται σε πορείες, κάποιοι γίνονται μέλη και κάποιοι θέλουν να βοηθήσουν αλλιώς. Ήρθε ένας ασθενής που ήθελε να βάψει το ιατρείο. Κάπως θέλουν και αυτοί να επιστρέψουν αυτό το πράγμα, να δημιουργηθεί μια σχέση (μέλος κοινωνικού ιατρείου Θεσσαλονίκη, 26.5.16).

Η έρευνα πεδίου σε κοινωνικά κέντρα και συλλογικές κουζίνες αναφέρει αντίστοιχα παραδείγματα ληπτών φαγητού που συμβάλλουν στο μαγείρεμα ή στη λειτουργία των χώρων των συλλογικών κουζινών και αλληλεγγυών/πελατών που έχουν λόγο στη διαχείριση συνεργατικών εγχειρημάτων (Malamidis, 2018), τα οποία έρχονται σε αντίθεση με την άνιση σχέση μεταξύ δότη-λήπτη που υπάρχει σε πολλές ΜΚΟ (Cabot, 2016α, 2019: 752).

Η από κοινού συνδιαμόρφωση των αποφάσεων και δράσεων των εγχειρημάτων ΚΑΛΟ προβάλλει μια διαφορετική οπτική για την κοινωνική ένταξη των μεταναστών, καθώς τη συνδέει άμεσα και με την εργασιακή τους απασχόληση. Αυτό φαίνεται κυρίως στις επίσημες μορφές ΚΑΛΟ, όπως οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί, όπου η συλλογική εργασία και η ισότιμη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων αποτελούν πρόδρομο για τη χειραφέτηση των μελών αλλά και την εμπλοκή τους με τοπικά και ευρύτερα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα της επικαιρότητας. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το αφομοιωτικό πλαίσιο της φιλοξενίας και η διαρκής επισφάλεια στρέφουν το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό σε ατομικιστικές λύσεις, το απομακρύνουν από συλλογικές διεκδικήσεις και δυσκολεύουν την

ισότιμη εμπλοκή του στις καθημερινές κοινωνικές διεργασίες (Φούσκας, 2013). Οι Φιλιππινέζες οικιακές εργάτριες αποτελούν ενδεικτικό παράδειγμα μεταναστών, όπου η μονόπλευρη παροχή φροντίδας τις αποκόπτει από το δημόσιο βίο (Τοπάλη, 2006: 298-309). Τα εγχειρήματα ΚΑΛΟ αντιπροτείνουν ένα πλαίσιο ισότιμης φροντίδας και συνεργασίας μεταξύ των μελών τους αλλά και μεταξύ των ίδιων των εγχειρημάτων. Η ΚΑΛΟ μπορεί να αναγνωστεί ως εναλλακτική πρόταση συμπερίληψης, καθώς η ίδια η καθημερινή λειτουργία των εγχειρημάτων αναγνωρίζει ότι τόσο ο εγχώριος όσο και ο μεταναστευτικός πληθυσμός είναι ευάλωτοι απέναντι σε μια διαρκή επισφάλεια (Cabot, 2019). Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζονται οι δομικές ανισότητες ή οι ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης. Αντιθέτως, λαμβάνοντάς τες υπόψη, η μη αντιμετώπιση των μεταναστών ως ξεχωριστής και ομογενοποιημένης κοινωνικής κατηγορίας, επιτρέπει τη μείωση των επιμέρους διαχωρισμών, διαμορφώνει μια αίσθηση συλλογικότητας και συμπερίληψης και προβάλλει την ατομική χειραφέτηση ως απότοκο συλλογικών κοινωνικών διαδικασιών (Cabot, 2016a· Ροζάκου, 2006: 334).

Επίλογος

Σε αντίθεση με τις ξενοφοβικές στάσεις πολλών ευρωπαϊκών χωρών και παρά την αύξηση των ποσοστών της Χρυσής Αυγής και τη διαρκή επισφάλεια των Ελλήνων εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, το εγχώριο πολιτικό αφήγημα στην αρχή της προσφυγικής «κρίσης» πρόβαλε την Ελλάδα ως φιλόξενη χώρα. Το αφήγημα της φιλοξενίας συνοδεύτηκε από αναφορές στο προσφυγικό παρελθόν της Ελλάδας, ενώ ο παραλληλισμός των κακουχιών των αιτούντων άσυλο με τις δυσκολίες και την αβεβαιότητα που αντιμετώπιζε ο ελληνικός λαός λόγω των μέτρων λιτότητας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, πυροδότησαν αισθήματα συμπόνοιας και έπαιξαν θετικό ρόλο στην υποδοχή των νεοαφιχθέντων (Cabot, 2013: 454). Όσο η Ελλάδα αποτελούσε χώρα υποδοχής και διέλευσης, η φιλοξενία αποτελούσε κυρίαρχο αξιακό πλαίσιο στην υποδοχή των νεοεισερχόμενων πληθυσμών. Ωστόσο, η μετατροπή της σε χώρα παραμονής λόγω των διεθνών εξελίξεων, εξανάγκασε το αξιακό πλαίσιο της φιλοξενίας να αναμειχθεί περισσότερο στο πεδίο της παραμονής και ένταξης των μεταναστών.

Η κοινωνική ενσωμάτωση αποτελεί κυρίαρχο μοντέλο ένταξης στις χώρες της Δύσης, στοχεύοντας θεωρητικά στην ταυτόχρονη προσαρμογή των νεοεισερχόμενων πληθυσμών και των κοινωνιών υποδοχής. Ωστόσο, η πρόσληψη των κοινωνιών υποδοχής ως ομογενοποιημένων συνόλων και η απόδοση ευθύνης της ένταξης στο ατομικό και όχι στο συλλογικό ή θεσμικό επίπεδο δημιουργούν μια ιεραρχική αντίληψη γύρω από την ενσωμάτωση που προσομοιάζει σε μοντέλα κοινωνικής αφομοίωσης. Η λογική των ενταξιακών πολιτικών στην Ελλάδα φαί-

νεται να πηγαίνει προς την ίδια κατεύθυνση. Η ελληνική πολιτεία αντιμετωπίζει διαχρονικά τη μετανάστευση ως πρόσκαιρο φαινόμενο, ενώ οι όποιες ενταξιακές πολιτικές αποτελούν περισσότερο μεμονωμένες και αποσπασματικές δράσεις παρά μέρος ολοκληρωμένων ενταξιακών προγραμμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, η «ελληνική φιλοξενία» δημιουργεί μια ιεραρχική σχέση μεταξύ οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου, όπου ο δεύτερος καλείται να συμμορφωθεί με τους κανόνες που θέτει ο πρώτος και να αποσυνδέσει τις πολιτισμικές του ιδιότητες από την καθημερινή του δράση (Παπαταξιάρχης, 2006α).

Η προσφυγική «κρίση» αποτελεί ιδιόμορφη περίπτωση, καθώς ο ρόλος του οικοδεσπότη περνάει έμμεσα στις ΜΚΟ ως φορείς υλοποίησης των ενταξιακών πολιτικών, με το κράτος να διατηρεί ωστόσο το ρόλο του «διοκτήτη» που οριοθετεί τη δράση τόσο του οικοδεσπότη όσο και του φιλοξενούμενου. Η άφιξη των μεταναστών δημιούργησε μια κατάσταση επείγοντος που έστρεψε τις ΜΚΟ στην παροχή ανθρωπιστικής, ιατροφαρμακευτικής και νομικής βοήθειας. Το πλαίσιο φιλοξενίας όμως άρχισε να αποτυπώνεται καλύτερα στην περίπτωση της διαμονής των νεοεισερχόμενων στους καταυλισμούς προσφύγων (*campes*) και τις δομές του ESTIA. Μέσα από την έρευνα πεδίου αλλά και από αντίστοιχες μελέτες άλλων ερευνητών, εξερευνήσαμε πώς η φιλοξενία υπόκειται σε συγκεκριμένους κανόνες και πώς διανθίζεται με δράσεις κοινωνικής και εργασιακής ενσωμάτωσης. Παραμένει, ωστόσο, διαρθρωμένη σε ένα χρονικά ορισμένο πλαίσιο το οποίο έχει περιρισμένες δυνατότητες σε σχέση με τη δημιουργία ισότιμων σχέσεων.

Σε αυτό το πλαίσιο, το παρόν κεφάλαιο αντιπρότεινε τις συμπεριληπτικές πρακτικές της ΚΑΛΟ, όπως αυτές αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής και της προσφυγικής «κρίσης». Η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων μέσα από συλλογικά όργανα, το πλαίσιο ανοικτότητας και κοινωνικότητας και η μείωση των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ παρόχου και λήπτη υπηρεσιών συμβάλλουν στη δημιουργία ενός πλαισίου συμπερίληψης στην καθημερινή ζωή. Έχοντας την επίσφαλεια και την αβεβαιότητα ως κοινή βάση για τον εγχώριο και μεταναστευτικό πληθυσμό (Cabot, 2016α, 2019: 752), το πλαίσιο της ΚΑΛΟ αντιβαίνει στη διάκριση μεταξύ οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου που θέτουν τα μοντέλα της ενσωμάτωσης και προτείνει ένα κοινό πρίσμα ανάγνωσης της μακρόχρονης διαμονής. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι όποιοι διαχωρισμοί σταματούν να υφίστανται, ούτε πως οι δομικές ανισότητες επηρεάζουν με τον ίδιο τρόπο τον εγχώριο και το μεταναστευτικό πληθυσμό. Το τελευταίο γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτό αν αναλογιστούμε τα δομικά εμπόδια που δυσκολεύουν τους μετανάστες να συμμετέχουν σε επίσημα εργασιακά εγχειρήματα ΚΑΛΟ. Ωστόσο, η συνεισφορά της ΚΑΛΟ στην εργασιακή επανένταξη του εγχώριου πληθυσμού κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και η σύνδεσή της με τη συμμετοχή στα κοινά αποτελεί ένα ελπιδοφόρο παρά-

δειγμα συμπερίληψης το οποίο μπορεί να επεκταθεί και να προσαρμοστεί στις ανάγκες ένταξης του νεοεισερχόμενου μεταναστευτικού πληθυσμού. Ο τρόπος που θα γίνει αυτό και οι πιθανές δυσκολίες που η υλοποίηση μιας τέτοιας οπτικής μπορεί να φέρει ανοίγουν ένα νέο πεδίο έρευνας με ενδιαφέρουσες θεωρητικές και πρακτικές προεκτάσεις.

Βιβλιογραφία

- Abdou, L. H. (2019). Immigrant integration: The governance of ethno-cultural differences. *Comparative Migration Studies*, 7 (1), σ. 1-8.
- Αδάμ, Σ. και Τελώνη, Δ. (2015). Κοινωνικά ιατρεία στην Ελλάδα της κρίσης: Η εμπειρία της παροχής υπηρεσιών υγείας όταν το Εθνικό Σύστημα Υγείας υποχωρεί (No. 44). Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ager, A. και Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21 (2), σ. 166-191.
- Αθανασοπούλου, Α. (2006). Αλβανοί και «Αρβανίτες». Πολιτισμική συνάφεια και μεταναστευτική εργασία στη Βόρεια Πελοπόννησο. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα* (σ. 239-266). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Αφουξενίδης, Α. (2018). Ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών και του εθελοντισμού στην παροχή κοινωνικής φροντίδας και κοινωνικής προστασίας. Στο Θ. Σακελλαρόπουλος, Χ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης και Μ. Αγγελάκη (επιμ.), *Κοινωνική Πολιτική* (σ. 567-579). Αθήνα: Διόνικος.
- Broadhead, J. (2020). Building inclusive cities: Reflections from a knowledge exchange on the inclusion of newcomers by UK local authorities. *Comparative Migration Studies*, 8 (1), σ. 1-17.
- Cabot, H. (2013). The social aesthetics of eligibility: NGO aid and indeterminacy in the Greek asylum process. *American Ethnologist*, 40 (3), σ. 452-466.
- (2016a). Camaraderie in the Face of Greek Austerity. *SAPIENS-Anthropology Magazine*. Διαθέσιμο στο <https://www.sapiens.org/culture/social-pharmacy-greece-austerity/>
- (2016b). 'Contagious' solidarity: Reconfiguring care and citizenship in Greece's social clinics. *Social Anthropology*, 24 (2), σ. 152-166.
- (2019). The European Refugee Crisis and Humanitarian Citizenship in Greece. *Ethnos*, 84 (5), σ. 747-771. Doi: <https://doi.org/10.1080/00141844.2018.1529693>
- da Lomba, S. (2010). Legal status and refugee integration: A UK perspective. *Journal of Refugee Studies*, 23 (4), σ. 415-436.
- Duru, D. N. και Trenz, H.-J. (2017). From diversity to conviviality: Intra-EU mobility and international migration to Denmark in times of economic recession. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43 (4), σ. 613-632.
- Favell, A. (2001). Integration policy and integration research in Europe: A review and critique. Στο Α. Aleinikoff και D. Klusmeyer (επιμ.), *Citizenship today: Global perspectives and practices* (σ. 349-399). Carnegie Endowment for International Peace.

Finotelli, C. και Ponzo, I. (2018). Integration in times of economic decline. Migrant inclusion in Southern European societies: Trends and theoretical implications. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44 (14), σ. 2303-2319. Doi: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1345830>

Grzymala-Kazłowska, A. και Phillimore, J. (2018). Introduction: Rethinking integration. New perspectives on adaptation and settlement in the era of super-diversity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44 (2), σ. 179-196.

Καβουλάκος, Κ. και Γριτζάς, Γ. (2015). *Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι*. Κάλλιπος.

Klarenbeek, L. M. (2019). Relational integration: A response to Willem Schinkel. *Comparative Migration Studies*, 7 (1), σ. 1-8.

Κουραχάνης, Ν. (2019). *Πολιτικές στέγασης προσφύγων: Προς την κοινωνική ενσωμάτωση ή την προνοιακή εξάρτηση*; Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Κωστής, Κ. (2018). «Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας». *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*. Αθήνα: Πατάκης.

Malamidis, H. (2018). The Passage from Hierarchy to Horizontality: The Self-managed Factory of Vio. Me, Greece. *Zeitschrift für Kultur und Kollektiwissenschaft*, 4 (1), σ. 23-52. Doi: <https://doi.org/10.14361/zkkw-2018-040103>

McPherson, M. (2010). 'I integrate, therefore I am': Contesting the normalizing discourse of integrationism through conversations with refugee women. *Journal of Refugee Studies*, 23 (4), σ. 546-570.

Oikonomakis, L. (2018). Solidarity in Transition: The Case of Greece. Στο D. della Porta (επιμ.), *Solidarity Mobilizations in the 'Refugee Crisis'*. *Contentious Moves* (σ. 65-98). Palgrave MacMillan.

Παπαδοπούλου, Δ. (2013). Η κοινωνική κατασκευή του αποκλεισμού και της ένταξης στα χαμηλού κύρους επαγγέλματα στην Ελλάδα: Η περίπτωση των οικονομικών μεταναστών. Στο Ι. Ψημμένος (επιμ.), *Εργασία και κοινωνικές ανισότητες. Προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό* (σ. 191-222). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Παπαταξιάρχης, Ε. (2006α). Τα Άχθη της Ετερότητας. Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα* (σ. 1-86). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

— (2006b). Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία: υποθέσεις εργασίας. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα* (σ. 407-469). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

— (2014). Ο αδιανόητος ρατσισμός: Η πολιτικοποίηση της «φιλοξενίας» την εποχή της κρίσης. *Σύγχρονα Θέματα*, 127, σ. 46-62.

Penninx, R. (2019). Problems of and solutions for the study of immigrant integration. *Comparative Migration Studies*, 7 (1), σ. 1-11.

Raimondi, V. (2019). For 'common struggles of migrants and locals'. Migrant activism and squatting in Athens. *Citizenship Studies*, 23 (6), σ. 559-576.

Rietig, V. και Müller, A. (2016). The New Reality: Germany Adapts to Its Role as a Major Migrant

Magnet. Migration Policy Institute. Διαθέσιμο στο <https://www.migrationpolicy.org/article/new-reality-germany-adapts-its-role-major-migrant-magnet>

Ροζάκου, Κ. (2006). Street work. Όρια και αντιφάσεις των συναντήσεων Ελλήνων εθελοντών και προσφύγων. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα* (σ. 325-354). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Rozakou, K. (2012). The biopolitics of hospitality in Greece: Humanitarianism and the management of refugees. *American Ethnologist*, 39 (3), σ. 562-577. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2012.01381.x>

— (2016a). Crafting the Volunteer: Voluntary Associations and the Reformation of Sociality. *Journal of Modern Greek Studies*, 34 (1), σ. 79-102. Doi: <https://doi.org/10.1353/mgs.2016.0014>

— (2016b). Socialities of solidarity: Revisiting the gift taboo in times of crises. *Social Anthropology*, 24 (2), σ. 185-199.

Saharso, S. (2019). Who needs integration? Debating a central, yet increasingly contested concept in migration studies. *Comparative Migration Studies*, 7, σ. 1-3. Doi: <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0123-9>

Schinkel, W. (2018). Against 'immigrant integration': For an end to neocolonial knowledge production. *Comparative Migration Studies*, 6 (1), σ. 1-17.

Strang, A. και Ager, A. (2010). Refugee integration: Emerging trends and remaining agendas. *Journal of Refugee Studies*, 23 (4), σ. 589-607.

Τοπάλη, Π. (2006). Ασύμπτωτες Σχέσεις. Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί και Ελληνίδες εργοδότες στην Αθήνα. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα* (σ. 297-324). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Φούσκας, Θ. (2013). Οι επιπτώσεις της χαμηλού κύρους εργασίας στην εργασιακή οργάνωση και αντιπροσώπηση των μεταναστών: Οι περιπτώσεις έξι μεταναστευτικών ομάδων στην Αθήνα. Στο Ι. Ψημμένος (επιμ.), *Εργασία και κοινωνικές ανισότητες. Προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό* (σ. 247-290). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Vrečer, N. (2010). Living in limbo: Integration of forced migrants from Bosnia and Herzegovina in Slovenia. *Journal of Refugee Studies*, 23 (4), σ. 484-502.

Αλληλεγγύη και Επιμερισμός Ευθυνών

Ακριβοδίκαιη ευθύνη για τους πρόσφυγες και (ευρωπαϊκή) αλληλεγγύη¹

Κωνσταντίνος Α. Παπαγεωργίου

Εισαγωγή: Αν κάποιος δικαιούνται, κάποιος άλλοι υποχρεούνται

Οι «πρόσφυγες», εκείνοι δηλαδή που σύμφωνα με την εύστοχη διατύπωση του James Hathaway «διώκονται για αυτό που είναι και αυτό που πιστεύουν», δικαιούνται προστασίας υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις της Σύμβασης της Γενεύης (1951). Το Διεθνές Δίκαιο προβλέπει τι πρέπει να γίνει με τους πρόσφυγες και ποιοι ακριβώς εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία. Για πολλούς, ωστόσο, το Διεθνές Δίκαιο είναι περιοριστικό ως προς τις προϋποθέσεις που θέτει για να αναγνωριστεί κάποιος ως πρόσφυγας. Για το λόγο αυτό ορισμένοι θα επιθυμούσαν μια διεύρυνση του ορισμού έτσι ώστε να μπορούμε να συμπεριλάβουμε όχι μόνον τους απευθείας «διωκόμενους» από την κρατική εξουσία και όσους αδυνατεί να προστατεύσει το κράτος τους (εκείνους, δηλαδή, των οποίων τα ανθρώπινα δικαιώματα κινδυνεύουν από τρίτους) αλλά και εκείνους που κινδυνεύουν λόγω αντικειμενικών συνθηκών, από μια φερεπειν φυσική καταστροφή (Miller, 2016: 78-83).²

Ανεξάρτητα πάντως από τη θέση του ισχύοντος Διεθνούς Δικαίου και την

1 Οφείλω θερμές ευχαριστίες στους επιμελητές του παρόντος τόμου, Αγγελική Δημητριάδη και Χάρη Μαλαμίδη, για τις χρήσιμες επισημάνσεις και τις πολύ ουσιαστικές παρατηρήσεις τους. Το κείμενο διάβασαν επίσης ο Κώστας Κουκουζέλης και ο Κώστας Φαρμακίδης τους οποίους επίσης ευχαριστώ για τα πολύτιμα σχόλιά τους, καθώς και τον Σωκράτη Μεργιανό που βοήθησε στην προσαρμογή του κειμένου και των παραπομπών στα πρότυπα της έκδοσης.

2 Έναν τέτοιο διευρυσμένο ορισμό του πρόσφυγα προτείνει και ο David Miller στο πρόσφατο έργο του *Strangers in our midst* μετατοπίζοντας το αξιακό υπόβαθρο της προστασίας από το γεγονός της οργανωμένης κρατικής δίωξης ή αδυναμίας προστασίας έναντι τρίτων στο πεδίο της αντικειμενικής διακινδύνευσης ανθρωπίνων δικαιωμάτων για οποιοδήποτε λόγο, ακόμα και εξαιτίας φυσικών καταστροφών.

ενδεχόμενη επιθυμία μεταρρύθμισής του οφείλουμε να υποβάλλουμε τις απόψεις και πολιτικές μας, εν προκειμένω αυτές που αφορούν το προσφυγικό, τον έλεγχο και την αξιολόγηση από τη σκοπιά μιας στέρεης και συνεκτικής ηθικοπολιτικής θεώρησης. Σε τελευταία ανάλυση από τη σκοπιά αυτή εξαρτάται όχι μόνον η ορθή ανάγνωση αλλά εντέλει και η νομιμοποίηση του ισχύοντος (Διεθνούς) Δικαίου. Για το λόγο αυτό πρέπει ευθύς εξαρχής να ξεκαθαρίσω ότι η προσέγγισή μας εδώ είναι κανονιστική και όχι περιγραφική έχοντας ως απώτερο σκοπό να εμπνεύσει μια πιο δίκαιη αλλά και σώφρονα πολιτική. Υπό μια έννοια θα μπορούσαμε να πούμε ότι ακόμα και αν δεν υφίστατο το Δίκαιο των Προσφύγων, δεν υπήρχαν ούτε διεθνείς συμβάσεις ούτε κανόνες ούτε αρχές, ούτε εθιμικό δίκαιο και πρακτικές για να υποδείξουν και να δεσμεύσουν τα κράτη στη συμπεριφορά που θα όφειλαν να επιδείξουν, θα έπρεπε να τις εφεύρουμε. Θα έπρεπε να τις «εφεύρουμε», όχι *ad hoc* ασφαλώς αλλά με βάση την ανάγνωση της παγκόσμιας κοινωνίας και της διεθνούς πολιτικής υπό το φως μιας ηθικοπολιτικής αντίληψης για τις αρχές που πρέπει να διέπουν αυτού του είδους τις σχέσεις. Το βασικό ζήτημα που θα μας απασχολήσει εδώ αφορά μια πτυχή του όλου προβλήματος και συγκεκριμένα το αίτημα της ακριβοδίκαιης κατανομής της ευθύνης απέναντι στους πρόσφυγες. Είναι ένα ζήτημα που αφορά τόσο την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) όσο και την Ελλάδα, αλλά οφείλω να υπογραμμίσω ότι η επιχειρηματολογία από μια φιλοσοφική σκοπιά δεν είναι αποκλειστικά προσαρμοσμένη στις ανάγκες της τρέχουσας πολιτικής. Τα επιχειρήματα που θα εξετάσουμε φιλοδοξούν να είναι ισχυρά και σε σχέση με άλλες περιπτώσεις προσφυγικών ροών, ενδεχομένως και σε άλλες ηπείρους. Για να μπορέσουμε ωστόσο να απαντήσουμε με επάρκεια στο κανονιστικό ζήτημα που μας απασχολεί, το οποίο προκαλεί χειροπιαστές πολιτικές παρενέργειες, θα πρέπει κατά κάποιον τρόπο να βρούμε το σημείο σύνδεσής του με την ευρύτερη πολιτική παθολογία του προσφυγικού προβλήματος.

Πού οφείλεται αυτή η διασύνδεση; Μπορούμε εύλογα να ισχυριστούμε ότι εφόσον πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις κάποιοι άνθρωποι δικαιούνται αναγνώρισης και προστασίας για λόγους ηθικοπολιτικής φύσεως και κατά συνέπεια σε αυτές τις περιπτώσεις οφείλουμε να λάβουμε τα αναγκαία και επαρκή μέτρα για την προστασία τους. Αν όμως δικαιούνται προστασίας, τότε κάποιοι υποχρεούνται να την παράσχουν. Δεν αρκεί ένα αφηρημένο ηθικό ευχολόγιο, δεν αρκεί να πούμε «καλό είναι όποιος έχει τη δυνατότητα να βοηθήσει, να το κάνει». Το ζητούμενο δεν είναι όποιος μπορεί να συνεισφέρει απλώς στη βελτίωση της θέσης τους, αλλά το να τους αναγνωρίσει και να προστατεύσει ένα δικαίωμα. Αν οι πρόσφυγες έχουν κάποια θεμελιώδη δικαιώματα θα πρέπει τα δικαιώματά τους να γίνουν σεβαστά από εκείνους που έχουν την αντίστοιχη υποχρέωση. Οι πρόσφυγες εμπίπτουν βεβαίως στην κατηγορία «πρόσφυγες» επειδή τα κράτη στα

οποία ζουν δεν θέλουν να σεβαστούν ή απλώς αδυνατούν να προστατεύσουν τα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Αυτό το δεδομένο τούς εκθέτει σε θανάσιμους πολλές φορές κινδύνους και θεμελιώνει την αξίωσή τους να ζητήσουν κάποιου είδους αποτελεσματική προστασία είτε στην πατρίδα τους, είτε κοντά σε αυτήν, είτε σε ένα άλλο κράτος που έχει τη δυνατότητα να τους παράσχει αυτήν την προστασία παρέχοντας άσυλο. Όσοι βρίσκονται σε μια θέση αδυναμίας και αντιμετωπίζουν σοβαρούς κινδύνους ως προς τα βασικά τους δικαιώματα, έχουν εκ των πραγμάτων κάποιου είδους αξίωση αρωγής.

Το ερώτημα, λοιπόν, είναι το ακόλουθο. Όταν κάποια κράτη δεν σέβονται, ευθέως προσβάλλουν ή αδυνατούν να προστατεύσουν τα (ανθρώπινα) δικαιώματα κάποιων πολιτών τους, ποιοι δικαιούνται και υποχρεούνται να αναπληρώσουν αυτό το κενό; Ποιος καλείται να προστατεύσει τους διωκόμενους υποκαθιστώντας κατά κάποιο τρόπο την έλλειψη ενός κράτους δικαίου και ελευθερίας; Αν θέλουμε να γνωρίσουμε ποιος πρέπει να αναλάβει ευθύνες για το προσφυγικό και τι καθήκοντα του αντιστοιχούν, πρέπει πρώτα να εντοπίσουμε το λόγο που στοιχειοθετεί αυτές τις ευθύνες. Αυτό δεν είναι εύκολο ούτε αυτονόητο. Πολλοί υποθέτουν ότι τα κράτη που έχουν την αντικειμενική δυνατότητα, διαθέτουν φερειπείν την πολιτική και οικονομική ισχύ για να παράσχουν προστασία, οφείλουν ως εκ τούτου και να αναλάβουν να προστατεύσουν τους διωκόμενους. Αλλά αυτό δεν είναι δεδομένο παρά το γεγονός ότι και οι ίδιοι οι πρόσφυγες μπορεί να αισθάνονται ότι ένα δημοκρατικό και οικονομικά εύρωστο κράτος οφείλει να τους περιθάλπει και να τους προστατεύσει. Δεν μπορούμε όμως από ένα πραγματικό δεδομένο και μόνον να εκμαιεύσουμε ένα δέον. Άρα πρέπει πρώτα να εντοπίσουμε τους λόγους που θεμελιώνουν την ευθύνη μας απέναντι στους πρόσφυγες. Αλλά η θεμελίωση της ευθύνης μας απέναντι στους πρόσφυγες δεν είναι μια άσκηση επί φιλοσοφικού χάρτου· έχει τεράστια πολιτική σημασία στις δημοκρατίες ελευθερίας και ευημερίας που καλούνται εκ των πραγμάτων να περιθάλψουν και προστατεύσουν πρόσφυγες. Οι δημοκρατίες αυτές οφείλουν να είναι σε θέση να εξηγήσουν στους πολίτες τους την ειδική αυτή ευθύνη και για να το πράξουν με επιτυχία πρέπει οι συγκεκριμένοι λόγοι να είναι πειστικοί (Gibney, 2004: 228).

Όπως θα επιχειρηματολογήσω στη συνέχεια, η ευθύνη των πολιτειών ελευθερίας απέναντι στους πρόσφυγες είναι απόρροια της αξίωσης των πολιτειών να αναγνωρισθούν από όσους δεν συμμετέχουν μεν σε αυτές, αλλά δικαιούνται να απολαύσουν ένα αντίστοιχο δικαίωμα να ζουν υπό την προστασία μιας κρατικά οργανωμένης τάξης. Οι «πολιτείες ελευθερίας» υπέχουν κατά τούτο μια ειδική ευθύνη που έχει να κάνει με την ιδιαίτερα εκτεθειμένη θέση όσων αναζητούν άσυλο και προστασία. Η αρχή της μη επαναπροώθησης (*non refoulement*) συνιστά έμπρακτη αναγνώριση αυτών των κινδύνων αλλά γεννά και προβλήματα όταν οδηγεί

στον εγκλωβισμό μεγάλου αριθμού προσφύγων σε συγκεκριμένα «ενδιάμεσα»³ κράτη επειδή άλλα κράτη αρνούνται να αναλάβουν τις αναλογούσες σε αυτά ευθύνες. Θα προσπαθήσουμε να επεξεργαστούμε τους λόγους για τους οποίους τα κράτη που ανήκουν στη συγκεκριμένη κατηγορία των «ενδιάμεσων», ακόμα και αν επιβαρύνονται υπέρμετρα, διατηρούν αναλλοίωτη την ευθύνη τους απέναντι στους πρόσφυγες. Παράλληλα θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τους πρακτικούς πολιτικούς λόγους για τους οποίους ένα σύστημα διακρατικής αλληλεγγύης, όπως αυτό που αναγνωρίζεται από την Ε.Ε., οφείλει να μεριμνά για μια σχετικά ισόρροπη κατανομή των βαρών. Όπως θα επιχειρήσω να καταδείξω το καθήκον της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών της Ε.Ε. είναι μεν ένα ξεχωριστό ενδοευρωπαϊκό ζήτημα, αλλά ο βαθμός που τα κράτη ανταποκρίνονται σε αυτό επηρεάζει εν τοις πράγμασι και τη διάθεση των κοινωνιών –ιδίως των «ενδιάμεσων» κρατών– να αναλάβουν το κόστος των καθηκόντων τους απέναντι στους πρόσφυγες.

Οι δημοκρατικές πολιτείες οφείλουν να μιλήσουν με ειλικρίνεια για τις ευθύνες τους ως προς τους πρόσφυγες

Τα δημοκρατικά κράτη οφείλουν κατ' αρχάς να εξηγήσουν στους δικούς τους πολίτες τους λόγους της δέσμευσης και των υποχρεώσεων που υπέχουν έναντι των προσφύγων. Αυτό αποτελεί πρώτα απ' όλα μια πολιτική αναγκαιότητα. Αν δεν το πράξουν, τότε οι πολίτες εύλογα θα δυσανασχετήσουν, κάποιοι θα θεωρήσουν μια κατά τα άλλα ηθικοπολιτικά και δικαϊκά επιβεβλημένη πολιτική ως εκδήλωση εύνοιας προς κάποιους μακρινούς ξένους και ως σπατάλη των εθνικών πόρων (Παπαγεωργίου, 2017). Η δίκαιη δημοκρατική πολιτεία πρέπει αφενός να δικαιολογεί τις πολιτικές της αποφάσεις έναντι των ιδίων της των πολιτών. Πρέπει όμως αφετέρου να είναι σε θέση να υποδείξει τους λόγους αρχής που δεσμεύουν την πολιτική της έναντι άλλων λαών ή ανθρώπων. Οι πραγματικές δυσκολίες έρχονται όταν διστάζει να μιλήσει ανοιχτά και με ειλικρίνεια. Ένας όμως επιπλέον λόγος που δυσχεραίνει την προοπτική κατανόησης και αποδοχής των ευθυνών του προσφυγικού είναι μια πρόσθετη αίσθηση ανισορροπίας, ασυμμετρίας ή αδικίας. Σε ένα σύστημα ακριβοδίκαιης συνεργασίας και αλληλεγγύης το βάρος αυτού του καθήκοντος απέναντι σε διωκόμενους πρέπει να διαμοιράζεται

3 Χρησιμοποιώ τον όρο «ενδιάμεσα» για να υποδηλώσω όχι απλώς χώρες από τις οποίες διέρχονται κατ' ανάγκην προσφυγικά κύματα, αλλά και χώρες, οι οποίες χωρίς να είναι γειτονικές, έλκουν μεγάλους αριθμούς γιατί λειτουργούν τόσο γεωγραφικά όσο και πολιτικά ως πύλες εισόδου σε ένα σύστημα κρατών. Η Ελλάδα, η Ιταλία και η Ισπανία ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία. Πρόσφατα μάλιστα περιήλθε σε ανάλογη θέση και η Πολωνία ως προς τα προσφυγικά ρεύματα που προήλθαν από τη Λευκορωσία. Γειτονικά κράτη ονομάζονται όσα είναι όμορα ή βρίσκονται πολύ κοντά σε μια εστία κρίσης. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκει για παράδειγμα το Πακιστάν έναντι του Αφγανιστάν.

ακριβοδίκαία ανάμεσα σε, απόλυτα ή σχετικά, ευημερούσες δημοκρατίες. Αυτό είναι μια διαδεδομένη άποψη στις δημοκρατίες μας που ισχύει ως προφανής. Αν υπάρχει συνεπώς ένας κανόνας που υποχρεώνει σε μια πράξη (ή παράλειψη), τότε είναι ευκολότερο να δεχτούμε τη δέσμευση όταν γνωρίζουμε ότι όλοι, ή έστω οι περισσότεροι, θα συμμορφωθούν με αυτήν.⁴ Κάποια κράτη λόγω της γεωγραφικής τους θέσης αντιμετωπίζουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό την πίεση να ανταποκριθούν στα καθήκοντά τους σε σχέση με άλλα. Θα ήταν προφανώς άδικο, αλλά και αποσταθεροποιητικό, γι' αυτά να αναλάβουν όλο το βάρος. Αλλά φυσικά, εδώ θα πρέπει να υποθέσουμε ότι ένα τέτοιο σύστημα ακριβοδίκαϊας συνεργασίας και αλληλεγγύης είναι υπαρκτό. Νομίζω ότι τόσο στην περίπτωση ενώσεων κρατών, όσο και στην περίπτωση ενός διεθνούς «κρατοκεντρικού» συστήματος, μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε την ύπαρξή του.

Εάν λοιπόν ένα τέτοιο σύστημα είναι υπαρκτό, ποιες είναι οι ιδεωδώς ακριβοδίκαϊες αρχές για την ανάληψη της ευθύνης; Πώς μοιραζόμαστε την ευθύνη και πώς μπορούμε να εκπληρώσουμε τις υποχρεώσεις που έχουμε το ένα κράτος απέναντι στο άλλο έναντι των προσφύγων; Ίσως το μεγαλύτερο πρόβλημα θέτει η περίπτωση των κρατών που δεν δέχονται ή αδιαφορούν τελείως για τη συνυπευθυνότητά τους.⁵ Το ενδιαφέρον κανονιστικό ερώτημα εδώ είναι η αιτιολόγηση της ευθύνης που έχουν αυτά τα κράτη έναντι των άλλων, ιδιαίτερα όσων βρίσκονται στην πρώτη γραμμή. Ίσως το πιο κρίσιμο ηθικά και πολιτικά ερώτημα είναι ο προσδιορισμός της ευθύνης των κρατών που αντιμετωπίζουν ένα προσφυγικό κύμα μόνα τους ή σχεδόν μόνα τους, ενώ κάποια κράτη *de facto* κωφεύουν και δεν αναλαμβάνουν οποιαδήποτε ευθύνη. Τι οφείλουν να πράξουν τα κράτη που βρίσκονται αντιμέτωπα με το πρόβλημα όταν άλλα αρνούνται ή αδιαφορούν; Δικαιούνται να αρνηθούν να αναλάβουν τις ευθύνες τους επειδή κάποια άλλα κράτη που θα όφειλαν να συνδράμουν αδιαφορούν;

Το δικαίωμα όλων να ζουν υπό την προστασία μιας κρατικά οργανωμένης τάξης ελευθερίας

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Γιατί και πώς δεσμεύονται τα κράτη έναντι ανθρώπων που δεν είναι πολίτες τους (Παπαγεωργίου, 2020);⁶ Γιατί

4 Πρόθεση της Σύμβασης της Γενεύης και κάθε κοινού, διεθνούς ή υπερεθνικού, πλαισίου για την προστασία των προσφύγων είναι η κατοχύρωση ενιαίων κριτηρίων παροχής προστασίας και βασικών δικαιωμάτων, ώστε ο πρόσφυγας να μην έχει τουλάχιστον γι' αυτόν το λόγο «ιδιαιτερο κίνητρο» να προτιμήσει μια χώρα υποδοχής έναντι άλλων.

5 Βλ. τα συμπεράσματα του παρόντος κεφαλαίου.

6 Σε αντίθεση με μια ισχυρή τάση στη διεθνή φιλοσοφική βιβλιογραφία αντιλαμβάνομαι τη συγκρότηση της παγκόσμιας κοινωνίας «ήπια κοσμοπολιτικά». Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση οι άνθρω-

να φέρουμε ευθύνη για το πρόβλημα των προσφύγων και άρα να αναλάβουμε ευθύνες αφού δεν έχουμε επηρεάσει την πολιτική των χωρών στις οποίες διώκονται, ούτε έχουμε συνεισφέρει στη δομική πολιτική αδυναμία και τον αυταρχισμό του πολιτικού καθεστώτος που διέπει αυτές τις χώρες. Φυσικά αυτή η άποψη βασίζεται στην υπόθεση ότι οι διεθνείς υποχρεώσεις ενός κράτους δημιουργούνται μόνον είτε από δεσμεύσεις που έχει ρητά αναλάβει, είτε από την πρότερη συμπεριφορά του. Η άποψη αυτή είναι ωστόσο εσφαλμένη.⁷

Η υποχρέωσή μας να βοηθήσουμε πολίτες άλλων κρατών που βρίσκονται σε κίνδυνο (όταν απειλούνται τα ανθρώπινα δικαιώματά τους) στηρίζεται στην ίδια αρχή που δικαιολογεί αντίστοιχα το δικαίωμα όλων των υπολοίπων να διαμορφώνουν και να απολαμβάνουν έναν, ευεταγμένο και δικαίκα ασφαλή, δημοκρατικό βίο (Owen, 2016· Παπαγεωργίου, 2017). Οι πολίτες δημοκρατικών κρατών έχουν εξασφαλίσει για τους εαυτούς τους το προνόμιο να ζουν μαζί και να προκόβουν υπό συνθήκες ασφάλειας δικαίου και ελευθερίας και έχουν ως εκ τούτου το καθήκον να βοηθήσουν να αποκτήσουν πρόσβαση σε ανάλογες συνθήκες εκείνοι που τις στερούνται.

Με άλλα λόγια, αν δεχτούμε ότι η συνύπαρξη των πολιτών ενός ανεξάρτητου και κυρίαρχου δημοκρατικού κράτους θεμελιώνεται στην υποχρέωση αμοιβαίας προστασίας και αρωγής που έχουν ο ένας απέναντι στον άλλο προκειμένου να αποφύγουν τις συνέπειες της ανομίας –και ότι αυτή συνεπάγεται για την ελευθερία και τα δικαιώματά μας– αυτή η αρχή πρέπει να ισχύει για όλους τους ανθρώπους, ακόμα και για εκείνους με τους οποίους δεν συνυπάρχουμε στην ίδια πολιτεία. Ωστόσο η αναγνώριση από τους άλλους είναι ισχυρή μόνον όταν είναι αμοιβαία. Αυτό σημαίνει αντίστοιχα ότι και εμείς, που συναπαρτιζόμαστε μια πολιτεία

ποι ως πολίτες ενός συγκεκριμένου κράτους έχουν ειδικούς ηθικοπολιτικούς δεσμούς έναντι των συμπολιτών τους που τους υποχρεώνουν σε μια σειρά από κεφαλαιώδη για την πολιτική συνύπαρξη ζητήματα να τους αντιμετωπίζουν κατά προτεραιότητα έναντι όλων των υπολοίπων ανθρώπων. Κατά συνέπεια για τον ήπιο κοσμοπολιτισμό η παγκόσμια κοινωνία πρέπει να νοηθεί ως κοινωνία δημοκρατικών κρατών ή ελεύθερων λαών και όχι ως κοινωνία ατόμων. Ωστόσο, παρά την έμφασή της στον κρατοκεντρικό χαρακτήρα της παγκόσμιας κοινωνίας, η ανάγνωση αυτή είναι εντέλει και κοσμοπολιτική γιατί ασπάζεται ταυτόχρονα την αναγνώριση όλων των ανθρώπων ως αυτοτελών φορέων αξίας. Παραδέχεται με άλλα λόγια τη θεμελιώδη σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για όλα τα κράτη και επιφορτίζει ιδίως τις «πολιτείες ελευθερίας» με το καθήκον προστασίας τους, όπου και αν υφίσταται (και για οποιονδήποτε) κίνδυνος προσβολής τους. Ως προς αυτό όλοι οι άνθρωποι είναι ηθικά ίσοι ανεξάρτητα από την εθνική τους ταυτότητα.

7 Μια παρόμοια επισήμανση κάνει ο Δημήτρης Χριστόπουλος (2020: 25). Πολιτικοί και πολίτες προκειμένου να αποσείσουν κάθε ευθύνη απέναντι στους πρόσφυγες επικαλούνται συχνά το επιχειρήμα ότι δεν προκάλεσαν τα κράτη τους το πρόβλημα και ως εκ τούτου δεν έχουν υποχρέωση να αναλάβουν το κόστος των συνεπειών του. Αυτό είναι βέβαια ένα *non sequitur*. Ακόμα και αν δεν προκαλέσαμε το πρόβλημα, μπορεί παρά ταύτα να οφείλουμε κάτι για άλλους λόγους.

ελευθερίας, οφείλουμε να αναγνωρίζουμε αυτό το δικαίωμα-υποχρέωση στους άλλους, δηλαδή να ενωθούν σε μια πολιτεία δικαίου και ελευθερίας. Το πρόβλημα είναι ότι για ποικίλους λόγους δεν μπορούν όλα τα κράτη να πραγματώσουν αυτόν το σκοπό και κάποια δυσκολεύονται ιδιαίτερα να εξασφαλίσουν ανάλογες περιστάσεις για τους πολίτες τους. Οι πολίτες αυτών των κρατών δεν είναι ουσιαστικά πολίτες, αλλά άνθρωποι που προσπαθούν –ανεπιτυχώς– να ζήσουν ως πολίτες με δικαιώματα. Είναι σαν να μην έχουν κράτος και να είναι έρμια της φύσης και της ανομίας. Πιστεύω ότι σε αυτές τις περιπτώσεις έχουμε ένα ανάλογο καθήκον με εκείνο που μας παρακινεί να φτιάξουμε και να διατηρήσουμε τους όρους μιας ευταγμένης και ελεύθερης πολιτείας για εμάς τους ίδιους. Το καθήκον μας είναι απλώς ανάλογο και επιτάσσει όχι να συμπεριλάβουμε όλους τους ανθρώπους που βρίσκονται σε δεινή θέση στο δικό μας καθεστώς ελευθερίας, αλλά τουλάχιστον να μην τους εμποδίσουμε και ει δυνατόν να τους βοηθήσουμε να συγκροτήσουν και να ζήσουν σε μια πολιτική κοινότητα με ανάλογους όρους.⁸

Αν συνεπώς στον πυρήνα του επιχειρήματος βρίσκεται ένα καθήκον αρωγής απέναντι στο συνάνθρωπο που κινδυνεύει, επειδή ακριβώς στερείται ένα θεμελιώδες κανονιστικό και θεσμικό περιβάλλον, η υποχρέωση αυτή είναι διφυής. Όσον αφορά εμάς τους πολίτες στα καθ' ημάς εκδηλώνεται ως πολιτική σύμπραξη για τη διαμόρφωση ενός κράτους δικαίου και ελευθερίας και όσον αφορά εμάς απέναντι σε όλους τους άλλους, με τους οποίους δεν συμπράττουμε ευθέως, συνίσταται στη μη υπονόμηση και, ει δυνατόν στη διευκόλυνση δημιουργίας ανάλογων συνθηκών πολιτικής αυτοσυγκρότησης (Παπαγεωργίου, 2020). Εδώ μπορούμε να εντοπίσουμε μια πηγή καθηκόντων προς συνανθρώπους που διώκονται «για αυτό που είναι και πιστεύουν», τους πρόσφυγες. Αυτοί οι άνθρωποι στερούνται εκείνο ακριβώς που για τους υπόλοιπους αναγνωρίζεται και παρέχεται ως κάτι το

8 Μια συμπυκνωμένη εκδοχή αυτού του επιχειρήματος χρησιμοποιεί παραδόξως και ο Joseph Carens στο ενδιαφέρον και φιλοσοφικά προκλητικό βιβλίο του *The Ethics of Immigration* (2016: 196). Ο Carens υποστηρίζει το επιχείρημα ότι τα κράτη έχουν –ως περίπτωση εξαίρεσης από την αρχή της πρωτοκαθεδρίας των πολιτών τους– ευθύνες και καθήκοντα προστασίας απέναντι στους πρόσφυγες. Αυτό το υποστηρίζει κατά κάποιον τρόπο *ad hoc* παρά το γεγονός ότι ο γενικός του προσανατολισμός είναι «αμιγώς κοσμοπολιτικός», πράγμα που τον οδηγεί να απορρίψει τις ισχύουσες απόψεις περί κυριαρχίας των δημοκρατικών κρατών στην επικράτειά τους. Ο Carens θεμελιώνει τα καθήκοντα αυτά στο γεγονός ότι τα δημοκρατικά κράτη στηρίζουν τη νομιμοποίησή τους στην ύπαρξη και αναγνώριση ενός κρατοκεντρικού συστήματος πολιτικής οργάνωσης στον κόσμο. Τα δημοκρατικά κράτη οφείλουν συνεπώς να αναλάβουν και την ευθύνη αντιμετώπισης των ατελειών που προκύπτουν από το σύστημα που έχουν υιοθετήσει. Ο Carens χρησιμοποιεί το συγκεκριμένο επιχείρημα με κάποια συγκατάβαση απέναντι στο κρατοκεντρικό σύστημα. Είναι σαν να λέει ότι «αφού αυτόν τον κόσμο θέλετε, θα υποστείτε και το κόστος του!» Αλλά δεν είναι απαραίτητο να συλλάβει κανείς την ευθύνη προς τον κόσμο και τους άλλους ανθρώπους ως αναγκαίο κακό. Η ευθύνη για τους άλλους αποτελεί κανονιστική συνέπεια της ατομικής και πολιτικής μας ελευθερίας.

αυτονόητο. Θα λέγαμε μάλιστα ότι τα κράτη που έχουν αναπτύξει δημοκρατικούς θεσμούς και αξίες έχουν ένα λόγο παραπάνω να αντιλαμβάνονται τη βαρύτητα αυτών των καθηκόντων απέναντι σε λαούς που στερούνται την ασφάλεια δικαίου και την ελευθερία. Κατά έναν παράδοξο τρόπο αυτό το οφείλουν όχι μόνο σε εκείνους που δικαιούνται αρωγή και προστασία, αλλά και στον ίδιο τους τον εαυτό. Μια πολιτεία ελευθερίας που βασίζεται σε δημοκρατικές αρχές και δικαιώματα οφείλει να αναγνωρίζει το χρέος της προς τους άλλους ως ένα καθήκον που αναδεικνύεται μέσα ακριβώς από τη δημοκρατική της φύση. Είναι κάτι που οφείλει και στον εαυτό της (Παπαγεωργίου, 2017).

Ποιος δεσμεύεται; Αυτόπτες μάρτυρες «δυστυχήματος»

Εφόσον λοιπόν είναι δεδομένο ότι οι άνθρωποι που στερούνται των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, που κινδυνεύουν να φυλακιστούν ή να εξοντωθούν επειδή ασκούν ένα αυτονόητο για μια δημοκρατία δικαίωμα (π.χ., την ελευθερία του λόγου ή ακόμα πιο δραματικά το δικαίωμα στη ζωή) και αποφασίζουν να διαφύγουν αναζητώντας προστασία και ασφάλεια σε μια άλλη χώρα, έχουν πράγματι αυτό το δικαίωμα (της διαφυγής και αναζήτησης προστασίας και ασφάλειας) και το ασκούν παρά τις αντιξοότητες που συναντούν, έναντι ποιου το έχουν; Ποιος οφείλει να τους δεχτεί και να τους παράσχει προστασία; Θεωρητικά όποιος κινδυνεύει θα μπορούσε να υποβάλει πρώτα ένα αίτημα ασύλου και αφού αυτό γίνει δεκτό να μετακινηθεί. Αλλά οι πρόσφυγες δεν έχουν συνήθως αυτήν την πολυτέλεια. Είναι αλήθεια ότι τα δημοκρατικά κράτη ελευθερίας και ευημερίας θα προτιμούσαν ιδεωδώς να επεξεργάζονται αιτήσεις για άσυλο που έχουν υποβληθεί εξ αποστάσεως (Ogg, 2014) παρά τις προφανείς ατέλειες που θα επιβάρυναν ένα τέτοιο εγχείρημα. Στην πραγματικότητα οι αιτήσεις ασύλου υποβάλλονται, συχνά με κίνδυνο της ζωής τους, όταν φτάνουν σε ένα κράτος το οποίο θεωρούν τον τελευταίο ή τον προτελευταίο σταθμό πριν φτάσουν στη «Γη της Επαγγελίας». Εδώ αναπτύσσεται αυτόματα μια ειδική σχέση ανάμεσα στο πρόσωπο που ζητεί προστασία και το κράτος υποδοχής, που συνήθως μας διαφεύγει.

Ο άνθρωπος που ξεκινάει ένα μεγάλο ταξίδι υπό εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες για να αναζητήσει καταφύγιο σε μια ασφαλή χώρα με το που θα εισέλθει στην επικράτειά της, περιέρχεται σε ένα ειδικό καθεστώς που βασίζεται στο Διεθνές Δίκαιο.⁹ Η διαφοροποίηση αυτή δεν είναι απλώς νομική, έχει και μια ηθική βάση. Πρώτα απ' όλα θέτει τη χώρα υποδοχής ενώπιον μιας ευθύνης αρωγής

9 Γίνεται κατά κάποιον τρόπο ένα ιδιαίτερο υποκείμενο του Διεθνούς Δικαίου, πλάι στις οργανωμένες κοινότητες, και προβάλλει αξιώσεις απευθείας προς αυτές και όχι διαμέσου ενός προϋφιστάμενου πολιτικού δεσμού.

ανάλογης με εκείνη που θα είχε ένας περαστικός που γίνεται τυχαία αυτόπτης μάρτυρας ενός δυστυχήματος. Ο πρόσφυγας περιέρχεται επιπλέον (Miller, 2016: 83-85)¹⁰ σε μια θέση που τον καθιστά εξαιρετικά ευάλωτο, όταν προσφεύγει σε μια συγκεκριμένη χώρα για να ζητήσει άσυλο. Ουσιαστικά εναποθέτει την τύχη του στην κρίση των αρχών αυτής της χώρας και η στάση των αρχών μπορεί να είναι μοιραία. Το κράτος που τον υποδέχεται πρέπει να σεβαστεί μια ορισμένη διαδικασία και να του προσφέρει τουλάχιστον την ευκαιρία μιας κατά το δυνατόν αντικειμενικής αξιολόγησης του αιτήματός του (βλ. Μαντανίκα στην παρούσα έκδοση). Αυτή η φυσική εγγύτητα αλλά και η θέση ισχύος του κράτους υποδοχής δημιουργεί ιδιαίτερες υποχρεώσεις. Οποσδήποτε δεν επιτρέπεται να τον επιστρέψει άνευ ετέρου στην προφανώς ανασφαλής χώρα από την οποία προέρχεται ή κάποια άλλη, ανάλογα επικίνδυνη για τα δικαιώματά του. Η αρχή της μη επαναπροώθησης είναι κατά τούτο μια πολύ σημαντική αρχή της Σύμβασης της Γενεύης (άρθρο 33) για τους πρόσφυγες (Carens, 2016: 207)¹¹ και εκείνους που επιδιώκουν να τους αναγνωριστεί αυτό το καθεστώς.

Όπως έχει ορθά επισημάνει ο Carens (2016: 207-208) η αρχή της μη επαναπροώθησης είναι μια καταφανώς ακριβοδίκαιη αρχή έναντι των προσφύγων. Ταυτόχρονα όμως δημιουργεί ένα βάρος και ασκεί σημαντική πίεση στη χώρα υποδοχής. Ιδιαίτερα στην περίπτωση γειτονικών προς το σημείο της κρίσης κρατών, που είναι κατά κανόνα οικονομικά ασθενέστερα και πολιτικά ασταθή, η υποχρέωση προστασίας των προσφύγων έχει δύο πρόσωπα. Είναι προφανώς ηθικά εύλογη μιας και τα κράτη που βρίσκονται εγγύτερα είναι ασφαλείς λιμένες για τους ανθρώπους που κινδυνεύουν. Παράλληλα φιλοξενώντας πρόσφυγες τόσο κοντά στην πατρίδα τους, διατηρούν ζωντανή την ελπίδα ότι κάποια στιγμή θα μπορέσουν να επιστρέψουν εκεί. Ο Carens ορθά υπογραμμίζει ότι το διεθνές κρατοκεντρικό σύστημα έχει καθήκον να στηρίξει οικονομικά τα κράτη που βρίσκονται πλησιέστερα προς τις εστίες κρίσεως και φέρουν ένα δυσανάλογο βάρος σε

10 Βεβαίως σε αντίθεση με κάποιον που εμπλέκεται τυχαία σε ένα δυστύχημα ο πρόσφυγας φέρει και ο ίδιος σε ένα βαθμό ευθύνη γιατί γνωρίζει εκ των προτέρων το ριψοκίνδυνο χαρακτήρα του διαβήματός του. Θα ήταν ωστόσο άδικο να του καταλογίσουμε αυτήν την ευθύνη, εφόσον κατά τεκμήριο ο λόγος της φυγής είναι η διακινδύνευση από την παραμονή του ιδίου και των οικείων του στην πατρίδα του.

11 Ο Carens επίσης υπογραμμίζει ότι η κατ' αρχήν σημαντική αυτή για τους πρόσφυγες αρχή περιπλέκει τα πράγματα ως προς τις χώρες υποδοχής. Ουσιαστικά τις εξαναγκάζει να δεσμευτούν επ' αόριστο έναντι οποιουδήποτε χτυπάει την πόρτα και ζητάει προστασία, ακόμα και αν έχουν ήδη απορροφήσει μεγάλο αριθμό. Η άλλη όψη του ιδίου νομίσματος είναι πάλι ότι κάποιες άλλες χώρες, δυσπρόσιτες και απομακρυσμένες, δεν έχουν έτσι κανένα κίνητρο να κινηθούν και να αναλάβουν τις ευθύνες τους. Απλώς κλείνουν τα σύνορα και αφήνουν τους άλλους να αναλάβουν την ευθύνη (βλ. Σκόρδας, 2019).

σχέση με τις δυνατότητές τους. Και εδώ οφείλουμε να μην συγχέουμε την ευθύνη που αναλαμβάνει ένα φτωχότερο γειτονικό κράτος να μην επιστρέψει πρόσφυγες πίσω στην επικίνδυνη ζώνη με τη συναφή, αλλά όχι ταυτόσημη, υποχρέωση να παρέχει σε αυτούς μόνιμη στέγη (Carens, 2016: 208). Όσο πιο απομακρυσμένη είναι η πιθανότητα επιστροφής των φιλοξενούμενων από τη γειτονική χώρα στην πατρίδα τους, τόσο μικρότερη είναι η υποχρέωση μιας φτωχής γειτονικής χώρας να τους κρατήσει. Αυτό δεν σημαίνει κάτι άλλο από το ότι δικαιούται να ζητήσει από δημοκρατικά κράτη ευημερίας να επιδείξουν αλληλεγγύη και να αναλάβουν τις ευθύνες τους.¹²

Δημοφιλείς προορισμοί, αδύνατες διελεύσεις και συμφόρηση στην πύλη

Πολλά κράτη υποδοχής, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, δεν προσφέρουν στους πρόσφυγες τη δυνατότητα να υποβάλουν αίτηση ασύλου εξ αποστάσεως. Οι πρόσφυγες καλούνται με δικά τους μέσα και υπό αντίξοες συνθήκες να διανύσουν μεγάλες αποστάσεις προκειμένου να μπορέσουν να υποβάλουν αίτημα ασύλου σε μια ευρωπαϊκή χώρα που θα έχει την πρόθεση να τους δεχτεί. Συνήθως δεν μπορούν να φτάσουν στη χώρα που επιθυμούν χωρίς να περάσουν πρώτα –εφόσον μιλάμε για την Ευρώπη– από την Ελλάδα, την Ιταλία, την Ισπανία ή τη Μάλτα που είναι οι φυσικές πύλες εισόδου και διέλευσης των προσφυγικών (και μεταναστευτικών) ροών από την Αφρική και την Ασία. Εκ των πραγμάτων αναγκάζονται να χρησιμοποιήσουν διακινητές, να ξοδέψουν μια περιουσία και να εκθέσουν τους εαυτούς τους σε μύριους κινδύνους έως ότου φτάσουν, αν τελικά τα καταφέρουν, στην Ε.Ε. (Bauer, 2016). Φυσικά δεν έχουν, ούτε δικαιούνται να έχουν, δικαίωμα να επιλέξουν τη χώρα στην οποία θα επιθυμούσαν να καταλήξουν. Επειδή ωστόσο οι υπόλοιπες βαλκανικές και κεντροευρωπαϊκές χώρες σφραγίζουν τα σύνορά τους, χώρες αναγκαστικής διέλευσης, όπως η Ελλάδα, λειτουργούν εκ των πραγμάτων

12 Κατά τη γνώμη μου η «αλληλεγγύη» είναι μια δύσκολη έννοια που ενθαρρύνει μια ασαφή και καταχρηστική επίκλησή της. Πρέπει να τη χρησιμοποιούμε με φειδώ. Η αλληλεγγύη ως εκδήλωση ταύτισης με τις ανάγκες και τα συμφέροντα άλλων ανθρώπων, ατομικά ή συλλογικά, δηλώνει μια στάση και ενδεχομένως μια κατάσταση πραγμάτων, αλλά δεν εμπεριέχει από μόνη της κάποια επαρκή νομιμοποιητική βάση. Η βάση αυτή θα πρέπει να αναζητηθεί και να τεκμηριωθεί αλλού, όπως για παράδειγμα στην ηθική φύση των ανθρώπων ή στις ηθικοπολιτικές τους αξιώσεις. Αλληλεγγύη αισθανόμαστε χαρακτηριστικά απέναντι στους συμπολίτες μας. Απέναντι στους πρόσφυγες κάποιοι από εμάς μπορεί να αισθανόμαστε αλληλέγγυοι και κάποιοι όχι. Το κρίσιμο είναι αν έχουμε λόγους να είμαστε αλληλέγγυοι. Στο κείμενο εξηγήω ποιοι είναι οι λόγοι που επιτάσσουν να αισθανόμαστε αλληλέγγυοι απέναντι στους πρόσφυγες. Το αίτημα της αλληλεγγύης ανακύπτει επίσης αλλά με διαφορετικό τρόπο ως προς τον καθορισμό των ευθυνών των κρατών που συμμετέχουν σε μια ένωση ελευθερίας και ευημερίας, όπως η Ε.Ε. Αυτές οι εκδηλώσεις της ιδέας της αλληλεγγύης λειτουργούν ανεξάρτητα ή μια από την άλλη και διαφέρουν στη συγκρότηση της νομιμοποιητικής τους βάσης.

ως φράγμα αναχαίτισης των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη (Χριστόπουλος, 2020: 99) και για εκείνους που θα αναγνωριστούν ως πρόσφυγες, ίσως και ως τελικός τους προορισμός.¹³

Η Ελλάδα υπέστη τις συνέπειες αυτής της τεράστιας πίεσης το 2015 εν μέσω της οικονομικής κρίσης και ενδεχομένως λόγω μιας αμήχανης και εντέλει αντιφατικής πολιτικής απέναντι στο προσφυγικό. Ουσιαστικά ο τρόπος που οι χώρες της πρώτης γραμμής καλούνται να απορροφήσουν ή να αποκρούσουν τα μεταναστευτικά ρεύματα προς την κεντρική και βόρεια Ευρώπη είναι προβληματικός τόσο πρακτικά όσο και ηθικά. Αν υπάρχει μια πολιτική σκέψη πίσω από αυτήν την πραγματικότητα, η σκέψη αυτή δεν έχει αρχές, καθώς εργαλειοποιεί τους πρόσφυγες που καλούνται να ζήσουν σε αφόρητες συνθήκες και γκέτο με πολύ περιορισμένες προοπτικές, αλλά και τις χώρες οι οποίες καλούνται να αντιμετωπίσουν καταστάσεις που τις υπερβαίνουν.

Θα ήταν προτιμότερη μια κεντρική διαχείριση –ένας διεθνής ή ευρωπαϊκός οργανισμός– που θα αναλάμβανε την κατανομή των ανθρώπων των οποίων η αίτηση για παροχή ασύλου γίνεται αποδεκτή. Μια κεντρική αρχή ενός συνασπισμού κρατών προϋποθέτει την επεξεργασία μιας κοινής, ακριβοδίκαιης και αποτελεσματικής πολιτικής απέναντι στην τραγωδία των προσφύγων και μεταναστών, αλλά και τη διάθεση του κάθε μέλους αυτής της συμφωνίας να την εφαρμόσει. Οι προϋποθέσεις αυτές δεν φαίνεται να συντρέχουν αυτή τη στιγμή. Η πραγματικότητα είναι ζοφερή γιατί αρκετά ευρωπαϊκά κράτη, όπως η Αυστρία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Σλοβακία, η Ρουμανία, και η Κροατία, αρνούνται να αναλάβουν τις ευθύνες τους και υιοθετούν μια άκαμπτη στάση μετακυλώντας το «βάρος» σε άλλους. Ως εκ τούτου το βάρος της υποδοχής των μεταναστευτικών ροών το φέρουν όσες χώρες λειτουργούν ως πύλες εισόδου, οι οποίες όχι μόνον αδυνατούν να αντεπεξέλθουν, αλλά κάποια στιγμή κάμπτονται από το βάρος της υποχρέωσης και αυθαιρετούν.¹⁴

13 Την ιδιαίτερα επιβαρυνόμενη θέση των μεσογειακών ευρωπαϊκών κρατών επέτεινε, θεωρητικά τουλάχιστον, ο Κανονισμός «Δουβλίνο II» (2003) του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σύμφωνα με τον οποίο αίτηση για άσυλο θα μπορούσε να υποβληθεί μόνο στη χώρα στην οποία ο αιτών εισήλθε για πρώτη φορά. Το Δουβλίνο δεν είχε τελικά σοβαρές συνέπειες για την Ελλάδα αλλά αυτό το πέτυχε καταβάλλοντας ένα τεράστιο ηθικό τίμημα, αφού το 2011 κατοχυρώθηκε ως «ανασφαλής» χώρα από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ECtHR - M.S.S. v Belgium and Greece [GC], Application No. 30696/09).

14 Πληροφορίες (και οπτικοακουστικό υλικό) σύμφωνα με τις οποίες ευρωπαϊκά κράτη απωθούν πρόσφυγες αφού έχουν περάσει στο έδαφος κυριαρχίας τους και μάλιστα με βίαιο τρόπο, δείχνουν ότι ήδη έχει διαμορφωθεί μια πολιτική έμμεσης παραβίασης της αρχής της μη απώθησης (βλ. Spiegel 2021, <https://www.spiegel.de/international/europe/europe-s-brutal-and-illegal-approach-to-migration-our-orders-are-clear-nobody-gets-through-a-2b65b102-46ce-4160-b8c4-7970cf631229>).

Μια πολιτική που έχει ως ένα βαθμό εφαρμοστεί είναι η δημιουργία οικονομικών κινήτρων για όσα, ευρωπαϊκά και μη, κράτη προτίθενται να φιλοξενήσουν μεταναστευτικές ροές και να λειτουργήσουν ως ανάχωμα. Η άτυπη και από πολλές πλευρές προβληματική συμφωνία της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Τουρκία («Κοινή Δήλωση» ουσιαστικά) του 2016 ανήκει σε αυτήν την κατηγορία. Στη σχετική βιβλιογραφία ο μηχανισμός αυτός συζητείται κυρίως ως εργαλείο μετακύλισης του βάρους απορρόφησης προσφύγων από χώρες που είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς ως προορισμός σε υπό ανάπτυξη συνήθως χώρες που βρίσκονται κοντά στις εστίες κρίσεων (Φαρμακίδης-Μάρκου, 2021).¹⁵ Η υπόθεση είναι ότι οι δημοφιλείς προορισμοί έχουν ήδη κορεσθεί και ως εκ τούτου παρίσταται ανάγκη να αναζητηθεί η διοχέτευση των προσφύγων σε κάποιο άλλο κράτος. Αλλά αυτή η προοπτική γεύει αρκετά ζητήματα.

Είναι, πιστεύω, κατανοητό ότι καμία χώρα δεν μπορεί να απορροφήσει μόνη της ένα μεγάλο προσφυγικό (και μεταναστευτικό) ρεύμα. Υπάρχουν πράγματι όρια που υπαγορεύονται, αν μη τι άλλο, από την πολιτική ανάγκη να πεισθούν οι πολίτες για την αναγκαιότητα της υποδοχής προσφύγων και τη διάθεση πόρων για αυτούς. Αυτό που είδαμε ωστόσο στα χρόνια της προσφυγικής κρίσης (2015-2016) και στη συνέχεια είναι ότι πάρα πολλά κράτη αρνήθηκαν τελείως να δεχτούν ένα κομμάτι του βάρους κλείνοντας ερμητικά τα σύνορά τους. Αν και κάποια βορειοευρωπαϊκά κράτη συνέχισαν να δέχονται πρόσφυγες, τα περισσότερα απλώς κώφευσαν. Το αποτέλεσμα είναι ότι ιδιαίτερα στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες μεσογειακές χώρες προκλήθηκε συμφόρηση, επικράτησαν απαράδεκτες συνθήκες στα μέρη που προσωρινά ή μονιμότερα «φιλοξενήθηκαν» πρόσφυγες (βλ. Μόρια, Λέσβος) (Fallon, 2021· Krithari, 2021) και ο αρχικά ευνοϊκά διακείμενος νησιωτικός πληθυσμός αντέδρασε εξαιτίας του κοινωνικού και οικονομικού κόστους που προκάλεσε η υπερσυγκέντρωση προσφύγων στα νησιά. Το πρόβλημα λοιπόν δεν είναι ο κορεσμός των δημοφιλών προορισμών που συνήθως έχουν τα οικονομικά και θεσμικά μέσα για την ικανοποιητική απορρόφηση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών (αν και όχι αναγκαστικά την επιδοκίμασία των πολιτών τους): το πρόβλημα επικεντρώνεται κυρίως σε όσα κράτη έχουν υπερβεί κατά πολύ έναν αριθμό φιλοξενουμένων που θα μπορούσε να θεωρηθεί οριακός και δεν διαθέτουν ούτε τα οικονομικά μέσα να εξουσιοδοτήσουν τρίτους αλλά

Η πολιτική αυτή (*pushbacks*) είναι παράνομη πόσο μάλλον από τη στιγμή που τα κράτη αυτά δεν παρείχαν παράλληλα τη δυνατότητα υποβολής αιτήσεων για παροχή ασύλου σε κράτη που γειτονεύουν με εστίες κρίσεων και στα οποία καταφεύγουν πρόσφυγες.

¹⁵ Στο συγκεκριμένο τόμο παρέχεται μια ανάλυση των δικαιολογητικών προϋποθέσεων και των ερμηνευτικών προβλημάτων της έννοιας των «ασφαλών χωρών», καθώς και της σχέσης της με τους στόχους της διανομής και της αποτροπής.

ούτε και την ευχέρεια να μετακυλήσουν το βάρος σε χώρες που υπολείπονται. Οι πρόσφυγες πλέον δεν φτάνουν στις πρωτεύουσες των οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών στον ευρωπαϊκό βορρά αλλά αποβιβάζονται στις ακτές μεσογειακών κρατών, όπως η Ελλάδα ή η Ιταλία. Εδώ εκδηλώνεται άλλη μια ασυμμετρία μεταξύ βορρά και νότου.

Βέβαια η ιδέα ότι ένα κράτος αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει με οικονομικό αντίτιμο και για λογαριασμό άλλων κρατών ένα απαιτητικό και πάντως μη δημοφιλές εγχείρημα, όπως η φιλοξενία των προσφύγων, έχει κάτι το μειωτικό τόσο για το κράτος που αναλαμβάνει την εργολαβία όσο και για εκείνα χάριν των οποίων γίνεται η συμφωνία (Bader, 2005).¹⁶ Τα συμφραζόμενα αυτών των ως επί το πλείστον άρρητων «συμφωνιών» μεταποιοούν ένα ηθικοπολιτικό ουσιαστικά καθήκον μιας πολιτείας σε ένα ελκυστικό, λόγω της αγοραστικής του αξίας, αγαθό προς διάθεση. Το πιο εντυπωσιακό είναι ότι τα δημοκρατικά και ευημερούντα ευρωπαϊκά κράτη και οι πολίτες τους, προκειμένου να αποφύγουν τη συνύπαρξη και ενσωμάτωση των ξένων, προτιμούν να καταβάλουν ένα σημαντικό αντίτιμο. Παρ' όλα τα προβληματικά αυτά χαρακτηριστικά η διαδικασία δίνει τη δυνατότητα προσωρινής προστασίας σε γειτονικά κράτη έως ότου καταστεί εφικτή η επιστροφή των προσφύγων στις πατρίδες τους. Ωστόσο, όπως γνωρίζουμε, οι καταυλισμοί στους οποίους φιλοξενούνται προσφέρουν στην καλύτερη περίπτωση απλώς τα στοιχειώδη και είναι κατά κανόνα ακατάλληλοι, ιδίως για παιδιά που έχουν ανάγκη να παίξουν, να ψυχαγωγηθούν και να μορφωθούν. Η διαμονή και εμπειρία τους εκεί είναι κατά κανόνα τραυματική και δεν προσφέρει καμία προοπτική (Fallon, 2020).

Στοιχεία ακριβοδίκαιης ανάληψης ευθύνης: η περίπτωση των «ενδιάμεσων» κρατών

Πώς θα μπορούσαμε να φανταστούμε μια ακριβοδίκαιη και πιο συνεπή πολιτική, δηλαδή μια πολιτική που δεν θα διεκπεραιώνει *ad hoc* ένα πολιτικό διακύβευμα αλλά θα έχει συνείδηση της ευθύνης ίσων και ελευθέρων πολιτών έναντι αλλήλων αλλά και έναντι τρίτων; Οι δημοκρατικές πολιτείες οφείλουν να δεχθούν και να περιθάλψουν έναν εύλογο αριθμό προσφύγων. Η ευθύνη τους αυτή εντοπίζεται και περιγράφεται μέσα από το πλαίσιο νομιμοποίησής τους στο διεθνές σύστημα, αλλά συνάμα και από το γεγονός ότι απειλούνται ανθρώπινα δικαιώματα και άνθρωποι κινδυνεύουν. Σε ένα ακριβοδίκαιο σύστημα συνεργασίας η ευθύνη που μας βαρύνει όλους πρέπει και να επιμερίζεται ακριβοδίκαια. Όπως είδαμε

¹⁶ Η ιδέα πηγάζει από τη συζήτηση για το καθήκον αρωγής σε δοκιμαζόμενους λαούς και, υπό μία εκδοχή της, είχε περιγραφεί με το σύνθημα «*open your wallets or open your borders*». Για ορισμένους συγγραφείς το δίλημμα αυτό δεν είναι αληθινό. Η υποδοχή και απορρόφηση προσφύγων και μεταναστών μπορεί υπό προϋποθέσεις να είναι για όλους οικονομικά επωφελής (βλ. Carlan, 2015).

στην αρχή, μια σημαντική προϋπόθεση προκειμένου να αποδεχτούν οι πολίτες μιας δημοκρατίας τις υποχρεώσεις τους προς τους πρόσφυγες είναι η αίσθηση ότι δεν φέρουν αποκλειστικά το «βάρος» της ευθύνης. Ποια είναι όμως η ευθύνη και ποιοι πρέπει να τη μοιραστούν; Το ερώτημα αφορά κατεξοχήν τα λεγόμενα «ενδιάμεσα» κράτη, τα οποία εκ πρώτης όψεως αποτελούν την προφανή λύση καταφυγής. Όπως προαναφέρθηκε, αυτά διαφέρουν από τα ως επί το πλείστον φτωχά κράτη άμεσης γειτνίασης, αποτελούν σχετικά ευημερούντα και πολιτικά σταθερά κράτη και λειτουργούν ως πύλες εισόδου σε δημοκρατίες υψηλού βιοτικού επιπέδου.

Τα κράτη, τα οποία δεν είναι γειτονικά αλλά βρίσκονται στο επίκεντρο των προσφυγικών ροών που επιθυμούν να κατευθυνθούν βορειότερα, έρχονται αντιμέτωπα με μια πίεση υποδοχής, διαχείρισης αιτημάτων ασύλου και εντέλει φιλοξενίας που υπερβαίνει, αν μη τι άλλο, τις δυνατότητες των συνοριακών περιοχών στις οποίες καταφθάνουν. Οι λόγοι που οι πρόσφυγες (και μετανάστες) εγκλωβίζονται εκεί σχετίζονται με τις «τεχνικές αποτροπής» που εφαρμόζει η Ευρωπαϊκή Ένωση με σκοπό να μειώσει τις μεταναστευτικές ροές και την καταστρατήγηση του δικαιώματος ασύλου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα όλες οι πλευρές να κακοπαθίνουν, τόσο οι πρόσφυγες όσο και οι τοπικές κοινωνίες. Κατά τούτο θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι χώρες αυτές είναι σαν γειτονικές και δέχονται μια δυσανάλογη επιβάρυνση. Υπάρχει όμως και μια άλλη πλευρά. Δημοκρατικά κράτη, όπως η Ελλάδα, η Ιταλία ή η Ισπανία, ανήκουν σε μια ομάδα ιδιαίτερα προνομιούχων κρατών και θα περίμενε κανείς ότι για ποικίλους λόγους (ακόμα και για το γεγονός ότι μεγάλοι τους πληθυσμοί στο παρελθόν μετανάστευσαν σε άλλα κράτη και ηπείρους από ανάγκη πολιτική ή οικονομική) θα ήταν πιο δεκτικά και ανεκτικά απέναντι στους πρόσφυγες. Αναρωτιόμαστε λοιπόν τι είναι αυτό που καθιστά τόσο δύσκολο για τα συγκεκριμένα κράτη και τους πολίτες τους να κάνουν το καθήκον τους απέναντι στους πρόσφυγες και όσους διεκδικούν βάσιμα αυτήν την ιδιότητα;

Ας υποθέσουμε ότι «πολιτεία ελευθερίας και ευημερίας» είναι ένα κράτος που διαθέτει τους ηθικούς, πολιτικούς και οικονομικούς πόρους να εκπληρώσει βασικά ηθικοπολιτικά καθήκοντα απέναντι σε διωκόμενους πολίτες άλλων, λιγότερο τυχερών και προνομιούχων, κρατών, αναλαμβάνοντας έτσι το μερίδιο που του αναλογεί σε έναν παγκόσμιο καταμερισμό ευθύνης. Τα κράτη, οι «πολιτείες ελευθερίας και ευημερίας», που έχουν αξιοποιήσει το προνόμιο ανεξαρτησίας και κυριαρχίας υπό όρους ελευθερίας για όλους τους πολίτες τους, οφείλουν, όπως είπαμε, κάτι σε εκείνους, που για οποιονδήποτε λόγο ατύχησαν. Φυσικά, εάν υπάρχει δική τους παρελθούσα ανάμειξη σε αυτήν την αλυσίδα ματαίωσης, έχουν ειδική ευθύνη και πρέπει να φέρουν ως εκ τούτου το μεγαλύτερο βάρος στην ανάληψή της, είτε είναι απλώς ηθική είτε πρακτική, ιδιαίτερα απέναντι σε όσους

διώκονται. Αλλά όλοι όσoι μπορούν να βοηθήσουν οφείλουν και να βοηθήσουν, όχι απλώς γιατί έχουν την οικονομική ή πολιτική δυνατότητα αλλά γιατί ως «πολιτείες ελευθερίας» πληρούν τις προϋποθέσεις που απαιτούνται προκειμένου να αντιληφθούν τη σημασία αυτής της ευθύνης για τους ίδιους και τους άλλους. Διαθέτουν, δυνάμει τουλάχιστον, τη θεσμική συνείδηση των καθηκόντων τους προς τον κόσμο. Αν είναι έτσι τότε όλες οι «πολιτείες ελευθερίας» πρέπει να πράξουν αυτό που οφείλουν απέναντι σε όσους δικαιούνται να λέγονται και να αντιμετωπίζονται ως πρόσφυγες. Και προφανώς πρέπει να πράξουν ό,τι απαιτείται ώστε εκείνοι που δικαιούνται να λέγονται και να αντιμετωπίζονται ως πρόσφυγες, να μην στερηθούν αυτό το δικαίωμα.¹⁷

Ενδιάμεση κράτη, η «κατ' επάγγελμα» διάσωση και το αίτημα της αλληλεγγύης

Τα «ενδιάμεσα» κράτη υφίστανται μια ιδιαίτερη πίεση όχι μόνο λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, αλλά και του γεγονότος ότι αποτελούν «πολιτείες ελευθερίας» συμμετέχουν ως τέτοια σε ένα σύστημα κρατών, μια ένωση κρατών, όπως η Ε.Ε. Είναι ελκυστικά παρότι δεν αποτελούν τελικό προορισμό επειδή, εάν τελικά καταφέρουν οι πρόσφυγες να φτάσουν σε αυτά, θα έχουν, θεωρητικά τουλάχιστον, εξασφαλίσει τη διαδικασία αναγνώρισής τους και την προστασία τους. Ωστόσο το γεγονός αυτό δεν μπορεί να επηρεάζει τις ευθύνες τους έναντι του κόσμου και ειδικότερα των προσφύγων.

Εδώ φαίνεται να οδηγούμαστε σε αδιέξοδο. Τα κράτη που αποτελούν πύλες σε έναν δικαίκα και οικονομικά προηγμένο κόσμο έχουν ευθύνες απέναντι στους πρόσφυγες –πρώτα απ' όλα την υποχρέωση μη επαναπροώθησης αλλά κυρίως το καθήκον παροχής ενός ουσιαστικού πλαισίου προστασίας και μιας ακριβοδίκαιης διαδικασίας πρόσβασης σε αυτό– αλλά ταυτόχρονα υφίστανται δυσανάλογη πίεση που επηρεάζει και την εσωτερική πολιτική τους ισορροπία. Είναι δυσανάλογη όχι αναγκαστικά γιατί δεν είναι σε θέση να απορροφήσουν ακόμα και μεγαλύτερους αριθμούς· δεν νομίζω ότι είναι τόσο ποσοτικό το πρόβλημα παρά τους περί

17 Ένας αντίλογος στο συγκεκριμένο ισχυρισμό θα ήταν ο λεγόμενος «ηθικός κίνδυνος». Αν κάποια κράτη εκπληρούν με το παραπάνω τις υποχρεώσεις τους, κάποια άλλα ενδεχομένως να εθίζονται στην ανευθυνότητα και απραξία. Πιστεύω ότι εφόσον μπορεί να υπάρχει ένα διεθνές ή υπερτοπικό σύστημα συνεργασίας, τότε το σύστημα αυτό θα έχει και τη δυνατότητα να εξασφαλίσει την τήρηση ακριβοδίκαιων κανόνων, όποιοι και αν είναι αυτοί. Ο καθορισμός του ποσοστού που θα οφείλει να απορροφήσει κάθε κράτος μπορεί να συναρτάται είτε με ένα σαφές κριτήριο όπως το κατά κεφαλήν εισόδημα, ή με ένα συνδυασμό παραμέτρων, όπως ο πλούτος, το μέγεθος της εδαφικής έκτασης και η κατανομή του πληθυσμού.

του αντιθέτου ισχυρισμούς.¹⁸ Νομίζω ότι η ίδια η πολιτική, εθνική και ευρωπαϊκή, είναι εγκλωβισμένη σε αντιφατικούς σκοπούς, όπως η προστασία από τη μια και η αποτροπή διέλευσης από την άλλη. Η βασική αυτή αντίφαση ανακυκλώνει και ισχυροποιεί την προκατάληψη κατά των προσφύγων και ένας από τους βασικούς τρόπους εμπέδωσης της προκατάληψης είναι η δημιουργία οργανωμένων γκέτο στα νησιά ή «αυθόρμητων» στην πόλη. Καθώς η διάχυση της τοξικής αυτής κατάστασης στο ανθρώπινο, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον είναι αναπόφευκτη, η πολιτική αυτή υποθάλλει την εχθρότητα απέναντι στους ξένους. Το αδιέξοδο μπορεί να ξεπεραστεί μέσα από την άρση των αντιφάσεων της εθνικής και ευρωπαϊκής πολιτικής που όχι απλώς το συντηρούν και το εντείνουν, αλλά και το δημιουργούν. Το πρόβλημα είναι ότι η πολιτική παραμελεί συστηματικά το αξιακό υπόβαθρο των αποφάσεών της. Οι πολίτες μπορούν να αντιληφθούν την αξιακή βάση της αναγκαίας αλληλεγγύης προς διωκόμενους και ταλαιπωρημένους ανθρώπους και στην αρχική φάση το απέδειξαν, ιδιαίτερα οι νησιωτικοί πληθυσμοί της Ελλάδος, με πράξεις μεγάλης ψυχικής και υλικής γενναιοδωρίας.

Ένα από τα πολλά σημεία που χρήζουν μεταρρύθμισης είναι και το ζήτημα της «κατανομής του βάρους» (*burden sharing*) στην αντιμετώπιση των προσφύγων. Αλλά ο βαθύτερος λόγος όσον αφορά τις χώρες που είναι πρωτογενώς επιθυμητές ή δευτερογενώς αναγκαίες ως σημείο διέλευσης και υποβολής αίτησης ασύλου δεν είναι, όπως ανέφερα, οικονομικός. Πιστεύω ότι αυτό το βάρος όλες οι κοινωνίες ελευθερίας και ευημερίας μπορούν καταρχήν να το αντιμετωπίσουν.¹⁹ Γι' αυτό και κατά τη γνώμη μου η ευθύνη, το καθήκον απέναντι στους ανθρώπους που δικαιολογημένα υποβάλλουν αίτηση παραμένει, όπως και εκείνου που για καλή ή κακή του τύχη συμβαίνει να γίνεται συχνά μάρτυρας δυστυχήματος. Αλλά η συνειδητοποίηση αυτής της ευθύνης και η νομιμοποίηση των πολιτικών που απαιτεί δυσχεραίνεται και εμποδίζεται από τις φλεγμονές της αντιφατικής εθνι-

18 Η «ποσοτικοποίηση» του προβλήματος είναι προβληματική γιατί, ακόμη και όταν αναγνωρίζει την υποχρέωση υποδοχής προσφύγων, θεωρεί αναφανδόν έναν περιορισμό του αριθμού τους ωφέλιμο για το συμφέρον της πολιτικής κοινότητας. Η αντίληψη αυτή οδηγεί αναγκαστικά στην αντιμετώπιση της δίκαιης κατανομής ως προβλήματος που επιδέχεται κατά το μάλλον ή ήττον τεχνικές λύσεις. Έτσι ο David Miller φτάνει να προτείνει την εισαγωγή ποσοστώσεων, συγκεκριμένων αριθμών, δηλαδή, προσφύγων μέχρι τους οποίους η υποχρέωση υποδοχής είναι ενεργή και πέραν των οποίων αυτή καθίσταται ασθενής ή μεταπίπτει σε απλή ευχέρεια. Νομίζω ότι η ύπαρξη του καθήκοντος δεν μπορεί να αμφισβητηθεί από τα (υποτιθέμενα) βάρη της εκπλήρωσής του. Η απάντηση δεν μπορεί να συνίσταται στην παραμέληση του καθήκοντος αλλά το αντίθετο: στην εξάντληση των δυνατοτήτων και στην εξεύρεση εναλλακτικών για την εκπλήρωσή του.

19 Θα μπορούσε κανείς να πει ότι το γραφειοκρατικό και επιχειρησιακό κόστος της αποτροπής έλευσης ή της εξακρίβωσης των ισχυρισμών όσων υποβάλλουν αίτηση για άσυλο είναι ανάλογο, αν όχι μεγαλύτερο.

κής και ευρωπαϊκής πολιτικής. Σε μια ένωση κρατών, όπως η Ε.Ε., η αίσθηση της ανάληψης δυσανάλογου βάρους αποκτά μεταφυσικές διαστάσεις, γεννά δυσάρεστους συνειρμούς και προκαλεί, όπως είδαμε τα τελευταία χρόνια, απαράδεκτες πολιτικές παρενέργειες υποθάλλοντας την ξеноφοβία και το ρατσισμό. Γι' αυτόν το λόγο, και παρά το γεγονός ότι το καθήκον προς τους πρόσφυγες παραμένει αναλλοίωτο, οι «πολιτείες ελευθερίας και ευημερίας» της Ε.Ε. οφείλουν να προστατεύσουν και, αν απαιτείται, να μεταρρυθμίσουν το καθεστώς του ασύλου με έναν τρόπο που θα είναι δικαιότερος για όλους.

Ας υποθέσουμε ότι ο εξ αποστάσεως κεντρικός χειρισμός αιτημάτων ασύλου, που συζητήθηκε παραπάνω, είναι εφικτός. Και ας υποθέσουμε ότι οι προϋποθέσεις παροχής ασύλου συντρέχουν. Ποιος, με ποιο τρόπο και ποιες αρχές θα αναλάβει το βάρος; Η κατάλληλη εδώ αρχή είναι η αρχή της αλληλεγγύης, μια ιδέα που άλλωστε ενυπάρχει και στα καταστατικά κείμενα της Ε.Ε.²⁰ Εδώ σκεφτόμαστε με γνώμονα την περίπτωση των κρατών της Ε.Ε. αλλά τίποτε δεν εμποδίζει πέραν από την έλλειψη ανάλογων θεσμών, οργανισμών και ενώσεων την επέκταση και εφαρμογή της ιδέας σε άλλες ηπείρους ή και σε πλανητικό επίπεδο. Υπάρχει ένα διεθνές σύστημα και λειτουργεί παρά τις ατέλειες. Φυσικά τα κράτη της Ε.Ε. συμμετέχουν σε αυτόν τον ευρωπαϊκό συνασπισμό με σκοπό να προαγάγουν καλύτερα τα κοινά συμφέροντά τους μέσα από την ιδιαιτερότητα και πολυμορφία τους. Η προαγωγή των κοινών συμφερόντων τους μέσα από αυτήν την οικονομική, πολιτική και πολιτισμική σύμπραξη προϋποθέτει παράλληλα και την εξουδετέρωση ή εξισορρόπηση των παρενεργειών που προκαλούνται από αυτήν. Αυτό δεν σημαίνει ακριβώς εξίσωση της οικονομικής ή πολιτικής ισχύος, κάτι που είναι δύσκολο να υλοποιηθεί και μάλλον αδύνατο να συμβεί με τόσο διαφορετικά σε εμπειρίες και μεγέθη κράτη. Αλλά, όπως και οι πολίτες μιας δημοκρατικής πολιτείας, έτσι και τα κράτη έχουν μια ίση αξίωση να αντιμετωπίζονται, όπως τους αναλογεί, δηλαδή ως ανεξάρτητα και κυρίαρχα κράτη που συμμετέχουν ισότιμα σε ένα κοινό εγχείρημα προς όφελος όλων. Είναι λοιπόν λογικό, και ανταποκρίνεται σε μια στοιχειώδη διαίσθηση δικαιοσύνης, να περιμένει κανείς ότι τα οφέλη που προκύπτουν από έναν τέτοιο συνασπισμό θα προκύπτουν για όλους, έστω και με διαφοροποιήσεις, και ότι τα βάρη που επίσης θα δημιουργηθούν θα τα αναλαμβάνουν όλοι κατά το μέτρο των δυνάμεων και του οφέλους που αντλούν. Όπως γνωρίζουμε, κάποια

20 Πρβλ. το άρθρο 80 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) το οποίο αναφέρεται στις πολιτικές της Ένωσης για το άσυλο και τη μετανάστευση και προβλέπει ειδικά ότι «η εφαρμογή τους διέπεται από την αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής των ευθυνών μεταξύ των κρατών μελών, μεταξύ άλλων και στο οικονομικό επίπεδο». Για την επίκληση των «ευρωπαϊκών αξιών» και την κανονιστική τους σημασία βλ. τις έξοχες παρατηρήσεις του Κώστα Ν. Κουκουζέλη στην παρούσα έκδοση.

κράτη χρειάστηκαν και χρειάζονται βοήθεια για την προσαρμογή τους σε μια κοινή αγορά αλλά και την έκθεσή τους στις παρενέργειες που προκαλούνται από τη συμμετοχή τους σε αυτήν. Πώς μπορούμε να εφαρμόσουμε αυτήν την ιδέα στο θέμα μας; Θα μπορούσε κανείς να κάνει λόγο και για οφέλη, όχι μόνο συμβολικά αλλά και οικονομικά, από το γεγονός ότι οι πρόσφυγες αναζητούν καταφύγιο στην Ε.Ε. και όχι σε άλλες χώρες. Μπορεί να ακούγεται παράδοξο, αφού συνήθως οι πρόσφυγες δεν έχουν πολλές επιλογές αλλά είναι γεγονός ότι προσπαθούν να φτάσουν στην Ε.Ε. τόσο για την ευημερία όσο και για την ανεκτικότητα της. Παράλληλα είναι γεγονός ότι κάποιοι από αυτούς συνεισφέρουν βαθμιαία με την εργασία και το ταλέντο τους στις οικονομίες των χωρών που τους υποδέχτηκαν.

Συμπεράσματα

Αν ισχύει λοιπόν ότι η μεταναστευτική και ιδιαίτερα η προσφυγική πίεση στις συγκεκριμένες χώρες οφείλεται στο γεγονός της συμμετοχής τους στο ευρωπαϊκό σύστημα, και αν δεχτούμε ότι οι χώρες που λειτουργούν ως πύλες δεν θα είχαν αυτόν τον ρόλο σε μια Ευρώπη απόλυτα κυρίαρχων εθνικών κρατών με δικές τους πολιτικές, οικονομίες και νόμισμα, και ιδίως χωρίς ελεύθερη μετακίνηση, τότε αυτή τους η ιδιότητα είναι που καθιστά τις «ενδιάμεσες χώρες» ευάλωτες. Η αρχή της ενωσιακής αλληλεγγύης επιβάλλει συνεπώς μια εξισορρόπηση ανάλογη με εκείνη που ισχύει και σε άλλους τομείς. Η Ε.Ε. και οι ισχυρότερες χώρες της είναι κατά τούτο υποχρεωμένες να βοηθήσουν τις πιο αδύναμες και ιδιαίτερα τις πιο επιβαρυνμένες, όχι μόνον επειδή βρίσκονται γεωγραφικά στην περιφέρεια της Ε.Ε. αλλά και επειδή συνδέονται πολιτικά με αυτήν. Η αρχή της αλληλεγγύης λειτουργεί συνεπώς εξισορροπητικά όχι ως εξειδίκευση μιας αφηρημένης ιδέας της διανεμητικής δικαιοσύνης μεταξύ των κρατών, αλλά ως διορθωτική συνεπικουρία σε μια κατάσταση η οποία σε ένα μεγάλο βαθμό προκαλείται από το γεγονός της ισχύος και ελκυστικότητας της Ένωσης. Δεν πρόκειται λοιπόν για *ad hoc* αποζημίωση σε κράτη-δορυφόρους, αυτό θα συνιστούσε απαράδεκτη προσβολή και επίδειξη αποικιοκρατικής αλαζονείας. Η αρχή της αλληλεγγύης έρχεται συνεπώς να καλύψει μια ανάγκη εξασφάλισης και εξισορρόπησης έναντι των παρενεργειών της συμμετοχής (Parageorgiou, 2021· Sangiounani, 2013: 17-20). Πιστεύω ότι μια πολιτική που θα υπαγορευόταν από αυτήν τη φιλοσοφία θα αντιμετώπιζε με έναν πιο ουσιαστικό τρόπο την εσωτερικοπολιτική και ευρωπαϊκή κρίση του προσφυγικού και θα αναδείκνυε αποτελεσματικότερα και πιο ακριβοδίκαια τις ευθύνες των Ευρωπαίων πολιτών απέναντι στους εαυτούς τους, τους συμπολίτες τους, εν στενή και ευρεία έννοια, και σε τελευταία ανάλυση στους ίδιους τους πρόσφυγες.

Από αυτή τη διαδικασία συλλογικής ωρίμανσης δεν μπορούν προφανώς να απέχουν ούτε να εξαιρεθούν τα κράτη που για ευνόητους λόγους συναντήθη-

καν καθυστερημένα με το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Είναι προφανές ότι οι κοινωνίες αυτές έχουν ιστορικά υποστεί μια επιβάρυνση που ίσως, έως ένα βαθμό, και να εξηγεί τη δυσκολία τους να αναλάβουν ευθύνες για άλλους. Ίσως στην περίπτωση κάποιων κεντροευρωπαϊκών κοινωνιών να συνεπικουρεί και το αίσθημα ότι έχασαν έδαφος όχι μόνον έναντι των ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών αλλά και των μεσογειακών, όπως η Ελλάδα και η Ισπανία, που εντάχθηκαν πολύ νωρίτερα στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Η αντίσταση στο καθήκον της αλληλεγγύης (όπως και αν το θεμελιώσουμε) μπορεί από τη σκοπιά αυτή να είναι ευεξήγητη. Όπως προσπάθησα να δείξω η δυσανεξία των πολιτών αυτών και των λαϊκιστικών κυβερνήσεών τους οφείλεται στην αδυναμία τους να κατανοήσουν εις βάθος τον ηθικό, πολιτικό και νομικό χαρακτήρα των ευθυνών τους απέναντι στους ίδιους, στους εταίρους τους και εντέλει στους πρόσφυγες. Τα δημοκρατικά κράτη δεν αυτονομιοποιούνται. Όσοι απολαμβάνουν το προνόμιο και τα αγαθά ενός δημοκρατικού κράτους (με ό,τι αυτό συνεπάγεται) αντλούν τη νομιμοποίησή τους από τη σκοπιά όλων, τόσο εκείνων που μπόρεσαν να συγκροτήσουν μια ελεύθερη πολιτεία, όσο και εκείνων που ήσαν λιγότερο τυχεροί. Ιδιαίτερα, όσοι αντιμετώπισαν ιστορικά μια παρόμοια δύσκολη εμπειρία, θα έπρεπε να είναι σε θέση να αντιληφθούν τις ευθύνες που προέρχονται από το συγκεκριμένο προνόμιο.

Το να αδιαφορώ για την ταλαιπωρία των άλλων επειδή έχω κι εγώ κακοπάθει στο παρελθόν μπορεί να είναι μια ανθρώπινη αντίδραση αλλά είναι συνάμα και αδικαιολόγητη. Εξίσου αδικαιολόγητη είναι κατά τη γνώμη μου η επίκληση της ιδιαίτερης επιβάρυνσης για την απόσχιση ευθυνών, όπως βεβαίως και η συμμετοχή τρίτων σε γεγονότα που προκάλεσαν μια ανθρωπιστική κρίση και προσφυγικά ρεύματα. Νομίζω ότι όλα τα ευρωπαϊκά κράτη διαθέτουν επαρκείς πόρους (οικονομικούς, πολιτικούς, θεσμικούς και πολιτισμικούς) ώστε να μπορούν να απορροφήσουν και να παράσχουν προστασία σε έναν εύλογο αριθμό προσφύγων.²¹ Αν αυτός ο ισχυρισμός αληθεύει, τότε οι ευθύνες τους δεν επηρεάζονται και οπωσδήποτε δεν μειώνονται από το γεγονός ότι κάποια κράτη δεν ανταποκρίνονται στα καθήκοντά τους απέναντι στην ανθρωπότητα και τα καθήκοντα αλληλεγγύης που έχουν απέναντι σε εταίρους και τρίτους. Πιστεύω ότι αυτά είναι δύο ξεχωριστά και κατ' ουσίαν ηθικά ασυναφή πράγματα, εφόσον υπάρχει αντικειμενικά η δυνατότητα υποδοχής ενός ικανού αριθμού προσφύγων. Όταν είμαστε αυτόπτες μάρτυρες δυστυχήματος, οφείλουμε από μόνοι μας να σπεύσουμε να βοηθήσουμε τα θύματα και αυτό το οφείλουμε, ασχέτως αν οι άλλοι που βρίσκονται στο ίδιο

21 Εν πάση περιπτώσει διαθέτουν επαρκείς πόρους για να εκπληρώσουν τα καθήκοντά τους απέναντι σε ανθρώπους που διώκονται και κινδυνεύουν ενώ οι αριθμοί δεν δύνανται να προκαλέσουν κάποια ουσιαστική αλλαγή στην εθνοτική τους ταυτότητα, αλλά ούτε και προσβολή δικαιωμάτων των πολιτών τους.

σημείο βοηθούν ή όχι.

Ωστόσο, αν έχουν έτσι τα πράγματα γιατί να έχει τόσο σημασία η αλληλεγγύη ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη; Νομίζω ότι η απάντηση είναι προφανής. Το γεγονός ότι το βάρος πέφτει δυσανάλογα στους ώμους κάποιων κρατών –τα ονομάσαμε ενδιάμεσα– και των κοινωνιών τους συνιστά μια μόνιμη απειλή πολιτικής ανισορροπίας, αστάθειας και δυσανεξίας. Ένα διαρκές και σταθερό σύστημα συνεργασίας, όπως αυτό που υπόσχεται ότι είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, δεν επιτρέπεται συνεπώς να αφήνει τέτοιες πληγές να χαίνουν στο εσωτερικό των κοινωνιών που συμμετέχουν σε αυτό. Οι κοινωνίες εύκολα εξωτερικεύουν τις εσωτερικές τους αδυναμίες και συγκρούσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις επιλέγουν να μετακυλήσουν το αίσθημα πραγματικής ή νομιζόμενης αδικίας που τις κατατρώχει σε ένα άλλο πεδίο στο οποίο είναι ευκολότερο να εκτονώσουν την οργή τους. Αυτό είναι άδικο και για εκείνους τους ανθρώπους που θα κληθούν να πληρώσουν στην προκειμένη περίπτωση τις συνέπειες της ανισορροπίας, δηλαδή, τους πρόσφυγες. Όπως, ωστόσο, υποστήριξα η ευθύνη των μεν, εκείνων που συμμετέχουν σε ένα κοινό σύστημα αλληλεγγύης και παραμελούν τις υποχρεώσεις τους, δεν αίρει και δεν διακόπτει την ευθύνη των δε που πρέπει να δεχτούν, έστω και μόνοι, εκείνους που χτυπούν την πόρτα. Ένα σταθερό σύστημα συνεργασίας, μια ένωση κρατών όπως η Ε.Ε., πρέπει να μεριμνά για το σεβασμό των καταστατικών κειμένων και αρχών γιατί από το σεβασμό αυτόν εξαρτάται εν τοις πράγμασι το αν τα επιμέρους κράτη θα εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις που έχουν από μόνα τους έναντι της ανθρωπότητας.

Κατά έναν, ειρωνικό ίσως, τρόπο θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ιδέα της ενωσιακής αλληλεγγύης, μια τόσο διαπεραστική διακηρυκτικά αρχή, δεν αποτελεί παρά θεσμική αντανάκλαση, αντίλαλο των καθολικών ηθικοπολιτικών καθηκόντων μας προς τους άλλους, στην προκειμένη περίπτωση προς τους πρόσφυγες. Η αλληλεγγύη, όπως προσπάθησα να εξηγήσω, δεν είναι μια αυτόφωτη έννοια, δεν προκύπτει ούτε εγκαθιδρύει καθήκοντα από μόνη της. Επιβάλλεται ως δικαιοπολιτική αρχή μέσα από τις ανάγκες συγκρότησης και αναπαραγωγής ενός ακριβοδίκαιου πολιτικού συστήματος συνεργασίας που καλείται να προστατεύσει και να συγκεκριμενοποιήσει το αίτημα της ίσης ελευθερίας μεταξύ των ανθρώπων αλλά και μεταξύ των πολιτειών. Η αλληλεγγύη προς τους πρόσφυγες βασίζεται στην ίδια αρχή που επιτρέπει και σε εμάς τους ίδιους να αναζητήσουμε έννομη προστασία και ελευθερία στους κόλπους μιας δημοκρατικής πολιτείας: να διαφύγουμε τον κίνδυνο της ανομίας. Και η αλληλεγγύη ανάμεσα στις πολιτείες ελευθερίας βασίζεται σε μια παρεμφερή αρχή που εμπεδώνει την ειρήνη, την ανθρώπινη ανάπτυξη και συνεργασία ανάμεσα στους λαούς. Αυτή η δεύτερη εκδοχή αλληλεγγύης μεταξύ κρατών υποστηρίζει παράλληλα και την εκπλήρωση της πρώτης εκ-

δοχής, εκείνης που αφορά εμάς ως ίσους πολίτες ελεύθερων πολιτειών απέναντι σε ανθρώπους χωρίς δικαιώματα.

Βιβλιογραφία

- Bader, V. (2005). The ethics of immigration. *Constellations*, 12 (3), σ. 331-361.
- Bauer, W. (2016). *Crossing the Sea with Syrians on the Exodus to Europe*. Λος Άντζελες: & Other Stories.
- Caplan, B. (2015). The Case for Open Borders. *TIME*, 7.10.2015. Διαθέσιμο στο <https://time.com/4062074/migrants-open-borders/>
- Carens, J. (2016). *The Ethics of Immigration*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Fallon, K. (2020). 'A mental health emergency': no end to trauma for refugees on Lesbos. *The Guardian*, 22.12.2020. Διαθέσιμο στο <https://www.theguardian.com/global-development/2020/dec/22/a-mental-health-emergency-no-end-to-trauma-for-refugees-on-lesbos>
- (2021). EU announces funding for five new refugee camps on Greek islands. *The Guardian*, 29.3.2021. Διαθέσιμο στο <https://www.theguardian.com/global-development/2021/mar/29/eu-announces-funding-for-five-new-refugee-camps-on-greek-islands>
- Gibney, M J. (2004). *The Ethics and Politics of Asylum. Liberal Democracy and the Response to Refugees*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Krithari, E. (2021). Mapping the migrant camps in Europe. European data journalism network, 29.4.2021. Διαθέσιμο στο <https://www.europeandatajournalism.eu/eng/News/Data-news/Mapping-the-migrant-camps-in-Europe>
- Miller, D. (2016). *Strangers in our midst. The Political Philosophy of Immigration*. Κέμπριτζ/Λονδίνο: Harvard University Press.
- Ogg, K. (2014). Protection closer to home? A legal case for claiming asylum at embassies and consulates. *Refugee Survey Quarterly*, 33 (4), σ. 81-113. Διαθέσιμο στο <http://www.jstor.org/stable/45054724>
- Owen, D. (2016). In Loco Civitatis. On the Normative Basis of the Institution of Refugeehood and Responsibilities for Refugees. Στο S. Fine και L. Υρι (επιμ.), *Migration in Political Theory: The Ethics of Movement and Membership*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Παπαγεωργίου, Α. Κ. (2017). *Οι πρόσφυγες και τα καθήκοντά μας απέναντί τους*. Αθήνα: Πόλις.
- (2020). Ο Καντ, ο κόσμος των κρατών και η οικουμένη. Γιατί φιλειρηνική συμμαχία (foedus racificum) «πολιτειών» αντί για παγκόσμιο κράτος; *Athens Review of Books*, 117 (Μάιος).
- Parageorgiou, A. K. (2021). Living with Others in Pandemics. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 2, σ. 168-183. Διαθέσιμο στο http://www.njlp.nl/tijdschrift/rechtsfilosofieentheorie/2021/2/NJLP_2213-0713_2021_050_002_006
- Sangiovanni, A. (2013). Solidarity in the European Union. *Oxford Journal of Legal Studies*, 33 (2), σ. 213-241.
- Σκόρδας, Α. (2019). Ποιος φοβάται το Διεθνές Δικαστήριο; Διεθνές Δίκαιο και διαχείριση των

προσφυγικών ροών. Στο Κ. Παπαγεωργίου και Π. Σούρλας (επιμ.), *Διλήμματα και συμφραζόμενα του προσφυγικού ζητήματος* (σ. 187-213). Αθήνα: Ίδρυμα Βουλής των Ελλήνων.

Φαρμακίδης-Μάρκου, Κ. (2021). *Προσφυγικό δίκαιο. Ερμηνευτική προσέγγιση και πρακτική διάσταση*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χριστόπουλος, Δ. (2020). *Αν το προσφυγικό ήταν πρόβλημα θα είχε λύση*. Αθήνα: Πόλις.

Η μετεγκατάσταση προσφύγων ως εμπειρία και προοπτική αλληλεγγύης και επιμερισμού των ευθυνών ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.

Αναστασία Χαλκιά και Αναστάσιος Γιουζέπας

Εισαγωγή

Στο παρόν κείμενο προσεγγίζεται το μέτρο της μετεγκατάστασης των προσφύγων, απάντηση στη μεταναστευτική και προσφυγική «κρίση» του 2015-2016, ως εκδήλωση αλληλεγγύης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.), αλληλοβοήθειας και επιμερισμού της ευθύνης μεταξύ των κρατών-μελών. Πιο συγκεκριμένα, ως εκδήλωση της εσωτερικής διάστασης της αλληλεγγύης, στην οποία και επικεντρωνόμαστε. Η μετεγκατάσταση αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές και απτές μορφές πραγμάτωσης της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών-μελών. Αντικατοπτρίζει αφενός το αξιακό πρότυπο της Ε.Ε., αφετέρου αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία της αλληλεγγύης στην ενίσχυση της Ε.Ε. ως οντότητας με –εν τοις πράγμασι– ενιαία και κοινή στόχευση σε ζητήματα που ευρίσκονται σε υψηλή θέση στην πολιτική και κοινωνική ατζέντα, όπως είναι οι προσφυγικές/μεταναστευτικές ροές στην Ευρώπη. Ταυτόχρονα, η μετεγκατάσταση των προσφύγων ως εμπειρία και προοπτική αλληλεγγύης αναλύεται στο πλαίσιο των παραμέτρων και περιορισμών που θέτουν το διεθνές σύστημα κρατών, η διεθνής κοινωνία, που συνεπάγεται κοινούς κανόνες για τα κράτη αλλά και σεβασμό της κυριαρχίας τους και αναγνώρισης της ετερότητάς τους, ή η ευρωπαϊκή πορεία ολοκλήρωσης που καθορίζεται από τη «διττή» διακυβερνητική και υπερεθνική φύση της Ε.Ε. και τις προκλήσεις του περάσματος από την οικονομική στην πολιτική ένωση και από τους τομείς «χαμηλής» πολιτικής σε εκείνους της «υψηλής».

Τέλος, διατυπώνεται η άποψη ότι το μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα θα απασχολήσει τον κόσμο και την Ευρώπη και στο μέλλον (βλ. την προσέγγιση της Τριανταφυλλίδου στην παρούσα έκδοση). Παρά τους συστημικούς περιορισμούς

και τις δομικές ιδιαιτερότητές της, η Ε.Ε. οφείλει να διδαχθεί από την εμπειρία της μετεγκατάστασης ως μέτρου, να ενισχύσει και να εμβαθύνει την αλληλεγγύη στα σπλάχνα της, και να σταματήσει απλώς να αντιδρά στις εξελίξεις αναλαμβάνοντας πλέον την πρωτοβουλία των κινήσεων.

Ευρωπαϊκή Ένωση, μεταναστευτικό/προσφυγικό και αλληλεγγύη

Το διεθνές σύστημα αποτελείται από κράτη που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Ένα διεθνές σύστημα κρατών δύναται να συνιστά (ή να μην συνιστά) και διεθνή κοινωνία. Σύμφωνα με τον Hedley Bull, «μια κοινωνία κρατών (ή διεθνής κοινωνία) υπάρχει, όταν μια ομάδα κρατών που έχουν επίγνωση ορισμένων κοινών συμφερόντων και κοινών αξιών σχηματίζουν μια κοινωνία υπό την έννοια ότι αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους να συνδέονται με ένα κοινό σύνολο κανόνων στις μεταξύ τους σχέσεις και να συμμετέχουν στη λειτουργία κοινών θεσμών». Ο Bull προσθέτει ότι οι στόχοι μιας διεθνούς κοινωνίας είναι η διατήρηση του ίδιου του συστήματος και της κοινωνίας των κρατών, η διατήρηση της ανεξαρτησίας ή της εξωτερικής κυριαρχίας των μεμονωμένων κρατών, η ειρήνη, ο περιορισμός της βίας, η τήρηση των υποσχέσεων και η σταθεροποίηση της κατοχής υπό την έννοια της αμοιβαίας αναγνώρισης/συνομολόγησης της κρατικής κυριαρχίας (Bull, 2001). Σύμφωνα με τον Martin Wight και τη μελέτη του για τη διεθνή θεωρία, σε ολόκληρη την ιστορία του σύγχρονου συστήματος κρατών υπάρχουν ανταγωνιστικές παραδόσεις σκέψης: η Χομπσιανή ή Ρεαλιστική που θεωρεί ότι στο διεθνές σύστημα επικρατεί κατάσταση «πολέμου όλων εναντίον όλων», η καντιανή ή οικουμενική που τοποθετεί στο επίκεντρο όχι τον ανταγωνισμό και τη σύγκρουση μεταξύ κρατών αλλά τους υπερεθνικούς κοινωνικούς δεσμούς που συνδέουν τους ανθρώπους-πολίτες κρατών, και η Γκροτιανή ή Ρασιοναλιστική που περιγράφει τη διεθνή πολιτική ως διεθνή κοινωνία με τα κράτη να μπορούν να περιοριστούν από τους κοινούς κανόνες και θεσμούς της κοινωνίας που τα ίδια συγκρότησαν και στο πλαίσιο αυτών να συνυπάρξουν και να συνεργαστούν (Bull, 2001· Wight, 1998).¹

1 Το 1939 ο E. H. Carr στο *Η εικοσαετής κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων* στο πλαίσιο της διεθνούς θεωρίας διέκρινε δύο ανταγωνιστικές παραδόσεις σκέψης, τον Ρεαλισμό και τον Ουτοπισμό, στον πυρήνα της ρεαλιστικής σκέψης τοποθέτησε την πραγματικότητα και της ουτοπικής σκέψης την επιθυμία (Carr, 2000: 29-39). Πενήντα χρόνια αργότερα, ο M. Wight διέκρινε τρεις παραδόσεις σκέψης προσθέτοντας στις δύο προαναφερθείσες τη Ρασιοναλιστική. Για τον Wight ο πολιτικός ή διεθνής Ρεαλιστής απαντά στην ερώτηση «τι είναι» με περιγραφή και ταξινόμηση της εμπειρίας αποφεύγοντας το «τι θα έπρεπε να είναι» ή «ποια είναι η ουσία». Ο Ρασιοναλιστής μελετά την ουσιαστική φύση των ζητημάτων. Οι Ρεαλιστές μιλούν για διεθνή αναρχία και κατάσταση πολέμου και οι Ρασιοναλιστές για δυνατότητα διεθνών και θεσμοθετημένων συναλλαγών μεταξύ των κρατών (Wight, 1998: 9, 27-28).

Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα η ιστορία των ευρωπαϊκών κρατών ήταν μια ιστορία «πολέμου όλων εναντίον όλων». Μεγαλύτερα και μικρότερα έθνη-κράτη, βασιλεία και αυτοκρατορίες κινούμενα από τα συμφέροντα, τα διλήμματα ασφαλείας τους και τη διαρκή αναζήτησή τους για ισχύ, ανταγωνίζονταν και συγκρούονταν. Ενεπλάκησαν μάλιστα σε δύο καταστροφικούς παγκόσμιους πολέμους σε λιγότερο από σαράντα χρόνια. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και εν μέσω Ψυχρού Πολέμου, τα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη, που βρέθηκαν από την πλευρά της αστικοδημοκρατικής και καπιταλιστικής Δύσης και της ομπρέλας ασφάλειας των ΗΠΑ, επιχείρησαν να «θεραπεύσουν» τα αίτια των ανταγωνισμών και των συγκρούσεών τους, να προωθήσουν την ειρήνη και τη συνεργασία, μετέχοντας σε διεθνή κοινωνία και συγκροτώντας μια κοινότητα κοινών κανόνων και σύμπτωσης συμφερόντων. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την ένταξη κρατών του πρώην σοσιαλιστικού Ανατολικού Μπλοκ, φάνηκε πως επιθυμούσαν να συνεχίσουν να γεύονται τους καρπούς, πρωτόγνωρους στην ευρωπαϊκή ήπειρο επί τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, της ειρηνικής συνύπαρξης και της συνεργασίας ακολουθώντας μια πορεία ολοκλήρωσης της ένωσής τους στη βάση κοινών δικαιοκίνων κανόνων, συμφερόντων, αλλά και αξιών, όπως η κοινωνική ένταξη, η ανεκτικότητα, η δικαιοσύνη, η αλληλεγγύη, η μη διακριτική μεταχείριση.²

Σήμερα η Ε.Ε. συνεχίζει την πορεία ολοκλήρωσής της. Μια πορεία που αναγκαστικά καθορίζεται (και περιορίζεται) από τη «διττή» φύση της, στην οποία (συν) υπάρχουν διακυβερνητικά και υπερεθνικά στοιχεία (Keohane και Hoffmann: 237-238). Η εν λόγω πορεία από ένα σημείο και μετά ξεπέρασε την απλή κοινωνία κρατών που στόχευε στη διατήρηση της ειρήνης και τον περιορισμό της βίας ή την τήρηση των υποσχέσεων στη βάση της αμοιβαίας αναγνώρισης/συνομολόγησης της κρατικής κυριαρχίας και έφτασε ή καλύτερα εισήλθε σε μια φάση ένωσης κρατών στη βάση κοινών κανόνων και αρχών, ακόμα και διακριτής κυριαρχίας υπό την έννοια της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου (Nugent, 2012: 616, 617, 673). Η Ε.Ε. πλέον προσδοκά από τα κράτη-μέλη της, προκειμένου να εμβαθύνουν τη συνεργασία τους, συνεχώς να εναρμονίζουν τα συμφέροντά τους και να υπερβαίνουν την ετερότητά τους. Ωστόσο, η ολοκλήρωση ή το κίνημα ενοποίησης μπορεί να αποτύχει «όπου υπάρχουν διαφορές εκτιμήσεων των εθνικών συμφερόντων που καθιστούν απαγορευτική τη συμφωνία ως προς τη μορφή και το διεθνή ρόλο της επιδιωκόμενης υπερεθνικής οντότητας» (Hoffmann, 1966: 864) και «η οικονομική ολοκλήρωση δεν οδηγεί πάντοτε και αυτόματα στην πολιτική ενοποίηση» (Haas, 1967: 315). Επομένως, η πορεία προς μια πολιτική ένωση αναπόφευκτα γίνεται ολοένα και πιο απαιτητική, αφού από τους τομείς «χαμηλής» πολιτικής,

2 Βλ. «Το αλφάβητο του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης» στον ιστότοπο <https://op.europa.eu/webpub/com/abc-of-eu-law/el/#chap3>.

που τα κράτη είναι πιο πρόθυμα να παραχωρήσουν κυριαρχία, περνάμε στους «υψηλής» πολιτικής, όπου επιθυμούν να διατηρήσουν την κυριαρχία τους, ή αφού οι διακυβερνητικές προσεγγίσεις πλέον δεν δίνουν επαρκείς απαντήσεις και οι υπερεθνικές που ίσως θα τις έδιναν, αλλά ταυτόχρονα απαιτούν την απίσχναση της κυριαρχίας, τελικά «τρομάζουν» τα κράτη και προκαλούν τα κρατοκεντρικά αντανάκλαστικά.³

«Η προσφυγική κρίση του 2015-2016, σε συνδυασμό με μια σταθερή άνοδο λαϊκίστικων κομμάτων σε αρκετά κράτη-μέλη, αποτέλεσε πρόκληση για την πορεία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η οποία βασίζεται σε κανόνες, αξίες και νομικές διαδικασίες. Αποκάλυψε επίσης τη διαφορετική κατανόηση αρχών εκ μέρους των κρατών-μελών, όπως για παράδειγμα της αρχής της αλληλεγγύης» (Dimitriadi και Malamidis, 2019: 5). Η αρχή της αλληλεγγύης και του επιμερισμού βαρών ή επιμερισμού της ευθύνης είναι γενική, θεμελιώδης και παρούσα στην πολιτική αφήγηση και δράση της Ε.Ε. για τη μετανάστευση και το προσφυγικό, άρα και στη νέα πραγματικότητα που διαμορφώθηκε μετά την «κρίση» του 2015-2016. Η αρχή της αλληλεγγύης έχει μια εσωτερική και μια εξωτερική διάσταση. Η εσωτερική διάσταση συνδέεται με την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών, μεταξύ Ε.Ε. και κρατών-μελών της, από τους πολίτες της Ε.Ε. προς τους πολίτες τρίτων χωρών παρόντων στην Ε.Ε. Η εξωτερική διάσταση αφορά την αλληλεγγύη προς ανθρώπους που δεν βρίσκονται σε ευρωπαϊκό έδαφος και πλήττονται από πόλεμο, δίωξη, πείνα κ.λπ. ή προς πληττόμενα, είτε άμεσα από πόλεμο είτε έμμεσα από μαζικές εισροές βιαιώς εκτοπισθέντων, τρίτα κράτη (Dimitriadi και Malamidis, 2019: 32-33). Την ίδια στιγμή, η ευρωπαϊκή πολιτική για τη μετανάστευση και το προσφυγικό διαχρονικά, και σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό μετά το 2015, έχει συνδεθεί με την έννοια της ασφάλειας (Dimitriadi και Malamidis, 2019: 11), άρα καθίσταται ζήτημα «υψηλής» πολιτικής με τα κράτη-μέλη να διαφοροποιούνται ως προς την προθυμία τους να παραχωρήσουν κυριαρχία, να εναρμονίσουν τα συμφέροντά τους και να εμβαθύνουν τη συνεργασία τους.

Η μετεγκατάσταση προσφύγων στο πλαίσιο της ευρύτερης πολιτικής για τη μετανάστευση και το προσφυγικό υπήρξε συγκεκριμένη απάντηση της Ε.Ε. στη νέα πραγματικότητα μετά την «κρίση» του 2015-2016. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η εν λόγω απάντηση διέπεται από την αρχή της αλληλεγγύης και πιο συγκεκριμένα από την εσωτερική διάστασή της, αλλά και τους (συστημικούς-δομικούς) περιορισμούς που θέτουν η «διττή» διακυβερνητική και υπερεθνική φύση της Ε.Ε. και η διάκριση εκ μέρους των κρατών σε τομείς «χαμηλής» και «υψηλής» πολιτι-

3 Τομείς «χαμηλής» πολιτικής θεωρούνται οι εμπορικές σχέσεις, η οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική πρόνοια, η παιδεία κ.ά., ενώ τομείς «υψηλής» η άμυνα, η ασφάλεια, η διπλωματία, το νομικό-κανονιστικό σύστημα κ.ά. (Lindberg και Scheingold, 1970: 263).

κής με τους δεύτερους να αφυπνίζουν κρατοκεντρικά αντανakλαστικά, να επαναφέρουν διλήμματα ασφαλείας μεταξύ των κρατών-μελών και να υπενθυμίζουν ότι το διεθνές σύστημα εξακολουθεί να είναι ένα σύστημα κρατών.

**Εκδηλώσεις της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης στο μεταναστευτικό/
προσφυγικό: Από το Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης στο Νέο Σύμφωνο για
τη Μετανάστευση και το Άσυλο**

Η συζήτηση για την αλληλεγγύη αλλά και η προσπάθεια της έμπρακτης εκδήλωσής της στο πλαίσιο της Ε.Ε. εντατικοποιήθηκε μετά την «κρίση» του 2015-2016 και ειδικότερα μέσα από τον προσωρινό μηχανισμό αλληλεγγύης που αφορούσε το Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης (*Relocation Mechanism*). Πέντε χρόνια μετά, το 2020, η μετεγκατάσταση εξακολουθεί να αποτελεί εκδήλωση ευρωπαϊκής αλληλεγγύης, με την Ε.Ε. να εκπονεί και να εφαρμόζει μια Εθελοντική Διαδικασία Μετεγκατάστασης (*Voluntary Relocation Exercise*). Η υλοποίηση και των δύο προγραμμάτων, όπως θα παρουσιασθεί κατωτέρω καταδεικνύει την αναγκαιότητα ενός μόνιμου και ολοκληρωμένου μηχανισμού μετεγκατάστασης εντός της Ε.Ε., αλλά και τις αδυναμίες της ίδιας καθώς και των κρατών-μελών να τον θεσμοθετήσουν και εν τοις πράγμασι να τον εφαρμόσουν.

Η πορεία μέχρι σήμερα: Το Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης (Relocation Mechanism) και η Εθελοντική Διαδικασία Μετεγκατάστασης (Voluntary Relocation Exercise)

Ειδικότερα, το 2015 υπήρξε η χρονιά που «υποβλήθηκαν περίπου 1,4 εκατομμύρια αιτήσεις διεθνούς προστασίας στην Ε.Ε.+», ο υψηλότερος αριθμός από την έναρξη της συλλογής δεδομένων σε επίπεδο Ε.Ε. το 2008. Οι περισσότερες αιτήσεις ασύλου που καταγράφηκαν υποβλήθηκαν από πολίτες της Συρίας, των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων συνολικά και του Αφγανιστάν. Οι κύριες χώρες υποδοχής ήταν η Γερμανία, η Ουγγαρία, η Σουηδία, η Αυστρία και η Ιταλία. Στα τέλη του 2015 ο αριθμός των ατόμων που ανέμεναν απόφαση σχετικά με αίτησή τους για διεθνή προστασία ξεπέρασε το όριο του ενός εκατομμυρίου. Ο αριθμός των εκκρεμών αιτήσεων υπερδιπλασιάστηκε σε σχέση με το προηγούμενο έτος.⁴ Ο ευρωπαϊκός νότος και ειδικότερα η Ελλάδα και η Ιταλία δέχθηκαν υψηλές εισροές αιτούντων διεθνή προστασία και σημαντική πίεση στα σύνορά τους και στα συστήματα ασύλου τους που οδήγησαν την Ε.Ε., μετά από πρόταση που υπέβαλε η Επιτροπή, στη δημιουργία ενός προσωρινού και εξαιρετικού μηχανισμού μετε-

4 European Asylum Support Office (2021). *EASO Asylum Report 2021: Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union*. <https://easo.europa.eu/asylum-report-2021>

γκατάστασης, διετούς διάρκειας (έως και τον Σεπτέμβριο του 2017). Στην Ελλάδα, κατά το ανωτέρω χρονικό διάστημα, παρατηρείται σταδιακή αύξηση των αιτημάτων ασύλου, η οποία δεν συναρτάται μόνο με τις μεγάλες εισροές της περιόδου αναφοράς αλλά κυρίως με την ίδρυση, λειτουργία και ανάπτυξη της Υπηρεσίας Ασύλου (Πίνακας 1).⁵

Αιτήσεις Ασύλου / Γενική Αποτύπωση												
	2013	Μεταβολή	2014	Μεταβολή	2015	Μεταβολή	2016	Μεταβολή	2017	Μεταβολή	2018	Σύνολο
Σύνολο	4814		9431		13188		51054		58643		30192	167322
Μηνιαίος Μ.Ο.	688	14.3% †	786	39.8% †	1099	287.1% †	4255	14.9% †	4887	3.0%	5032	2743

Πίνακας 1: Αιτήσεις ασύλου στην Ελλάδα – Γενική αποτύπωση
 Πηγή: Στατιστικά στοιχεία, Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (Ιούλιος 2018)

Το Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης της Ε.Ε., στο πλαίσιο της διαχείρισης των αυξημένων (εισ)ροών μετά το 2015 (αποφάσεις Ευρωπαϊκού Συμβουλίου 2015/1523⁶ και 2015/1601⁷), διετούς διάρκειας (25.11.2015 - 26.09.2017) ήταν ένας μηχανισμός έκτακτης ανάγκης και είχε προσωρινό χαρακτήρα, ενώ διαπνεόταν από τις καταστατικές αρχές της Ένωσης, συγκεκριμένα την αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής των ευθυνών.

Η νομική βάση των εν λόγω αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ήταν τα άρθρα 78 και 80 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ε.Ε. Το άρθρο 78, παράγραφος 3 προβλέπει ότι: «Εφόσον ένα ή περισσότερα κράτη-μέλη αντιμετωπίζουν επείγουσα κατάσταση, λόγω αιφνίδιας εισροής υπηκόων τρίτων χωρών, το Συμβούλιο μπορεί να εκδίδει, μετά από πρόταση της Επιτροπής, προσωρινά μέτρα υπέρ του εν λόγω κράτους-μέλους ή των εν λόγω κρατών-μελών. Το Συμβούλιο αποφασίζει μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο».⁸ Σύμφωνα δε

5 Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (26.1.2011). Νόμος 3907/2011, Ίδρυση Υπηρεσίας Ασύλου και Υπηρεσίας Πρώτης Υποδοχής, προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ «σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη – μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών» και λοιπές διατάξεις.

6 Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (15.9.2015). Απόφαση (ΕΕ) 2015/1523 του Συμβουλίου, της 14ης Σεπτεμβρίου 2015 για τη θέσπιση προσωρινών μέτρων στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας.

7 Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (24.9.2015). Απόφαση (ΕΕ) 2015/1601 του Συμβουλίου της 22ας Σεπτεμβρίου 2015 για τη θέσπιση προσωρινών μέτρων στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας.

8 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017). Παράρτημα στην Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινο-

με το άρθρο 80, οι πολιτικές της Ε.Ε. στους τομείς του ελέγχου των συνόρων, του ασύλου και της μετανάστευσης «διέπονται από την αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής ευθυνών μεταξύ των κρατών-μελών, μεταξύ άλλων και στο οικονομικό επίπεδο. Όποτε απαιτείται, οι πράξεις της Ένωσης που θεσπίζονται βάσει του παρόντος κεφαλαίου περιέχουν κατάλληλα μέτρα για την εφαρμογή της εν λόγω αρχής».⁹ Εξάλλου, η αλληλεγγύη αποτελεί πρωταρχική αξία των πολιτικών ασύλου και σε διεθνές επίπεδο, καθώς προβλέπεται ρητά στην τέταρτη αιτιολογική σκέψη του προοιμίου της Σύμβασης της Γενεύης του 1951 για το καθεστώς των προσφύγων.¹⁰

Το πρόγραμμα είχε σκοπό τη μεταφορά αιτούντων διεθνούς προστασίας από την Ελλάδα και την Ιταλία, που είχαν επιβαρυνθεί τα μέγιστα από τις αυξημένες ροές, σε άλλα κράτη-μέλη. Συνολικά και από τις δύο χώρες αναμενόταν να μετεγκατασταθούν περίπου 160.000 άτομα που έχρηζαν διεθνούς προστασίας, δηλαδή αιτούντες/σες εθνικοτήτων με ποσοστό 75% αναγνώρισης πανευρωπαϊκά σύμφωνα με τα δεδομένα της Eurostat στο αντίστοιχο τρίμηνο και οι οποίοι/ες είχαν αφιχθεί στην Ιταλία και την Ελλάδα στο συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο που προβλεπόταν από τις αποφάσεις του Συμβουλίου. Ειδικότερα για την Ελλάδα οριζόταν ότι η ένταξη στο Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης αφορούσε μόνο πολίτες τρίτων χωρών που είχαν εισέλθει στην Ελλάδα πριν την Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας, δηλαδή πριν τις 20.3.2016.

Όσον αφορά το Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης που έλαβε χώρα στην Ελλάδα, αρμόδια εντεταλμένη αρχή ήταν η Υπηρεσία Ασύλου και εκτελεστικός φορέας ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης. Σύμφωνα με στοιχεία της Ελληνικής Υπηρεσίας Ασύλου,¹¹ το Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης χρηματοδοτήθηκε από το

βούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο. Δέκατη Πέμπτη έκθεση σχετικά με τη μετεγκατάσταση και την επανεγκατάσταση, COM(2017) 465 final, Annex 4, Βρυξέλλες, 6.9.2017.

9 Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση - Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Πρωτόκολλα - Παραρτήματα - Δηλώσεις οι οποίες προσαρτώνται στην Τελική Πράξη της Διακυβερνητικής Διάσκεψης η οποία υιοθέτησε τη Συνθήκη της Λισαβώνας που υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007 - Πίνακας αντιστοιχίας, Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 326 της 26/10/2012 σ. 0001 - 0390. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=GA>.

10 Ηνωμένα Έθνη. Σύμβαση του 1951 για το καθεστώς των προσφύγων. «Η παροχή ασύλου δυνατόν να συνεπάγεται εξαιρετικώς μεγάλην επιβάρυνση εις ωρισμένας χώρας και [...] η ικανοποιητική λύσις προβλήματος, ούτινος η διεθνής έκτασις και φύσις έχουν αναγνωρισθεί υπό του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, δεν δύναται κατά συνέπειαν να επιτευχθή άνευ της διεθνούς συνεργασίας».

11 Υπηρεσία Ασύλου. Δελτίο Τύπου για την επιτυχή ολοκλήρωση του προγράμματος της μετεγκατάστασης αιτούντων άσυλο, Αθήνα, 9.1.2018. <https://migration.gov.gr/deltio-typou-gia-tin-epitychi-oloklirosi-toy-programmatos-tis-metegkatastasis-aitoynton-asylo/> Βλ. επίσης Psaropoulos, J.,

Εθνικό Πρόγραμμα του Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης 2014-2020 και είχε ως αποτέλεσμα την ελάφρυνση της πίεσης των προσφυγικών/μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα, αφού 93% των αιτούντων άσυλο που πληρούσαν τις προϋποθέσεις και υπέβαλαν αίτηση μετεγκαταστάθηκαν. Αναλυτικότερα, από την Ελλάδα εστάλησαν 24.906 αιτήσεις και έγιναν δεκτές 22.815, ενώ συνολικά 30.836 θέσεις είχαν δεσμευτεί από τα κράτη-μέλη.¹²

Η μερική υλοποίηση του προγράμματος –καθώς ο αρχικός στόχος δεν επετεύχθη– κατέστη δυνατή χάρη στην πολυεπίπεδη και ουσιαστική συνεργασία με εμπλεκόμενους φορείς όπως η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Καθοριστική υπήρξε και η συμπληρωματική χρηματοδότηση της Ε.Ε. μέσω των επειγόντων πόρων του Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης. Σημαντική ήταν επίσης η συνεργασία των κρατών-μελών τα οποία (υπο)δέχτηκαν τους αιτούντες άσυλο. Η Γερμανία (5.376), η Γαλλία (4.399), η Ολλανδία (1.748), η Σουηδία (1.658), η Φινλανδία (1.202), η Πορτογαλία (1.193) και η Ισπανία (1.126) είναι οι χώρες που υποδέχτηκαν το μεγαλύτερο αριθμό αιτούντων άσυλο στο πλαίσιο του προγράμματος. Παράλληλα, η Φινλανδία (137) και η Ολλανδία (81), ακολουθούμενες από τη Γερμανία (57), Ισπανία (46) και Ιρλανδία (38), έχουν υποδεχθεί το μεγαλύτερο αριθμό ασυνόδευτων ανηλίκων. Τέλος, η Μάλτα, Λετονία, Φινλανδία, Λιθουανία, Λουξεμβούργο και Σουηδία, καθώς επίσης η Νορβηγία, η Ελβετία και η Ιρλανδία είναι οι χώρες που εκπλήρωσαν στο ακέραιο τις υποχρεώσεις υποδοχής αιτούντων άσυλο που απορρέουν από τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου.¹³

Σύμφωνα με την έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη,¹⁴ περίπου πέντε από τις έξι αιτήσεις μετεγκατάστασης που αποστέλλονταν από την Ελλάδα αφορούσαν πολίτες της Συρίας και σχεδόν ένας στους έξι ήταν πολίτης του Ιράκ. Ένα υπόλοιπο 4,4% αφορούσε λοιπές (επιλέξιμες) εθνικότητες και ανιθαγενείς. Η αναλογία του φύλου ήταν κατά προσέγγιση 4 (άνδρες) 3 (γυναίκες). Το 45,2% των μετεγκατασταθέντων ήταν ανήλικοι. Τα άτομα που μετεγκαταστάθηκαν ανήκαν συντριπτικά σε δύο ηλικιακές ομάδες: παιδιά έως 13 ετών (38,3%) και νεαροί ενήλικες (38,1%). Όσον αφορά τους ασυνόδευτους ανήλικους, μετεγκαταστάθηκαν συνολικά 596, εκ των οποίων οι 478 ήταν Σύροι. Τέλος, 1 στις 20 αιτήσεις που στάλθηκαν απορρί-

Europe stumbles forward in search for migration policy. Competing visions of the future of the EU immigration policy are straining relations between countries. *ALJAZEERA*, 9.1.2018. <https://www.aljazeera.com/news/2018/1/9/europe-stumbles-forward-in-search-for-migration-policy>

12 The Greek Ombudsman. Relocation revisited. The Greek case, 2019. [relocation-go-report.pdf](https://www.synigoros.gr/relocation-go-report.pdf) (synigoros.gr).

13 Υπηρεσία Ασύλου. Δελτίο Τύπου για την επιτυχή ολοκλήρωση του προγράμματος της μετεγκατάστασης αιτούντων άσυλο, Αθήνα, 9.1.2018, ό.π.

14 The Greek Ombudsman. Relocation revisited. The Greek case, 2019, ό.π.

φθηκαν από τα κράτη-μέλη (ποσοστό 5,2%). Καθ' όλη τη διάρκεια εφαρμογής του επείγοντος μηχανισμού μετεγκατάστασης, η Υπηρεσία Ασύλου¹⁵ σε συνεργασία με τους λοιπούς εταίρους, εθνικές αρχές και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, έδωσε προτεραιότητα στη χαρτογράφηση και προτεραιοποίηση των ευάλωτων ομάδων, στη διασφάλιση του βέλτιστου συμφέροντος των παιδιών και ιδιαίτερα των ασυνόδευτων ανηλίκων, καθώς και στην αποτύπωση των αναγκαίων διαδικασιών και δικλείδων ασφαλείας, για την ασφαλή μεταφορά των επωφελουμένων. Έχοντας ολοκληρώσει το χρονικό ορίζοντα εφαρμογής του, ο προσωρινός μηχανισμός μετεγκατάστασης, αν και ανταποκρίθηκε μόνο μερικώς στους αρχικούς στόχους, απέδειξε ότι ως εγχείρημα είναι εφικτό και λειτουργικό. Αποτέλεσε αναμφισβήτητα ένα σημαντικό βήμα προς την εμπέδωση της αλληλεγγύης και του επιμερισμού της ευθύνης που διέπουν μια ουσιαστική ένωση κρατών, στο πλαίσιο της ανάγκης διαχείρισης των μεταναστευτικών/προσφυγικών ροών.

Η επιλεκτική στάση των κρατών απέναντι στις αιτήσεις μετεγκατάστασης που γίνονταν τελικά δεκτές δεν κατέστη δυνατό να αποκλειστεί. Εξάλλου, οι διαδικασίες αποδοχής στερούνταν συχνά ακρίβειας και διαφάνειας.¹⁶ Επίσης, η Τσεχία, η Πολωνία και η Ουγγαρία, παραβίασαν τις νομικές υποχρεώσεις τους που απέρρεαν από την απόφαση του Συμβουλίου της Ε.Ε., με αποτέλεσμα η Επιτροπή να παραπέμψει την υπόθεση στο Δικαστήριο της Ε.Ε. (CJEU) και να επιβληθεί τελικά σε αυτά τα κράτη-μέλη πρόστιμο.¹⁷

Σύμφωνα με την έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη,¹⁸ ο αρχικός στόχος μετεγκατάστασης 120.000 προσώπων ήταν μη επιτεύξιμος. Αποκλείστηκαν εθνικότητες με μέσο ευρωπαϊκό όρο αναγνώρισης κάτω του 75% αλλά και όσοι εισήλθαν σε ευρωπαϊκό έδαφος μετά τις 20.3.2016, καθώς τέθηκε σε ισχύ η Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας. Επιπρόσθετα, υπήρξε απόρριψη αιτημάτων μετεγκατάστασης από κράτη-μέλη με ελλιπή αιτιολογία. Βασικό συμπέρασμα επομένως της έκθεσης είναι ότι «οι όροι εφαρμογής της μετεγκατάστασης προδιέγραψαν και τα αποτελέσματά της». Κατά συνέπεια το ερώτημα που τίθεται είναι «εάν υφίσταται συνεκτική πολιτική βούληση στην Ε.Ε. να αξιοποιήσει την εμπειρία αυτή για να

15 Υπηρεσία Ασύλου. Δελτίο Τύπου για την επιτυχή ολοκλήρωση του προγράμματος της μετεγκατάστασης αιτούντων άσυλο, Αθήνα, 9.1.2018, ό.π.

16 The Greek Ombudsman. Relocation revisited. The Greek case, 2019, ό.π., σ. 32.

17 Curia, Court of Justice of the European Union, Press Release No 40/2020, Luxembourg, 2 April 2020. By refusing to comply with the temporary mechanism for the relocation of applicants for international protection, Poland, Hungary and the Czech Republic have failed to fulfil their obligations under European Union Law.

18 Συνήγορος του Πολίτη. Έκθεση του Συνηγόρου για τη μετεγκατάσταση αιτούντων άσυλο σε άλλες χώρες/ Relocation revisited, the Greek case. <https://www.synigoros.gr/resources/relocation-go-report.pdf> και <https://www.synigoros.gr/resources/relocation-synopsi--2.pdf>

συμπεριλάβει στην αναμόρφωση του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Άσυλου ένα πραγματικά λειτουργικό μέτρο κατανομής αιτούντων άσυλο στα κράτη-μέλη από τα κράτη-μέλη ως μόνιμο μηχανισμό αλληλεγγύης».¹⁹ Παράλληλα, είναι αναμφισβήτητο ότι η εφαρμογή του Προγράμματος Μετεγκατάστασης είχε σημαντικό αντίκτυπο στη ζωή όσων μετεγκαταστάθηκαν και μπόρεσαν να ξαναπιάσουν το νήμα της ζωής τους με συνθήκες ασφάλειας και αξιοπρέπειας, χωρίς να χρειαστεί να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους μιας δευτερογενούς μετακίνησης.

Το Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης αποτέλεσε ένα «παράδειγμα» ως προς τα θεσμικά αντανakλαστικά της Ε.Ε. σε περιόδους μεταναστευτικών/προσφυγικών κρίσεων αλλά και ως προς την πολιτική βούληση των κρατών-μελών να εφαρμόσουν τις ευρωπαϊκές αξίες στην πράξη. Η αποτίμηση του Προγράμματος υπογραμμίζει τη βούληση της Ε.Ε. να λειτουργήσει σε περιόδους κρίσεων ως ενιαία πολιτική οντότητα και να αντιμετωπίσει την υφιστάμενη κατάσταση. Από την άλλη πλευρά, όμως, αναδεικνύει τις θεσμικές και διοικητικές αδυναμίες για την πλήρη ολοκλήρωση του αρχικά διακηρυγμένου στόχου αλλά και τις αντιστάσεις που έθεσαν κράτη-μέλη, στη συγκεκριμένη περίπτωση η Τσεχία, η Πολωνία και η Ουγγαρία, για την επίτευξη του στόχου με τρόπο που να πραγματώνει την εθνική συμμετοχή τους στην ευρωπαϊκή αλληλεγγύη και τον επιμερισμό της ευθύνης. Στη συνέχεια, η εμπειρία του Προγράμματος Μετεγκατάστασης μετεξελίχθηκε μέσα από μία νέα πρωτοβουλία, την Εθελοντική Διαδικασία Μετεγκατάστασης, η οποία, όπως εξάλλου φανερώνει και ο τίτλος της, επιχείρησε να μεριμνήσει καταρχήν για τις δυσχερείς συνθήκες των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα, μέσω της μεταφοράς τους σε άλλα κράτη-μέλη αλλά σε βάση εθελοντική και προσωρινή. Προέταξε, δηλαδή, δύο χαρακτηριστικά της μετεγκατάστασης –εθελοντική βάση και *ad hoc* διαχείριση– που δυνητικά αίρουν, δομικά πλέον, την αλληλεγγύη και τον επιμερισμό της ευθύνης.

Συγκεκριμένα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Μάρτιο 2020 παρουσίασε ένα Σχέδιο Δράσης για Άμεσα Μέτρα Στήριξης στην Ελλάδα²⁰ που έπρεπε να λάβουν από κοινού η Ε.Ε. και τα κράτη-μέλη, ώστε να παρασχεθεί στην Ελλάδα στήριξη για τη διαχείριση της έκτακτης κατάστασης στα εξωτερικά σύνορα. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή εγκαινίασε την Εθελοντική Διαδικασία Μετεγκατάστασης (1.4.2020 - 30.4.2021) που αφορά τη μετεγκατάσταση ασυνόδευτων ανηλίκων και παιδιών με σοβαρά προβλήματα υγείας από την Ελλάδα, καθώς και βασικών μελών των οι-

19 Συνήγορος του Πολίτη, Έκθεση του Συνηγόρου για τη μετεγκατάσταση αιτούντων άσυλο σε άλλες χώρες/ Relocation revisited, ό.π.

20 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020). Έκτακτο Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων: Η επιτροπή παρουσιάζει σχέδιο δράσης με άμεσα μέτρα στήριξης της Ελλάδας. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_384

κογενειών τους σε άλλα κράτη-μέλη.²¹ Η Επιτροπή συντόνιζε τη διαδικασία μετεγκατάστασης από κοινού με την ειδική γραμματέα της Ελλάδας για ασυνόδευτους ανηλίκους και παρείχε οικονομική και επιχειρησιακή υποστήριξη στην Ελλάδα και τα συμμετέχοντα κράτη-μέλη στον τομέα αυτό. Επιπρόσθετα, στήριξη για την υλοποίηση του προγράμματος παρέχουν η EASO, ο ΔΟΜ, η UNHCR και η UNICEF.²² Σημειώνεται δε ότι εκτός από ασυνόδευτα ανήλικα και αναγνωρισμένοι πρόσφυγες ήταν επιλέξιμοι για μετεγκατάσταση σε άλλα κράτη-μέλη, όπως η Γερμανία.²³ Ειδικότερα, στο πλαίσιο της εθελοντικής μετεγκατάστασης στη Γερμανία αναχώρησαν συνολικά 211 ασυνόδευτοι ανήλικοι, 1.028 αιτούντες άσυλο (243 παιδιά με ασθένειες με τις οικογένειές τους) και 1.526 αναγνωρισμένοι πρόσφυγες.²⁴

Συγκεντρωτικά στατιστικά στοιχεία για την Εθελοντική Διαδικασία Μετεγκατάστασης δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστούν. Παρ' όλες τις θετικές συνέπειες που επέφερε ως προς την έμπρακτη αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών και την προσαρτία σε ευάλωτο προσφυγικό πληθυσμό, η διαδικασία χαρακτηρίζεται ως μια ακόμα *ad hoc* και εν μέρει αποσπασματική λύση απέναντι στις μόνιμες «πιέσεις» που αντιμετωπίζουν όσες χώρες βρίσκονται στα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε.

Ο δρόμος μπροστά: Η μετεξέλιξη της αλληλεγγύης μέσα από το Νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο

Η εμπειρία του προγράμματος μετεγκατάστασης αλλά και της Εθελοντικής Διαδικασίας Μετεγκατάστασης έθεσαν τις βάσεις για τη συμπερίληψη της πρακτικής της μετεγκατάστασης και την ενίσχυσή της στο Νέο Σύμφωνο για τη Μετανά-

21 Η έλλειψη επαρκών δομών για τη στέγαση και τη γενικότερη μέριμνα των ασυνόδευτων ανηλίκων κατέστησε σε ευρωπαϊκό επίπεδο αναγκαία τη μετεγκατάστασή τους, όπως προκύπτει εξάλλου και από τα στοιχεία που παραθέτει η Ύπατη Αρμοστέα του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες για την κατάσταση των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα σε συνεχή δημοσιεύματα. Βλ. UNHCR (2020). *Explainer: Relocation of unaccompanied children from Greece to other EU countries*. <https://www.unhcr.org/protection/children/5f0842ad4/explainer-relocation-unaccompanied-children-greece-other-eu-countries.html>. UNHCR (2019). *Lone children face insecurity on Greek island*. <https://www.unhcr.org/news/stories/2019/10/5da059144/lone-children-face-insecurity-greek-island.html>. UNHCR (2020). *UNHCR calls for decisive action to end alarming conditions on Aegean islands*. <https://www.unhcr.org/news/briefing/2020/2/5e3d2f3f4/unhcr-calls-decisive-action-end-alarming-conditions-aegean-islands.html>

22 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020). *Μετεγκατάσταση ασυνόδευτων παιδιών από την Ελλάδα στην Πορτογαλία και τη Φινλανδία*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_20_1291

23 Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (2021). *Αναχώρηση 42 αναγνωρισμένων προσφύγων για Γερμανία*. <https://migration.gov.gr/anachorisi-42-anagnorismenon-prosfygon-gia-germania/>

24 Κοινό Δελτίο Τύπου του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου και της Πρεσβείας της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας στην Αθήνα, 22.4.2021. <https://ellada.diplo.de/gr-el/aktuelles/-/2455236>

στευση και το Άσυλο. Με αυτόν τον τρόπο επιχειρείται, σε καταστατικό επίπεδο επί του παρόντος, η περαιτέρω ενίσχυση ενός από τους τρεις βασικούς πυλώνες, οι οποίοι προβλέπονται εντός του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου (ΚΕΣΑ) που είναι η αλληλεγγύη και ο δίκαιος επιμερισμός της ευθύνης μεταξύ των κρατών-μελών.

Η Ε.Ε. έχει θεσπίσει από το 1999 το ΚΕΣΑ²⁵ με στόχο την εναρμόνιση της διαδικασίας ασύλου σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Το ΚΕΣΑ αποτελεί ευρωπαϊκή αναγνώριση της αναγκαιότητας για τη θέσπιση μέτρων για την ενίσχυση της αλληλεγγύης και του επιμερισμού της ευθύνης μεταξύ κρατών της Ε.Ε. και μεταξύ των κρατών της²⁶ και τρίτων χωρών (βλ. τη συζήτηση του Παπαγεωργίου στην παρούσα έκδοση). Το 2020 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε τη μεταρρύθμισή του μέσω μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης για τη μετανάστευση και την πολιτική ασύλου που βασίζεται σε τρεις βασικούς πυλώνες. Ωστόσο, δεν κατέστη δυνατό να επιτευχθεί σημαντική πρόοδος έτσι ώστε να επέλθει συμφωνία μεταξύ των κρατών-μελών και, κατ' επέκταση, η πλήρης μεταρρύθμιση του ΚΕΣΑ. Έτσι τον Σεπτέμβριο του 2020, μέσα από την πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το Νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο, δρομολογείται εκ νέου η μεταρρύθμιση του ΚΕΣΑ.

Αποπειρώμενη να προσεγγίσει ολιστικά τη σύγχρονη μετανάστευση και το άσυλο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Σεπτέμβριο του 2020 δημοσιοποίησε την πρότασή της, που φέρει τον τίτλο Νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο, η οποία στοχεύει στην «οικοδόμηση εμπιστοσύνης μέσω αποτελεσματικότερων διαδικασιών και επίτευξη νέας ισορροπίας μεταξύ ευθύνης και αλληλεγγύης».^{27 28}

25 Η αναθεωρημένη οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου, η αναθεωρημένη οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής, η αναθεωρημένη οδηγία για την αναγνώριση, ο αναθεωρημένος κανονισμός του Δουβλίνου, ο αναθεωρημένος κανονισμός EURODAC.

26 European Commission (2008). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Region, Policy Plan on Asylum: An Integrated Approach to Protection Across the EU. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A52008DC0360>

27 Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Νέο Σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_el

28 Αναλυτικότερα οι εννέα πράξεις αφορούν τα εξής: νέος κανονισμός για τον έλεγχο της διαλογής, τροποποιημένη πρόταση αναθεώρησης του κανονισμού για τις διαδικασίες ασύλου, τροποποιημένη πρόταση για την αναθεώρηση του κανονισμού Eurodac, νέος κανονισμός για τη διαχείριση του ασύλου και της μετανάστευσης (αντικαθιστά τον κανονισμό Δουβλίνου), νέος κανονισμός για τις καταστάσεις κρίσης και ανωτέρας βίας, νέο σχέδιο στρατηγικής για την ετοιμότητα αντιμετώπισης και τη διαχείριση μεταναστευτικών κρίσεων, νέα σύσταση για την επανεγκατάσταση και τις συμπληρωματικές οδούς, νέα σύσταση για τις επιχειρήσεις έρευνας και διάσωσης από ιδιωτικά σκάφη, νέες κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την οδηγία για την υποβοήθηση. Στη συνέχεια, δημοσιεύθηκε

Οι μεταρρυθμίσεις της Επιτροπής που κατέληξαν σε πολιτική συμφωνία αλλά δεν ολοκληρώθηκαν σε επίπεδο διαπραγματεύσεων, αποτελούν επίσης μέρος του Συμφώνου και αφορούν τον κανονισμό σχετικά με τον οργανισμό της Ε.Ε. για το άσυλο, την οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής, την οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις, το πλαίσιο της Ένωσης για την επανεγκατάσταση, την οδηγία για την επιστροφή.

Ο νέος μηχανισμός αλληλεγγύης στο προαναφερθέν Σύμφωνο θεσπίζεται βάσει της «πρότασης Κανονισμού για τη διαχείριση του ασύλου και της μετανάστευσης»²⁹ που, μεταξύ άλλων, αντικαθιστά το Δουβλίνο III.³⁰ Είναι βασικό ότι στην αιτιολογική έκθεση αναφέρεται: «Η εν λόγω προσέγγιση λαμβάνει επίσης υπόψη τις πρόσφατες αποφάσεις του Δικαστηρίου στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-715/17, C-718/17 και C-719/17, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι "τα βάρη [...] πρέπει, κατ' αρχήν, να κατανέμονται μεταξύ όλων των άλλων κρατών-μελών, σύμφωνα με την αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής ευθυνών μεταξύ των κρατών-μελών, δεδομένου ότι, σύμφωνα με το άρθρο 80 της ΣΛΕΕ, η αρχή αυτή διέπει την πολιτική της Ένωσης στον τομέα του ασύλου"».³¹ Η αλληλεγγύη αποτελεί το δεύτερο πυλώνα του Συμφώνου, με τον πρώτο να αφορά τις αποτελεσματικότερες και ταχύτερες διαδικασίες, έναν από τους κύριους στόχους του εν θέματι Κανονισμού. Η πρόταση προβλέπει ένα νέο μηχανισμό αλληλεγγύης, προσαρμοσμένο σε διαφορετικές καταστάσεις ανάλογα με τις μεταναστευτικές προκλήσεις που καλούνται να αντιμετωπίσουν τα κράτη-μέλη και περιλαμβάνει μια δέσμη μέτρων αλληλεγγύης που τα κράτη δύνανται να επιλέξουν προκειμένου να συνεισφέρουν και να στηρίξουν με ποικίλους τρόπους όσα κράτη υφίστανται πίεση ή διατρέχουν τον κίνδυνο στο βραχυπρόθεσμο ή μεσοπρόθεσμο μέλλον να υποστούν πίεση.

Αναλυτικότερα, η αλληλεγγύη αναμένεται να πραγματοποιηθεί μέσα από ένα

το Σχέδιο Δράσης για την Ένταξη 2021-2027, το οποίο αποτελεί μέρος της συνολικής ευρωπαϊκής πολιτικής για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που συνδέονται με τη μετανάστευση και προτείνεται από το Σύμφωνο, European Commission, COM (2020) 758 final, 24.11.2020, Brussels, action_plan_on_integration_and_inclusion_2021-2027.pdf (europa.eu).

29 Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Πρόταση Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη διαχείριση του ασύλου και της μετανάστευσης και την τροποποίηση της οδηγίας 2003/109/EK του Συμβουλίου και του προτεινόμενου κανονισμού (ΕΕ) XXX/XXX [Ταμείο Ασύλου και Μετανάστευσης], COM (2020) 610 final, Βρυξέλλες, 23.9.2020, resource.html (europa.eu).

30 Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα.

31 Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Πρόταση Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη διαχείριση του ασύλου και της μετανάστευσης και την τροποποίηση της οδηγίας 2003/109/EK του Συμβουλίου και του προτεινόμενου κανονισμού, ό.π., σ. 4.

σύστημα ευέλικτων συνεισφορών τριών επιλογών που κυμαίνονται από τη μετεγκατάσταση αιτούντων διεθνή προστασία, την ανάληψη της ευθύνης της επιστροφής («χορηγία επιστροφής»), όσων δεν έχουν δικαίωμα παραμονής, έως και την άμεση επιχειρησιακή υποστήριξη, τη συμβολή στη στήριξη της υποδοχής και των διαδικασιών ασύλου ή μέσω της συνεργασίας με τρίτες χώρες καταγωγής ή διέλευσης και τη στήριξή τους για τη διαχείριση της μετανάστευσης και των ροών. Νέοι όροι προστίθενται στο ενωσιακό λεξιλόγιο και στις πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης που (ανα)διαμορφώνουν και (επανα)προσδιορίζουν την αλληλεγγύη, όπως «συνεισφορές αλληλεγγύης», «δεξαμενή αλληλεγγύης», «διορθωτικός μηχανισμός κρίσιμης μάζας».

Η αλληλεγγύη αυτή στηρίζεται και στην αρχή της επικουρικότητας. Συγκεκριμένα, όταν οι στόχοι δεν μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη-μέλη εξαιτίας της υψηλής πίεσης που δέχονται, τότε το Σύμφωνο προβλέπει πώς μπορούν να επιτευχθούν καλύτερα από την Ε.Ε., αφού τα κοινά προβλήματα ενέχουν και κοινή ενωσιακή προοπτική για την αντιμετώπισή τους. Επιπρόσθετα, ο προκείμενος κανονισμός, αναδεικνύει την προηγούμενη έλλειψη ενός μόνιμου και διαρθρωμένου μηχανισμού αλληλεγγύης στο ΚΕΣΑ που θα έδινε τη δυνατότητα στην Ε.Ε. άμεσης και πραγματικής αντίδρασης σε εξωτερικές πιέσεις. Πολύ περισσότερο, φάνηκε ότι η αλληλεγγύη πρέπει να έχει υποχρεωτικό και σταθερό χαρακτήρα, να αποτελεί ένα βιώσιμο μηχανισμό. Ωστόσο, ο Κανονισμός, εντός του Συμφώνου, διευρύνει την έννοια της αλληλεγγύης και προσδιορίζει τη στήριξη από ένα κράτος-μέλος σε άλλο όχι μόνο μέσω της μετεγκατάστασης, αλλά και μέσω της διαδικασίας επιστροφών. Αυτή η εννοιολογική διεύρυνση αποτελεί νεωτερικό στοιχείο που καταδεικνύει ότι η Ένωση επαναπροσεγγίζει την αλληλεγγύη τόσο υπό την οπτική της διεθνούς προστασίας όσο και λόγω αυτής. Η συμφωνία των χωρών της ομάδας MED 5 και συγκεκριμένα της Ισπανίας, της Ιταλίας, της Κύπρου, της Μάλτας και της Ελλάδας³² καταδεικνύει τις σημαντικές πιέσεις αναφορικά με τις μεταναστευτικές/προσφυγικές ροές που έχουν αναλάβει επί μακρόν και δη από το 2015 και μετά, αλλά και τη διαφωνία τους με τον τρόπο που η Ε.Ε., υπό το βάρος των πιέσεων των κρατών της Κεντρικής Ευρώπης, επιχειρεί να συστήσει ένα μηχανισμό αλληλεγγύης του οποίου η ευελιξία δύναται να αποτελέσει τον παράγοντα αποτυχίας της ως προς την ουσιαστική πραγμάτωση των αρχών της αλληλεγγύης και του επιμερισμού της ευθύνης σε επίπεδο Ε.Ε. Η διαφορετική στάση μεταξύ των κρατών-μελών απέναντι σε έναν από τους κεντρικούς πυλώνες

32 Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (2021). Συμφωνία των χωρών της ομάδας MED 5 για ενιαία στάση στη διαπραγμάτευση για το νέο ευρωπαϊκό Σύμφωνο Μετανάστευσης και Ασύλου. <https://migration.gov.gr/symfonia-ton-choron-tis-omadas-med-5-gia-eniaia-stasi-sti-diapragmateysi-gia-to-neo-eyropaiko-symfono-metanasteysis-kai-asyloy/>

του ΚΕΣΑ υποδηλώνει τις διαφορετικές όψεις που λαμβάνει η έννοια της αλληλεγγύης αναλόγως της γεωπολιτικής και στρατηγικής θέσης τού εκάστοτε κράτους-μέλους και των επιμέρους συνασπισμών τους. Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται, ότι παρά τις προτάσεις της «Συμμαχίας των Πέντε», η τελική πρόταση για την αλληλεγγύη υπό το πρίσμα της μετεγκατάστασης δεν αποκτά υποχρεωτικό χαρακτήρα, αλλά αποτελεί μία επιλογή μεταξύ άλλων μορφών εκδήλωσης της αλληλεγγύης (Dimitriadi, 2020).

Διαπιστώσεις για το παρόν και το μέλλον των εκδηλώσεων ευρωπαϊκής αλληλεγγύης στο μεταναστευτικό/προσφυγικό

Κλείνοντας, αφού επαναλάβουμε ότι στο παρόν κείμενο επικεντρωθήκαμε στο Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης Προσφύγων και τη διάδοχη Εθελοντική Διαδικασία Μετεγκατάστασης ως εκδηλώσεις αλληλεγγύης και επιμερισμού των ευθυνών στο πλαίσιο της Ε.Ε., καθώς επίσης στην εξέλιξη των ανωτέρω μέτρων και αξιών στο πλαίσιο του Νέου Συμφώνου για τη Μετανάστευση και το Άσυλο, διαπιστώνουμε τα εξής:

Το διεθνές σύστημα είναι ένα σύστημα κρατών με σχέσεις μεταξύ τους, συνεργατικές, αλλά και ανταγωνιστικές. Μεταξύ των κρατών επικρατούν ανισότητες ισχύος, εμφανίζονται διλήμματα ασφαλείας που εξελίσσονται σε ανταγωνισμούς συμφερόντων, ενώ εκδηλώνονται από αμοιβαίες επιφυλάξεις μέχρι και συγκρούσεις. Ταυτόχρονα, μεταξύ των κρατών καταγράφονται και προσπάθειες αυτά να συγκροτήσουν διεθνή κοινωνία, να μετριάσουν οι ανισότητες και να ενισχυθεί η συνεργασία αντί των επιφυλάξεων και των συγκρούσεων με γνώμονα την προώθηση της ειρήνης και ασφάλειας ή της ευημερίας. Παραδείγματα σε παγκόσμιο επίπεδο σε σχέση με το μεταναστευτικό/προσφυγικό αποτελούν το Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Ασφαλή, Ομαλή και Νόμιμη Μετανάστευση και το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες. Αναλυτικότερα, το Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Ασφαλή, Ομαλή και Νόμιμη Μετανάστευση αποτελεί το πρώτο διεθνές, ωστόσο νομικά μη δεσμευτικό, πλαίσιο συνεργασίας για τη μετανάστευση. Είναι αποτέλεσμα μιας ευρείας διαβούλευσης μεταξύ των κρατών-μελών των Ηνωμένων Εθνών που ξεκίνησε με τη Διακήρυξη της Νέας Υόρκης του 2016. Το 2018, το Σύμφωνο υιοθετήθηκε συνολικά από 150 χώρες, ωστόσο στη Σύνοδο του Μαρακές ανακοίνωσαν ότι αποχωρούν ή παγώνουν την απόφασή τους 14 χώρες, συγκεκριμένα οι: Αυστρία, Αυστραλία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Εσθονία, Ουγγαρία, Ιταλία, Τσεχία, Δημοκρατία της Δημοκρατίας, Λετονία, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία και Ελβετία μαζί με τις ΗΠΑ που αποσύρθηκαν νωρίτερα κατά την εκπόνηση του κειμένου.³³ Το ίδιο

33 Βλ. Καθημερινή. Εγκρίθηκε το παγκόσμιο σύμφωνο του ΟΗΕ για τη μετανάστευση – Ποιες χώρες

έτος, η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ενέκρινε το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες,³⁴ μετά από διετή εκτεταμένη διαβούλευση με επικεφαλής την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες με κράτη-μέλη, διεθνείς οργανισμούς, πρόσφυγες, κοινωνία των πολιτών, τον ιδιωτικό τομέα και εμπειρογνώμονες. Το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες θέτει το πλαίσιο για μια πιο δίκαιη κατανομή ευθύνης, αναγνωρίζοντας ότι μια βιώσιμη λύση για τους πρόσφυγες δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς διεθνή συνεργασία.

Ταυτόχρονα, στην ευρωπαϊκή ήπειρο είναι γεγονός η πλέον επιτυχής, από άποψη χρονικής διάρκειας και συγκεκριμένων αποτελεσμάτων, προσπάθεια συνεχούς εμβάθυνσης της συνεργασίας μεταξύ κρατών στην κατεύθυνση μιας ειρηνικής, ασφαλούς και ευημερούσας ένωσης βασιζόμενης σε κοινούς κανόνες, κοινά συμφέροντα και κοινές αρχές, όπως η ισότητα, η ανεκτικότητα και η μη διακριτική μεταχείριση, η δικαιοσύνη, η αλληλεγγύη. Η Ε.Ε. ήρθε αντιμέτωπη με σειρά προκλήσεων από την ίδρυσή της και σε όσες κατόρθωσε να ανταποκριθεί πρόταξε τη δυναμική της και την ικανότητά της να προσαρμόζεται. Την ίδια στιγμή, η πορεία της «αποκάλυψε» τη «διττή» φύση της –με την έννοια ότι (συν)υπάρχουν διακυβερνητικά και υπερεθνικά στοιχεία– η οποία δεν μπορεί παρά να είναι προσδιοριστική, αλλά και περιοριστική. Υπό αυτό το πρίσμα, τα προαναφερθέντα αναφορικά με την πραγμάτωση της αλληλεγγύης και του επιμερισμού της ευθύνης μεταξύ των κρατών-μελών καταδεικνύουν τα όρια και τους περιορισμούς ευρωπαϊκών πολιτικών που δυνητικά ή εν τοις πράγμασι προσβάλλουν σημαντικές διαστάσεις της εθνικής κυριαρχίας, καθώς και την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων του κάθε κράτους-μέλους. Επιγραμματικά, τα υπερεθνικά στοιχεία επικράτησαν κατά την οικονομική ολοκλήρωση και την αντιμετώπιση ζητημάτων «χαμηλής» πολιτικής, ενώ τα διακυβερνητικά κυριαρχούν στην πορεία προς την πολιτική ολοκλήρωση και τη συνεργασία σε ζητήματα «υψηλής» πολιτικής.

Μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ε.Ε. τα τελευταία χρόνια είναι η μεγάλη (εισ)ροή μεταναστών και προσφύγων κυρίως από το 2015 και μετά. Το μεταναστευτικό/προσφυγικό έχει αναδειχθεί σε ζήτημα «υψηλής» πο-

το απέριψαν, 10.12.2018. <https://www.kathimerini.gr/world/999332/egkrithike-to-pagkosmio-symfono-toy-oie-gia-ti-metanasteysi-poies-chores-to-aperripsan/>. Πρώτο Θέμα. ΟΗΕ: Το παγκόσμιο σύμφωνο για τη μετανάστευση εγκρίθηκε επισήμως στο Μαρακές, 10.12.2018. <https://www.protothema.gr/world/article/846027/oie-to-pagosmio-sumfono-gia-ti-metanasteusi-egrithike-episimos-sto-marakes/>

34 UNHCR (2018). Global Compact on Refugees. <https://www.unhcr.org/publications/brochures/5c658aed4/global-compact-on-refugees-booklet.html> και Report of the United Nations High Commissioner for Refugees, Part II Global compact on refugees. <https://www.unhcr.org/excom/unhcrannual/5ba3a5d44/report-united-nations-high-commissioner-refugees-part-ii-global-compact.html>

λιτικής, το οποίο συνδέεται με την εξωτερική πολιτική και την ασφάλεια (βλ. την ανάλυση της Δημητριάδη στην παρούσα έκδοση σχετικά με την προστασία της ζώνης της Σένγκεν). Ως φαινόμενο δοκίμασε και δοκιμάζει τα ευρωπαϊκά ενωσιακά «όρια». Το σύνολο των ευρωπαϊκών απαντήσεων αφενός οφείλει να διαπνέεται από την αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής των ευθυνών μεταξύ των κρατών-μελών, αφετέρου προσδιορίζεται και περιορίζεται από τις πραγματικότητες του διεθνούς συστήματος κρατών και της «διττής» φύσης της Ένωσης.

Η αλληλεγγύη ειδικότερα φαίνεται ότι παραμένει διακύβευμα. Έχοντας την εμπειρία από την υλοποίηση του Προγράμματος Μετεγκατάστασης και παρά τα επί της αρχής θετικά βήματα που διαφαίνονται μέσα από την πρόταση για το νέο Σύμφωνο, οι εθνικοί ανταγωνισμοί και η εθνική κυριαρχία, ως προς το σκέλος που αφορά τη μετεγκατάσταση αιτούντων άσυλο και προσφύγων, φαίνεται ότι αποτελούν βασικό πρόσκομμα στην εδραίωση ενός μόνιμου μηχανισμού μετεγκατάστασης. Την ίδια στιγμή, η αλληλεγγύη δείχνει να λαμβάνει τα χαρακτηριστικά μιας «βεντάλιας» μέτρων επιλογής από πλευράς κρατών-μελών που περιλαμβάνει πλέον όχι μόνο τη διεθνή προστασία (εξέταση αιτημάτων ασύλου και αναγνώριση καθεστώτος) αλλά και διαδικασίες εκτός αυτής, όπως οι επιστροφές. Επιπρόσθετα, η αλληλεγγύη δύναται να αφορά ζητήματα επιχειρησιακού τύπου, όπως η στήριξη των συστημάτων υποδοχής ενός κράτους-μέλους ή ακόμα και στην εξωτερική διάστασή της τη στήριξη τρίτων χωρών ως προς τη διαχείριση των μεταναστευτικών/προσφυγικών ροών. Παραμένει, επομένως, να αποδειχθεί εν τοις πράγμασι ο βιώσιμος χαρακτήρας της «νέας αλληλεγγύης» και του επιμερισμού των ευθυνών που προβλέπει το Σύμφωνο, υπό το πρίσμα των κοινών αρχών της Ένωσης, αλλά και των κοινών ευθυνών της απέναντι στο σκοπό της και στους ανθρώπους που δικαιούνται διεθνή προστασία.

Το ΚΕΣΑ από το 1999 και εντεύθεν έχει διανύσει μια πορεία από τα «ελάχιστα» στα «κοινά κριτήρια» από την οποία προκύπτουν η υποχρέωση περί της (σταδιακής) εναρμόνισης των κρατών-μελών α) στις συνθήκες υποδοχής, β) στις διαδικασίες ασύλου, γ) στην αναγνώριση όσων χρήζουν διεθνούς προστασίας, δ) στα κριτήρια για τον προσδιορισμό του κράτους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση μιας αίτησης διεθνούς προστασίας σε συνδυασμό και ε) με τη βάση δεδομένων EURODAC, καθώς και η ενίσχυση της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO). Ωστόσο, το ΚΕΣΑ δεν μένει ανεπηρέαστο από το διαρκή ανταγωνισμό και τις ανισότητες –κάθε είδους– μεταξύ κρατών-μελών. Η συνθήκη αυτή καταδεικνύεται από την αδυναμία της μετεξέλιξής του παρά τις διαβουλεύσεις και το χρόνο που απαιτήθηκε γι' αυτές. Εάν θέλουμε να εστιάσουμε στις πιο σημαντικές μελλοντικές προκλήσεις του ΚΕΣΑ, δεν μπορεί να μην αναφερθούμε στην ανάγκη δημιουργίας ενός συστήματος εξέτασης των αιτήσεων διεθνούς

προστασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο και κατ' επέκταση στην αμοιβαία αναγνώριση και μεταφορά της διεθνούς προστασίας σε όλα τα κράτη-μέλη. Από αυτή την προοπτική, φυσικά δεν μπορεί να απουσιάζει η σύνταξη ενός ευρωπαϊκού πλέον καταλόγου ασφαλών χωρών καταγωγής βάσει ενιαίων κριτηρίων. Εν αντιθέσει, αυτό που συμβαίνει έως τώρα είναι ότι κάθε κράτος-μέλος δύναται να συντάσσει το δικό του Εθνικό Κατάλογο Ασφαλών Χωρών Καταγωγής, ο οποίος συνήθως διαφοροποιείται σημαντικά από τον αντίστοιχο κατάλογο άλλων κρατών-μελών.³⁵ Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στα κράτη-μέλη ως προς τις χώρες που αναγνωρίζουν ως ασφαλείς χώρες καταγωγής αναδεικνύουν την εθνική και πολιτική διάσταση των επιμέρους επιλογών τους, η οποία συναρτάται άμεσα και με τις ειδικές ροές που καλούνται να αντιμετωπίσουν, συχνά λόγω της γεωγραφικής τους θέσης και/ή της γειτνίασής τους με τις χώρες αυτές. Οι συγγραφείς του παρόντος κεφαλαίου εκτιμούμε ότι φαινόμενα, όπως διεθνείς και εσωτερικές ένοπλες συρράξεις, πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις, περιβαλλοντικές καταστροφές, φτώχεια και οικονομικές-κοινωνικές ανισότητες, συνηγορούν στο ότι η κίνηση των ανθρώπων, εντός και εκτός των χωρών καταγωγής τους, αλλά και των χωρών υποδοχής, πρόκειται να συνεχιστεί.³⁶ Στο βραχυπρόθεσμο ή και μεσοπρόθεσμο μέλλον δηλαδή, και παρά τις όποιες αυξομειώσεις ανά περίοδο ή περίπτωση, π.χ., τη μείωση την περίοδο της πανδημίας του κορονοϊού, οι μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές θα παραμείνουν μεγάλες ή και θα αυξηθούν. Η Ε.Ε. και τα κράτη-μέλη της δεν έχουν την πολυτέλεια να το αγνοήσουν ή να το αντιμετωπίσουν παθητικά και διστακτικά. Οι ημιτελείς ή/και ανεπαρκείς απαντή-

35 EASO (2021). 'Safe Country of Origin' concept in EU+ COUNTRIES. 2_eu_safe_countries_of_origin_en.pdf (europa.eu). Κοινή Υπουργική Απόφαση 778/2021 - ΦΕΚ 317/Β/29-1-2021, Κατάρτιση Εθνικού Καταλόγου χωρών καταγωγής που χαρακτηρίζονται ως ασφαλείς, σύμφωνα με την παρ. 5 του άρθρου 87 του ν. 4636/2019 (Α' 169). <https://www.e-nomothesia.gr/kat-allodapoi/prosphuges-politiko-asulo/koine-upourgike-aprophase-778-2021.html>

36 Συγκεκριμένα, στα τέλη του 2020 καταγράφονται 82,4 εκατομμύρια άνθρωποι εκτοπισμένοι σε διεθνές επίπεδο, UNHCR. Figures at a glance. <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>. Γενικότερα, η παραδοσιακή αιτία των μετακινήσεων των προσφύγων –η δίωξη– είναι σήμερα ένας παράγοντας ανάμεσα σε μια σειρά δυνάμεων που κάνουν τους ανθρώπους να εγκαταλείψουν τη χώρα καταγωγής τους. Η πλειονότητα των μαζικών μετακινήσεων σήμερα προκαλείται από εσωτερικές συγκρούσεις και εθνοκάθαρση, γενοκτονία, θρησκευτική και πολιτιστική, εθνοτική/εθνική μισαλλοδοξία, πολιτικές συγκρούσεις, κοινωνικοοικονομικές ανισότητες και όλο και περισσότερο από πείνα που προκαλείται από τις συγκρούσεις και την κλιματική αλλαγή. Σε τμήματα της Ασίας και της Αφρικής, η υπερθέρμανση του πλανήτη, οι ανερχόμενες θάλασσες, οι βίαιες καταιγίδες και η κλιματική αλλαγή έχουν προκαλέσει πλημμύρες και ξηρασίες και εντάσεις μεταξύ ποιμένων και αγροτών και άλλων λόγω της μείωσης των εθνικών πόρων όπως το νερό, το φαγητό και η βοσκή. Αν δεν αντιμετωπιστεί, αυτές οι εντάσεις θα προωθήσουν περαιτέρω συγκρούσεις και εκτοπισμούς τώρα και στο μέλλον, βλ. Loescher, 2021.

σεις, οι καθυστερήσεις, μέτρα και προγράμματα που διαρκώς υπολείπονται των στόχων τους και είναι εντελώς ανοιχτά ως προς τη συμμετοχή και τις παραμέτρους της συμμετοχής, τελικά αντιβαίνουν μέχρι και στη διττή φύση της Ένωσης, τη δυναμική της και την ικανότητά της να προσαρμόζεται, καθώς δεν συνάδουν με τις αρχές της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής των ευθυνών, στο όνομα των οποίων και εκπονούνται. Σε παλαιότερα άρθρα μας διαπιστώσαμε ότι έναντι του μεταναστευτικού/προσφυγικού φαινομένου είναι η «στιγμή της Ευρώπης» (Chalkia και Giouzeras, 2018· Γιουζέπας και Χαλκιά, 2021). Στο παρόν επανερχόμαστε στην ίδια διαπίστωση, αφού στη μεγαλύτερη (μετα)κίνηση ανθρώπων στην ανθρώπινη ιστορία και τις συνέπειές της δύναται να συνδράμει καθοριστικά η Ε.Ε., με την πρωτόγνωρη εμπειρία στη διατήρηση της ειρήνης και τη διάχυση της ευημερίας, την εμβάθυνση της συνεργασίας μεταξύ ανεξαρτήτων κρατών, την επικράτηση κοινών κανόνων και αρχών, αρκεί να παραμείνει πιστή στη συνθετική φύση της και να μην παρασυρθεί από φόβους, διλήμματα ή συμφέροντα των επιμέρους κρατών-μελών της,³⁷ που αν επικρατήσουν αναπόφευκτα θα οδηγήσουν στην έκπτωση από τα αρχικά προτάγματά της ή ακόμα και στη διάλυσή της.

Βιβλιογραφία

Bull, H. (2001). *Η άναρχη κοινωνία: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική* (μτφρ. Η. Στροϊκού). Αθήνα: Ποιότητα.

Carr, E. H. (2000). *Η εικοσαετής κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων* (μτφρ. Η. Στροϊκού). Αθήνα: Ποιότητα.

Chalkia, A. και Giouzeras, A. (2018). It's Just Europe's Turn: EU's and Greece's Responses to the Current Refugee and Migration Flows. Στο H. Kury και S. Redo (επιμ.), *Refugees and Migrants in Law and Policy* (σ. 437-456). Cham: Springer.

Γιουζέπας, Α. και Χαλκιά, Α. (2021). «Μεταναστευτικές / προσφυγικές ροές και οι προκλήσεις στην Ευρώπη και την Ελλάδα: Σταθερές απαντήσεις σε ρευστό πολιτικό περιβάλλον», Ναγόπουλος, Ν. (επιμ.) *Πρακτικά Συνεδρίου «Οι κοινωνικές επιστήμες σήμερα: Διλήμματα και προοπτικές πέρα από την κρίση»*, (σ. 793-802). Μυτιλήνη: Έκδοση Σχολής Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Dimitriadi, A. (2020). *Looking for a bridge over troubled waters: the forthcoming New Pact on Migration and Asylum*, Policy Brief #125/2020, ELIAMEP.

Dimitriadi, A. και Malamidis, H. (2019). *Talking of Values: Understanding the Normative Discourse of EU*

37 Η ξενοφοβία και η ακροδεξιά ρητορική τείνουν να επηρεάζουν τόσο τις κοινωνικές αφηγήσεις στο εσωτερικό των κρατών-μελών όσο και την άσκηση πολιτικής με αποτέλεσμα να παρεμβαίνουν, μεταξύ άλλων, στη διαδικασία ένταξης προσφύγων/μεταναστών, βλ. Messing, V. και Ságvári, B. (2019). *Still Divided but more open. Mapping European attitudes towards migration before and after the migration crisis*. https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/still-divided-more-open-mapping-european-attitudes-towards-migration-and-after_en

Migration Policy. Αθήνα: NoVaMiGRA-ELIAMEP.

Haas, E. (1967). The Uniting of Europe and the Uniting of Latin America. *Journal of Common Market Studies*, 5 (4), σ. 315-343.

Hoffmann, S. (1966). Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe. *Daedalus*, 95 (3), σ. 862-915.

Keohane, R. O. και Hoffmann, S. (1994). Institutional Change in Europe in the 1980s. Στο B. F. Nelsen και A. Stubb (επιμ.), *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration* (σ. 237-255). Λονδίνο: Lynne-Rienner.

Lindberg, L. και Scheingold, S. (1970). *Europe's Would Be Polity*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Loescher, G. (2021). *Refugees: a very short introduction*. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Messing, V. και Ságvári, B. (2019). *Still Divided but more open. Mapping European attitudes towards migration before and after the migration crisis*. Friedrich Ebert Stiftung. https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/still-divided-more-open-mapping-european-attitudes-towards-migration-and-after_en

Nugent, N. (2012). *Πολιτική και διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Ιστορία, θεσμοί, πολιτικές* (μτφρ. Ι. Τσολακίδου). Αθήνα: Σαββάλας.

Wight, M. (1998). *Διεθνής θεωρία: Τα τρία ρεύματα σκέψης* (μτφρ. Η. Στροϊκού). Αθήνα: Ποιότητα.

Αλληλεγγύη στους πρόσφυγες: κοινωνία πολιτών, ΜΚΟ, κινηματικά εγχειρήματα

Λουκία Κοτρωνάκη, Νίκος Σερντεδάκης και Σάμου Αλεξανδρίδης

Εισαγωγή

Η διέλευση περίπου 857.000 προσφύγων από το ευρωπαϊκό σύνορο της Ανατολικής Μεσογείου, το δεύτερο εξάμηνο του 2015, σήμανε την έναρξη της λεγόμενης προσφυγικής «κρίσης», σ' ένα έντονα κρισιακό κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Στην τομή και την εναλλαγή αυτή των κρίσεων, το εγχώριο πεδίο της συλλογικής δράσης γοργά μετατοπίζεται προς την «πολιτική της αλληλεγγύης στους πρόσφυγες». Ομάδες πολιτών από τα νησιά του Αιγαίου και την ελληνική ενδοχώρα, άτυπα δίκτυα και δομές αλληλεγγύης που συγκροτήθηκαν κατά τη διάρκεια του προηγούμενου κύκλου διαμαρτυρίας (2010-2015), αλλά και διεθνείς ΜΚΟ μαζί με σμήνη διεθνών εθελοντών αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, οι οποίες εκτείνονται από την παροχή άμεσης ανθρωπιστικής βοήθειας μέχρι συγκρουσιακές διαδηλώσεις στα σύνορα και διεθνείς καμπάνιες «καλωσορίσματος» των προσφύγων στην Ευρώπη.

Ωστόσο, ενώ καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης, η επίκληση στην ίδια αξία, την αλληλεγγύη, αποτελεί ένα σχετικά παγιωμένο γνώρισμα της φιλο-προσφυγικής δράσης, το νόημα που της αποδίδεται από ποικίλους θεσμικά και συλλογικά δρώντες, μοιάζει να διαφοροποιείται. Μεταλλάσσεται σε σχέση με το χρόνο των κρίσιμων «θεσμικών στιγμών» (πολιτικές διαχείρισης των προσφυγικών μετακινήσεων στα σύνορα της Ευρώπης), τροποποιείται και τροποποιεί τις συλλογικές ταυτότητες των δρώντων, ανάλογα με τους σταθμούς του προσφυγικού ταξιδιού και το χώρο επιτέλεσης της αλληλεγγύης.

Αντικείμενο του κεφαλαίου είναι η χαρτογράφηση των ποικίλων πρωτοβουλιών αλληλεγγύης στους πρόσφυγες για το διάστημα 2015-2016. Αποσαφηνίζοντας τις χωροχρονικές προϋποθέσεις ανάδυσής τους ιδιαίτερη έμφαση δίδεται

στις αξιακές πλαισιώσεις της συλλογικής δράσης (Snow και Benford, 1988· Snow, 2004), τα συνεκτικά ερμηνευτικά σχήματα που μέσω επιλεκτικών τονισμών και κωδικοποιήσεων εμπειριών, γεγονότων και ιστορικών αλληλουχιών (Σεφεριάδης, 2006) απλοποιούν και συμπυκνώνουν την πραγματικότητα ώστε να νομιμοποιείται η ανάληψη και ο προσανατολισμός της συλλογικής/κινηματικής δράσης.

Προηγούμενες μελέτες εστιασμένες στην πολιτική της αλληλεγγύης, όπως αυτή εκδηλώθηκε στη ελληνική περίπτωση (Della Porta, 2018· Papataxiarchis, 2016) έχουν αναδείξει τη σημασία της *δομής πολιτικών ευκαιριών* (McAdam, Tarrow και Tilly, 2001), αλλά και *απειλών* ή της μεταβαλλόμενης (ευρωπαϊκής και εγχώριας) πολιτικο-θεσμικής συγκυρίας στη διαδικασία αξιακών αναπροσαρμογών στο λόγο (ενίοτε και στις πρακτικές) της αλληλέγγυας δράσης. Ομοίως, πλήθος μελετών στο πεδίο των κοινωνικών κινημάτων έχουν υπογραμμίσει την κρισιμότητα της συμπερίληψης της χωρικής μεταβλητής τόσο στη διαδικασία εγχάραξης στρατηγικών διαμαρτυρίας και στην υιοθέτηση συγκεκριμένων διεκδικητικών πρακτικών (Monforte, 2016· Sewell, 2001· Tilly, 2000), όσο και στη συγκρότηση μιας δομής κοινωνικών σχέσεων και σχέσεων εξουσίας (Harvey, 2012· Lefebvre, 1974, 2003· Martin και Miller, 2003). Ωστόσο, με την εξαίρεση κάποιων εθνογραφικών μελετών (Oikonomakis, 2018· Rozakou, 2016· Serntedakis, 2017) η θεωρητική σύζευξη αυτών των οπτικών στο πεδίο μελέτης της αλληλέγγυας συλλογικής δράσης δεν έχει επιχειρηθεί. Μ' αυτές τις εργασίες συνομιλεί η παρούσα έρευνα, αναδεικνύοντας τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στο θεσμικά μεταβαλλόμενο χώρο και χρόνο, όπως αυτές αποτυπώνονται στις διαδικασίες μετασχηματισμού του λόγου, εν προκειμένω της *αξιακής πλαισίωσης της «αλληλεγγύης»*.

Για την ευόδωση αυτού του εγχειρήματος επιλέξαμε ως καταλληλότερη για την εξαγωγή δεδομένων τη σελίδα της Πανελλαδικής Δικτύωσης Αντιρατσιστικών και Μεταναστευτικών Συλλογικοτήτων στο facebook. Η Δικτύωση συγκροτείται τον Απρίλιο του 2015 στο πλαίσιο της πανελλαδικής συνάντησης υφιστάμενων κινηματικών οργανώσεων, άτυπων δικτύων και αναδυόμενων ομάδων αλληλεγγύης, εργαζομένων σε ΜΚΟ και διεθνείς οργανισμούς, με στόχο τον καλύτερο συντονισμό της φιλο-προσφυγικής και φιλο-μεταναστευτικής δράσης σε εθνική κλίμακα. Η σελίδα που δημιουργείται στο facebook επιτελεί τη λειτουργία της διαδικτυακής πύλης για τη συλλογή και την ανταλλαγή πληροφοριών ανάμεσα στις ομάδες που δραστηριοποιούνται στο πεδίο, για την ενημέρωση των προσφύγων (πολλά από τα κείμενα που αναρτώνται είναι στα αγγλικά, τα αραβικά, τα φαρσί), αλλά και για τη δημοσιοποίηση των συνθηκών που επικρατούν στα κέντρα υποδοχής ή κράτησης των προσφύγων. Τροφοδοτείται από υλικό που προέρχεται από κινηματικές οργανώσεις, δημοτικές κινήσεις και τοπικές πρωτοβουλίες και δημοσιοποιεί καμπάνιες, γεγονότα διαμαρτυρίας, καλέσματα για συλλογή ειδών πρώτης ανάγκης

και ποικίλες παρεμβάσεις στο δημόσιο χώρο. Παράλληλα, αναδημοσιεύει άρθρα που εμφανίζονται στον τοπικό Τύπο (Λέσβο, Χίο, Κω, Λέρο, Κρήτη, Β. Ελλάδα) ενώ φιλοξενεί μαρτυρίες –κυρίως διεθνών– εθελοντών, καθώς και προσφύγων που δι-αμένουν προσωρινά στα κέντρα κράτησης των νησιών ή στις καταλήψεις στέγης της Αθήνας. Τέλος, στη συγκεκριμένη σελίδα, συχνά, συναντάμε σημαντικό αριθμό εκθέσεων (Ύπατη Αρμοστεία, Διεθνής Αμνηστία, Γιατροί Χωρίς Σύνορα) πάνω σε ζητήματα που άπτονται του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και σχετί-ζονται με τις διαδικασίες χορήγησης ασύλου, τις συνθήκες διαβίωσης στα κέντρα υποδοχής και ταυτοποίησης (ΚΥΤ) και τις πρακτικές ελέγχου στα σύνορα.

Συνολικά εντοπίστηκαν και αποδελτιώθηκαν 2.243 δημοσιεύματα που κα-λύπτουν το διάστημα ανάμεσα στον Απρίλιο του 2015 και τον Δεκέμβριο του 2016. Επιστημολογικός παράγοντας συνοχής στην ανάλυση των διαφορετικών τεκμη-ρίων είναι οι θεωρίες της συλλογικής δράσης και της συγκρουσιακής πολιτικής συνδυαστικά προς τη μέθοδο της ανάλυσης λόγου και των νοηματικών πλαισιώ-σεων. Από τη μελέτη των δεδομένων προέκυψαν σημαντικά ευρήματα, τα οποία παρουσιάζονται στις ενότητες που ακολουθούν, με έμφαση: α) στις συνάψεις και στις ασυνάψεις της προσφυγικής αλληλεγγύης/διεκδίκησης, συγκριτικά προς τον ευρύτερο συγκρουσιακό κύκλο που εξακολουθεί με φθίνουσα τάση να κατα-γράφεται στον ελλαδικό χώρο κατά την ίδια περίοδο, β) τους κρίσιμους θεσμικούς σταθμούς και τα μετασχηματιστικά γεγονότα (Sewell, 1996) που διαμόρφωσαν τη δυναμική της αλληλέγγυας δράσης, εντέλει γ) τις μετατοπίσεις που εντοπίζονται στους τόπους, τα περιεχόμενα της δράσης και τις συλλογικές ταυτότητες των δρώντων σε κάθε διαφορετική (θεσμική) καμπή.

Στο συνεχές των κρίσεων: Η λογική των πολιτικών διαχείρισης και ο «αντίλογος» της αλληλέγγυας δράσης

Από το 2010 μέχρι σήμερα, η δημοσιο-οικονομική κρίση στην Ελλάδα επέ-φερε δραματική επιδείνωση στους κοινωνικοοικονομικούς όρους ζωής πολυπλη-θών μερίδων του πληθυσμού, και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που ευλόγως της απο-δόθηκε ο χαρακτηρισμός της ανθρωπιστικής κρίσης. Παραδόξως(;), οι πολιτικές που προκρίθηκαν για τη διαχείρισή της διέπονταν από την ορθολογικότητα της περαιτέρω λιτότητας και της ενίσχυσης υφιστάμενων τάσεων αποπολιτικοποίησης. Ορίζοντας ως αποπολιτικοποίηση την εκρίζωση κάθε πολιτικής ή ηθικής διάστα-σης από τη δημόσια ζωή μαζί με την ταυτόχρονη εμμονή στον έλεγχο της τεχνι-κής, της παραγωγικότητας και της αποτελεσματικότητας των διαφόρων μέσων σε σχέση με προκαθορισμένους στόχους (Held, 2006: 189) υποστηρίζεται ότι πρόκει-ται για διαδικασία που εκδηλώνεται με διαφορετικές μορφές σε τρεις διακριτές σφαίρες (κυβερνητική, δημόσια και ιδιωτική) και στην οποία δεν υπάρχει χώρος

για εναλλακτικές διεξόδους, καθώς όλα υπάγονται στο «βασίλειο των αναγκών» (Hay, 2007). Η εν λόγω διαδικασία εμφανίζεται ως προϊόν αλληλεπίδρασης τριών διαφορετικών μηχανισμών (Busso, 2017: 422-423): α) της μετατόπισης του ενδιαφέροντος από τη δικαιοσύνη στην αποτελεσματικότητα και, συνεπακόλουθα στην έμφαση στο μοντέλο διακυβέρνησης «μέσω των αριθμών», β) της διαδικασίας της εξατομίκευσης και της ταυτόχρονης περιθωριοποίησης των συλλογικών ευθυνών (με την αναγόρευση της ατομικής ευθύνης σε υπέρτατη μορφή ευθύνης), και γ) της εδραίωσης ενός μοντέλου «συμπεριληπτικής διακυβέρνησης», στο οποίο ο ρόλος των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και παροχής υπηρεσιών εμφανίζεται αναβαθμισμένος ενώ αντίστροφα υποβαθμισμένος σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα άσκησης κριτικής ή διεκδικητικής πολιτικής.

Στο περιορισμένο φάσμα πολιτικών παρέμβασης που προδιαγράφει αυτό το μοντέλο διαχείρισης και κυρίως, στο κενό που αφήνει η απουσία εναλλακτικής προοπτικής, για την αντιμετώπιση των εντεινόμενων κοινωνικών ανισοτήτων, ευλόγως, διαμορφώθηκε ένας τύπος «ζήτησης» για συλλογική δράση, και διεκδίκηση.

Αντλώντας από την οικονομική ορολογία, ο Klandermands (2004: 360-361) μας καλεί να στοχαστούμε τη συλλογική δράση και τη μαζική κινητοποίηση ως μια κατάσταση συνύφανσης ενός είδους «ζήτησης» που συμπυκνώνει το λανθάνον δυναμικό για την άσκηση κινηματικής πίεσης προς τις πολιτικές και τις οικονομικές ελίτ και ενός είδους «προσφοράς» που αφορά την οργανωσιακή ετοιμότητα για την επιτέλεσή της. Όπως υπογραμμίζει, «η ζήτηση για αλλαγή έχει ως αφετηρία τη δυσφορία, είτε πρόκειται για το βίωμα μιας απονομιμοποιημένης ανισότητας είτε για συναισθήματα σχετικής αποστέρησης, συναισθήματα αδικίας, ηθικής αγανάκτησης γύρω από μια κατάσταση ή μια αιφνιδίως προκύπτουσα δυσaréσκεια» (στο ίδιο, σ. 362). Η αξιοποίηση των παραπάνω αναλυτικών και θεωρητικών προτάσεων κρίνουμε ότι είναι χρήσιμη για την αποκωδικοποίηση των συνεχιών ανάμεσα στη συλλογική δράση που ενεργοποιείται στον ορίζοντα της οικονομικής κρίσης και των εγχειρημάτων της αλληλέγγυας δράσης μετά την πύκνωση των προσφυγικών μετακινήσεων προς την Ελλάδα και την Ευρώπη κατά την περίοδο 2015-2016.

Με την ψήφιση του πρώτου μνημονίου το 2010, ανοίγει ένας νέος συγκρουσιακός κύκλος (Diani και Kousis, 2014· Karyotis και Rüdig, 2018· Psimitis, 2011· Σερντεδάκης, 2018), ο οποίος μοιάζει να ολοκληρώνεται με τις συλλογικές παραστάσεις υποστήριξης του «ΟΧΙ» στο δημοψήφισμα του Ιουλίου του 2015. Στην κορύφωση της διαμαρτυρίας, κατά τις κινητοποιήσεις των «Αγανακτισμένων», ανάμεσα στις άλλες διεκδικητικές καινοτομίες, αξιοσημείωτη είναι η ανάδυση αυτοοργανωμένων εγχειρημάτων κοινωνικής και οικονομικής αλληλεγγύης (Καβουλάκος,

2018· Σερντεδάκις και Κουφίδη, 2018). Πρόκειται για συλλογικά διαβήματα «από τα κάτω» που εκτείνονται από την παροχή υπηρεσιών υγείας έως την αδιαμεσολάβητη επικοινωνία παραγωγών και καταναλωτών (Σούζας και Ηλιόπουλος, 2018), τα οποία θέτουν ένα διπλό στόχο: αφενός να απαντήσουν στην κάλυψη άμεσων αναγκών και αφετέρου να εναντιωθούν και να αμφισβητήσουν τις υιοθετούμενες πολιτικές για την αντιμετώπιση της δημοσιο-οικονομικής κρίσης (Rakopoulos, 2014: 15). Σε ό,τι αφορά δε τον πρώτο στόχο (κάλυψη αναγκών), εκτιμάται πως ως πρόταγμα συνέβαλε με τρόπο αποφασιστικό στη διεύρυνση των ορίων [της δράσης] των κινηματικών οργανώσεων (Malamidis, 2020: 58).

Υπό το φως των παραπάνω, υποστηρίζουμε ότι ο φθίνων συγκρουσιακός κύκλος ενάντια στη λιτότητα, πέραν των ποικίλων πολιτικο-θεσμικών αλλαγών που επέφερε, διαμόρφωσε το έδαφος για τη συστηματική δράση οργανώσεων και δικτύων υπό την ευρύτερη πλαισίωση της αλληλεγγύης. Στη νέα ζήτηση συλλογικής δράσης που θα προκύψει από την προσφυγική «κρίση» του 2015, πολλές από τούτες τις οργανώσεις επιτελώντας λειτουργίες «λανθανουσών διεκδικητικών υποδομών» (Κοτρωνάκη, 2015) είτε θα αποτελέσουν υποδείγματα για την ανάληψη πρωτοβουλιών αλληλεγγύης στους πρόσφυγες, είτε θα (επαν)ενεργοποιηθούν (προσφορά), μετατοπίζοντας την εστίασή τους στην κάλυψη των αναγκών του προσφυγικού πληθυσμού. Όσον αφορά τις πολιτικές διαχείρισης προσφυγικών μετακινήσεων στα σύνορα, η διαδικασία της αποπολιτικοποίησης των κοινωνικών αναγκών των προσφυγικών πληθυσμών επιτάχθηκε διαμέσου του μοντέλου της «ανθρωπιστικής διακυβέρνησης» και μιας εκστρατείας υπερπολιτικοποίησης του κινδύνου που διατρέχουν οι χώρες υποδοχής από αυτούς.

Με τον όρο «ανθρωπιστική διακυβέρνηση» (*humanitarian government*) αντιλαμβανόμαστε τον τύπο διακυβέρνησης που εφαρμόζεται στις «επισηφαλείς ζωές» (*precarious lives*), των άνεργων, των μεταναστών με χρόνιες παθήσεις, των προσφύγων, των ασθενών με AIDS κ.ο.κ., στον οποίο συνυπάρχουν και συνδυάζονται πρακτικές και πολιτικές που φέρουν ταυτόχρονα τη λογική της «ασφαλειοποίησης» και του «ανθρωπισμού» (Fassin, 2005, 2012). Αυτός ο τύπος διακυβέρνησης, μιλώντας τη γλώσσα της συμπόνιας και του συναισθήματος επιτείνει τις δυναμικές αποπολιτικοποίησης, καθώς μεταστρέφει την κυριαρχία σε κακοτυχία και την αδικία σε συμφορά, βία και τραύμα. Παράλληλα, εντατικοποιεί τις πρακτικές «υποκειμενικοποίησης» μέσα από την κατασκευή μιας «νέας ανθρωπότητας», απαρτιζόμενης από άτομα των οποίων η ύπαρξη νομιμοποιείται στο χώρο για όσο αναγνωρίζονται ως «σώματα που υποφέρουν», ανάγοντας το ζήτημα της διέλευσης των συνόρων σε «ζήτημα ζωής και θανάτου» (Fassin, 2012· Mavelli, 2017).

Σε ό,τι αφορά τη διαδικασία «υπερπολιτικοποίησης του κινδύνου», η εκστρατεία έφερε τη γνώριμη μορφή της παραγωγής «θεάματος στα σύνορα», ταυ-

τόσημης με την κοινωνικοπολιτική διαδικασία παραγωγής της «προσφυγικής παρανομίας» (De Genova, 2013) και συνοδεύτηκε από: α) την περαιτέρω στρατιωτική και θεσμική θωράκιση των συνόρων, β) μια πιο περιορισμένη πρόσληψη της νόμιμης μετανάστευσης, και μια πιο διευρυμένη εφαρμογή των πρακτικών αποτροπής των «παράτυπων μεταναστών» (κέντρα κράτησης, απελάσεις, επαναπροωθήσεις, αποτροπές διά θαλάσσης), εντέλει γ) την ενεργοποίηση συγκεκριμένων τύπων επείγουσας παρέμβασης με ταυτόχρονη μεταβίβαση εξουσιών και ευθυνών από τους πολιτικούς θεσμούς στα τεχνοκρατικά σώματα του ανθρωπισμού (ΜΚΟ).

Στην αντίθετη κατεύθυνση αυτής της διπλής κίνησης αποπολιτικοποίησης και υπερπολιτικοποίησης του «προσφυγικού» επικαιροποιείται η «ζήτηση» για αλληλέγγυα δράση. Ωστόσο, όπως ήδη αναφέρθηκε, το νόημα που αποδίδουν στη δράση οι διαφορετικοί φορείς της, οι πρακτικές που υιοθετούν και ο προγραμματικός/οραματικός ορίζοντας της ποικίλλει και μεταβάλλεται σε μια διαρκή αλληλεπίδραση με το χωροχρονικό εκκρεμές των θεσμικών μετασχηματισμών και των σταθμών του προσφυγικού ταξιδιού.

Η πολιτική της αλληλεγγύης στην προσφυγική κρίση: ανθεκτικότητα, πολιτικός αλτρουισμός, ετεροτοπία

Η προσφυγική «κρίση» στην Ευρώπη δεν ξέσπασε ως κεραυνός εν αιθρία. Πηγαίνοντας πίσω στις δεκαετίες του 1990 και του 2000, στις μαζικές αφίξεις προσφύγων και μεταναστών από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Αλβανίας, παρατηρούμε ότι η ευρωπαϊκή στρατηγική για τη μετανάστευση, έτσι όπως αυτή ορίζεται από τη συνθήκη του Δουβλίνου και τις συναφείς νομοθετικές πράξεις (Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1999, Κανονισμός Δουβλίνο II το 2003), επικεντρώνεται στην εναγώνια αναζήτηση πρακτικών και σωμάτων ελέγχου, τεχνικών και νομοθετημάτων φύλαξης για την «ασφαλείωση των συνόρων» (Carrera και Guild, 2010· Samers, 2004). Κατ' αυτόν τον τρόπο, διαμορφώνεται ένα πλαίσιο που ουσιαστικά καθιστά διάτρητη την έννοια του ασύλου και της ελευθερίας της μετακίνησης στην Ευρώπη. Παράλληλα, η ευρωπαϊκή διάσταση του προσφυγικού ζητήματος και της πολιτικής των συνόρων οδηγεί στην οικοδόμηση ενός «ευρωπαϊκού καθεστώτος συνόρων» που επηρεάζει και επηρεάζεται όχι μόνο το τοπίο της προσφυγικής μετακίνησης και της ιδιότητας του πολίτη στην Ευρώπη, αλλά και τις γεωγραφίες, τις πρακτικές και τις λειτουργίες των συνόρων (Tsiianos και Karakayali, 2010).

Υπό αυτό το πρίσμα, από την άνοιξη του 2015 η προσφυγική «κρίση» –ορθότερα, η κρίση του ευρωπαϊκού καθεστώτος συνόρων και των ευρωπαϊκών πολιτικών για τη μετανάστευση (Mezzadra, 2018)– στην οποία σωρευτικά συνέβαλαν οι πολεμικές συρράξεις στη Μ. Ανατολή και τη Β. Αφρική, μετατρέπεται σ' ένα φαι-

νόμενο «οικουμενικών διαστάσεων». Η αδυναμία των ελληνικών αρχών να αντιμετωπίσουν την προσφυγική κρίση οδηγεί στην παρέμβαση διεθνών διακρατικών οργανώσεων.

Στην εθνογραφική έρευνα που διεξάγει στη Λέσβο και συγκεκριμένα στη Σκάλα Συκαμιάς, ο Παπαταξιάρχης (Papataxiarchis, 2016) αποτυπώνει λεπτομερώς τη συγκυρία. Επισημαίνει πως η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ, δομές της τοπικής αυτοδιοίκησης, τοπικοί φορείς, εθνικές και διεθνείς ΜΚΟ, πρωτοβουλίες κατοίκων και κινηματικές συλλογικότητες συσπειρώνουν γύρω τους πολλές εκατοντάδες εθελοντών, τοπικές και διεθνικές δικτυώσεις (συμπεριλαμβανομένων και δρώντων από απόσταση) και διαμορφώνουν μια νέα «ανθρωπιστική γεωγραφία». Κατά την περίοδο αυτή (από την πρώτη άφιξη έως τον εγκλωβισμό των προσφύγων), σύμφωνα με το μελετητή, κυριαρχεί ο «πατριωτισμός της αλληλεγγύης» (Παπαταξιάρχης, 2016). Κύριο γνώρισμα αυτής της φιλόξενης προδιάθεσης (αναφορικά με την εν λόγω συζήτηση, βλ. Μαλαμίδης στην παρούσα έκδοση) που εκδηλώνεται σε τοπικό επίπεδο είναι η αναγνώριση της ιδιότητας του ανθρώπου στον πρόσφυγα και διά αυτής η ανασηματοδότησή του ως «ταξιδιώτη της ανάγκης». Εντούτοις, όπως υπογραμμίζει ο συγγραφέας, παρόλο που η υποχώρηση των ρατσιστικών συνδηλώσεων στην απόδοση της προσφυγικής ιδιότητας οδηγεί στη μετατόπιση από τη σφαίρα της φιλοξενίας σ' εκείνη της αλληλεγγύης, οφείλουμε να πραγματευτούμε την αλληλεγγύη «ως τόπο συνάντησης αντίπαλων νοημάτων και εντέλει [ως ένα] συγκρουσιακό πεδίο» (Papataxiarchis, 2016: 8-9).

Στη βάση της παραπάνω διευκρίνισης ο Παπαταξιάρχης (Papataxiarchis, 2016) προβαίνει σε μια κατηγοριοποίηση των δράσεων αλληλεγγύης με αναφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ατόμων που εμπλέκονται σε αυτές. Διακρίνει έτσι τρεις κατηγορίες: τους αλληλέγγυους, τους εθελοντές και τους επαγγελματίες στις οργανώσεις της ανθρωπιστικής βοήθειας. Στην καθεμία από τις κατηγορίες αυτές διαβλέπει διαφορετικά αξιακά κίνητρα (αλτρουισμός, συμπόνια, περιέργεια, ή/και οικονομικά οφέλη) για την ένταξή τους στο πεδίο της αλληλεγγύης, καθώς και διαφορετικές οργανωτικές πρακτικές ως προς το σχεδιασμό της δράσης τους (οριζόντιες έναντι γραφειοκρατικών δομών).

Μια ανάλογη προσπάθεια κατηγοριοποίησης του πολυσχιδούς πεδίου της αλληλεγγύης στους πρόσφυγες συναντάμε στις εργασίες των Agistín και Jørgensen (2019). Παρότι επικεντρώνονται σε μελέτες περίπτωσης σε τρεις διαφορετικές ευρωπαϊκές πόλεις (την κατάληψη/στέγη προσφύγων City Plaza στην Αθήνα, την εθνική δικτύωση αλληλεγγύης «Φιλικοί Γείτονες»/Venligboerne στη Δανία και τη δημοτική πρωτοβουλία «Πρόγραμμα Πόλης για τους Πρόσφυγες της Βαρκελώνης»/Barcelona Refugee City Plan), η κατηγοριοποίηση που προτείνουν είναι διαφωτιστική. Με κριτήρια τις διαφορετικές πρακτικές, τα οργανωτικά

πρότυπα και τις μορφές συνάρθρωσης της αλληλέγγυας δράσης, οι ερευνητές διαγιγνώσκουν τρεις διαφορετικούς τύπους: α) την αυτόνομη αλληλεγγύη, β) τη θεσμική αλληλεγγύη και γ) την αλληλεγγύη της κοινωνίας πολιτών.

Αντιλαμβανόμενοι την πολυπλοκότητα του φαινομένου, στη βάση των εμπειρικών δεδομένων της έρευνας, εισηγούμαστε μια νέα τυπολογία επιλέγοντας κριτήρια που συνδέουν την πολιτική της αλληλεγγύης με ευρύτερους μετασχηματισμούς στο πεδίο της συλλογικής δράσης και συγκεκριμένα τη διαδικασία συγκρότησης αγώνων για τα κοινωνικά δικαιώματα και την αντίστροφη σε αυτή τάση αποπολιτικοποίησης. Ως εκ τούτου, υιοθετούμε ως μονάδα ανάλυσης, όχι τα χαρακτηριστικά των εμπλεκόμενων σε δράσεις αλληλεγγύης ατόμων, ούτε τους τύπους της εκδηλούμενης αλληλεγγύης, αλλά τις οργανώσεις και τις πρακτικές που συνέχουν τα δρώντα υποκείμενα στη βάση της παραγωγής και της τροποποίησης κοινών, προτρεπτικών σε δράση, ερμηνευτικών πλαισίων. Προς τούτο θέσαμε τα παρακάτω κριτήρια:¹ α) τις αξιακές πλαισιώσεις της αλληλέγγυας δράσης, πιο συγκεκριμένα τη νοηματοδότηση της κρισιακής κατάστασης ως άδικης και την κατάδειξη των κατεξοχήν υπαιτιών γι' αυτήν, β) τα ρεπερτόρια δράσης και τη διαφοροποίησή τους, ανάλογα με το αν προσβλέπουν στον επηρεασμό του θεσμικού περιβάλλοντος και την άσκηση πολιτικής πίεσης στα κέντρα λήψης αποφάσεων ή/και αν τείνουν να διακόπτουν τις ρουτίνες της θεσμικής καθημερινότητας μέσα από δημόσιες παραστάσεις παρεμπόδισης, γ) τις πηγές χρηματοδότησης (ευρωπαϊκά προγράμματα, ιδιωτικές δωρεές/crowd funding ή καμπάνιες οικονομικής ενίσχυσης), τέλος δ) τα τελετουργικά και τις πρακτικές ανταλλαγών ανάμεσα σε πάροχο-αποδέκτη της αλληλέγγυας δράσης (εξάρτηση ή αμοιβαιότητα).

Στη βάση του συνδυασμού των παραπάνω κριτηρίων, καταλήγουμε ότι, στο πεδίο της αλληλεγγύης στην προσφυγική κρίση συνυπάρχουν τρεις διαφορετικές κατηγορίες οργανώσεων και σύστοιχων δράσεων που τείνουν προς: α) την *κοινωνική ανθεκτικότητα* (*social resilience*), β) τον *πολιτικό αλtruισμό* (*political altruism*) και γ) την *ετεροτοπία* (*heterotopy*).

Στην πρώτη κατηγορία, εντάσσονται οι οργανώσεις που υιοθετούν τις αξίες της προσαρμοστικότητας, της οικο-κοινωνικής πολυπλοκότητας, της ατομικής ευθύνης, των καλών τοπικών διασυνδέσεων και προσβλέπουν στην εφαρμογή *ενάρετων πρακτικών* για κοινότητες ή κοινωνίες που αντιμετωπίζουν ραγδαίες αλλαγές και εξωγενείς απειλές μεγάλης κλίμακας (Edwards, 2009· Hall και Lamont, 2013· Joseph, 2013· World Resources Institute, 2008). Πηγές υλικών πόρων είναι οι διεθνείς χρηματοδοτήσεις και οι συμμετέχοντες σε αυτές είναι κυρίως επαγγελματίες της ανθρωπιστικής βοήθειας ή διεθνείς εθελοντές (η ταυτότητα των εθελοντών, σύμφωνα με την έρευνα, είναι σχεδόν αποκλειστικά διεθνής). Επιπλέον,

1 Για μια πρώτη εκδοχή τής προτεινόμενης τυπολογίας, βλ. Kotronaki και Seferiades, 2019.

σε ό,τι αφορά τις διαγνωστικές και προτρεπτικές σε δράσεις πλαισιώσεις τους, παρατηρούμε ότι αρθρώνουν τη δράση τους ως «δίκτυα συνηγορίας» (*advocacy networks*) (Keck και Sikkink, 1998) υπέρ των ανθρωπίνων και κοινωνικών δικαιωμάτων των πλέον ευάλωτων ομάδων, ασκώντας κριτική στην υφιστάμενη κατάσταση με στόχο την άσκηση πίεσης στους θεσμούς, προκειμένου να προχωρήσουν σε διορθωτικές πρωτοβουλίες. Εντούτοις στο λόγο τους, απουσιάζουν οι πλαισιώσεις αδικίας που νομιμοποιούν και παρακινούν την ανάληψη συλλογικής δράσης. Εμβληματικές σ' αυτό το πεδίο είναι οι διεθνείς και εθνικές ΜΚΟ, οι οποίες ανέλαβαν τη διαμόρφωση νέων θεσμικών διακανονισμών κοινωνικής αρωγής σε πρωτοβάθμιο/τοπικό επίπεδο μέσα από την ενδυνάμωση της *σκιώδους σχέσης* τους με το κράτος (Skleraris, 2015), αλλά και σε πολλές περιπτώσεις ακραίας παραβίασης ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων μαζί με τους διεθνείς εθελοντές επιτέλεσαν τη λειτουργία του αξιόπιστου μάρτυρα, της «έγκυρης διεθνούς κοινής γνώμης» που δυσφορεί με τη διαχείριση της κατάστασης.

Η δεύτερη και η τρίτη κατηγορία μοιράζονται το ίδιο πεδίο δράσης, εκείνο της μαζικής κινητοποίησης, όπως επίσης κοινές αξιακές καταβολές πολλών κινηματικών ταυτοτήτων, τον *πολιτικό αλτροισμό*. Ο πολιτικός αλτροισμός εννοολογεί τις συλλογικές δράσεις που θέτουν έναν ξεκάθαρο στόχο κοινωνικής αλλαγής, δίχως οι κινητοποιούμενοι να αναμένουν άμεσα απτά ωφέληματα από τη δράση τους ενώ συχνά εκτίθενται στον κίνδυνο της καταστολής (Passy, 2001). Η διαφορά ανάμεσα στην ανθεκτικότητα και τον πολιτικό αλτροισμό εδράζεται στο γεγονός ότι στον δεύτερο αναγνωρίζεται ένα κοινό «εμείς». Τούτο τεκμαίρεται, τουλάχιστον, από τη μελέτη των πλαισιώσεων αδικίας που είναι παρούσες στο λόγο των συλλογικών δρώντων αυτής της κατηγορίας, και διακρίνονται από μια μέριμνα συμπερίληψης διαφορετικών συμφερόντων και δημιουργίας κοινών προτροπών για δράση ανάμεσα σε ασύνδετους μεταξύ τους δρώντες (πρόσφυγες, τοπικές κοινωνίες, φιλοπρόοδους πολίτες). Τούτη η διαδικασία *απόδοσης ομοιότητας* (McAdam, Tarrow και Tilly, 2001) κρίνεται ιδιαίτερα κρίσιμη, καθώς μέσα από αυτή είναι δυνατόν να συναρθρωθούν τα νέα «ερείσματα συνείδησης» (Collins, 2001), οι δυναμικές κοινωνικές βάσεις και τα κοινωνικά ακροατήρια των αναδυόμενων κοινωνικών κινημάτων. Σ' αυτή την κατηγορία δράσεων εξέχουσα θέση καταλαμβάνουν τα τοπικά κοινωνικά δίκτυα αλληλεγγύης που είχαν δημιουργηθεί κατά τον πρόσφατο κύκλο διαμαρτυρίας, οι πρωτοβουλίες κατοίκων, καθώς και υφιστάμενες κοινωνικές οργανώσεις που αναπροσανατόλισαν τη δράση τους στην προσφυγική αλληλεγγύη.

Τέλος, η *ετεροτοπική πολιτική*, αποκομμένη και ταυτόχρονα ενθυλακωμένη στο δημόσιο χώρο, προσβλέπει στη διαμόρφωση «χώρων διαφοράς», μέσα απ' αυτό που οι άνθρωποι νιώθουν, κάνουν, αισθάνονται και χτίζουν από κοινού, ανα-

ζητώντας ένα διαφορετικό νόημα στην καθημερινότητα, ένα νόημα που δεν απορρέει από τη νεοφιλελεύθερη ορθολογικότητα κοινωνικά ιεραρχημένης οργάνωσης του δημόσιου χώρου (Harvey, 2012· Lefebvre, 2003). Υιοθετώντας πρακτικές που έρχονται σε ευθεία αντιπαράθεση με τα κυρίαρχα μοντέλα οργάνωσης της καθημερινότητας και των σχέσεων στο αστικό περιβάλλον, αυτά τα υποδείγματα συλλογικού πράττειν αποτέλεσαν το φάρο της αλληλέγγυας δράσης για μια σειρά από συλλογικότητες, δίκτυα, και κοινωνικούς χώρους, κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα. Επιλέγοντας ως αποκλειστική πηγή χρηματοδότησης τις καμπάνιες αλληλεγγύης και τη συλλογή κρίσιμων πόρων για την υποδοχή των προσφύγων, συστάθηκαν ως οι «ενδεδειγμένες συλλογικές απαντήσεις» σε μια υφιστάμενη αδικία και επέλεξαν διεκδικητικές φόρμες που ενείχαν τον κίνδυνο της καταστολής (καταλήψεις, συμβολικές δράσεις και συγκρουσιακές διαδηλώσεις). Επιδίωξη αυτών των οργανώσεων ήταν όχι μόνο η αφύπνιση της κοινής γνώμης, αλλά και η σφυρηλάτηση νέων κοινοτήτων αγώνα μεταξύ γηγενών και προσφύγων για τα δημοκρατικά δικαιώματα, τον εκδημοκρατισμό και την επανοικειοποίηση του δημόσιου χώρου. Στη συνέχεια του κειμένου μας, θα επικεντρωθούμε κυρίως στη μελέτη των δύο κατηγοριών αλληλέγγυας δράσης, στο μετασχηματισμό των πρακτικών και του περιεχομένου της, ανάλογα με τις θεσμικές καμπές στη διαχείριση (εθνική και ευρωπαϊκή) της προσφυγικής «κρίσης».

Η αλληλεγγύη στο χώρο και στο χρόνο: Ανάμεσα στο δικαίωμα στην ελεύθερη μετακίνηση και το δικαίωμα στην εγκατάσταση

Η αλληλεγγύη στα «εξωτερικά σύνορα»: «Το σύνορο της αξιοπρέπειας»

Αδιαμφισβήτητα, η πρώτη πράξη της αλληλεγγύης στους πρόσφυγες γράφεται το καλοκαίρι του 2015 στα νησιά του Β. Αιγαίου, στις πύλες εισόδου προς την Ευρώπη. Στη θέα των εξουθενωμένων προσφύγων που καταφθάνουν στα παράλια, ομάδες πολιτών και εθελοντών στη Λέσβο, τη Χίο, τη Λέρο, την Κω εμπλέκονται κατ' αρχάς στο έργο της διάσωσης των προσφύγων και ακολούθως συγκροτούνται τοπικές πρωτοβουλίες με στόχο τον καλύτερο συντονισμό της συλλογής ειδών πρώτης ανάγκης και την άμεση πλην προσωρινή ανακούφιση των νεοαφιχθέντων.

Με κοινή αφετηριακή διάγνωση (ορισμό του προβλήματος και απόδοση ευθύνης) την ανυπαρξία μιας έστω στοιχειώδους υποδομής υποδοχής ή παρουσίας διεθνών, εθνικών και τοπικών Αρχών στα σημεία άφιξης (με την εξαίρεση του FRONTEX) για την παροχή της απαιτούμενης ανθρωπιστικής βοήθειας (τροφή, νερό, στέγη, ρούχα), η πρόγνωση, η προτεινόμενη λύση στο πρόβλημα, επικεντρώνεται στην ανάληψη αλληλέγγυας δράσης. Μάλιστα, οι εμπλεκόμενοι στις λιγό-

τερο ή περισσότερο οργανωμένες πρωτοβουλίες παροχής υπηρεσιών φροντίδας και αρωγής στους πρόσφυγες δεν αποδίδουν στη συμμετοχή τους στρατηγικά χαρακτηριστικά εμπρόθετης δράσης, ούτε κάποια διάσταση ηρωισμού ή αυτοθυσίας. Γι' αυτούς η αλληλεγγύη είναι η ανακλαστική απάντηση ανθρωπιάς απέναντι στη θέα ζωνών σε κίνδυνο και η πρακτική που ορίζει το σύνορο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στο ταξίδι των προσφύγων.

Στη Λέσβο: Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν κάνει αρκετά για να αντιμετωπίσει την κρίση. Ο FRONTEX, μια κοινή επιχείρηση από αρκετές χώρες για τον συντονισμό της αστυνόμευσης των συνόρων της Ε.Ε., είναι ο μόνος από τους ευρωπαϊκούς οργανισμούς που εργάζονται στη Λέσβο. [...] «Ένας άνδρας ήταν μες στη θάλασσα για μισή ώρα. [...] Μετά από μισή ώρα, μπήκα στη θάλασσα και έσωσα μόνος μου τον άνθρωπο. Γιατί είναι εκεί ο FRONTEX; Παίρνουν λεφτά. Γιατί; Για να παρακολουθούν ανθρώπους να πεθαίνουν; [...] Βοηθάμε επειδή είμαστε άνθρωποι. Το βλέπουμε να γίνεται μπροστά μας. Δεν μπορούμε να το αγνοήσουμε».²

Εδώ θγάζουν νεκρά παιδιά, κορίτσια και αγόρια. Πονάει η ψυχή μου. Δεν μπορώ να κοιμηθώ τα βράδια. Τι φταίνει αυτοί οι άνθρωποι. [...] Δεν έκανα κάτι σπουδαίο, να βοηθήσω το κορίτσι ήθελα, που ήταν βρεγμένο και παγωμένο.³

Στη Λέρο: Δύο ημέρες τώρα είμαστε στο πόδι μέχρι αργά τη νύχτα. Δεκάδες πρόσφυγες στο Λιμεναρχείο, δεκάδες στη «βίλα» και οι πιο άτυχοι στο κρατητήριο της αστυνομίας. Ρούχα, παπούτσια, νερό, φάρμακα, ερωτήσεις, αγωνία. [...] «Λέρος είναι το όνομα αυτού του νησιού, θα σας πούμε πότε έχει καράβι, μην ανησυχείτε θα σας δώσουμε όλες τις πληροφορίες που θέλετε». [...] Μικρές στιγμές από την καθημερινότητά μας, που έχει γεμίσει με τον πόνο, την αγωνία, αλλά και την ελπίδα ανθρώπων που είναι τα θύματα των πολέμων και της βίας ενός ανθρωποφάγου συστήματος. Και αργά τη νύχτα, όταν γυρνάμε κουρασμένοι, η τελευταία εικόνα των παιδιών που γλίτωσαν και εδώ βρήκαν μια ζεστή αγκαλιά και αγάπη, μας δίνει δύναμη για την επόμενη μέρα. Καλό δρόμο. (Δίκτυο Αλληλεγγύης Λέρου, 12/6/2015)⁴

2 lesvosnews.net (2015). Οι ηρωικοί ψαράδες που σώζουν ζωές στη Λέσβο. https://www.lesvosnews.net/articles/news-categories/koinonia/oi-iroikoi-psarades-poy-sozoygn-zoes-sti-lesvo?fbclid=IwAR2tutJdw261brP0_XNw3Cgli5b6eN0sZbnldprylzjo9e1rtnMm3z5pLQ

3 Αλληλεγγύη για όλους (2015). Τι λένε οι γιαγιάδες της Λέσβου που τάισαν το προσφυγόπουλο. <https://www.solidarity4all.gr/el/news/τι-λένε-οι-γιαγιάδες-της-λέσβου-που-τάισαν-το-προσφυγόπουλο>

4 Δίκτυο Αλληλεγγύης Λέρου (2015). <https://www.facebook.com/lerossn/posts/726714024122941>

Η προσφυγή στις πρακτικές και την αξία της αλληλεγγύης, με τη μορφή της έκκλησης για άμεση ανθρωπιστική βοήθεια στους πρόσφυγες, δεν σηματοδοτούσε όμως μόνο την ηθική δέσμευση των τοπικών πρωτοβουλιών στην προάσπιση του καθολικού δικαιώματος στη ζωή. Στους τόπους και τους χρόνους της υποδοχής των προσφύγων, με δεδομένη την απροθυμία των διεθνών, εθνικών και δημοτικών φορέων να παρέμβουν στο πεδίο της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της πρωτοβάθμιας αρωγής (διάσωση, στέγαση, τροφή),⁵ η δημόσια καταγραφή της στάσης ανοικτής υποδοχής του «άλλου πάσχοντα» και της αλληλεγγύης επιτελούσε και μια άλλη λειτουργία: εκείνη της σφυρηλάτησης ενός κώδικα ειρηνικής πλην προσωρινής συμβίωσης μεταξύ αντιπαρατιθέμενων επαγγελματικών και κοινωνικών ομάδων, των οποίων οι συνθήκες καθημερινότητας και οι επαγγελματικοί όροι (τουρισμός, εμπόριο, αλιεία) επιδεινώνονται ραγδαία, υπό το βάρος των αλληπάλληλων κρίσεων.

Διαβάζουμε στην ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας «Αλληλεγγύη Κως» που δημοσιεύεται τον Αύγουστο του 2015:

Η πρωτοβουλία πολιτών «Αλληλεγγύη Κως», που φρόντιζε τους τελευταίους δύο μήνες τη σίτιση (όπως και την παροχή ρούχων και ειδών προσωπικής υγιεινής), σταματά από τη Δευτέρα τη δράση της. [...] Δεν φαίνεται διατεθειμένος κάποιος επίσημος φορέας να αναλάβει το οικονομικό κόστος της σίτισης αλλά ούτε και το πολιτικό κόστος της μη σίτισης, η οποία επέρχεται. Αυτό είναι κάτι που μας ανησυχεί και μας τρομάζει, καθώς φαίνεται να υπάρχει ένα κενό ανάμεσα στις επίσημες αρχές του τόπου, την κεντρική και την τοπική και ένα τεράστιο πρόβλημα συνεννόησης και αντιμετώπισης μιας κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, η οποία μπορεί να εξελιχθεί σε έκρηξη με καταστροφικές συνέπειες για όλους. [...] Ο Δήμος της Κω δεν έχει την αρμοδιότητα για την αντιμετώπιση του προβλήματος της έλευσης των προσφύγων στην Κω. [...] Έχει όμως την ευθύνη και την αρμοδιότητα για τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων της Κω. [...] Έχει την υποχρέωση να φροντίσει να μη φωλιάσει ούτε να καλλιεργηθεί το μικρόβιο του ρατσισμού στον Κώο πολίτη. Έχει χρέος να προωθήσει ο ίδιος αισθήματα αλληλεγγύης προς κάθε πάσχοντα αυτού του τόπου, χωρίς διακρίσεις. Έτσι προάγονται οι δεσμοί μεταξύ των πολιτών έτσι εγκαθιδρύεται μια κοινωνία αλληλεγγύης και αδελφούσης. Οφείλει να προλαμβάνει τις σπιθές της φωτιάς που θα ανάψουν στην προσπά-

5 Ενδεικτικά παραθέτουμε κάποιες από τις εκθέσεις-μαρτυρίες διεθνών ΜΚΟ που είδαν το φως της δημοσιότητας: <https://www.msf.gr/magazine/lesvos-hotspot-kanenas-sevasmos-stin-ygeia-ton-eyaloton-atomon>· <https://www.amnesty.gr/news/press/article/16020/i-adraneia-kai-elleipsi-politikis-voylisis-kostizoyn-zoes-sto-aigaiο>· <https://www.amnesty.gr/news/press/article/16091/prosphyges-antimetopoi-me-ton-kindyno-kai-thanato-exaitias-tis-eyropaikis>

θεια της επιβίωσης. (Γιώργος Χαρτοφίλης – Αλληλεγγύη Κως)⁶

Οι εντάσεις και οι αντιπαραθέσεις ανάμεσα σε πρωτοβουλίες αλληλεγγύης, δημοτικές αρχές και άλλες τοπικές ομάδες κλιμακώνονται όταν οι πρόσφυγες από τη συνθήκη της προσωρινότητας υποχρεώνονται σε μακροχρόνια εγκατάσταση. Όταν δηλαδή ο «ταξιδιώτης της ανάγκης» του καλοκαιριού του 2015, ο διερχόμενος από το χωριό, σταδιακά αποκτά μια πιο μόνιμη χωρική ένταξη (Παπαταξιάρχης, 2016). Σ' αυτή τη μετάβαση από την προσωρινότητα στη μονιμότητα της προσφυγικής παρουσίας παρατηρείται ένα διάβημα νοηματικής επέκτασης (Snow, 2004) της έννοιας της αλληλεγγύης, ούτως ώστε να συμπεριληφθούν ομάδες, συμφέροντα και δεινά ευρύτερων ομάδων που πλήττονται από το κρισιακό φαινόμενο. Στην έκκληση που απευθύνουν οι αλληλέγγυοι κάτοικοι της Σκάλας Συκαμιάς στις δημοτικές αρχές διαφαίνεται αυτή η μεταστροφή:

Οι κάτοικοι της Σκάλας Συκαμιάς Λέσθου που υπογράφουμε το παρόν είμαστε οι περισσότεροι παιδιά και εγγόνια προσφύγων που μεγαλώσαμε ή μένουμε ακόμα στον προσφυγικό συνοικισμό του χωριού μας. [...] Ξέρουμε ότι η διέλευση προσφύγων από το χωριό μας και τον τόπο μας γίνεται από ανάγκη και όχι από επιλογή. Αυτή η ανάγκη για ζωή και αξιοπρέπεια έχει μετατρέψει το χωριό μας και τον τόπο μας σε δρόμο διέλευσης του τεράστιου προσφυγικού ρεύματος. Έχουμε όλοι συνειδητοποιήσει ότι εδώ βρίσκονται τα σύνορα της αλληλεγγύης της ανθρωπιάς και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. [...] Πέρα από όλα τα παραπάνω δεν μπορούμε να μην παραδεχτούμε ότι το μεταναστευτικό και προσφυγικό ρεύμα έχει δημιουργήσει οικονομικά προβλήματα σε πολλούς επαγγελματίες της περιοχής μας. Εκφράζουμε την αλληλεγγύη μας και προς όλους αυτούς που δοκιμάζονται χωρίς να φταίνε και ζητάμε την λήψη μέτρων για την ανακούφισή τους. (Επιστολή κατοίκων Σκάλας Συκαμιάς, 20/10/2015)⁷

Η ομάδα των αλληλέγγυων κατοίκων της Σκάλας Συκαμιάς μαζί με τη δέση αιτημάτων που διατυπώνουν καταθέτουν στις δημοτικές αρχές και μια σειρά προτεινόμενων μέτρων για την ανακούφιση προσφύγων και γηγενών (ένταξη προσφύγων στον οικιστικό ιστό, χαμηλότερο ΦΠΑ για το νησί, επιδότηση ψαράδων που δεν μπορούν να ρίξουν τα δίχτυα τους, πρόσληψη έκτακτου προσωπικού από τις ΜΚΟ και το δήμο, ενίσχυση του κοινωνικού τουρισμού για την τόνωση της

6 Lefteria (2015). Σίτιση τέλος για τους πρόσφυγες της Κω. <https://lefterianews.wordpress.com/2015/08/03/σίτιση-τέλος-για-τους-πρόσφυγες-της-κω/>

7 Πανόραμα. Κείμενο υψηλού ήθους. <https://www.apan.gr/gr/component/k2/item/1361-keimeno-ypsilou-ithous>

τοπικής οικονομίας), όμως στο διάβημά τους δεν βρίσκουν ανταπόκριση από τις Αρχές. Τα προβλήματα στην τοπική κοινωνία συνέχιζαν να σωρεύονται, με τους κατοίκους της Λέσβου, τα προϋπάρχοντα δίκτυα αλληλεγγύης στους πρόσφυγες και τους μετανάστες, τους διεθνείς εθελοντές και τις διεθνείς ΜΚΟ⁸ να αναζητούν βιώσιμες προτάσεις και πρακτικές λύσεις για τη στέγαση, τη σίτιση και την παροχή υγειονομικής φροντίδας στους πρόσφυγες, σ' ένα θεσμικό κενό που εντέλει, και εν μέρει, καλύφθηκε με τη λειτουργία των Κέντρων Υποδοχής και Ταυτοποίησης στη Μόρια (Σύροι) και το Καρά Τεπέ (Αφγανοί και Ιρανοί), τον Οκτώβριο του 2015.

Η αλληλεγγύη στα εσωτερικά σύνορα: «Ο φράχτης της ντροπής»

Ήδη όμως, από τα τέλη του καλοκαιριού και τις αρχές του φθινοπώρου του 2015 στο χάρτη της προσφυγικής διαδρομής η κρίση αρχίζει να μετακινείται από τα εξωτερικά σύνορα της Ευρώπης στα εσωτερικά: στα σύνορα της Ελλάδας με τη Β. Μακεδονία. Δύο είναι τα μείζονα θεσμικά γεγονότα που με τη σειρά τους μετασηματίζουν τόσο τη δομή πολιτικών ευκαιριών-απειλών όσο και τις γεωγραφίες και τα περιεχόμενα των αλληλεγγύων δράσεων.

Η πρώτη αφορά την έκτακτη χρηματοδότηση που λαμβάνει η Ελλάδα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής κοινοτικής αλληλεγγύης και την «Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την Ασφάλεια». Με όχημα το Ταμείο Ασύλου και Μετανάστευσης και το Ταμείο Εσωτερικής Ασφάλειας, και δηλώνοντας «αποφασισμένη να συνεχίσει να δείχνει έμπρακτα την αλληλεγγύη της» η Κομισιόν λαμβάνει τολμηρά μέτρα για τη βελτίωση της διαχείρισης της μετανάστευσης. Μόνο που τα μέτρα αυτά έμπρακτες αλληλεγγύης (παροχή οικονομικής βοήθειας στα κράτη-μέλη) δεν αφορούν την ενίσχυση του προνοιακού τομέα ή έστω των υπηρεσιών υποδοχής των προσφύγων, αλλά «την ενίσχυση της συνεργασίας έναντι του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας προς όφελος των Ευρωπαίων πολιτών».⁹ Η δεύτερη σχετί-

8 Για την περίπτωση της Λέσβου, ιδιαίτερη μνεία στη διαμόρφωση του άτυπου πεδίου της αλληλεγγύης χρήζουν οι προϋπάρχουσες δομές υποστήριξης προσφύγων και μεταναστών. Συγκεκριμένα αναφερόμαστε στην οργανωτική ομπρέλα των εθελοντικών ομάδων Χωριό Όλοι Μαζί (2012), στην κινηματική συλλογικότητα ΠΙΚΠΑ (2009), και στην προερχόμενη από τους κόλπους της εκκλησίας ΜΚΟ Αγκαλιά (2007). Οι παραπάνω συλλογικά δρώντες σε συνεργασία με κλιμάκιο της Υπατης Αρμοστείας και το προσωπικό των Γιατρών Χωρίς Σύνορα, από τον Ιούλιο έως τον Οκτώβριο του 2015, όταν δηλαδή, αρχής γενομένης από τη Μόρια, υιοθετήθηκε το μοντέλο των hotspots για την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος στα σύνορα είχαν αναλάβει, σχεδόν αποκλειστικά: την παροχή ειδών πρώτης ανάγκης και ιατρικής βοήθειας, τη στέγαση των ευάλωτων ομάδων (ΠΙΚΠΑ και Αγκαλιά) και τη μεταφορά των προσφύγων από τις βόρειες ακτές του νησιού (αναλυτικότερα βλ. https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiomata/44374_o-hartis-tis-allileggyis-tis-anthropias-kai-tis-perifanias).

9 efsyn. Ενίσχυση 473 εκατ. σε Ελλάδα από την Κομισιόν για το μεταναστευτικό. https://www.efsyn.gr/kosmos/eyropi/36643_enishysi-473-ekat-se-ellada-apo-tin-komision-gia-metanasteytiko

ζεται με την απόφαση για κλείσιμο του «διαδρόμου» από την Ελλάδα προς τη Β. Μακεδονία, και από την Ανατολική προς την Κεντρική Ευρώπη, καθώς και με την ενίσχυση του FRONTEX για την προφύλαξη των Ευρωπαίων πολιτών από τους κινδύνους που επισημαίνονται στα κείμενα της Κομισιόν.

Στη συμβολή αυτών των δύο θεσμικών πράξεων υπερτονισμού της διάστασης της «ασφάλειας» των Ευρωπαίων πολιτών ανακλύπει μια νέα θεσμική στιγμή κατά την οποία ο ρόλος των μηχανισμών ελέγχου, πληροφοριών και καταστολής διαστέλλεται, με τη δυνατότητα και το δικαίωμα της ελεύθερης μετακίνησης των προσφύγων να περιστέλλεται περαιτέρω. Σ' αυτή τη θεσμική στιγμή, οι τόποι, τα ρεπερτόρια, τα περιεχόμενα ακόμη και οι ταυτότητες των δρώντων της αλληλεγγύης επαναπροσδιορίζονται. Εφεξής, ο συμβολικός τόπος επιτέλεσης της αλληλεγγύης κινητοποίησης καθίσταται ο φράχτης του Έβρου, ενώ η ίδια η έννοια της αλληλεγγύης, διατηρώντας την ανθρωπιστική της αφετηρία, αποκτά πιο συγκρουσιακά χαρακτηριστικά και μεταστοιχείωνεται σ' εκείνη την υπερβατική δύναμη που διατείνεται πως «θα ρίξει τους φράχτες». Κατ' αυτόν τον τρόπο, ανακλύπει μια πολιτικο-θεσμική συγκυρία στην οποία εντοπίζεται η στιγμή της ανάδυσης εκείνης της συντακτικής διαδικασίας που ιστορικά συνδέεται με τη συγκρότηση των δικαιωμάτων (Isin και Nyers, 2014): του δικαιώματος στην ελεύθερη μετακίνηση.

Παράλληλα με τις πρωτοβουλίες διεκδικητών και κατοίκων που είχαν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού¹⁰ για την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας στους πρόσφυγες των συνόρων της Ελλάδας με τη Β. Μακεδονία (Ειδομένη), το φθινόπωρο του 2015 παρατηρείται μια άνθηση των δράσεων αλληλεγγύης για τη συλλογή ειδών πρώτης ανάγκης,¹¹ καθώς και μια ανάλογη έκρηξη των κινητοποιήσεων (200 δράσεις πανελλαδικά) ενόψει της πανελλαδικής διαμαρτυρίας στο φράχτη του Έβρου, στα τέλη Οκτωβρίου 2015. Με διακριτό το πλαίσιο αδικίας (τις ευρωπαϊκές πολιτικές ασφάλειας και φύλαξης των συνόρων), την τελούμενη αδικία (πνιγμοί στο Αιγαίο και θάνατοι στα σύνορα), αλλά και εντοπισμένους τους υπαίτιους (Ε.Ε. και ελληνική κυβέρνηση), το Συντονιστικό ενάντια στο Φράχτη του Έβρου αποδίδοντας στο φράχτη συμβολισμούς που συνδιαλέγονται με το ηθικό δίλημμα ζωή/θάνατος προβαίνει στη διατύπωση αιτημάτων και προτάσσει την αλ-

10 Ενδεικτικά αναφερόμαστε σ' εκείνες τις συλλογικότητες που εμφανίζονται να έχουν συστηματική, και με σχετική διάρκεια στο χρόνο (Ιούλιος-Οκτώβριος 2015) δράση: Αλληλέγγυοι Κάτοικοι Θεσσαλονίκης, Εθελοντές Κιλκίς/Θεσσαλονίκης για τους Πρόσφυγες, Πρωτοβουλία Κομοτηνής, Αντιρατσιστική Πρέβεζας, Αντιρατσιστική Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης.

11 Από την αποδελτίωση της σελίδας στο facebook «Πανελλαδική Δικτύωση Αντιρατσιστικών και Μεταναστευτικών Συλλογικοτήτων» για το μήνα Οκτώβριο 2015 καταγράφουμε, πανελλαδικά, 208 σημεία συλλογής ειδών πρώτης ανάγκης στα οποία περιλαμβάνονται δήμοι, κοινωνικά ιατρεία, κοινωνικά στέκια, εργατικά κέντρα, παραρτήματα ΜΚΟ, εμπορικά καταστήματα, καφεενεία, ενίοτε και ιδιώτες.

ληλεγγύη ως κινητήριο δύναμη για την αντιμετώπιση της αδικίας:

Ο Φράχτης του Έβρου δεν αποτελεί μόνο το σύμβολο του αποκλεισμού, της δαιμονοποίησης του «ξένου» και της πάση θυσία προστασίας της εθνικής και ευρωπαϊκής ασφάλειας. Αποτελεί την αιτία όλων αυτών των πνιγμών στο Αιγαίο και στη Μεσόγειο, εφόσον αναγκάζει πρόσφυγες και μετανάστες να ακολουθήσουν τις επίφοβες θαλάσσιες διόδους για τη διάσχιση των συνόρων. Τα στοιχεία δείχνουν ότι από την ολοκλήρωση του φράχτη οι πνιγμοί στο Αιγαίο έχουν αυξηθεί δραματικά και θα συνεχίσουν να αυξάνονται αφού κανένα συρματόπλεγμα δεν μπορεί να σταματήσει αυτούς που αγωνίζονται για επιβίωση και μια ζωή με αξιοπρέπεια. [...] Δεν μπορούμε να μένουμε σιωπηλοί μπροστά στο θάνατο... Όσο παραμένει όρθιος ο φράχτης και κλειστά τα σύνορα, το Ελληνικό Κράτος και η Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι αυτουργοί στις δολοφονίες χιλιάδων μεταναστών και προσφύγων στα παράλια της Μεσογείου, μέσα στα βυθισμένα σαπιοκάραβα των δουλεμπόρων. Γι' αυτό καλούμε το Σάββατο 31 Οκτώβρη, στο πλαίσιο πανελλαδικής κινητοποίησης, σε Πορεία στον Έβρο, ενάντια στον φράχτη και στα σύνορα:

- Ελεύθερη μετακίνηση για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες
- Κατάργηση των στρατοπέδων συγκέντρωσης
- Ενάντια στην Ευρώπη-Φρούριο

Η αλληλεγγύη μας να γκρεμίσει τον φράχτη και τα σύνορα¹²

Οι κινητοποιήσεις στα σύνορα πραγματοποιούνται και λαμβάνουν την κατασταλτική απάντηση. Ωστόσο, το αίτημα για δικαίωμα στην ελεύθερη μετακίνηση ως ισοδύναμο της κανονιστικής προτροπής «αλληλεγγύη» δεσπόζει στο λόγο των κινηματικών οργανώσεων. Εξίσου εμβληματικός όμως παραμένει και ο χώρος των συνόρων (η Ειδομένη) τόσο ως «θέατρο της ανθρωπιστικής βοήθειας» για τις ΜΚΟ (Skleparis και Armatokolas, 2016), όσο και ως «αμφιλεγόμενος χώρος» (Maestri και Hughes, 2017) καθώς εκεί μοιάζει να δίνονται οι μάχες των σημασιοδοτήσεων ανάμεσα σε ευρωπαϊκά όργανα, εθνικές κυβερνήσεις (και από τις δύο πλευρές του φράχτη), και τους διεκδικητικούς δρώντες και πρόσφυγες για την ιδιότητα και τα δικαιώματα του πολίτη. Άλλωστε, στην καμπή αυτή της αξιακής διεύρυνσης της αλληλεγγύης στο πεδίο της διεκδίκησης του δικαιώματος στην ελεύθερη μετακίνηση στο ευρωπαϊκό έδαφος, εκ νέου, «κλείνει» η (ευρωπαϊκή και εθνική) δομή πολιτικών ευκαιριών για τη φιλο-προσφυγική συλλογική δράση.

Μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παρίσι, τον Νοέμβρη του 2015 ακολουθεί: (α) το σταδιακό κλείσιμο του «βαλκανικού διαδρόμου», (β) η ενίσχυση των

12 Συντονιστικό ενάντια στον φράχτη του Έβρου (2015). <https://www.facebook.com/1488520771451307/photos/a.1488523141451070/1488888158081235/>

μηχανισμών ελέγχου στα σύνορα, (γ) η ταχεία ευθυγράμμιση της ελληνικής κυβέρνησης με τις οδηγίες του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Αύγουστου 2015, και (δ) το ξέσπασμα συγκρούσεων ανάμεσα στους πρόσφυγες στα σύνορα με τις αστυνομικές δυνάμεις.¹³ Δραματική στροφή παίρνει η πολιτική της «κρίσης των συνόρων» τον Φεβρουάριο του 2016 με το *de facto* κλείσιμο του «βαλκανικού διαδρόμου» (Mezzadra, 2018) και τον εγκλωβισμό των προσφύγων στις λησμονημένες ζώνες αναμονής των συνόρων. Φαίνεται όμως πως πριν από την ενίσχυση της κατασταλτικής επιλογής (έναντι της ανθρωπιστικής) στη διαχείριση του προσφυγικού στο ευρωπαϊκό έδαφος είχε προηγηθεί η παραγωγή θεάματος, λόγων και πρακτικών δημόσιας έκθεσης –αν όχι διαπόμπευσης– της προσφυγικής παρανομίας. Μόνο που αυτή τη φορά, η στρατηγική *παρανομοποίησης* (De Genova, 2013) δεν αφορούσε αποκλειστικά τους πρόσφυγες. Εκτεινόταν και στο πεδίο των αλληλέγγυων οργανώσεων και των μεμονωμένων ατόμων στους πρόσφυγες, συμπεριλαμβανομένων και των ΜΚΟ που δραστηριοποιούνταν στο πεδίο της ανθρωπιστικής βοήθειας.

Από τα μέσα του Ιανουαρίου 2016 ξεκινά μια επιχείρηση ηθικής αμφισβήτησης των ΜΚΟ, με κύριες όψεις: (α) την εμφάνιση ενός λόγου έλλειψης καλής πίστης απέναντι σε αυτές,¹⁴ (β) τη δημιουργία μητρώου εθελοντών, και (γ) τους εκτεταμένους ελέγχους από τα μεικτά πλέον κλιμάκια του FRONTEX και της ΕΛΑΣ σε ΜΚΟ και μεμονωμένους εθελοντές με στόχο «την εμπέδωση κλίματος ασφαλείας σε όλους τους κατοίκους των νησιών, αίσθημα που τον τελευταίο καιρό έχει διασαλευτεί από όσα λέγονται και γράφονται γύρω από τους εκατοντάδες εργαζόμενους σε ΜΚΟ και άλλους εθελοντές που επιχειρούν παρεμβαίνοντας σε θέματα διαχείρισης προσφυγικών ροών στα νησιά, εντελώς ανεξέλεγκτα».¹⁵

Τη στρατηγική της «ήπιας καταστολής» με τη μορφή του ηθικού στιγματισμού (Ferre, 2005) των αλληλέγγυων ακολουθούν συλλήψεις εθελοντών ΜΚΟ

13 Μεταξύ Νοεμβρίου 2015 και Ιανουαρίου 2016 στην Ειδομένη καταγράψαμε τέσσερα γεγονότα διαμαρτυρίας (19/11, 22/11, 9/12, 12/01). Στα γεγονότα δεσπόζει η μορφή της καθιστικής διαμαρτυρίας των προσφύγων στο σιδηροδρομικό σταθμό της Ειδομένης και το αίτημα της ελεύθερης μετακίνησης ή της ενημέρωσής τους για το νομικό καθεστώς που ορίζει την υπόστασή τους. Κατά τη διάρκεια των γεγονότων ξεσπούν συγκρούσεις με την αστυνομία. Παράλληλα, πληθαίνουν οι μαρτυρίες των Γιατρών του Κόσμου που κάνουν λόγο για αύξηση των περιστατικών βίας είτε από τους αστυνομικούς είτε από συμμορίες άλλων εγκλωβισμένων μεταναστών (βλ. <https://www.vice.com/el/article/nzwng7/via-kata-metanaston-sta-synora-ellada-pdgm>).

14 *empromnet* (2016). Συλλαμβάνονται εθελοντές. <https://www.empromnet.gr/article/80056-syllamvanontai-ethelontes>

15 Το ποντίκι (2016). Αστυνομία και FRONTEX θα περάσουν από κόσκινο τους εθελοντές στη Λέσβο. <http://www.topontiki.gr/article/155434/astynomia-kai-frontex-tha-perasoun-apo-koskino-toys-ethelontes-sti-lesvo>

τόσο στην Ειδομένη όσο και στη Λέσβο. Στη Μυτιλήνη, συγκεκριμένα, πέντε εθελοντές-μέλη διασωστικών σκαφών από την ισπανική ΜΚΟ PROEMAID και τη δανέζικη TEAM HUMANITY συλλαμβάνονται με την κατηγορία της «βοήθειας σε είσοδο παράνομων αλλοδαπών στην Ελλάδα»,¹⁶ πυροδοτώντας, για ακόμη μια φορά, τη διαδικασία νοηματικής αναπλαισίωσης της έννοιας και της στάσης της αλληλεγγύης. Σ' αυτή τη φάση εκδίπλωσης του σπιράλ καταστολή-παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας στους πρόσφυγες που διαπερνούν τα ευρωπαϊκά σύνορα, η αλληλεγγύη επωμίζεται το ηθικό φορτίο της πολιτικής ανυπακοής: της μη συμμόρφωσης με το νόμο, όταν αυτός κρίνεται άδικος. «Η Αλληλεγγύη δεν είναι κακούργημα»,¹⁷ δηλώνουν ακόμη και μέλη του τότε κυβερνώντος κόμματος ΣΥΡΙΖΑ, ενώ η αυτοοργανωμένη Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης στη Σκάλα Συκαμιάς διατρανώνει δημόσια «Η Αλληλεγγύη δεν πιστοποιείται, ούτε εκφοβίζεται».¹⁸

Σ' αυτό το υπό διαρκή διαμόρφωση πολιτικό-θεσμικό έδαφος αυστηροποίησης του καθεστώτος ασφάλειας των ευρωπαϊκών συνόρων και παρανομοποίησης των διερχόμενων προσφύγων, αποφασιστικής σημασίας ρόλο διαδραματίζει η Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας τον Μάρτιο του 2016. Σ' αυτή τη χρονική ρωγμή, τα ρεπερτόρια αλληλεγγύης επαναπροσδιορίζονται.

Η αλληλεγγύη «εντός των συνόρων»: Αυτοοργάνωση για την κοινωνική ένταξη των προσφύγων

Στις 18 Μαρτίου 2016, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δημοσιεύει την Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας, την κατ' ευφημισμό «Συμφωνία Ε.Ε.-Τουρκίας». Πρόκειται για μια δήλωση προθέσεων και δεσμεύσεων για τη διαχείριση της κρίσης των ευρωπαϊκών συνόρων, στην οποία ανάμεσα σε άλλα προβλεπόταν η αλλαγή του καθεστώτος επανεισδοχής των αιτούντων άσυλο στα εξωτερικά ευρωπαϊκά σύνορα (νησιά ΒΑ Αιγαίου), και η «επανασυνοριοποίηση» της Σένγκεν μέσα από τη δημιουργία ενδιάμεσων τρόπων για την αποτροπή της περαιτέρω μετακίνησης εντός της ζώνης Σένγκεν (βλ. Δημητριάδη στην παρούσα έκδοση).

Οι επερχόμενες απελάσεις θα πραγματοποιούνταν ακολουθώντας συνοπτικές διαδικασίες σχετικά με τη χορήγηση (ή μη) ασύλου, μετά την παραδοχή ότι η Τουρκία είναι ασφαλής «τρίτη χώρα», μια χώρα πρώτης υποδοχής για τους αιτού-

16 lesvosnews.net (2016). 5 συλλήψεις μελών ΜΚΟ στη Λέσβο για διευκόλυνση παράνομης εισόδου προσφύγων. <https://www.lesvosnews.net/articles/news-categories/astynomiko-reportaz/5-syllipseis-melon-mko-sti-lesvo-gia-dieykolynση-paranomis-eisodou-prosfygon>

17 Left.gr (2016). Η αλληλεγγύη δεν είναι κακούργημα. <https://left.gr/news/i-allileggyi-den-einai-kakourgima>

18 athens.indymedia.org (2016). Συριζαίοι βουλευτές στον Πλάτανο. <https://athens.indymedia.org/post/1554224/>

ντες άσυλο. Στη βάση αυτής της συλλογιστικής και της συναφούς ελληνικής νομοθεσίας για τη χορήγηση άσylum (Άρθρο 60, Ν.4375/2016), ετίθετο στη διακριτική ευχέρεια των Ελλήνων υπουργών Εσωτερικών και Άμυνας η εφαρμογή έκτακτων μέτρων στην περίπτωση μεγάλου αριθμού εισερχομένων προσφύγων-αιτούντων άσυλο στα σύνορα. Σε αντάλλαγμα γι' αυτά η Τουρκία θα λάμβανε οικονομική ενίσχυση και τη δυνατότητα απελευθέρωσης των θεωρήσεων βίζα καθώς και την επανέναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων.

Συνέπεια των παραπάνω ήταν την επομένη της «Συμφωνίας Ε.Ε.-Τουρκίας» να παγιδευτούν στην Ελλάδα γύρω στους 57.000 πρόσφυγες. Οι εγκλωβισμένοι των συνόρων μεταφέρθηκαν στα αναδιαμορφωμένα κέντρα υποδοχής και κράτησης, τα «πολυλειτουργικά» κέντρα υποδοχής, στα οποία εφεξής ενοποιούνται οι διαδικασίες υποδοχής, ταυτοποίησης, κράτησης, άσylum, απέλασης (Maniatis, 2018). Παράλληλα, περισσότεροι από 15.000 από εκείνους που είχαν βρεθεί στην Αθήνα τοποθετήθηκαν προσωρινά στα 14 κέντρα υποδοχής που διαμόρφωσε η ελληνική κυβέρνηση, έξω από τον αστικό ιστό (Tsavdaroglou, 2018).

Στο φόντο αυτών των αλλαγών, η αλληλεγγύη, ως αξιακή πλαισίωση προτροπής σε δράση και ως δέσμη πρακτικών αποκτά ευκρινέστερο περιεχόμενο. Διαχωρίζεται ρητά από την ηθική και τις πρακτικές της «κοινωνικής ανθεκτικότητας», στην οποία μοιάζει να αναγνωρίζεται ο πραγματισμός της σύγχρονης «ανθρωπιστικής διακυβέρνησης», ιδίως μέσα από τη δράση των ΜΚΟ και ανασυγκροτείται ως διεκδικητική αλληλεγγύη («ετεροτοπία»). Σ' αυτή την εποχή και εκδοχή της αλληλεγγύης τον τόνο δίνουν προϋπάρχουσες κινηματικές οργανώσεις και δίκτυα αντιρατσιστικών και φιλο-προσφυγικών συλλογικοτήτων.

Η αλληλεγγύη σ' αυτό το φαντασιακό κοινωνικής δράσης γίνεται αντιληπτή ως ένα ενδιάμεσο στάδιο αυτοοργάνωσης των προσφύγων, στο στρατηγικό ορίζοντα μιας πιο μακρόπνοης διάρθρωσης των αγώνων ντόπιων και μεταναστών/προσφύγων για κοινωνικά δικαιώματα: πρωτίστως, για το δικαίωμα στη στέγη και εν συνεχεία για το δικαίωμα στην κοινωνική ένταξη, τη διεκδίκηση της ισότιμης πρόσβασης στις υπηρεσίες εκπαίδευσης και υγείας. Καταλύτης σ' αυτή τη διαδικασία δημιουργίας ενός χώρου συντονισμού των αγώνων για τη διεκδίκηση των βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων είναι η πρακτική της κατάληψης χώρου, των εγκαταλελειμμένων κτιρίων κυρίως του κέντρου της Αθήνας, από συλλογικότες του αναρχικού/αντιεξουσιαστικού τόξου και της άκρας αριστεράς. Η πρώτη κατάληψη στέγασης προσφύγων «Νοταρά 26» γίνεται πριν τη συμφωνία Ε.Ε.-Τουρκίας, τον Σεπτέμβριο του 2015 όταν ήδη καταφθάνουν στο κέντρο της Αθήνας οι πρώτοι πρόσφυγες από τα νησιά. Διαβάζουμε στο πρώτο κείμενο του κατειλημμένου χώρου «Νοταρά 26»:

Καθημερινά χιλιάδες άνθρωποι παλεύουν να περάσουν τα σύνορα αντιμετώπι με τη θάλασσα, το φράχτη του Έβρου, τους εμπόρους των συνόρων, το Λιμενικό και τον FRONTEX. [...] Όσοι καταφέρουν να μπουν στην Ευρώπη-φρούριο, έχουν να αντιμετωπίσουν κράτη που ενδιαφέρονται μόνο για κερδοσκοπία στη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών και για φτηνό εργατικό δυναμικό, αδιαφορώντας για την ανθρώπινη ζωή και αξιοπρέπεια. [...] Μέσα σε αυτό το ασφυκτικό πλαίσιο, προχωρήσαμε στην κατάληψη του εγκαταλειμμένου δημόσιου κτιρίου του ΕΤΕΑΜ της οδού Νοταρά 26 με σκοπό την εδαφικοποίηση της αλληλεγγύης μας προς τους πρόσφυγες/μετανάστες για την κάλυψη των άμεσων αναγκών τους (στέγαση, περίθαλψη, κάθε είδους στήριξη). Δεν πρόκειται για μια κίνηση φιλανθρωπίας, κρατικής ή ιδιωτικής, αλλά για εγχείρημα αλληλεγγύης αυτοοργανωμένο, που οι αλληλέγγυοι και οι πρόσφυγες αποφασίζουν από κοινού. Αποφασιστικό όργανό μας είναι η ανοιχτή συνέλευση της κατάληψης όπου μπορούν να συμμετάσχουν όλοι κι όλες χωρίς αποκλεισμούς. [...] Στόχος μας η επικοινωνία και ο συντονισμός των δράσεών μας με τις εκατοντάδες ατομικές και συλλογικές πρωτοβουλίες σε όλη την Ελλάδα (σε αστικά κέντρα, σε νησιά και παραμεθόριο) για την αποτελεσματικότερη αλληλεγγύη σε πρόσφυγες και μετανάστες για να δομήσουμε μαζί το κοινό μας μέλλον. Για να γίνει η Οδύσεια των προσφύγων προς την επιβίωση ένα ταξίδι της ανθρωπότητας προς την ελευθερία!¹⁹

Μετά τη συμφωνία Ε.Ε.-Τουρκίας, η πρακτική της κατάληψης των εγκαταλειμμένων κτιρίων για τη στέγαση των προσφύγων αναγορεύεται στην κατεξοχήν μορφή εκδήλωσης της έμπρακτης αλληλεγγύης στους πρόσφυγες. Στο διάστημα που ακολουθεί πραγματοποιείται μια σειρά καταλήψεων στέγης στο κέντρο της Αθήνας (Αραχώβης 44, Κάνιγγος 22, Σπύρου Τρικούπη 17, Θεμιστοκλέους 58, Αχαρνών 22, Ξενοδοχείο «Όνειρο», 5ο Σχολείο Οκτάβιου Μερλιέ), στις οποίες φιλοξενούνται περίπου 150 με 200 άτομα στην καθημιά. Οι καταλήψεις, τουλάχιστον διακηρυκτικά, οργανώνονται με έμφαση στις αρχές της συμμετοχικής δημοκρατίας, τις αποκεντρωμένες δομές λειτουργίας και τα συναινετικά μοντέλα λήψης αποφάσεων. Ιδιαίτερη μνεία σ' αυτό το ψηφιδωτό χώρων στέγασης προσφύγων στο κέντρο της Αθήνας χρίζει ο χώρος στέγασης προσφύγων City Plaza.

Το City Plaza καταλαμβάνεται τον Απρίλιο του 2016 από μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης στους Οικονομικούς και Πολιτικούς Πρόσφυγες, μια ομπρέλα αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων του αντιεξουσιαστικού χώρου και της ελευθεριακής αριστεράς που δραστηριοποιείτο στο κέντρο της Αθήνας (Πλ. Βικτωρίας) από τον Αύγουστο του 2015.

19 Μικρόπολις. Κατάληψη στέγης προσφύγων/μεταναστών Νοταρά 26. <https://mikropolis.gr>

Η μοναδικότητα του City Plaza συνίσταται στο ότι συνδέει και ενοποιεί διάσπαρτους και πολλαπλούς αγώνες και πεδία παρέμβασης, τόσο πολιτικά όσο και ιδεολογικά, όπως η κοινωνική αλληλεγγύη και η πολιτική ανυπακοή εισφέροντας ένα αντι-παράδειγμα, διατυπώνοντας συγκεκριμένα πολιτικά αιτήματα και οργανώνοντας την καθημερινή ζωή την ίδια στιγμή που οργανώνει και ευρύτερους αγώνες για κοινωνικά δικαιώματα και ελευθερίες. Μέσα από το αντι-παράδειγμα του City Plaza αμφισβητείται το κυρίαρχο αφήγημα «Δεν Υπάρχει Εναλλακτική» άλλη πλην των στρατοπέδων κράτησης μέσα από το λόγο της «έκτακτης ανάγκης» και της «προσφυγικής κρίσης» (Lafazani, 2017).

Στο αγγλόφωνο φυλλάδιο που κυκλοφορεί ενόψει της κατάληψης του ξενοδοχείου City Plaza υπογραμμίζεται αυτή η πιο συμπεριληπτική πρόσληψη της αλληλεγγύης στους πρόσφυγες ως προθάλαμου αγώνων για κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα:

Το City Plaza δεν είναι μόνο ένα αντιπαράδειγμα για το πώς το ζήτημα της στέγασης των προσφύγων οφείλει να τίθεται από το κίνημα και την κοινωνία [...] είναι επίσης μια πρωτοβουλία αυτοοργάνωσης της καθημερινής ζωής και του κοινού αγώνα των ντόπιων και των προσφύγων και [...] ένα κέντρο αγώνα που διαμορφώνει ένα ευρύ δίκτυο σχέσεων με συνδικάτα, σχολεία, νοσοκομεία, και κοινωνικούς χώρους για την οργάνωση της αλληλεγγύης στους παγιδευμένους πρόσφυγες και για το σχεδιασμό δράσεων και διεκδικήσεων για κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα στους πρόσφυγες [...]. Η πρωτοβουλία είναι ένα πείραμα για την αυτοοργάνωση των προσφύγων και των ντόπιων, με άξονες την εβδομαδιαία συνέλευση και τις θεματικές ομάδες εργασίας. Στόχος είναι να διαμορφώσουμε μια αντίληψη για την καθημερινή ζωή που θα ενδυναμώνει τους «από κάτω», θα συμβάλει στη δημιουργία «χώρων ελευθερίας» και θα λειτουργεί ως απτή απόδειξη της οπτικής μας για την κοινωνία.²⁰

Αμφισβητώντας το κυρίαρχο αφήγημα για το μόνο ρεαλιστικό πρότυπο στέγασης των προσφύγων, το City Plaza λειτούργησε ως όχημα προεικονιστικής πολιτικής καθώς συγκροτήθηκε ως αντι-ηγεμονικός θεσμός καθημερινότητας, στον οποίο σφυρηλατούνταν μορφές αλληλεπίδρασης (πείραμα αυτοοργάνωσης μεταξύ ντόπιων και προσφύγων) που εμπεριέχουν την επιθυμητή αλλαγή. Έθεσε όμως επιπλέον σε κίνηση ένα σχέδιο κοινωνικής συνύπαρξης στον αστικό χώρο και κοινωνικής ένταξης μέσω της πρόσβασης των προσφύγων στις πρωτοβάθμιες

20 Πηγή: <http://solidarity2refugees.gr/city-plaza-leaflet/> (ανάκτηση 10 Μαρτίου 2021, ο σύνδεσμος δεν είναι πλέον προσβάσιμος).

δομές εκπαίδευσης και υγείας. Με δεσποζουσα πλαισίωση «Θα Ζήσουμε Μαζί!», η κοινότητα του City Plaza, άλλοτε έπαιρνε την πρωτοβουλία για τη διοργάνωση δημόσιων γιορτών σε χώρους με μνήμες ρατσιστικής βίας, άλλοτε ανταποκρινόταν συμμετέχοντας σε γιορτές των σχολείων της περιοχής. Παράλληλα, μέσα από μια συστηματική δουλειά δικτύωσης με υφιστάμενα σωματεία και συνδικάτα δασκάλων (κυρίως το σωματείο Αριστοτέλης) πέτυχε την ένταξη σχεδόν όλων των παιδιών του χώρου στέγασης στα σχολεία της γειτονιάς (Κοτρονακι, 2018).

Συμπερασματικά

Στην παρούσα εργασία επιχειρήθηκε η χαρτογράφηση των ποικίλων δομών, περιεχομένων και πρακτικών αλληλεγγύης κατά την περίοδο της προσφυγικής «κρίσης» (2015-2016). Από την έρευνα, προέκυψαν πολλές συνάψεις ανάμεσα στα πρότυπα αλληλεγγύης που αναδύθηκαν κατά τη διάρκεια του πρόσφατου κύκλου διαμαρτυρίας ενάντια στα μέτρα λιτότητας (2010-2015) και τη φιλο-προσφυγική δράση που τον διαδέχτηκε. Υποστηρίχθηκε ότι το περιορισμένο φάσμα κρατικών πολιτικών παρέμβασης σε συνδυασμό με τη μακρά διαδικασία αποπολιτικοποίησης διαμόρφωσε έναν τύπο «ζήτησης» για πολιτική της αλληλεγγύης.

Με το ξέσπασμα της προσφυγικής «κρίσης» του 2015, οργανώσεις και δίκτυα που σε προηγούμενο χρόνο είχαν συσταθεί υπό την ευρύτερη πλαισίωση της αλληλεγγύης μετατόπισαν τον προσανατολισμό τους στην κάλυψη των προσφυγικών αναγκών. Ωστόσο παρατηρήθηκε ότι, παρά την επίκληση μιας κοινής αξίας, το αποδιδόμενο νόημα, οι συναφείς πρακτικές, ο προγραμματικός/οραματικός ορίζοντας, καθώς και η ταυτότητα των κινητοποιούμενων ομάδων μεταλλάσσονταν σε αλληλεπίδραση με το χώρο επιτέλεσης της αλληλεγγύης και το χρόνο των κρίσιμων ευρωπαϊκών θεσμικών αποφάσεων.

Υπό το φως των παραπάνω, θέσαμε μια σειρά από κριτήρια ικανά να συνδέσουν τις διαφορετικές αποτυπώσεις της πολιτικής της αλληλεγγύης με ευρύτερους μετασχηματισμούς στη συλλογική δράση, και συγκεκριμένα με τη διαδικασία συγκρότησης αγώνων για την ιδιότητα του πολίτη και την αποπολιτικοποίηση. Καταλήξαμε στο ότι, κατά την προσφυγική κρίση συνυπήρξαν τρεις διαφορετικές κατηγορίες οργανώσεων και σύστοιχων δράσεων που έτειναν προς: α) την *κοινωνική ανθεκτικότητα*, β) τον *πολιτικό αλτρουισμό* και γ) την *ετεροτοπία*.

Εν συνεχεία, εξετάζοντας την αλληλέγγυα δράση υπό το πρίσμα της χωροχρονικής της εκδήλωσης, διακρίναμε διαφορετικές «εποχές νοημάτων» και ρεπερτορίων αλληλεγγύης. Μια πρώτη (καλοκαίρι 2015), με κύριο τόπο εκδήλωσης, τα «εξωτερικά» ευρωπαϊκά σύνορα (νησιά Β. Αιγαίου), κατά την οποία η αλληλεγγύη έφερε κυρίως το χαρακτήρα της ανθρωπιστικής βοήθειας και ήταν συνώνυμη με την ηθική δέσμευση των τοπικών πρωτοβουλιών για την προάσπιση του κα-

θολικού δικαιώματος στη ζωή και την ειρηνική συμβίωση μεταξύ προσφύγων και ντόπιων. Μια δεύτερη (φθινόπωρο 2015) με χωρική εστία τα εξωτερικά σύνορα της Ευρώπης (σύνορα της Ελλάδας με τη Β. Μακεδονία) με την αλληλεγγύη να διατηρεί τον ανθρωπιστικό της πυρήνα μεν, να αποκτά πιο συγκρουσιακά χαρακτηριστικά δε, και να ταυτίζεται με τη διεκδίκηση του δικαιώματος στην ελεύθερη μετακίνηση στον ευρωπαϊκό χώρο. Μια τρίτη (Νοέμβριος 2015 - Ιανουάριος 2016), στην ίδια γεωγραφική ζώνη, με γνώρισμα την «παράνομοποίηση» της ανθρωπιστικής βοήθειας στους πρόσφυγες των συνόρων, κατά την οποία η αλληλεγγύη διευρύνθηκε για να συμπεριλάβει τη διάσταση της πολιτικής ανυπακοής. Μια τέταρτη, που καθορίστηκε από την Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας (άνοιξη 2016), τον εγκλωβισμό προσφύγων στην ελληνική ενδοχώρα, όπου η αλληλεγγύη προσλαμβάνόταν ως ένα ενδιάμεσο στάδιο αυτοοργάνωσης των προσφύγων σε επίπεδο καθημερινότητας, στο στρατηγικό ορίζοντα μιας πιο μακρόπνοης διάρθρωσης των αγώνων για κοινωνική ένταξη.

Κατά τη μετάβαση από τη μια εποχή στην άλλη εντοπίσαμε μια σταδιακή μετατόπιση από την ηθική και τις πρακτικές της *κοινωνικής ανθεκτικότητας* στην *ετεροτοπία* ενώ σε κάθε διαφορετική εκδοχή της αλληλεγγύης ειδικό βάρος στο σχεδιασμό και την ανάληψη δράσεων, έφερε μια από τις τρεις κατηγορίες οργάνωσεων του πεδίου.

Βιβλιογραφία

- Agistín, Ó.G. και Jørgensen, M.B. (2019). *Solidarity and the 'Refugee Crisis' in Europe*. Palgrave Macmillan.
- Busso, S. (2017). The De-Politicization of Social Policy at the time of Social Investment: Mechanisms and distinctive features. *Partecipazione e Conflitto*, 10 (2), σ. 421-447.
- Carrera, S. και Guild, E. (2010). Joint Operation RABIT 2010-Frontex. Assistance to Greece's Border with Turkey: Revealing the Deficiencies of Europe's Dublin Asylum System. *Center for European Policy Studies, Liberty and Security in Europe*. Διαθέσιμο στο <http://aei.pitt.edu/15186/>
- Collins, R. (2001). Social Movements and the Focus of Emotional Attention. Στο J. Goodwin, J.M. Jasper και F. Polletta (επιμ.), *Passionate Politics: Emotions and Social Movements* (σ. 27-45). Σικάγο/Λονδίνο: The University of Chicago Press.
- De Genova, N. (2013). Spectacles of Migrant "Illegality": The Scene of Exclusion, The Obscene of Inclusion. *Ethnic and Racial Studies*, 36 (7), σ. 1180-1198.
- Della Porta, D. (2018). Contentious Moves: Mobilising for Refugees' Rights. Στο D. Della Porta (επιμ.), *Solidarity Mobilizations in the 'Refugee Crisis' Contentious Moves* (σ. 1-39). Λονδίνο: Palgrave Macmillan.
- Diani, M. και Kousis, M. (2014). The Duality of Claims and Events: The Greek Campaign against the Troika's Memoranda and Austerity, 2010-2012. *Mobilization*, 19 (4), σ. 387-404.
- Edwards, C. (2009). *Resilient Nation*. Λονδίνο: Demos.

- Fassin, D. (2005). Compassion and Repression: The Moral Economy of Immigration Policies in France. *Cultural Anthropology*, 20 (3), σ. 362-387.
- (2012). *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Μπέρκλεϊ: University of California Press.
- Ferre, M.M. (2005). Soft Repression: Ridicule, Stigma and Silencing in Gender-Based Movements. Στο C. Davenport, H. Johnston και C. Mueller (επιμ.), *Repression and Mobilization* (σ. 138-156). Μινεσότα: Minnesota University Press.
- Hay, C. (2007). *Why we hate politics*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Hall, P.A. και Lamont, M. (επιμ.) (2013). *Social Resilience in the Neoliberal Era*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Harvey, D. (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Verso.
- Held, D. (2006) (3η έκδ.). *Models of Democracy*. Στάνφορντ: Stanford University Press.
- Isin, E.F. και Nyers, P. (2014). Introduction: Globalizing citizenship studies. Στο E.F. Isin και P. Nyers (επιμ.), *Routledge Handbook of Global Citizenship Studies* (σ.1-12). Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Routledge.
- Joseph, J. (2013). Resilience as embedded Neoliberalism: A Governmentality approach. *Resilience*, 1 (1), σ. 38-52.
- Καβουλάκος, Κ.Ι. (2018). Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, Κρίση, Κράτος και Κοινωνικά Κινήματα. Στο Ν. Σερντεδάκις και Σ. Τομπάζος (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κρίσης: Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις* (σ. 494-520). Αθήνα: Gutenberg.
- Karyotis, G. και Rüdiger, W. (2018). The Three Waves of Anti-Austerity Protest in Greece, 2010-2015. *Political Studies Review*, 16 (2), σ. 158-169.
- Keck, M. και Sikkink, K. (1998). *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ίθακα/Λονδίνο: Cornell University Press.
- Klandermans, B. (2004). The Demand and Supply of Participation: Social-Psychological Correlates of Participation in Social Movements. Στο D.A. Snow, S. A. Soule και H. Kriesi (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (σ. 360-379). Οξφόρδη: Blackwell.
- Κοτρωνάκη, Λ. (2015). Η Θεωρία της Συγκρουσιακής Πολιτικής στην Πράξη των Κοινωνικών Κινήματων: Το Κίνημα ενάντια στη Νεοφιλελεύθερη Παγκοσμιοποίηση, (Ελλάδα 2000-2006). *Διακτορική Διατριβή*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Kotronaki, L. (2018). Outside the Doors: Refugee accommodation Squats and Heterotopy Politics. *The South Atlantic Quarterly*, 117 (4), σ. 914-925.
- Kotronaki, L. και Seferiades, S. (2019). Resilience or Solidarity? Modes of Class Participation in Crisis-ridden Greece. Στο International Conference *Class without Consciousness: The Politics of fragmented Class Identities*, COSMOS (The Center of Social Movements Studies), Scuola Normale Superiore. Φλωρεντία: Νοέμβριος 14-15.
- Lafazani, O. (2017). 1.5 year City Plaza: A Project on the Antipodes of Bordering and Control Policies. *Antipodes/* <https://antipodeonline.org/2017/11/13/intervention-city-plaza/>

- Lefebvre, H. (1974). *The Production of Space*. Οξφόρδη: Blackwell.
- (2003). *The Urban Revolution*. Μινεάπολις: University of Minnesota Press.
- Maestri, G. και Hughes, S.M. (2017). Contested Spaces of Citizenship: Camps, Borders and Urban Encounters. *Citizenship Studies*, 21, σ. 625-639.
- Malamidis, H. (2020). *Social Movements and Solidarity Structures in Crisis-Ridden Greece*. Άμστερνταμ: Amsterdam University Press.
- Maniatis, G. (2018). From a Crisis of Management to Humanitarian Crisis Management. *South Atlantic Quarterly*, 117 (4), σ. 905-913.
- Martin, D. και Miller, B. (2003). Space and Contentious Politics. *Mobilization: An International Journal* 8 (2), σ. 143-156.
- Mavelli, L. (2017). Governing Populations through the Humanitarian Government of Refugees: Biopolitical Care and Racism in the European Refugee Crisis. *Review of International Studies*, 43 (5), σ. 809-832.
- McAdam, D., Tarrow, S. και Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Mezzadra, S. (2018). In the Wake of the Greek Spring and the Summer of Migration. *South Atlantic Quarterly*, 117 (4), σ. 925-933.
- Monforte, P. (2016). The Border as a Space of Contention: The Spatial Strategies of Protest against Border Controls in Europe. *Citizenship Studies*, 20 (3-4), σ. 411-426.
- Oikonomakis, L. (2018). Solidarity in Transition: The case of Greece. Στο Della Porta, D. (επιμ.) *Solidarity Mobilizations in the 'Refugee Crisis' Contentious Moves* (σ. 65-99). Λονδίνο: Palgrave Macmillan.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2016). Μια Μεγάλη Ανατροπή: Η «Ευρωπαϊκή Προσφυγική Κρίση» και ο νέος Πατριωτισμός της «Αλληλεγγύης». *Σύγχρονα Θέματα*, 132-133, σ. 7-28.
- Ραπαταξιάρχης, Ε. (2016). Being 'there'. At the Front Line of the 'European Refugee Crisis' - part 1. *Anthropology Today*, 32 (2), σ. 5-9.
- Passy, F. (2001). Political Altruism and the Solidarity Movement: An Introduction. Στο F. Passy και M. Giugni (επιμ.), *Political Altruism? Solidarity Movements in International Perspective* (σ. 3-26). Λάναμ/Μπόουλντερ/Νέα Υόρκη/Οξφόρδη: Rowman & Littlefield.
- Psimitis, M. (2011). The Protest Cycle of Spring 2010 in Greece. *Social Movements Studies*, 10 (2), σ. 191-197.
- Rakopoulos, T. (2014). The crisis seen from Below, Within, and Against: From Solidarity Economy to Food Distribution Cooperatives in Greece. *Dialectical Anthropology*, 38 (2), σ. 189-207.
- Rozakou, K. (2016). Crafting the Volunteer: Voluntary Associations and the Reformation of Sociality. *Journal of Modern Greek Studies*, 34, σ. 79-102.
- Samers, M. (2004). An Emerging Geopolitics of 'Illegal' in the European Union. *European Journal of Migration and Law*, 6 (1), σ. 27-45.

- Serntedakis, G. (2017). 'Solidarity' for Strangers: A Case Study of 'Solidarity' Initiatives in Lesbos. *Etnofoor*, 29 (2), 83-98.
- Σερντεδάκις, Ν. (2018). Η Διαμαρτυρία στην Ελλάδα της Κρίσης. Στο Ν. Σερντεδάκις, και Σ. Τομπάζος (επιμ.), *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης: Συγκρουσιακός Κύκλος Διαμαρτυρίας και Θεσμικές Εκβάσεις* (σ. 285-326). Αθήνα: Gutenberg.
- Σερντεδάκις, Ν. και Κουφίδη, Μ. (2018). Συγκρουσιακός και Εκλογικός Κύκλος στην Ελλάδα της Κρίσης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 44 (1), σ. 7-30.
- Σεφεριάδης, Σ.Ι. (2006). Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα: Μια Αποτύπωση. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27, σ. 7-42.
- Sewell, W.H. (1996). Historical Events as Transformations of Structures: Inventing Revolution at the Bastille. *Theory and Society*, 25 (6), σ. 841-881.
- Sewell, W.H. (2001). Space in Contentious Politics. Στο R.R. Aminzade, J.A. Goldstone, D. McAdam, E.J. Perry, W.H. Sewell, S. Tarrow και C. Tilley (επιμ.), *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics* (σ. 51-88). Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Skleparis, D. (2015). Towards a Hybrid 'Shadow State'? The Case of Migrant-/Refugee- Serving NGOs. Στο J. Clarke, A. Huliaras και D. Sotiropoulos (επιμ.), *Austerity and the Third Sector in Greece* (σ. 147-165). Λονδίνο: Ashgate.
- Skleparis, D. και Armakolas, I. (2016). The refugee crisis and the role of NGOs, civil society, and media in Greece. Στο D.L. Phillips (επιμ.) *Balkan Human Corridor: Essays on the Refugee and Migrant Crisis from Scholars and Opinion Leaders in Southeast Europe* (σ.171-184). Institute for the Study of Human Rights (ISHR), Νέα Υόρκη: Columbia University Press.
- Snow, D.A. (2004). Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields. Στο D.A. Snow, S.A. Soule, και H. Kriesi (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (σ. 380-412). Οξφόρδη: Blackwell.
- Snow, D.A. και Benford, R.D. (1988). Ideology, Frame Resonance and Participant Mobilization. *International Social Movement Research*, 1, σ. 197-217.
- Σούζας, Ν. και Ηλιόπουλος, Χ. (2018). Οι Αγανακτισμένοι των πλατειών: Η σημασία του εξαιρετικού γεγονότος στη διαμόρφωση του κύκλου διαμαρτυρίας. Στο Ν. Σερντεδάκις, και Σ. Τομπάζος (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κρίσης: Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις* (σ. 327-349). Αθήνα: Gutenberg.
- Tilly, C. (2000). Spaces of Contention. *Mobilization: An International Quarterly*, 5 (2), σ. 135-159.
- Tsavdaroglou, Ch. (2018). The Newcomers' Right to the Common Space: The Case of Athens during the Refugee Crisis. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 17 (2), σ. 376-401.
- Tsianos, V. και Karakayali, S. (2010). Transnational Migration and the Emergence of the European Border Regime: An Ethnographic Analysis. *European Journal of Social Theory*, 13 (3), σ. 373-387.
- World Resources Institute (2008). *Roots of Resilience, Growing the Wealth of the Poor*. Ουάσινγκτον: World Resources Institute.

Επίμετρο

Η παγκόσμια διακυβέρνηση της μετανάστευσης: προς μια «χαώδη» προσέγγιση

Άννα Τριανταφυλλίδου

Εισαγωγή

Τα τελευταία 30 χρόνια, και ειδικά από το 2005 και μετά, η μετανάστευση εντείνεται και επεκτείνεται συνεχώς. Η μεταναστευτική πραγματικότητα έχει γίνει όλο και πιο δυναμική και μεταβαλλόμενη κάτι που αντικατοπτρίζεται και στο επιστημονικό λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται για τη μελέτη της μετανάστευσης. Έως πρόσφατα συνηθίζαμε να οργανώνουμε τη σκέψη μας με διχοτομικό τρόπο, με αναφορά στις χώρες προέλευσης και προορισμού και στους παράγοντες έλξης-απώθησης (Carling και Schewel, 2018· Collins, 2018). Την τελευταία δεκαετία, μελετάμε όλο και περισσότερο τις χώρες διέλευσης και τις κατακερματισμένες μεταναστευτικές διαδρομές με πολλούς ενδιάμεσους σταθμούς· υποστηρίζουμε ότι οι περισσότερες χώρες στον κόσμο εμπλέκονται στη μετανάστευση με περισσότερους από ένα ρόλους (π.χ., ως προέλευση και διέλευση, προορισμός και προέλευση, προορισμός και διέλευση) και διερευνούμε τους παράγοντες, τις προσδοκίες και τις δυνατότητες αντί να υιοθετούμε προσεγγίσεις έλξης-απώθησης, ή κόστους-οφέλους (π.χ., Bivand Erdal και Oerppen, 2018· Carling και Schewel, 2018).

Το παρόν κεφάλαιο καταγράφει τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται σήμερα τα κύρια χαρακτηριστικά της διεθνούς μετανάστευσης για να υποστηρίξει ότι η κατανόηση και οι προσεγγίσεις μας για τη διακυβέρνηση της μετανάστευσης δεν είναι επαρκείς, καθώς και να αναδείξει ότι αυτές οι προσεγγίσεις απέχουν πολύ από διακηρύξεις αξιών που μπορεί να γίνονται ρητορικά διεθνώς και ειδικά στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.), όπως επισημαίνουν και οι Δημητριάδη και Μαλαμίδης στο εισαγωγικό κεφάλαιο. Τα μοντέλα μας για τη διακυβέρνηση

της μετανάστευσης, όπως αποτυπώνονται στο πιο πρόσφατο Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση (Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση 2018), βασίζονται στην αυστηρή ρύθμιση, την προβλεψιμότητα και τη διαχείριση των κινδύνων. Θεωρείται ότι οι κίνδυνοι μπορούν να υπολογιστούν και να αξιολογηθούν – όπως, για παράδειγμα, στις εκθέσεις αξιολόγησης κινδύνου που εκδίδει ετησίως ο FRONTEX (FRONTEX, 2020). Αντίθετα, μια πιο προσεκτική ματιά σε όσα γνωρίζουμε σχετικά με το τι διαμορφώνει τη διεθνή μετανάστευση θα μας καλούσε να ενσωματώσουμε στην κατανόηση και το σχεδιασμό της πολιτικής μας την έννοια της αβεβαιότητας (Scoones, 2004, 2019· Stirling, 2010). Η αβεβαιότητα διαφέρει από τον κίνδυνο τόσο από οντολογικής όσο και από επιστημολογικής άποψης. Ο κίνδυνος αφορά τον υπολογισμό του τι μπορεί να πάει λάθος, το μετριασμό αυτού με την εκτίμηση της πιθανότητας να πάει κάτι λάθος και την εφαρμογή διορθωτικών παρεμβάσεων. Η αβεβαιότητα συνίσταται στην αναγνώριση ότι δεν γνωρίζουμε πλήρως το άγνωστο (Scoones, 2019). Πρόκειται για την αποδοχή του γεγονότος ότι ορισμένοι παράγοντες οι οποίοι ενδέχεται να καθορίσουν τη μετανάστευση στο εγγύς μέλλον, δεν είναι ακόμη ορατοί. Πρέπει όμως να δημιουργήσουμε χώρο για αυτούς τους απρόβλεπτους και για την ώρα άγνωστους παράγοντες στα μοντέλα διακυβέρνησής μας (Stirling, 2019). Το κεφάλαιο αναπτύσσει τα ανωτέρω επιχειρήματα με σκοπό να υποστηρίξει ότι χρειαζόμαστε μια προσέγγιση διακυβέρνησης της μετανάστευσης που να αναγνωρίζει την αβεβαιότητα αυτή, υιοθετώντας μια «χαώδη» προσέγγιση, κυρίως μια προσέγγιση που δεν επιδιώκει να «συμμαζέψει» το χάος αλλά να το διαχειριστεί (παραφράζοντας τον Roe, 2016).

Το κεφάλαιο αρχίζει εξετάζοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ των γενεσιουργών αιτιών της διεθνούς μετανάστευσης και της λήψης αποφάσεων και εμπρόθετης δράσης από το/τη μετανάστη/ρια, στη διαμόρφωση ενός μεταναστευτικού σχεδίου. Έχω υποστηρίξει αλλού ότι μπορούμε να εννοιολογήσουμε την εμπρόθετη δράση των μεταναστών ως κοινωνική πλοήγηση σε ένα «αρχιπέλαγος» δρώντων, πολιτικών και θεσμών που κινητοποιούν διαφορετικούς πόρους για την επίτευξη του μεταναστευτικού σχεδίου (Triandafyllidou, 2019). Αξιοποιώντας περαιτέρω αυτή την οπτική, επικεντρώνομαι εδώ ειδικά στην ιδέα της αβεβαιότητας και στο πώς οι μετανάστες όχι μόνον την αντιμετωπίζουν, αλλά και την ενστερνίζονται, σε αντίθεση με τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής που αναζητούν σαφείς λύσεις για τη διακυβέρνηση της μετανάστευσης. Θεωρώ ότι υπάρχει μια αντίφαση μεταξύ των τρόπων με τους οποίους οι παράγοντες της μετανάστευσης πραγματώνονται στη δράση των μεταναστών σε έναν κόσμο που εκλαμβάνεται από τους ίδιους ως θεμελιωδώς αβέβαιος και εκτός του ελέγχου τους, και των τρόπων με τους οποίους οι παράγοντες της μετανάστευσης καθώς και η λήψη

αποφάσεων των μεταναστών κατανοούνται στο αναδυόμενο σύστημα παγκόσμιας μεταναστευτικής διακυβέρνησης, και πιο συγκεκριμένα στο Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση (GCM) (2018). Στην τρίτη ενότητα του κεφαλαίου εστιάζω στις πρόσφατες εξελίξεις στην παγκόσμια διακυβέρνηση της μετανάστευσης, με ιδιαίτερη έμφαση στα δύο Παγκόσμια Σύμφωνα –το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες (GCF) και το Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση (GCM, Παγκόσμιο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση)– και στους τρόπους με τους οποίους καθορίζουν ειδικότερα τη δυναμική και τα γενεσιουργά αίτια της μετανάστευσης και αναπτύσσουν προτάσεις για τη ρύθμισή της.

Η διάσταση μεταξύ της πραγματικότητας της μετανάστευσης στην πράξη και της μετανάστευσης που «φαντάζονται» τα Παγκόσμια Σύμφωνα είναι τόσο οντολογική –σχετικά με το τι είναι η μετανάστευση– όσο και επιστημολογική –σχετικά με το τι γνωρίζουμε γι' αυτήν και πώς μπορεί να ρυθμιστεί. Ενώ η μετανάστευση είναι στην πράξη μεικτή, ρευστή, δυναμική και ανθίσταται στη ρύθμιση, η μετανάστευση που προβλέπουν τα Παγκόσμια Σύμφωνα είναι ιεραρχικά δομημένη ως «καλή» (ασφαλής, ομαλή και τακτική) και «κακή» (επισφαλής, ανώμαλη, ακανόνιστη). Ενώ οι μετανάστες και οι μετανάστριες πρέπει να προστατεύονται και να διασφαλίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματά τους, θεωρούνται έμμεσα υπεύθυνοι για την «κακή» μετανάστευση, την οποία το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση θα προσπαθήσει να ελέγξει και να μετασχηματίσει. Το Σύμφωνο υποστηρίζει αυτή την αλλαγή για λόγους όχι μόνο «πρακτικούς» (δηλαδή για την καλύτερη διακυβέρνηση της μετανάστευσης) αλλά και για λόγους αξιακούς που συνδέονται με το σεβασμό στην ανθρώπινη ζωή, τα βασικά δικαιώματα του ανθρώπου. Υποστηρίζοντας μια εναλλακτική αφήγηση για τη διακυβέρνηση της διεθνούς μετανάστευσης, η καταληκτική ενότητα του κεφαλαίου τάσσεται υπέρ μιας «χαώδους» διακυβέρνησης της μετανάστευσης. Σε αυτή την ενότητα περιγράψω ποια είναι τα κύρια συστατικά μιας τέτοιας προσέγγισης.

Παράγοντες της μετανάστευσης και ο ρόλος της αβεβαιότητας

Σύμφωνα με την Έκθεση για τη Διεθνή Μετανάστευση του 2019 που εκδόθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη, το 2018 υπήρχαν 272 εκατομμύρια διεθνείς μετανάστες (ως διεθνείς μετανάστες ορίζονται εδώ τα άτομα που ζουν σε μια δεδομένη χώρα και είναι είτε γεννημένα στο εξωτερικό είτε έχουν ξένη υπηκοότητα), έναντι 244 εκατομμυρίων διεθνών μεταναστών το 2015, και αυξάνονται με υψηλότερο ρυθμό από το 2005 (κατά μέσο όρο 2,5% αύξηση κάθε χρόνο από το 2005, έναντι 1,5% την περίοδο μεταξύ 1990 και 2005) (McAuliffe και Triandafyllidou, 2022: 3). Ωστόσο, ο συνολικός αριθμός των μεταναστών στον κόσμο παραμένει χαμηλός,

κατά προσέγγιση στο 3,5% του παγκόσμιου πληθυσμού. Αυτό όμως που είναι σημαντικό και συχνά διαφεύγει της προσοχής μας είναι ο δυναμικός χαρακτήρας των μεταναστευτικών ροών, ιδίως ο πολλαπλασιασμός και η επέκταση των χωρών προέλευσης, διέλευσης και προορισμού, η πολυπλοκότητα των σχετικών διαδρομών, καθώς και η μη προβλεψιμότητά τους.

Η έρευνα και η πολιτική έχουν επικεντρωθεί σε μεγάλο βαθμό στο ρόλο των οικονομικών παραγόντων στη διαμόρφωση της διεθνούς μετανάστευσης. Η μετανάστευση οφείλεται κυρίως στην οικονομική ανισότητα και στην επιθυμία των μεταναστών για μια καλύτερη ζωή, καλύτερη απασχόληση και υψηλότερο εισόδημα. Ωστόσο, η σχέση μεταξύ των επιπέδων οικονομικής ανάπτυξης και των τάσεων της μετανάστευσης ακολουθεί σχήμα ανεστραμμένου U: αυξάνεται με την οικονομική ανάπτυξη έως ότου επιτευχθεί ένα κρίσιμο όριο, μετά το οποίο φαίνεται ότι μειώνεται (Dao κ.ά., 2018· De Haas, 2010· McKenzie, 2017). Στην πραγματικότητα, η φτώχεια διαμορφώνει όχι μόνο την πιθανότητα των ανθρώπων να μεταναστεύσουν, αλλά και το πού κατευθύνονται: οι φτωχοί άνθρωποι είναι πιο πιθανό να μετακινηθούν όταν το κόστος μετανάστευσης είναι χαμηλό, τα δίκτυα είναι ανεπτυγμένα και οι πολιτικές τους το επιτρέπουν. Επίσης, τείνουν να μεταναστεύουν σε μικρότερες αποστάσεις και εντός της ίδιας περιοχής (McKenzie, 2017). Σε μια μελέτη για τον Ισημερινό, οι Bertoli κ.ά. (2013) έδειξαν ότι μετά από οικονομική κρίση, οι πολύ φτωχοί παρέμειναν στη χώρα τους, ενώ όσοι είχαν λιγότερα προσόντα και χαμηλότερο εισόδημα μετακόμισαν στην Ισπανία, και όσοι είχαν υψηλά προσόντα και υψηλότερο εισόδημα επέλεξαν τις ΗΠΑ. Ταυτόχρονα, ο Bazzi (2017) στη μελέτη του για την Ινδονησία έδειξε ότι τα ευκατάστατα νοικοκυριά τείνουν να μεταναστεύουν λιγότερο, αν υπάρχουν περισσότερες ευκαιρίες για εισόδημα στην πατρίδα.

Κατανοώντας το ρόλο που διαδραματίζουν οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών, πρέπει να αναγνωρίσουμε τη σημασία της σχετικής αποστέρησης. Πριν από 30 χρόνια, οι Stark και Taylor (1989) υποστήριξαν ότι ένα νοικοκυριό μπορεί να επιλέξει να μεταναστεύσει για να βελτιώσει τη θέση του στην κοινότητα σε σχέση με άλλα νοικοκυριά. Με άλλα λόγια, η μετανάστευση έχει ως κίνητρο όχι μόνο τις απόλυτες εισοδηματικές απολαβές που αναμένονται από τη μετανάστευση, αλλά και τις σχετικές απολαβές – τους τρόπους με τους οποίους η μετανάστευση μπορεί να μεταβάλει την κοινωνικοοικονομική θέση ενός νοικοκυριού εντός της ομάδας αναφοράς του, ιδίως της κοινότητας καταγωγής του. Ωστόσο, οι Stillman κ.ά. (2015) δείχνουν ότι η ομάδα αναφοράς μπορεί επίσης να αλλάξει μέσω της μετανάστευσης και, ως εκ τούτου, να αλλάξουν οι σχετικές προσδοκίες και στόχοι που θέτει.

Πράγματι, η σχετική αποστέρηση τροφοδοτείται περαιτέρω όχι μόνο από την άμεση εμπειρία της μετανάστευσης, αλλά και έμμεσα, μέσω της αυξημένης έκθεσης στην πληροφόρηση και τη συνδεσιμότητα. Ακόμα και αν οι πληροφορίες φτάνουν στους δυνητικούς μετανάστες με έναν τρόπο συχνά διαστρεβλωμένο, οι άνθρωποι έχουν όλο και μεγαλύτερη επίγνωση των δυνητικά καλύτερων προοπτικών που θα μπορούσαν να βρουν σε άλλες χώρες. Οι πληροφορίες αυτές προέρχονται είτε από τους φίλους και συγγενείς που ζουν στο εξωτερικό και από τα εμβάσματα που αυτοί στέλνουν, είτε γενικότερα μέσα από τα μέσα ενημέρωσης και το διαδίκτυο. Η ομογενοποίηση του τρόπου ζωής και των καταναλωτικών συνθηκών, διαχέουν περισσότερο από ποτέ την αίσθηση της σχετικής αποστέρησης σε σύγκριση με το «Δυτικό» βιοτικό επίπεδο και τις δυνατότητες προσωπικής ανάπτυξης στον παγκόσμιο Βορρά (Castles και Miller, 2009· Koser, 2007), καθιστώντας έτσι τη χωρική κινητικότητα ένα γενικευμένο μέσο κοινωνικής κινητικότητας (Bommes και Sciortino, 2011). Οι φτηνές τηλεφωνικές κάρτες, το Skype και άλλα εργαλεία τεχνολογικών υπηρεσιών πληροφορίας τους βοηθούν να διατηρούν επαφή ενώ βρίσκονται στο εξωτερικό, μετατρέποντας ουσιαστικά τη μορφή του μετανάστη από ένα ξεριζωμένο άτομο σε ένα συνδεδεμένο άτομο (Diminescu, 2008).

Σε συμφωνία με τις παραπάνω παρατηρήσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες διαμορφώνουν τη μετανάστευση και το ρόλο των παραγόντων σε μεσο-επίπεδο (υποδομές και δίκτυα πληροφοριών, επικοινωνίας και μεταφορών) και σε μικρο-επίπεδο (ατομικοί ή οικιακοί πόροι), πρόσφατες έρευνες έχουν επικεντρωθεί στο ρόλο της επιθυμίας, της ελπίδας και της φαντασίας στη διαμόρφωση των αποφάσεων για μετανάστευση, καθώς και στην αλληλεπίδραση μεταξύ κινήτρων, ευκαιριών και της δυνατότητας μετανάστευσης (Bal, 2014· Belloni, 2016α· Carling και Schewel, 2018· Collins, 2018· Koikkalainen και Kyle, 2016· Nakache, Pellerin και Veronis, 2015). Στο δικό μου έργο έχω υποστηρίξει μια δυναμική θεώρηση της εμπρόθετης δράσης των μεταναστών και των μεταναστριών, χρησιμοποιώντας την έννοια της «πλοήγησης» που τοποθετεί το μετανάστη σε ένα σχεσιακό «αρχιπέλαγος» όπου αλληλεπιδρά με άλλους φορείς, κυρίως με την οικογένειά του/της ή το νοικοκυριό του/της, γεγονός το οποίο μπορεί να ενισχύσει ή και να εμποδίσει την απόφασή του/της· την ευρύτερη μεταναστευτική βιομηχανία που παρέχει τις υπηρεσίες της στον μετανάστη για να τον βοηθήσει να μετακινηθεί (συμπεριλαμβανομένων των διακινητών, των γραφείων ευρέσεως εργασίας ή των εργοδοτών)· τους δρώντες επιβολής και ελέγχου που μπορεί να τον/την εμποδίσουν να μετακινηθεί ή ακόμη τους δρώντες του τριτογενούς τομέα που μπορεί να προσφέρουν βοήθεια κατά τη διάρκεια του ταξιδιού ή στον προορισμό (Triandafyllidou, 2019: 7).

Αξιοποιώντας αυτές τις γνώσεις, υποστηρίζω εδώ ότι κατανοώντας τους τρόπους με τους οποίους οι παράγοντες της μετανάστευσης, ή αυτό που στην πολιτική αργκό χαρακτηρίζεται ως «γενεσιουργά αίτια» της μετανάστευσης, διαμορφώνουν και διαμορφώνονται από τη δράση των μεταναστών, πρέπει να δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή στην έννοια της αβεβαιότητας, όπως την εισήγαγε ο Scoones (2019) σε σχέση με τα ευρύτερα συστήματα διακυβέρνησης, σε διάφορους τομείς. Ο Scoones υποστήριξε, σχεδόν προφητικά, ότι η εποχή της ύστερης νεωτερικότητας προσδιορίζεται από την αβεβαιότητα αναφορικά με ευρύτερα φαινόμενα όπως η κλιματική αλλαγή, οι φυσικές καταστροφές, η οικονομική αστάθεια, αλλά και επιδημικά ξεσπάσματα – έγραφε πριν το ξέσπασμα του Covid-19. Ο Scoones (2019: 8) σημειώνει ότι ο κίνδυνος μπορεί να αντιμετωπιστεί διότι τα αποτελέσματα και οι πιθανότητές τους μπορούν να εκτιμηθούν και να αξιολογηθούν. Η αβεβαιότητα, αντίθετα, συνεπάγεται έλλειψη γνώσης τόσο των αποτελεσμάτων όσο και των πιθανοτήτων τους και απαιτεί την αποδοχή αυτής της θεμελιώδους ανασφάλειας της έλλειψης γνώσης του άγνωστου.

Υπάρχει μια θεμελιώδης απόκλιση μεταξύ των ερευνών για τους μετανάστες και τη μετανάστευση, όσον αφορά το δυναμικό και πολύπλοκο σύνολο των παραγόντων και της ανθρώπινης δράσης, το οποίο τελικά διαμορφώνει αυτό που οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής ονομάζουν μεταναστευτικές πιέσεις, μεταναστευτικές ροές ή σενάρια κινδύνου. Οι ερευνητές επισημαίνουν την ανάγκη αποδοχής σεναρίων ανοικτού χαρακτήρα και την αδυναμία πλήρους πρόβλεψης, ρύθμισης και ελέγχου. Οι προσπάθειες πρόγνωσης σχετικά με το μελλοντικό μέγεθος και την κατεύθυνση των μεταναστευτικών ροών έχουν αποδειχθεί λανθασμένες επανειλημμένα (Bahna, 2008). Ενώ μπορεί να γίνονται προγνώσεις, ακόμη και διεθνείς οργανισμοί, όπως ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) (2018), αναγνωρίζουν ότι μπορούν να έχουν μόνο τοπική ισχύ, εστιάζοντας σε συγκεκριμένους τομείς και συγκεκριμένους διαδρόμους. Αυτή η δυναμική πραγματικότητα της μετανάστευσης επί τόπου, η οποία απεικονίζεται από την έρευνα των κριτικών κοινωνικών επιστημών, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη μεταναστευτική αφήγηση που προωθείται στο αναδυόμενο καθεστώς παγκόσμιας διακυβέρνησης για τη διεθνή μετανάστευση, όπως αποτυπώνεται στα σχετικά Παγκόσμια Σύμφωνα. Αυτό είναι το επίκεντρο της επόμενης ενότητας του παρόντος κεφαλαίου.

Η διακυβέρνηση της (ασφαλούς, ομαλής και τακτικής) μετανάστευσης

Η έννοια της διακυβέρνησης έχει πλέον αποκτήσει κυρίαρχη θέση στη διεθνή και παγκόσμια πολιτική από τη δεκαετία του 1990 και μετά. Η μετανάστευση εντάχθηκε σε αυτό το πλαίσιο ως ζήτημα που χρήζει παγκόσμιας διακυβέρνησης τα τελευταία 15 χρόνια. Με την έννοια παγκόσμια διακυβέρνηση εννοούμε καταρ-

χρήν μια διακυβέρνηση που περιλαμβάνει όχι μόνο κράτη αλλά και ιδιωτικούς ή δημόσιους δρώντες και φορείς, σε εθνικό αλλά και διεθνικό επίπεδο, καθώς επίσης οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών και τα σχετικά δίκτυα μεταξύ τους. Η παγκόσμια διακυβέρνηση έχει μια ευέλικτη μορφή και βασίζεται κυρίως στη συνεργασία, διαπραγμάτευση και ρύθμιση των ζητημάτων που εξετάζει, με γνώμονα κυρίως την αποτελεσματικότητα των ρυθμίσεων που θέτει σε εφαρμογή.

Μέσα σε αυτό το γενικό πλαίσιο η παγκόσμια διακυβέρνηση γενικά, και η μετανάστευση ειδικότερα, εμφανίζεται ως αξιακά παγκοσμιοποιημένη. Οι αξίες στις οποίες στηρίζεται, όπως ο σεβασμός του ανθρώπου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, και οι αρχές που εμπεριέχει (η δημοκρατία και το κράτος δικαίου) είναι αρκούντως γενικές για να θεωρηθούν παγκόσμιες. Μια τέτοια οπτική όμως τείνει να σκιάζει τις διαφορετικές απόψεις και πολιτικές που περιλαμβάνονται στο πλαίσιο παγκόσμιας διακυβέρνησης της μετανάστευσης και οι οποίες είναι συχνά αντιθετικές, όπως για παράδειγμα η αρχή της εθνικής κυριαρχίας (και του σχετικού αυστηρού ελέγχου των συνόρων, αν μια χώρα το επιθυμεί), από τη μια, και η προστασία της ανθρώπινης ζωής και ασφάλειας ως υπέρτατο αγαθό, από την άλλη πλευρά. Στις παρακάτω παραγράφους αναπτύσσω κάποια επιχειρήματα σχετικά με το πώς το πλαίσιο παγκόσμιας διακυβέρνησης της μετανάστευσης και του ασύλου ενώ πρεσβεύει την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των μεταναστών/ριών τείνει ηθελημένα ή αθέλητα να τα υποσκάπτει.

Το πλαίσιο της παγκόσμιας διακυβέρνησης της μετανάστευσης ξεκίνησε με ευέλικτο, άτυπο και συμβουλευτικό τρόπο στα μέσα της δεκαετίας του 2000 μέσω των εργασιών της Παγκόσμιας Επιτροπής για τη Διεθνή Μετανάστευση (GCIM) και του Παγκόσμιου Φόρουμ για τη Μετανάστευση και την Ανάπτυξη – από το 2007 και μέχρι σήμερα. Σημείο καμπής αποτέλεσε η Διακήρυξη της Νέας Υόρκης για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες το 2016, η οποία οδήγησε στην υιοθέτηση του Παγκόσμιου Συμφώνου για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση (2018) και του Παγκόσμιου Συμφώνου για τους Πρόσφυγες (2018) μαζί με την ένταξη του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ) στην οικογένεια των οργανισμών του ΟΗΕ. Τα δύο Σύμφωνα υπήρξαν εν μέρει αποτέλεσμα αυτής της μακροχρόνιας διαδικασίας ανάπτυξης μιας υπερεθνικής δομής διακυβέρνησης, η οποία ωστόσο απέκτησε μεγαλύτερη δυναμική λόγω της παρατεταμένης κρίσης στη Συρία και της έκτακτης ανάγκης για τους πρόσφυγες της περιόδου 2015-2016 στη Μέση Ανατολή και την Ευρώπη. Επίσης, η προσφυγική κρίση των Ροχίνγκια στη Θάλασσα της Νότιας Κίνας και οι ροές από την Κεντρική Αμερική μέσω του Μεξικού προς τις Ηνωμένες Πολιτείες κατέστησαν ορατά τόσο τα μεταναστευτικά και προσφυγικά ζητήματα όσο και την ανάγκη για ένα πλαίσιο παγκόσμιας διακυβέρνησης για την καλύτερη αντιμετώπισή τους (Ferris και Martin, 2019).

Τα δύο Παγκόσμια Σύμφωνα ήρθαν ως απάντηση στην ανάγκη καλύτερης διαχείρισης τοπικών κρίσεων που είχαν παράπλευρες επιπτώσεις σε μεγάλο αριθμό γειτονικών χωρών και δεν μπορούσαν να αντιμετωπιστούν ούτε αποκλειστικά από μία χώρα αλλά ούτε και διμερώς. Ξεκινώντας από μια έκθεση του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ που συντάχθηκε τον Απρίλιο του 2016 (United Nations General Assembly, 2016) από μια μικρή ομάδα η οποία υποστήριζε την ανάγκη να διαφυλαχθεί η ασφάλεια και η αξιοπρέπεια στις μετακινήσεις τόσο των προσφύγων όσο και των μεταναστών, η έννοια της ασφαλούς, ομαλής και τακτικής μετανάστευσης απέκτησε δυναμική. Αναπτύχθηκε περαιτέρω μέσα από τις διαπραγματεύσεις που ξεκίνησαν από τον ΟΗΕ το καλοκαίρι του 2016, οι οποίες οδήγησαν στη Διακήρυξη της Νέας Υόρκης για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες τον Σεπτέμβριο του 2016. Η Διακήρυξη της Νέας Υόρκης υιοθετήθηκε ομόφωνα από όλα τα 193 κράτη-μέλη του ΟΗΕ στη Σύνοδο Κορυφής του Σεπτεμβρίου (Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ 2016). Η Σύνοδος Κορυφής και η Διακήρυξη της Νέας Υόρκης δρομολόγησαν δύο παράλληλες διαδικασίες για την ανάπτυξη δύο ξεχωριστών συμφώνων: το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες (GCR) και το Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση (GCM). Και τα δύο Σύμφωνα ψηφίστηκαν σε διακυβερνητική διάσκεψη που φιλοξενήθηκε στο Μαρόκο στις 18 Δεκεμβρίου 2018. Κανένα από τα δύο δεν ψηφίστηκε ομόφωνα, όπως συνέβη με τη Διακήρυξη της Νέας Υόρκης, αλλά είχαν αμφότερα την υποστήριξη της συντριπτικής πλειοψηφίας των κρατών (βλ. Ferris και Martin, 2019: 7-9). Παρόλο που το αρχικό κίνητρο για την ψήφιση των Συμφώνων ήταν περισσότερο εργαλειακό και λιγότερο αξιακό ή ηθικό, στην πορεία η αξία της ανθρώπινης ζωής και η υποχρέωση των κρατών και άλλων φορέων να υιοθετήσουν μια στάση αλληλεγγύης προς τα κράτη και τους ανθρώπους που βρίσκονται σε δυσκολία ή κίνδυνο έγινε όλο και περισσότερο ορατή.

Η συζήτηση της συνολικής διαδικασίας των διαπραγματεύσεων των Συμφώνων και των ελλείψεών τους υπερβαίνει τα όρια του παρόντος κεφαλαίου και έχει ήδη γίνει αλλού (Ferris και Martin, 2019: Jubilit και Casagrande, 2019). Εδώ θέλω να επικεντρωθώ σε δύο χαρακτηριστικά του Παγκόσμιου Συμφώνου για τη Μετανάστευση: αφενός στην πολυπλοκότητα του εγγράφου και των στόχων του και αφετέρου στην πολυπλοκότητα της θεσμικής δομής που προβλέπεται για την εφαρμογή του. Τα στοιχεία αυτά κατά τη γνώμη μου καταδεικνύουν και την αμφισημία των Συμφώνων τα οποία προσπαθούν να συγκεράσουν εργαλειακούς στόχους με ηθικές αξίες με αποτέλεσμα ένα πολύπλοκο και δύσχρηστο πλαίσιο.

Πράγματι ο δύσκολος χαρακτήρας των διαπραγματεύσεων που οδήγησαν στην υιοθέτηση του Παγκόσμιου Συμφώνου για τη Μετανάστευση αντικατοπτρίζεται στην πολυπλοκότητα του εγγράφου και στους λεπτομερείς στόχους του. Αυτοί

οι στόχοι αποκαλύπτουν τις δύσκολες ισορροπίες που ενυπάρχουν στη διαδικασία των διαπραγματεύσεων, καθώς περιλαμβάνουν τόσο συγκεκριμένους στόχους όσο και προσδοκώμενους στόχους, αμφιλεγόμενα και μη αμφιλεγόμενα ζητήματα. Όπως ορθά υποστηρίζει η Newland (2018), κυμαίνονται από πολύ εστιασμένους, ξεκάθαρους και εργαλειακούς στόχους, όπως τη βελτίωση των μεταναστευτικών δεδομένων (στόχος 1) ή τη διευκόλυνση των εμβασμάτων (στόχος 20), έως εξίσου συγκεκριμένα αλλά πολύ πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα, όπως το άνοιγμα ευρύτερων νομικών οδών για τους μετανάστες (στόχος 5). Επίσης, συνδυάζουν ευρύτερους μακροπρόθεσμους στόχους που έχουν περισσότερο αξιακό χαρακτήρα, όπως τη μείωση των αρνητικών παραγόντων της μετανάστευσης (στόχος 2) ή την ενδυνάμωση των μεταναστών και των κοινωνιών για πλήρη κοινωνική ένταξη και συνοχή (στόχος 16), καθώς επίσης την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων και την προώθηση του τεκμηριωμένου δημόσιου διαλόγου (στόχος 17), με άλλους που υπόκεινται σε άμεση τεχνική εφαρμογή (όπως η συλλογή δεδομένων). Ορισμένοι από τους συγκεκριμένους στόχους που περιγράφονται στο Σύμφωνο είναι μεν συγκεκριμένοι αλλά πολύπλοκοι (όπως οι στόχοι 11 και 12, σχετικά με την καλύτερη διαχείριση των συνόρων και τις διαδικασίες μετανάστευσης) και θα εξαρτηθούν από την πολιτική βούληση, την κινητοποίηση των σχετικών πόρων, καθώς και από περαιτέρω διαπραγματεύσεις. Σε αυτούς πράγματι διαφαίνεται η αμφισημία του Συμφώνου μεταξύ εργαλειακής αποτελεσματικότητας και αξιακής προοπτικής.

Παρ' όλη αυτήν την ποικιλομορφία, όλοι οι στόχοι προϋποθέτουν ότι η μετανάστευση μπορεί να ρυθμιστεί, να γίνει ασφαλής και ομαλή. Δηλαδή, τελικά, η εργαλειακή προσέγγιση υπερέχει των αξιακών ζητημάτων. Το Σύμφωνο τονίζει ότι αυτή είναι η «επιθυμητή» μορφή μετανάστευσης και οι ροές που δεν συμβαδίζουν με αυτό το ιδεώδες θα αντιμετωπιστούν, για παράδειγμα, με τη «μείωση των αρνητικών παραγόντων» ή την καλύτερη διαχείριση των συνόρων και των διαδικασιών μετανάστευσης. Η αμφισημία, δηλαδή, λύνεται μέσα από την εξάλειψη της «κακής» μετανάστευσης. Στην καλή, τακτική και ομαλή μετανάστευση οι εργαλειακοί στόχοι και οι ηθικές αξίες συμφωνούν.

Οι συγκεκριμένοι και τεχνικοί στόχοι του Συμφώνου δημιουργούν ως εκ τούτου μια προσδοκία ότι η μετανάστευση μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο στενής διαχείρισης και ρύθμισης και ότι οι πτυχές που διαφεύγουν από μια τέτοια ρύθμιση μπορούν ακόμη να αντιμετωπιστούν μέσω διαδικασιών ελέγχου, εκτίμησης και αντιμετώπισης των κινδύνων. Οι πιο αμφιλεγόμενοι στόχοι δεν αναγνωρίζουν ανοιχτά τις αβεβαιότητες που καθιστούν αμφίβολη την εκπλήρωσή τους ούτε την ένταση μεταξύ του αξιακού ιδεώδους για ασφάλεια και ευημερία των ανθρώπων και του εργαλειακού στόχου για έλεγχο της μετανάστευσης. Δημιουργούν έτσι την αίσθηση ότι τα πάντα είναι τακτοποιημένα και τοποθετημένα στο αντίστοιχο κουτί

τους. Η ύπαρξη ενός συγκεκριμένου στόχου επιτρέπει την αποτελεσματική διακυβέρνηση και θα συμβάλει στην ασφαλή, ομαλή και τακτική μετανάστευση. Οι αβέβαιες και αμφιλεγόμενες πτυχές του φαινομένου κρύβονται κάτω από το χαλί, ενώ οι γνώσεις που έχουμε αποκτήσει σχετικά με το πώς η ανθρώπινη δράση διαμορφώνει τη μετανάστευση με τρόπους που αντιστέκονται στη μοντελοποίηση και τη ρύθμιση, σε μεγάλο βαθμό αγνοούνται. Αυτό είναι ένα σημείο στο οποίο θα επιστρέψω γιατί θεωρώ ότι προσφέρει μια οπτική που μπορεί να συμβιβάσει τελικά την εργαλειακή και την αξιακή προσέγγιση.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό που θεωρώ προβληματικό είναι οι πολύπλοκοι θεσμικοί μηχανισμοί που έχουν οριστεί για την εφαρμογή του Παγκόσμιου Συμφώνου για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση. Οι διαδικασίες διαβούλευσης που οδήγησαν στην υιοθέτηση του GCM δημιούργησαν, στο πλαίσιο του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών, ένα δίκτυο για τη μετανάστευση. Το δίκτυο αυτό δημιουργήθηκε για να υποστηρίξει την εφαρμογή, την τήρηση και την αξιολόγηση του GCM και ο ΔΟΜ έχει αναλάβει τη γραμματεία που θα συγκεντρώσει αυτό το εκτεταμένο δίκτυο ενδιαφερόμενων μερών και οργανισμών του ΟΗΕ. Στην Εκτελεστική Επιτροπή του δικτύου αυτού συμμετέχουν οκτώ οργανισμοί του ΟΗΕ, ενώ υπάρχει μια διευρυμένη ομάδα από επιπλέον 30 φορείς των Ηνωμένων Εθνών, καθώς και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη που συμμετέχουν σε αυτό. Για τη δημιουργία του δικτύου και τη διοργάνωση του πρώτου διακυβερνητικού Διεθνούς Φόρουμ για την Εξέταση της Μετανάστευσης (IMRF) το 2022 έχει οριστεί μία τετραετής περίοδος. Αυτές οι θεσμικές δομές που δημιουργήθηκαν με το Σύμφωνο παρουσιάζονται ως αποκλειστικά τεχνοκρατικές, καθώς αντιμετωπίζουν τα ζητήματα από άποψη γνώσης και ανάπτυξης δυνατοτήτων, προκρίνοντας έτσι μια θεώρηση «πολιτικής χωρίς πολιτική» (*policy without politics*) (Οjha κ.ά., 2016) και όχι ως προβλήματα θεμελιωδώς πολιτικά τα οποία απαιτούν διαπραγμάτευση και οικοδόμηση συναίνεσης.

Αυτή η αναμφισβήτητη πολύπλοκη και ευρεία δομή διαβούλευσης και διαπραγμάτευσης, όπως και οι ίδιοι οι στόχοι του GCM, παραβλέπουν την αναγνώριση του γεγονότος ότι η διεθνής μετανάστευση είναι ένα ετερογενές φαινόμενο που χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα πολυπλοκότητας και αβεβαιότητας, όπως καταδείχθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Το κύριο πρόβλημα με την αφήγηση του GCM για τη μετανάστευση είναι ότι δεν λαμβάνει υπόψη τον κύριο όγκο των ανθρώπινων μεταναστευτικών ροών, οι οποίες είναι αυθόρμητες, συχνά μη ασφαλείς, συνήθως ανώμαλες, εμπεριέχουν τόσο οικονομικά όσο και ανθρωπιστικά κίνητρα και είναι ως γνωστόν δύσκολα προβλέψιμες. Αγνοώντας τη γνώση που παρέχουν η επιστημονική έρευνα, το αφήγημα και το καθεστώς της παγκόσμιας διακυβέρνησης που καθιερώνει το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση

πιθανόν να δημιουργήσει περισσότερες δυσχέρειες απ' ό,τι να προσφέρει πλεονεκτήματα λόγω της ιεράρχησης που δημιουργεί μεταξύ «καλής» και «κακής» μετανάστευσης. Στην επόμενη ενότητα υποστηρίζω μια προσέγγιση διαχείρισης του «χάους», η οποία συνυπολογίζει τη δράση και την αβεβαιότητα των μεταναστών και προσφέρει εναλλακτικές αφηγήσεις για την παγκόσμια διακυβέρνηση της μετανάστευσης.

Υποστηρίζοντας μία «χαώδη» προσέγγιση της παγκόσμιας διακυβέρνησης της μετανάστευσης

Ξεκινήστε κοιτάζοντας κατάματα και προσεκτικά γύρω σας: ο κόσμος είναι ένα χάος και το γνωρίζουμε. [...] Για το παρόν, θεωρήστε ένα χάος πολιτικής σαν ένα ζήτημα τόσο αβέβαιο, πολύπλοκο, ελλιπές ή αλλιώς αμφισβητούμενο που δεν μπορεί να αποφευχθεί. Το ερώτημα είναι: πώς να το διαχειριστούμε; (Roe, 2016: 1).

Η μετανάστευση είναι εξ ορισμού ένα φαινόμενο σύνθετο και ασταθές. Οι «κατά περίπτωση» λύσεις (όταν η μεταβλητότητα είναι χαμηλή και η δυνατότητα υψηλή) είναι σπάνια μία από τις επιλογές για τη διακυβέρνηση της μετανάστευσης. Τις περισσότερες φορές η ανθρώπινη κινητικότητα είναι ένα «χάος» που δεν μπορεί να αποτραπεί ή να συμμαζευτεί, αλλά μπορούμε να το διαχειριστούμε, να το βάλουμε σε περισσότερα από ένα αυλάκια, τα οποία θα υπερχειλίσουν ή θα στερέψουν, αλλά θα αποφευχθεί η πλημμύρα. Μια τέτοια «χαώδης» διακυβέρνηση πρέπει να συγκεντρώνει δημιουργικές λύσεις (άμεσα εφικτές), προσωρινά και ευέλικτα μέτρα (προς το παρόν) και να παίρνει έκτακτα μέτρα όταν το απαιτεί η κατάσταση (Roe, 2016: 15-17). Με αυτό τον τρόπο μια προσέγγιση «χαώδους» διακυβέρνησης χαράζει έναν τρίτο δρόμο ανάμεσα στην επιθυμία πλήρους ελέγχου και εργαλειακής αποτελεσματικότητας και το αξιακό ιδεώδες μιας δίκαιης και αλληλέγγυας παγκόσμιας κοινότητας.

Στο δοκίμιό του για την αβεβαιότητα και γιατί είναι σημαντική, ο Ian Scoones (2019) εξετάζει τέσσερα διαφορετικά συστήματα (χρηματοπιστωτικές αγορές, ξεσπάσματα επιδημιών, φυσικές καταστροφές και κλιματική αλλαγή, βασικές υποδομές όπως το νερό, η ηλεκτρική ενέργεια κ.λπ.) και αξιολογεί τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν την αβεβαιότητα, οικοδομώντας αξιοπιστία, ανθεκτικότητα και ευελιξία. Αντλώντας από τους Stirling (2010), Roe (2016) και Scoones (2019), προτείνω εδώ μια «χαώδη» προσέγγιση της διακυβέρνησης της μετανάστευσης, η οποία υποδεικνύει ατελείς και μεταβλητές λύσεις και καταρρίπτει τις ιεραρχίες της «καλής» (ασφαλούς, ομαλής και τακτικής) και της «κακής» (επισφαλούς, άτακτης και ανώμαλης) μετανάστευσης, αναγνωρίζοντας την ανθρώπινη κινητι-

κότητα ως θεμελιώδες μέρος (ή θεμελιώδες χάος) των κοινωνιών μας. Ο Scoones επισημαίνει την ανεπάρκεια ενός είδους εξειδίκευσης που δίνει έμφαση στην προβλεψιμότητα και τη διαχείριση του κινδύνου – όπου τα σφάλματα στην πρόβλεψη αποδίδονται στην έλλειψη επαρκών δεδομένων ή πληροφοριών. Μια «χαώδης» προσέγγιση διακυβέρνησης ασπάζεται την πολυπλοκότητα και την αβεβαιότητα και αναγνωρίζει τη σύγκρουση και τη διαφωνία. Γνωρίζουμε πράγματι ότι η ένταση και η ασυμφωνία είναι εγγενείς στη διακυβέρνηση της διεθνούς μετανάστευσης. Συνεπώς, αυτό που χρειάζεται είναι μια πιο ανοικτή και συμπεριληπτική εξέταση η οποία θα βασίζεται σε σχέσεις συνεργασίας και δικτύωσης, και όχι σε ιεραρχικές και διαστρωματωμένες πολιτικές (Stirling, 2019) μεταξύ των χωρών προέλευσης και των χωρών προορισμού. Το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το δίκτυο του ΟΗΕ προσφέρουν την προσδοκία μιας ανοικτής διαβούλευσης τέτοιου τύπου, αλλά παρεμποδίζονται από την έλλειψη αναγνώρισης των αντικρουόμενων οπτικών γωνιών των διαφόρων χωρών και των ενδιαφερομένων μερών.

Μια «χαώδης» προοπτική βασίζεται επίσης στην ανάγκη να συμπεριληφθούν διαφορετικές πηγές γνώσης με ιδιαίτερη έμφαση στην πολιτισμικά ενσωματωμένη μάθηση. Το δίκτυο του ΟΗΕ και η όλη διαδικασία εφαρμογής του Παγκόσμιου Συμφώνου για τη Μετανάστευση πρέπει να συνυπολογίσει την κοινή γνώση και τις βιωματικές προσλήψεις για το τι είναι αυτό που προκαλεί τη μετανάστευση, όπως αυτές που συζητήθηκαν νωρίτερα στο παρόν κεφάλαιο. Η διακυβέρνηση της μετανάστευσης πρέπει να θέτει στο επίκεντρο το μετανάστη και να προσπαθεί να αξιολογήσει τι «κάνουν» οι μετανάστες με τις πολιτικές και όχι πώς οι πολιτικές μπορούν να διαμορφώσουν τη μετανάστευση. Θα πρέπει να φανταστούμε τη δράση όχι με βάση τη λογική ή τη γνώση αλλά μέσα από το συναίσθημα και την ολότητα του ανθρώπου ως ψυχή και σώμα μαζί (Law, 2004: 3). Έτσι, αντιστρέφοντας την ανάλυση θα διευκολυνόταν η εύρεση καινοτόμων, έστω και «χαωδών», λύσεων για την αντιμετώπιση των μεταναστευτικών πιέσεων και κρίσεων.

Μια «χαώδης» προσέγγιση διακυβέρνησης αναγνωρίζει την πολυπλοκότητα και αποφεύγει τις λύσεις που βασίζονται σε μία ενιαία συνταγή. Συχνά, αντιμετωπίζουμε απλουστευτικές αφηγήσεις και μονοσήμαντες λύσεις που αφορούν μια μόνο πτυχή της μετανάστευσης, π.χ., τον έλεγχο των συνόρων ή συγκεκριμένα κανάλια μετανάστευσης εργατικού δυναμικού. Αυτό που χρειάζεται είναι μια πλαισιωμένη προσέγγιση, η οποία επιδιώκει να προσαρμόσει τις ευρύτερες γνώσεις σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει αυτοσχεδιασμό και πειραματισμό, ιδίως σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, πριμοδοτώντας την ανοικτή συμμετοχή επιστημόνων, επαγγελματιών, πολιτικών, υπευθύνων και άλλων που

εργάζονται από κοινού σε κοινά προβλήματα. Και εδώ το δίκτυο του ΟΗΕ, αν και δημιουργήθηκε από την κορυφή προς τη βάση, δημιουργεί μια προσδοκία, καθώς προσφέρει μια δεσμευτική πλατφόρμα. Τα διδάγματα, τα οποία αντλήθηκαν από τη διαδικασία διαπραγμάτευσης όσον αφορά τη δύναμη των περιφερειακών διαδικασιών διαβούλευσης –όπως αυτές που σχηματίστηκαν από τις αφρικανικές χώρες για την προώθηση των προβληματισμών τους (Maiyegun, 2019)– ή την ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών (Rother και Steinhilper, 2019), προσφέρουν ελπιδοφόρες ιδέες. Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσον τέτοιες ευκαιρίες θα συνεχίσουν να υπάρχουν στις τρέχουσες και μελλοντικές διαβουλεύσεις, αντικαθιστώντας την έμφαση στην ομαλότητα και την τάξη με τη δημιουργική αποδοχή του χάους.

Μια «χαώδης» προσέγγιση, ενώ δίνει βαρύτητα στο τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, εξακολουθεί να έχει επίγνωση των ευρύτερων μοτίβων των τοπικών/περιφερειακών περιπτώσεων/συμπλεγμάτων (βλ. επίσης Roe, 2016: 3). Έτσι, προκρίνει τις αποκεντρωμένες και δικτυωμένες ρυθμίσεις που διευκολύνουν την κινητοποίηση διαφορετικών πόρων ή θέτουν σε κίνηση μηχανισμούς προσαρμοστικότητας, ώστε να αυξηθεί τόσο η ευελιξία όσο και η συνδεσιμότητα. Τα στοιχεία αυτά αυξάνουν τη συστημική ανθεκτικότητα στη διακυβέρνηση της μετανάστευσης (βλ. επίσης Anderson κ.ά., 2020).

Μια «χαώδης» προσέγγιση διακυβέρνησης πρέπει να αναγνωρίσει και να αποδεχτεί ανοιχτά ότι οι συνθήκες και οι παράγοντες που διαμορφώνουν τη μετανάστευση είναι πολύπλοκοι και συχνά ανεξέλεγκτοι και απρόβλεπτοι. Με αυτό το κριτήριο η εν λόγω προσέγγιση μειώνει την αντίφαση μεταξύ εργαλειακής αποτελεσματικότητας και αξιακού ιδεώδους. Αναγνωρίζοντας την αβεβαιότητα και το χάος, προσπαθούμε για επιμέρους ευέλικτες λύσεις, κοντά στον άνθρωπο, με γνώμονα τα θεμελιώδη δικαιώματά του αλλά αναγνωρίζοντας ότι το αποτέλεσμα θα είναι ατελές και η προσπάθεια συνεχής.

Εντέλει είναι πεποίθησή μου ότι μια «χαώδης» προσέγγιση διακυβέρνησης μπορεί να προσεγγίσει περισσότερο τις αξίες της Ε.Ε. και να μας βοηθήσει να βγούμε και από τη μεταναστευτική κρίση και από την κρίση των αξιών όσον αφορά θέματα μετανάστευσης και ασύλου.

Βιβλιογραφία

Anderson, B., Poeschel, F. και Ruhs, M. (2020). COVID-19 and systemic resilience: What role for migrant workers? IOM Policy Paper. Διαθέσιμο στο <https://www.onlinelibrary.ihl.org/wp-content/uploads/2021/03/2020-IOM-COVID-19-and-systemic-resilience-What-role-for-migrant-workers.pdf>

Bachelet, S. (2016). Irregular Sub-Saharan Migrants in Morocco: Illegality, Immobility, Uncertainty and "Adventure" in Rabat., *PhD thesis*, The University of Edinburgh.

- Bahna, M. (2008). Predictions of Migration from the New Member States after Their Accession into the European Union: Successes and Failures. *The International Migration Review*, 42 (4), σ. 844-860. Διαθέσιμο στο <http://www.jstor.org/stable/27645281>
- Bal, E. (2014). Yearning for faraway places: The construction of migration desires among young and educated Bangladeshis in Dhaka. *Identities*, 21 (3), σ. 275-289. Doi: <https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.833512>.
- Bazzi, S. (2017). Wealth heterogeneity and the income elasticity of migration. *American Economic Journal: Applied Economics*, 9 (2), σ. 219-255.
- Beckert, J. και Bronk, R. (επιμ.) (2018). *Uncertain Futures: Imaginaries, Narratives, and Calculation in the Economy*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Belloni, M. (2016a). My Uncle cannot say "No" if I reach Libya': Unpacking the social dynamics of border-crossing among Eritreans heading to Europe. *Human Geography*, 9 (2), σ. 48-56.
- (2016b). Refugees as Gamblers: Eritreans Seeking to Migrate Through Italy. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 14 (1), σ. 104-119. Doi: 10.1080/15562948.2015.1060375
- Bertoli, S., Fernández-Huertas Moraga, J. και Ortega, F. (2013). Crossing the Border: Self-selection, Earnings and Individual Migration Decisions. *Journal of Development Economics*, 101 (1), σ. 75-91.
- Bivand Erdal M. και Oeppen, C. (2018). Forced to leave? The discursive and analytical significance of describing migration as forced and voluntary. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44 (6), σ. 981-998. Doi: 10.1080/1369183X.2017.1384149
- Bommes, M. και Sciortino, G. (2011). In lieu of a conclusion: Steps towards a conceptual framework for the study of irregular migration. Στο M. Bommes και G. Sciortino (επιμ.), *Foggy social structures: Irregular migration, European labour markets and the welfare state*. Άμστερνταμ: Amsterdam University Press.
- Carling, J. και Schewel, K. (2018). Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44 (6), σ. 945-963. Doi: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384146>.
- Castles, S. και Miller, M. J. (2009). Migration in the Asia-Pacific region. *Migration Information Source*, σ. 1-11.
- Collins, F. (2018). Desire as a theory for migration studies: Temporality, assemblage and becoming in the narratives of migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Doi: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384147>.
- Dao, T.H., Parsons, C., Docquier, F. και Peri, G. (2018). Migration and Development: Dissecting the Anatomy of the Mobility Transition. *Journal of Development Economics*, 132, σ. 88-101.
- De Haas, H. (2010). Migration Transitions: A Theoretical and Empirical Enquiry into the Development Drivers of International Migration. *Oxford International Migration Institute Working Paper No. 24*.
- Diminescu, D. (2008). The connected migrant: an epistemological manifesto. *Social Science Information*, 47 (4), σ. 565-579.
- Ferris, E.E., και Martin, S.F. (2019). The Global Compacts on Refugees and for Safe, Orderly and Regular Migration: Introduction to the Special Issue. *International Migration*, 57 (6), σ. 5-18.

- FRONTEX (2020). Risk Analysis Report for 2020. European Border and Coast Guard Agency (FRONTEX). Διαθέσιμο στο <https://frontex.europa.eu/publications/frontex-releases-risk-analysis-for-2020-νρ0TZ7>
- Jubilut, L.L. και Casagrande, M.M. (2019). Shortcomings and/or Missed Opportunities of the Global Compacts for the Protection of Forced Migrants. *International Migration*, 57 (6), σ. 139-157.
- Kleist, N. (2016). Introduction: Studying Hope and Uncertainty in African Migration. Στο N. Kleist και D. Thorsen (επιμ.), *Hope and Uncertainty in Contemporary African Migration*. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Kleist, N. και Thorsen, D. (επιμ.) (2016). *Hope and Uncertainty in Contemporary African Migration*. Λονδίνο: Routledge.
- Koikkalainen, S. και Kyle, D. (2016). Imagining mobility: the prospective cognition question in migration research. *JEMS*, 42, σ. 759-776.
- Koikkalainen, S., Kyle, D. και Nykänen T. (2019). Imagination, Hope and the Migrant Journey: Iraqi Asylum Seekers Looking for a Future in Europe. *International Migration*, 58 (4), σ. 54-68. Doi: 10.1111/imig.12647
- Koser, K. (2007). *International migration: A very short introduction*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Law, J. (2004). *After Method. Mess in social science research*. Λονδίνο: Routledge.
- Maiyegun, O. (2019). Role of Regional Consultative Processes in the lead up to the Negotiations of Global Compact on Migration: The Case of Africa. *International Migration*, 57 (6), σ. 258-272.
- Martin, S., Weerasinghe, S. και Taylor, A. (2014). What is crisis migration? *Forced Migration Review*, 45.
- McAuliffe, M. και Triandafyllidou, A. (επιμ.) (2022). World Migration Report, IOM, Geneva. Διαθέσιμο στο <https://worldmigrationreport.iom.int/>
- McKenzie, D. (2017). Poverty, Inequality, and International Migration: Insights from 10 Years of Migration and Development Conferences. *Revue d'économie du développement*, 25 (3), σ. 13-28. Doi: <https://doi.org/10.3917/edd.313.0013>
- Nakache, D., Pellerin, H. και Veronis, L. (2015). Migrants' Myths and Imaginaries. Understanding their role in migration movements and policies. Policy Brief, University of Ottawa, August 2015.
- Newland, K. (2018). The Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration: An Unlikely Achievement. *International Journal of Refugee Law*, 30 (4), σ. 657-660. Doi: <https://doi.org/10.1093/ijrl/ey058>
- OECD (2018). Can we anticipate future migration flows? *Migration Debates*, OECD, no. 16. Διαθέσιμο στο <https://www.oecd.org/els/mig/migration-policy-debate-16.pdf>
- Ojha, H.R., Ghimire, S., Pain, A., Nightingale, A., Khatri, D.B. και Dhungana, H. (2016). Policy without politics: Technocratic control of climate change adaptation policy making in Nepal. *Climate Policy*, 16 (4), σ. 415-433. Doi: <https://doi.org/10.1080/14693062.2014.1003775>
- Roe, E. (2016). Policy messes and their management. *Policy Sciences*, 49 (4). Doi: 10.1007/s11077-016-9258-9

- Rother, S. και Steinhilper, E. (2019). Tokens or Stakeholders in Global Migration Governance? The Role of Affected Communities and Civil Society in the Global Compacts on Migration and Refugees. *International Migration*, 57 (6), σ. 243-257.
- Schewel, K. (2015). Understanding the Aspiration to Stay: A case study of young adults in Senegal. COMPAS Working Paper 107. Διαθέσιμο στο <https://www.migrationinstitute.org/publications/wp-107-15>
- Scholten, P. (2020). Mainstreaming versus alienation: conceptualizing the role of complexity in migration and diversity policy making. *JEMS*, 46 (1), σ. 108-126.
- Scoones, I. (2004). Climate Change and the Challenge of Non-Equilibrium Thinking. *Institute of Development Studies Bulletin*, 35, σ. 114-119.
- (2019). What is Uncertainty and Why Does it Matter? *STEPS Working Paper* 105. Μπράτον: ESRC STEPS Centre.
- Stark, O. και Taylor, J.E. (1989). Relative Deprivation and International Migration. *Demography*, 26 (1), σ. 1-14.
- Stillman, S., Gibson, J., Mckenzie, D. και Rohorua, H. (2015). Miserable Migrants? Natural Experiment Evidence on International Migration and Objective and Subjective Well-Being. *World Development*, 65, σ. 79-93.
- Stirling, A. (2010). Keep it Complex. *Nature* 468 (7327), σ. 1029-1031.
- (2019). Politics in the Language of Uncertainty. STEPS Centre blogpost, 11.2.2019. Διαθέσιμο στο <https://stepscentre.org/blog/politics-in-the-language-of-uncertainty/>
- Triandafyllidou, A. (2019). The Migration Archipelago: Social Navigation and Migrant Agency. *International Migration*, 57 (1), σ. 5-19. Doi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/imig.12512>
- United Nations, General Assembly (2016). *New York Declaration for Refugees and Migrants: resolution / adopted by the General Assembly*, 3 October 2016, A/RES/71/1. Διαθέσιμο στο <https://www.refworld.org/docid/57ceb74a4.html>

Συγγραφείς

Αλεξανδρίδης Σάμου

Ο Σάμου Αλεξανδρίδης είναι υποψήφιος διδάκτορας του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης με γνωστικά ενδιαφέροντα την κοινωνιολογία της μετανάστευσης, τη συλλογική δράση και την ποιοτική μεθοδολογία. Έρευνές του έχουν δημοσιευτεί σε περιοδικά και συλλογικούς τόμους για θέματα κοινωνικής υποστήριξης στο νομό Χανίων. Το ευρύτερο ενδιαφέρον του εστιάζεται στην πολιτική συμμετοχή των μεταναστών στην Κρήτη και την ποιοτική μεθοδολογία της πλαισιακής προσέγγισης και της ανάλυσης των διαδικασιών λόγου.

Βασιλάκη Ρόζα

Η Ρόζα Βασιλάκη είναι διδάκτορας Ιστορίας (EHESS, Παρίσι) και Κοινωνιολογίας (University of Bristol). Έχει διδάξει και συνεργαστεί σε ερευνητικό επίπεδο με πανεπιστημιακά ιδρύματα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (Αγγλία, Ισραήλ). Σήμερα διδάσκει ως Adjunct Professor στο College Year in Athens (CYA) και διευθύνει την ομάδα κοινωνικών ερευνών DISSENSUS.

Βλαστού-Δημοπούλου Φιλύρα

Η Φιλύρα Βλαστού-Δημοπούλου είναι κοινωνική ψυχολόγος και υποψήφια διδάκτορας στο πεδίο της Ανθρώπινης και Αστικής Γεωγραφίας. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζουν σε ζητήματα μετανάστευσης, συνύπαρξης, ποικιλότητας και κοινωνικο-χωρικού διαχωρισμού. Έχει εργαστεί ως ερευνήτρια σε διεθνή, ευρωπαϊκά και εθνικά προγράμματα σε ερευνητικά κέντρα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Γιουζέπας Αναστάσιος

Ο Αναστάσιος Γιουζέπας είναι διδάκτορας του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου. Άρθρα και ανακοινώσεις του στην Ελλάδα και το εξωτερικό αφορούν τις διεθνείς σχέσεις, το προσφυγικό/μεταναστευτικό ζήτημα κ.ά. Είναι χειριστής υποθέσεων ασύλου στην Υπηρεσία Ασύλου στο Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου. Είναι πιστοποιημένος εκπαιδευτής σε εκπαιδευτικές ενότητες της Υπηρεσίας για το Άσυλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUAA).

Δημητριάδη Αγγελική

Η Αγγελική Δημητριάδη είναι διδάκτορας του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Είναι ερευνήτρια στο Global Public Policy Institute του Βερολίνου, Κύρια Ερευνήτρια στο ΕΛΙΑΜΕΠ, και διδάσκουσα στο μεταπτυχιακό Νοτιοανατολικής Ευρώπης του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης &

Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στη διαχείριση της παράτυπης μετανάστευσης και του ασύλου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στη διαμόρφωση κρατικών πολιτικών, στη χωρική διάσταση της μετανάστευσης και την εξωτερική πολιτική της Ε.Ε. στη μετανάστευση και το άσυλο.

Κοτρωνάκη Λουκία

Η Λουκία Κοτρωνάκη είναι μεταδιδακτορική ερευνήτρια του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, και διδάσκουσα του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Έχει πραγματοποιήσει σπουδές στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, το Πανεπιστήμιο Paris I-La Sorbonne και έχει εκπονήσει διδακτορική διατριβή στην Πολιτική Κοινωνιολογία. Στα γνωστικά της ενδιαφέροντα συγκαταλέγονται η ιστορική μελέτη των ρεπερτορίων συλλογικής δράσης, οι πολιτισμικοί μετασχηματισμοί των μορφών πολιτικής συμμετοχής στην Ευρώπη, καθώς επίσης οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε πολιτική της διαμαρτυρίας και πολιτική των θεσμών στις σύγχρονες δυτικές δημοκρατίες.

Κουκουζέλης Ν. Κώστας

Ο Κώστας Ν. Κουκουζέλης περάτωσε τις διδακτορικές του σπουδές στη Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου και είναι μόνιμος επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εκτείνονται από την πολιτική φιλοσοφία και τη φιλοσοφία του δικαίου, την παγκόσμια δικαιοσύνη και τον Καντ έως τη βιοηθική με έμφαση στη σύνδεση περιβάλλοντος και βιωσιμότητας, στην κλιματική αλλαγή και τη διαγενεακή δικαιοσύνη.

Μαλαμίδης Χάρης

Ο Χάρης Μαλαμίδης είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Κρήτης και διδάσκει στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στη μελέτη της συλλογικής δράσης και των κοινωνικών κινημάτων, της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, και της κοινωνικής ένταξης των μεταναστευτικών πληθυσμών.

Μαντανίκα Ρεγγίνα

Η Ρεγγίνα Μαντανίκα (ΕΚΠΑ, Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό Paris 7 Diderot/Sorbonne Paris Cite) είναι μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και διδάσκουσα στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ) και στο Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του

Πανεπιστημίου Μακεδονίας (ΠΑΜΑΚ). Το ερευνητικό της ενδιαφέρον εστιάζει στη μεταναστευτική κινητικότητα και εγκατάσταση, στους τρόπους που αυτές επηρεάζουν την εξέλιξη και διαμόρφωση κρατικών (και μη) δομών, στις χωρικές διαστάσεις του αποκλεισμού και τέλος στην αυτονομία της μετανάστευσης.

Παπαγεωργίου Α. Κωνσταντίνος

Ο Κωνσταντίνος Α. Παπαγεωργίου είναι καθηγητής της Φιλοσοφίας του Δικαίου στη Νομική Σχολή του ΕΚΠΑ. Σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και αναγορεύτηκε διδάκτορας από το Πανεπιστήμιο του Μονάχου. Η διδακτορική του διατριβή αφορά τα φιλοσοφικά θεμέλια του Ποινικού Δικαίου και δημοσιεύθηκε το 1994 στο Nomos Verlag. Η πρόσφατη έρευνά του εστιάζει στις ηθικοπολιτικές αρχές της συγκρότησης δημοκρατικών πολιτειών και κατ' επέκταση της διεθνούς κοινωνίας. Το τελευταίο του βιβλίο *Οι πρόσφυγες και τα καθήκοντά μας* (Αθήνα: Πόλις, 2018) έλαβε το ειδικό κρατικό βραβείο (2019).

Παπατζανή Εύα

Η Εύα (Ευαγγελία) Παπατζανή είναι υποψήφια διδάκτωρ Αστικών Σπουδών στον Τομέα Πολεοδομίας-Χωροταξίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Το ερευνητικό της έργο εστιάζει στις γεωγραφίες μεταναστευτικής και προσφυγικής εγκατάστασης στον αστικό χώρο, σε ζητήματα διεθνολογικών συναντήσεων, σχέσεων και μικρο-διαχωρισμών, καθώς και σε θέματα αστικών πολιτικών και μεταλλαγών. Έχει εργαστεί ως ερευνήτρια σε ευρωπαϊκά και εθνικά προγράμματα σε διάφορα πανεπιστημιακά ιδρύματα στην Ελλάδα.

Πλατανάκης Χαρίλαος

Ο Χαρίλαος Πλατανάκης είναι απόφοιτος του Τμήματος Φιλοσοφικών & Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης με μεταπτυχιακές σπουδές στο University of Edinburgh και διδακτορικό στο University of Cambridge. Έχει διδάξει στα Τμήματα Φιλοσοφίας του University College London, του Birkbeck, University of London και του Κοζ Üniversitesi, ενώ από το 2018 διδάσκει Πολιτική Θεωρία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα είναι τόσο ιστορικά (αρχαία πολιτική σκέψη) όσο και συστηματικά (δικαιοσύνη και πολιτική νομιμοποίηση).

Σερντεδάκης Νίκος

Ο Νίκος Σερντεδάκης είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ερευνητικά επικεντρώνεται στη μελέτη της συλλογικής δράσης, των κοινωνικών κινημάτων και στην κοινωνιολογική ανάλυση των

σύγχρονων τάσεων του κοινωνικού μετασχηματισμού. Η πιο πρόσφατη έρευνά του εστιάστηκε στο συγκρουσιακό κύκλο στην Ελλάδα, απότοκο της οποίας είναι ο συλλογικός τόμος που συνεπιμελήθηκε με τον Σταύρο Τομπάζο, *Όψεις της ελληνικής κρίσης: Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις* (Αθήνα: Gutenberg, 2018).

Σιώτου Αλεξάνδρα

Η Αλεξάνδρα Σιώτου είναι διδάκτωρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζουν στη μελέτη της μεταναστευτικής κινητικότητας και του εκτοπισμού, των αισθήσεων και των συναισθημάτων, του φύλου και της σεξουαλικότητας. Αυτήν την περίοδο διδάσκει ως συμβασιούχος Κοινωνική Ανθρωπολογία στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Τριανταφυλλίδου Άννα

Η Άννα Τριανταφυλλίδου είναι καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Ryerson στο Τορόντο όπου κατέχει την έδρα Ερευνητικής Αριστείας του Καναδά σε θέματα μετανάστευσης και ένταξης (Canada Excellence Research Chair in Migration and Integration). Προηγουμένως (2012-2019) ήταν καθηγήτρια στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο (ΕΠΙ), στη Φλωρεντία της Ιταλίας όπου διηύθυνε τον τομέα Πολιτιστικής Διαφορετικότητας στο Πρόγραμμα Παγκόσμιας Διακυβέρνησης του ΕΠΙ. Είναι επιμελήτρια του *Journal of Immigrant and Refugee Studies* από το 2013. Στις πρόσφατες εκδόσεις περιλαμβάνονται το *Rethinking Migration and Return in Southeastern Europe* (με την E. Gemi, Routledge, 2021) & το *Routledge Handbook on the Governance of Religious Diversity* (με την T. Magazzini, 2020).

Χαλκιά Αναστασία

Η Αναστασία Χαλκιά είναι κοινωνιολόγος και διδάκτωρ του Παντείου Πανεπιστημίου. Άρθρα και ανακοινώσεις της στην Ελλάδα και το εξωτερικό αφορούν τη μετανάστευση, το άσυλο, ζητήματα ταυτοτήτων, ρατσισμού και ξενοφοβίας. Υπηρετεί ως προϊσταμένη Αυτοτελούς Κλιμακίου στην Υπηρεσία Ασύλου του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου και είναι πιστοποιημένη εκπαιδύτρια σε εκπαιδευτικές ενότητες της Υπηρεσίας για το Άσυλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUAA).

Χατζηπροκοπίου Πάνος

Ο Πάνος Χατζηπροκοπίου είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν σε κοινωνικο-χωρικές διαστάσεις της μετανάστευσης και της εγκατάστασης μεταναστευτικών ομάδων στον αστικό χώρο.